VLASTIVĚDA MORAVSKÁ.

II.

MÍSTOPIS MORAVY.

REDAKCE:

Frant. A. Slavík a Dr. Frant. Kameníček, hlavní redaktoři. — Vydávání spoluřídí: Dr. Frant. Dvorský a Josef Hladík. — Odborní redaktoři: Frant. Bartoš, Rud. Dvořák, Vít. Houdek, Fr. J. Rypáček, Tom. Šílený, Dr. Frant. Šujan.

Vydává Musejní spolek v Brně.

Díl IV. místopisu.

JIHLAVSKÝ KRAJ.

Rediguji Fr. J. Rypáček a Fr. A. Slavík.

JIHLAVSKÝ OKRES

Čís. 23.

V BRNĚ 1901.

Nákladem Musejního spolku. — Tiskem mor. akciové knihtiskárny v Brně.

VLASTIVĚDA MORAVSKÁ.

II. Místopis.

JIHLAVSKÝ OKRES.

Napsal

Alois Josef Pátek,

učitel v Lukách.

Věnováno spisovatelem památce buditele a dobrodince okresu Jihlavského

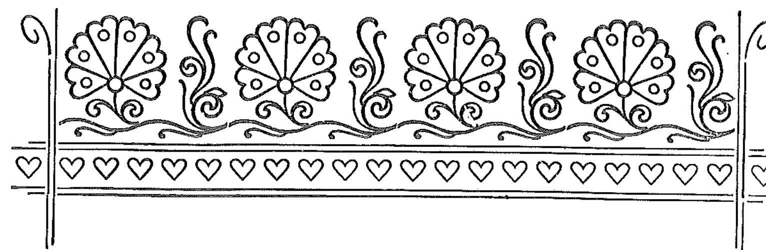
M. U. Dr. Leop. Fritze.

Vydává Musejní spolek v Brně.

V BRNĚ 1901.

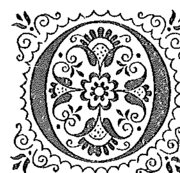
Nákladem Musejního spolku. — Tiskem mor. akciové knihtiskárny v Brně.

I. Všeobecný pohled.

I. Přehled zeměpisný a přírodopisný.

Poloha a velikost.

kres Jihlavský rozkládá se mezi 32° 2′ a 33° 35′ v. d. f. a mezi 49° 12′ a 49° 27′ s. š. na západě Moravy při samých hranicích zemských, tak že severozápadní hranice okresní od Stáje po Batelov a Novou Ves jsou zároveň zemskými hranicemi českomoravskými, a sousedí tu hejtmanství Jihlavské s českými hejtmanstvími Německobrodským a Pelhřimovským. Severovýchodně Stáje po Arnolec hraničí s hejt. Novoměstským; východně Arnolce po Kamenici s hejt. Velkomeziříčským a jihovýchodně Kamenice po Dlouhou Brtnici s hejt. Třebíčským; na jihu s hejt. Dačickým od Dl. Brtnice po Novou Ves.

Nejsevernější osadou jest vesnice Stáj, nejjižnější Dlouhá Brtnice; nejzápadnější Švábov a nejvýchodnější Meziříčko.

Rozloha okresu (zároveň hejtmanství) Jihlavského měří 519·56 km², a jest hejtm. J. mezi okresními hejtmanstvími na Moravě podle velikosti dvacáté třetí.

Dle posledního sčítání lidu z r. 1890 má 59.892 obyv. Město Jihlava samo o sobě má 15·54 km² se 23.743 obyv. Venkovský okres 504·02 km² se 36.149 obyvateli. S městem

Jihlavou má 55 obcí politických (hlavních) a 32 obce jim přidělené (vedlejší); obcí katastrálních vůbec 87, a to: 1 město, 6 městeček, 80 vesnic, 44 samoty. Na 1 km² připadá v okrese průměrem 115 obyv.

Z vesnic hejt. Jihlavského největší jsou Kněžice s 1071 obyv., nejmenší osadou Pančava se 21 obyv.

Povaha půdy.

Prahorní základ celé krajiny Jihlavské utvořen jest rulou, která vůbec převládá ve vysočině Českomoravské. Ji pronikají širší neb slabší žíly žul hrubozrných, bělokamů, břidlic jinorázových a křemenitých. Na nich vyskytují se v okolí Jihlavy a Třeště nerosty rudné obsahující stříbro, olovo, cín a zinek Z ruly vystupují ostrovy žuly slídnaté, hadce a vápence prahorního. Železných rud jest na mnohých místech dostatek.

Žulu nacházíme v několika skupinách; větší skupina táhne se od Batelova na jih, pak jihovýchodně Brtnice Trhové. Menší skupina u Střížova; tato liší se jakožto zvláštní odruda hrubolistou slídou barvy bronzové a hojným turmalínem. Podobná žula tvoří též kopec Kalvarii u Jihlavy. Obě tyto skupiny lze považovati za přechod ke druhé veliké skupině tohoto území, která se rozkládá v podobě téměř pravoúhelného trojúhelníka mezi osadami Zhoří, Řehořovem a Svatoslaví.

Zvláštní syenitová žula složená z červeného živce, skelného křemene zelenavého a tmavozeleného jinorázu proniká rulu okolí Jihlavského, jsouc nalezištěm vzácných nerostův.

Jižně Kamenice jsou bohatá ložiska vápencová.

Horstva.

Černý prales pokrýval druhdy krajinu pahorkatiny Českomoravské a výběžky jeho, prostírající se okresem Jihlavským. Velká prahorní vysočina Českomoravská vysílá do celého okresu mocné větve, jejichž jednotlivé vrcholy a hřbety dostupují dosti značné výšky, a níží se směrem od jihozápadu na severovýchod. Mnohé z vrchů vysočiny obdržely v lidu zvláštní názvy, jako: Rovina, nejvyšší bod okresu, 762 m, vypíná se jižně Nové Vsi na jihozápadních hranicích okresních; pak Špičák, 732 m, severovýchodně Třeště. Nejvyšší kopec a hřbety ve východní

části okresní jsou skupeny kolem Brtnice Trhové, z nichž nejvyšší jest Šuberka 646 m, nejnižší pak na jihovýchodních hranicích okresu strmící Bukovec pouze 570 m.*)

Vysoké Studnice na severovýchodě mají výše 597 m, a Dolní Smrčné na hranicích jihovýchodních pouze 423 m.

Směr hřbetů horských a údolí jde v jihozápadní části okresu od jihu na sever; v části severovýchodní a východní vinou se údolí směrem jihovýchodním a jižním; z nich vyniká hlavně údolí řeky Jihlavy.

Vodstvo.

Nejhlavnější tekoucí vodou okresu Jihlavského jest řeka Jihlava, beroucí původ svůj z odtoků několika rybníkův**) u vesnice Jihlávky na hranicích Českomoravských ve výši 607 m a plyne jakožto potok směrem severovýchodním kolem Batelova ke Kostelci, kdež spojivši se s potokem Třeštským, stává se řekou; odtud teče týmž směrem stále po hranicích zemských až k Rantířovu, kde mění směr toku svého na východní, jejž má až k Helenovu. U města Jihlavy vlévá se do ní s pravého břehu říčka Jihlávka od Stonařova plynoucí. Touto sesílena, teče od Helenova směrem jihovýchodním až po Bítovčice. Obrátivši se tu na jih, pije s pravého břehu pod vesnicí Přímělkovem říčku Brtničku, a berouc se dále kolem vesnice Smrčného ku Třebíči, zahýbá opět na jihovýchod, kterýžto směr sleduje až ku svému spojení se Svratkou, která prostřednictvím řeky Moravy a Dunaje vody Jihlaviny vlévá do Černého moře.

Kromě těchto značnějších přítoků pohlcuje řeka Jihlava mnoho menších přítokův a bystřin buď bezejmenných, buď podle osad, kudy tekou, zvaných (Kamenický potok a j.).

Dyje moravská vyvěrá z lesův u Stonařova na jižních hranicích okresu a plyne na jih.

---

*) Viz také „Přírodní poměry“ ve Vlastivědě.

**) Jeden z rybníků těchto nazývá lid „Krvavcem“. Rybník tento u Horních Dubenek nazýval prý se druhdy „Bory“; ale na památku krvavé bitvy svedené v listopadu 1423 mezi Menhartem z Hradce a oddílem husitským za velení Jana Hvězdy z Vícemilic — rybník Bory krví nepřátelskou zbarvený — pojmenován byl „Krvavcem“. V bitvě byli husité poraženi, a padlo jich 300. Temná zvěst žije dosud v ústech lidu o bitvě, jejímž němým svědkem byl „Krvavec“.

Rybníky, jichž značnější část dávno již jest vysušena a značná část se zanáší a zarůstá, mění se na louky; největší jsou u Třeště a Trhové Brtnice.

Na samotném panství Trhovobrtnickém napočítáno dle urbáře z r. 1566, přepsaného doslovně r. 1716, rybníků 84, z kterých zmizela valná část — a na jiných panstvích podobně. Z těchto byly nejrozsáhlejší: Kněžický, do něhož sázeno 80 kop plodu; po 60 kopách plodu chovaly rybníky: Vidlák, Zlatomlejn, Strážovský, Rychlovský, Pod Zámkem (v Brtnici Trh.) a Šamonínský; po 40 kopách sázeno do Jenišovského a Rokštýnského; rybník „Kladina“ choval 35 kop plodu; po 30 kopách sázeno do Steklého, do „Prostředního“ u Hříše (Staré), nad Lhotou a do „Pobočného“ u mlýna Václavkova u Lhoty.

---

2. Osazování krajiny.

Krajinný ráz okresu našeho, druhdy zajisté pralesem zarostlého, s půdou více bahnitou a tudíž chladnou a méně úrodnou, nelákal zajisté obyvatelův. Vyhledávaliť první osadníci krajin šťastněji položených, teplých a úrodných. Dle toho můžeme míti za to, že sotva kdo z praobyvatelů Moravy usedl v krajině naší; snad jen osamělí lovcové navštěvovali neschůdné, širé hvozdy zdejší, honit tehdejší zvěře staroevropské: turův, losův a medvědův.

Prvními obyvateli krajiny zdejší byli zajisté přistěhovalci čeští, kteří postupujíce proti proudu řek Jihlavy a Dyje i přítokův jejich, osadili konečně i vrchoviště obou těchto řek. Dlouho asi byla krajina naše pouze vydatným lovištěm jejich; nasvědčujeť tomu poloha krajiny.

Z polohy krajiny i ze zpráv dějepisných a z ústního podání můžeme souditi, že dříve nežli Třešť založeny byly blízké Hodice; také starodávný vynikající dosud rod pánů z Hodic dokazuje starobylost osady této. Avšak před 10. stoletím nebyli asi Hodice založeny; neboť do té doby bylo obyčejem zakládati osady rodové.

Teprve v 10., hlavně však v 11. a 12. století, když území jednotlivých rodů se sbližovala, odlučovaly se jednotlivé rodiny nebo také jen jednotlivé osoby, osazujíce přístupné pohorské nížiny a stráně. Osady tyto mají buď jméno svého zakladatele, nebo označují polohu, útvar, jakost a porost půdy nově osazené.*)

Tak založil Hodek Hodice, Stanimír Stonařov (Stanimírov), Ranožír Ranožírov = Rančířov, Ota Otov, Čeněk Čeňkov; podobně Brtnice (tolik jako včelín), Luka, druhdy „Na louce“, dle své polohy, jako „Meziříčko“; Kamenice — dle jakosti půdy; Buková dostala jméno své dle buků, Lipina dle lípy; Jihlava (dle řeky, jejíž jméno se po prvé objevuje v listině z r. 1174) dle staročeského slova „jihla“, což značí bystře spěchající řeku (bystřinu); Kostelec dle kostela, jako Cerekvice dle církve, což rovněž znamenalo kostel; Třešť dle tržiště.

Za války třicetileté Jihlavský kraj trpěl poměrně méně než Brněnský; nejvíce poměrně utrpěla menší panství a statky: Luka, Meziříčko a Zhoř.

Již po bitvě Lipanské upadl lid český v poddanství, a šlechta s městy ujaly se samy správy veřejné; poddanství lidu nebylo tehdáž ještě příliš obtížné, a roboty tehdejší byly takřka ještě nepatrné. Bylať to přece jen šlechta domácí, jednoho jazyka, jedné víry, jak český sedlák Vavák v předešlém století napsal: „Pán Čech, sedlák Čech — bývali jedna rodina“.

Pusté osady.

Dle urbáře z r. 1566 v archivě ředitelství velkostatku Trhovobrtnického, přepsaného doslovně r. 1716,**) bylo již tehdy (a jest až dosud) vedle 31 osad posavadních 16 vesnic pustých a 4 dvory.

---

*) Vyňato z „Úryvku dějin Třeštských“, jejž uveřejnil v „Jitřence“ r. 1885 Jos. Podhorný.

**) Kniha tato, koží ozdobně vázaná, má 176 listů psaných česky. Nápis má latinský: „Urbář Brtnický — Antonína Rombalda S. Ř. Ř. hraběte de Collalto, Sancto Salvatore etc., držitele statků: Brtnice, Něm. Rudolce a Černé. Přepsána r. 1716 dne 1. února“. — Přepisovatel knihy praví o ní: „Starodávný urbář tento již od let sto a padesáti jest učiněn, přepsán od slova do slova samou pilností ode mne Lorence Josefa Raupka Veverského, z Moravy rozeného, poddaného Collaltovského, na nejmilostivější poručení Jeho Osvícenosti a Excellencí, Vysoce Urozeného Pána, Pana Antonína Rombaldi, Svaté Římské Říše hraběte z Collaltů et San. Salvatore, Ray, Credazzo, Collis Sti. Martini a Musestre etc., dědičného a svobodného Pána na panství brtnickém, rudoleckém a černickém; císařského mýta v Ybbsu Pána držícího, císařského

Pusté vesnice:

1. Beníšov; pozemky připadly většinou lidem do Opatova; něco málo do Předína, Staré Říše a do Markvartic.

2. Bezděčkov; pole dána lidem z Roketnice, Chlístova a Římova.

3. Březová; pozemky vzali zákupem hlavně lidé do Roketnice; něco též do Římova, Čichova, Štěměch a Chlístova.

4. Čertovec; pozemky připadly dílem Čichovu, dílem Přibyslavicům a část i Radonínu.

5. Čížov; pozemky připadly do Nové Říše, Vystrčenovic, Vápovic, Bohuslavic a do Staré Říše; část do Olšan.

6. Dašovice; pozemky rozebrány lidmi z Předína, ze Štěměch, z Římova, z Čáslavic, z Loukovic, z Roketnice a ze Želetavy.

7. Lhotka; pozemky připadly k Brtnici Trh., Uhřinovicům a k Jestřebí.

8. Lipolec; pozemky připadly vesměs Staré Říši.

9. Malé Petrůvky; zákupy drží do Kněžic, Rychlova a do Žače.

10. Martinice; pozemky připadly do Opatova, do Brtničky, do Brodců a do Kněžic.

11. Petrůvky; pozemky připadly do Heraltic, do Petrovic a do Krahulova.

12. Stančice; pozemky připadly Brtničce a Kněžicům.

13. Střenčice; pozemky připadly do městečka Brtnice, do Jestřebí a do Kněžic.

14. Svojkovice; pozemky připadly Želetavě, Jindřichovicům a Roseči.

15. Veselí; pozemky připadly Nevcehli, Pavlovu, Urbanovu, Žači a Staré Říši.

16. Zhořec; pozemky připadly Stonařovu a městečku Brtnici.

---

a královského katolického majestátu skutečného komorníka, Pána a Pana patrona mně nejmilostivějšího. Létha od počátku Páně 1716 dne prvního Februarii. Panování Collaltovského rodu na Brtnici: devadesáte tři létha a za panování Pána Pana Antonia Rombaldi hraběte z Collaltů na tejch panstvích leth devíti.

Pusté dvory:

1. Dobrovský dvůr a Víckovský. 2. Ořetínský. 3. Dvůr Strážov. 3. Žilkovský dvůr v Bítovčicích.

Panství.

I. K panství král. kraj. města Jihlavy patřily: Beránec, Brtnice Dlouhá, Cerekvička, Čížov, Dvory Handlovy, Dvory Hruškové, Falknov, Hosov, Hynčov, Kosov, Kosov Horní, Kostelec, Loučky, Měřín, Otín, Pančava, Pístov, Popice, Prostředkovice, Rošice, Rančířov, Salavice, Sasov, Stonařov, Studničky, Suchá, Vilánec, Vysoká.

II. K allodnímu panství Batelovskému: Batelov, Nový Svět, Švábov, Spělov.

III. K allodnímu panství Beranovskému: Beranov Velký a Malý, Dřevěný Mlýn.

IV. K fideikommissnímu panství Brtnickému: Brtnice Trhová, Bítovčice Dolní, Brodce, Jestřebí, Hrotov, Kněžice, Komárovice, Lhota Panenská, Malé, Příseka, Přímělkov, Rychlov, Uhřinovice, Smrčné Dolní, Střížov, Víska.

V. K panství Jamnému s Meziříčkem: Jamné, Lipina, Meziříčko, Rybné, Řehořov, Věžnice.

VI. K panství Německorudoleckému: Arnolec, Nadějov, Stáj, Zhoř.

VII. K allodnímu panství Luckému: Luka, Bítovčice Horní, Jeclov (z větší části), Kozlov, Předvoř, Rytířsko, Studnice Vysoké, Svatoslav, Votín.

VIII. K allodnímu panství Puklickému: Puklice, Brádlo, Jeclov (z menší části), Petrovice.

IX. K allodnímu panství Rantířovskému: Rantířov.

X. K allodnímu panství Teleckému: Čenkov, Nová Ves, Rácov.

XI. K fideikommissnímu panství Třebíčskému: Kamenice, Kamenička, Vržanov.

XII. K fideikommissnímu panství Třeštskému: Třešť, Buková, Hodice, Hvězdovice.

Rantířov (viz č. II.) patřil druhdy klášteru dominikánskému v Jihlavě (po rok 1781). Jesuitská kollej Jihlavská měla statky v Meziříčku, v Jamném, Rybném, v Řehořově a Věžnici (viz č. V.).

---

3. Obyvatelstvo.

Poměry lidu poddaného.

Za starší doby platili poddaní z usedlostí úrok, někde dávali o sv. Václavě slepice, o sv. Jiří vejce a konali některé práce u dvorův a zámků panských; na př. v XVI. století roku 1556 v městečku Kamenici z 1 lánu 16 gr. úroku, 4 slepice a 30 vajec, z podsedku 2 gr. úroku; každý rolník byl povinen, aby o vánocích přivezl na zámek 1 vůz dřeva; kdo měl koně, dával ovsa polesního 2 m., a kteří koní neměli, 1 m.; v Lukách platili z lánu pololetně po 14 gr. úroku a dávali 2 slepice, z podsedku po 1 gr. a 1 slepici; za robotu platili z lánu o sv. Jiří a sv. Václavě po 3 gr. 2 d., z podsedku $5^1/_2$ d. 1 hal.; ve vsi Kameničce z lánu po 12 gr. pololetně, 3 slepice a 16 vajec; v Kozlově z lánu po 16 gr. pololetně, 2 slepice a 20 vajec, za robotu o sv. Jiří $3^1/_2$ gr., o sv. Václavě 3 gr.; v Předvoři z lánu pololetně 4 gr., 2 slepice, orali 2 dni a žali též 2 dni; ve Vržanově z lánu ročně 12 gr., 2 slepice, 30 vajec, za roboty stálé 25 gr. V jiných dědinách neplatili za robotu, konajíce určité práce: z lánu orali na ozim po 1—4 dnech, na jař tolikéž; obilí nažali ozima po 2—10 kopách, jaře tolikéž; z některých obcí dělali u pivovaru a j. dle potřeby vrchnosti.

V XVII. století (r. 1654) platili tu dle jakosti půdy z 1 lánu 10—24 gr. pololetně, 3—5 lepic, 16—42 vajec, orali na ozim 3—5 dní, na jař 1—2 dni, sekli ozima 1 den, jaře 1 den, žali po 2 dnech, vázali ozim a jař po 1 dni, vozili ozima 1 vůz a tolikéž jaře, pleli len, mák, cibuli, mrkev a konopě po 2—4 dnech, trhali hrách po $^1/_2$ až 1 dni, vybírali řepu 1—3 dni, sekali seno a otavu po 2 dnech, sušili a shrabovali po 2—3 dnech, přiváželi je po 4 vozích, dříví přivezli 8—16 vozů, přediva spředli 3—7 liber příze; na hony a lovy chodili, když se jim koli rozkázalo; na př. v Kamenici platili tehdy z 1 lánu o sv. Jiří 15 gr. = 35 kr., o sv. Václavě 1 zl. 14 kr., za 4 slepice po 8 kr., za 30 vajec 7 kr. 3 denáry; klády k píle přivezli 2; potom byli od roboty osvobozeni, platíce za ni dohromady 40 zl.; v Kameničce z lánu pololetně 24 gr. = 56 kr., za 3 slepice po 8 kr., za 16 vajec 4 kr., orali na ozim 5 dní, na jař 2, žali ozim 2, jař 1, svázeli jař 1, sekli trávu 2, pleli len

a j. 2, dřev hvozdových nadělali 8 sáhův a přivezli 8 sáhů do pivovaru, klády k píle přivezli 2; hospodyně každá předla 2 libry panského přediva; místo desátku obilního dávali z 1 lánu 2 zl. 43 kr. 2 denáry; — ve Vržanově platili z lánu o sv. Jiří 10 gr. = 23 kr. 2 d., o sv. Václavě 24 gr. = 56 kr., za 3 slepice po 8 kr., za 30 vajec 7 kr. 3 d., orali na ozim 3 dni, jař 1, žali ozim 2, jař 1, vázali ozim 1, jař 1, vozili ozim 1 den, hnůj vozili 1 den, trávu sekli 2 dni, sušili a hrabali 3 dni, přivezli 4 vozy; pleli len a j. 4 dni, hrách 1, řepu 1 den; dřev na pivovar nadělali 12 sáhů, přivezli též 12 sáhů, listu pro dobytek na zimu nadělali 1 kopu; klády k píle přivezli 2, přediva spředli 7 liber.

Těžší povinnosti měli v XVIII. století. Platili nejen úrok, dávali slepice (na Jihlavském panství), jinde slepice a vejce nebo za ně platili, předivo předli nebo za to platili, nýbrž robotovali pak týdně po celý rok z lánu 3—6 dní: na panství Jihlavském z lánu po 3 dnech 3—4spřežně, z půllánu 2 dni 2spřežně, ze čtvrtlánu 2 dni pěšky, chalupníci 1 den pěšky; v Beranově sedláci po 3 dnech s 2 koni, chalupníci $1^1/_2$ dne pěšky týdně; na Mezi-říčku sedláci po 3 dnech 3spřežně, chalupníci po 2 a podruzi po 1 dni pěšky; v Rantířově sedláci po 3 dnech se 4 voli, domkáři po 6 dnech týdně; na Batelovsku sedláci z lánu 141 dní ročně (= 3 dni týdně) s 1 volem a 96 dní pěšky (= 2 dni týdně); z půllánu po 187 dnech pěšky (= skoro 4 dni týdně), chalupníci 129 dní pěšky (= 2—3 dni týdně); na panství Luckém z půllánu 3 dni dvouspřežně, z podsedku 3 dni jednospřežně, chalupníci 3 dni pěšky; — na Brtnickém sedláci 5 dní dvouspřežně, podsedkové 3 dni a chalupníci 2 dni pěšky; od sv. Jana do sv. Václava sedláci a podsedkové po 6 dnech, chalupníci po 3 dnech týdně; — na Puklickém z lánu po 5 dnech, od sv. Jiří do sv. Václava 6 dní dvouspřežně, chalupníci po 2 dnech pěšky; v Třešti v létě po 6 dnech, ze čtvrtlánu 4, chalupníci 3 dni týdně; v připojených vesnicích sedláci v zimě 4 dni, v létě 6 dni týdně.

Později upravily se poměry lidu poddaného dle patentu r. 1775 a r. 1848, jako v jiných krajinách.

Z bývalých kontribučenských fondův učiněny jsou r. 1864 kontribučenské záložny. V Jihlavském okresu mají úhrnem 214.809 zl. 56 kr. jistiny; nejvíce obce bývalého panství Jihlavského

85.067 zl., Luckého 38.041 zl., Meziříčka 15.741 zl., Brtnického 15.736 zl., Batelovského 15.422 zl.*)

Národnost a náboženství.

Roku 1890 napočteno na Jihlavsku:

	obyv. vůbec	Čechů	Němců	jiné nár.	Židů
město Jihlava	23.716	4.117	19.325	17	1.497
okres Jihlavský . . .	36.840	29.190	7.590	4	769
	60.556	33.307	26.915	21	2.266

Roku 1880:

	obyv. vůbec	Čechů	Němců	Židů
město Jihlava	22.378	3.450	18.745	1.415
okres Jihlavský	35.606	27.993	7.563	780
	57.984	31.443	26.307	2.195

Rozmnožilo se tudíž obyvatelstvo v Jihlavě a v okrese o 2572 duší čili 4·4%, Čechů přibylo 1854 čili 5·9%, Němců 608 čili 2·3% a židů 71 čili 3·3%. Židů přibylo v Jihlavě o 77, ubylo na venkově o 11. V Jihlavě samé přibylo Čechů o 667 čili o 1%.

Ryze německá vesnice jest na ostrůvku jen jedna: Loučky s něm. obyv. 197 (roku 1880 čes. 19, něm. 189).

Převahou německé obce roku

	1890:				1880:		
	obyv.	Čechů	Němců	Židů	Čechů	Němců	Židů
Beránec . . .	124	23	101	—	29	116	—
Cerekvice . .	199	16	183	—	6	171	—
Čížov . . .	274	10	264	6	38	218	5
Dřevěný Mlýn .	984	289	688	10	265	524	9
Handl. Dvory .	497	158	336	10	261	165	6
Hosov . . .	664	286	378	8	222	365	—
Hruškové Dvory	158	57	101	—	9	119	—
Jihlava . . .	23716	4117	19325	1497	3450	18745	1415
Kosov . . .	613	194	419	—	165	450	—
Kostelec . . .	413	42	371	4	39	372	10

*) Reg. zem. dom. č. 72, 73, 66, 247, 252, 254, 258, 329, 331, 334; archiv panský v Třebíči, urbáře z r. 1556, 1629, 1654; Časopis Matice moravské r. 1891, seš. 3. a 4.

	1890:				1880:		
	obyv.	Čechů	Němců	Židů	Čechů	Němců	Židů
Měšín . . .	272	71	201	—	59	212	—
Otín	215	19	196	—	35	218	—
Pístov . . .	192	17	175	—	15	174	—
Popice . .	139	4	135	—	3	121	—
Prostředkovice .	258	30	278	—	8	258	—
Rančířov . .	269	12	257	—	34	204	—
Rošice . . .	147	13	134	—	13	136	—
Salavice . . .	346	29	316	—	42	251	—
Stonařov . .	1638	139	1492	13	83	1692	10
Suchá . . .	280	37	243	4	17	256	—
Vilánec . . .	351	31	320	8	53	238	2
Vysoká . . .	157	17	140	—	14	138	—
Celkem . . .	31906	5611	26003	1560	4860	25183	1457

Velký úbyt českého obyvatelstva nastal v Handlových Dvorech (v Helenově), mělyť r. 1880 jen 39% Němců, r. 1890 však již 68%. Čechův ubylo v Beránci, Čížově, Otíně, Rančířově, Salavicích a Vilánci. Za to z něm. vesnic převahou českými staly se: Hynčov (obec Kosov) a Rantířov (obec Hosov), kdež jest nyní 53% Čechův. Přibylo značně Čechů ve Falknově (o 24%), Hruškových Dvorech (29%), Studničkách a Suché (obec Prostředkovice). Také Stonařov vykazuje značný přírůstek český. Krátce českého obyvatelstva na německém ostrůvku Jihlavském přibylo o 15·4%, německého jen o 2%, a německý ostrůvek v okrese Jihlavském má dnes 17·8% domácího lidu, proti 16% v roce 1880.

Převahou české obce roku

	1890:				1880:		
	obyv.	Čechů	Němců	Židů	Čechů	Němců	Židů
Batelov . . .	2234	2204	24	135	2069	147	134
Beranov Velký .	1278	1190	87	32	994	48	29
Brtnice Trhová .	3003	2800	199	142	2997	162	157
Brtnice Dlouhá .	654	646	8	4	681	7	3
Hodice . . .	680	672	8	8	589	12	8
Jamné . . .	553	552	1	3	534	2	—
Jestřebí . . .	309	308	1	—	320	9	—
Hvězdovice . .	440	439	1	—	457	4	—
Kamenice . .	2023	2022	1	11	2036	2	6

	1890:				1880:		
	obyv.	Čechů	Němců	Židů	Čechů	Němců	Židů
Kněžice . . .	1320	1319	1	—	1401	3	4
Luka	1611	1553	56	42	1313	73	49
Řehořov . . .	459	448	10	8	502	13	9
Rybné . . .	297	296	1	—	264	—	—
Střížov . . .	474	473	1	—	502	2	—
Třešť	4738	4400	312	245	3975	378	266
Zhoř	386	382	4	6	362	11	—
Celkem . . .	20459	19704	715	636	18996	873	665

Větší polovice Němců v obcích těchto záleží ze židův. Obyvatelstva v nich celkem ubylo; české vykazuje malý přírůstek, židé a Němci vykazují úbytek.

Němců přibylo v Malém Beranově (obec Vel. Beranov) a v Brtnici Trhové. Všude jinde vykazuje němectví úbytek.

Ryze české obce jsou tyto: Arnolec Č. 390 (Č. 292, N. 1), Brodce Č. 471 (Č. 448), Buková Č. 186 (Č. 173, ž. 2), Bítovčice Č. 459 (Č. 435, N. 1), Čeňkov Č. 250 (Č. 246, N. 2), Kamenička Č. 282 (Č. 295), Kozlov Č. 710, ž. 5 (Č. 555, ž. 7), Lhota Panenská Č. 679 (Č. 701), Meziříčko Č. 377 (Č. 396), Nadějov Č. 364 (Č. 378, ž. 3), Nová Ves Č. 484 (Č. 441, ž. 2), Příseka Č. 689, ž. 7 (Č. 678, N. 4, ž. 4), Puklice 1023 obyv., Č. 1022, ž. 46 (Č. 874, N. 46, ž. 46), Rácov 327 obyv., Č. 326 (Č. 331), Stáj Č. 304 (Č. 314), Studnice Vysoké Č. 491, ž. 12 (Č. 389, N. 6, ž. 9), Švábov Č. 181 (Č. 196), Věžnice Č. 327 (Č. 306, N. 2), celkem 7993 obyvatelů, z nich 7992 Čechů, 70 židů (roku 1880 napočteno v obcích těchto 7568 Čechů, 62 Němců, 83 židů).

V celku v okrese Jihlavském i s městem jest obcí:

		1890:				1880:		
	Obcí	obyv.	Čechů	Němců	Židů	Čechů	Němců	Židů
ryze něm.	1	197	—	197	—	19	189	—
něm.-čes.	22	31906	5611	16003	1560	4870	25183	1457
čes.-něm.	16	20459	19704	715	636	18986	873	665
ryze čes.	18	7994	7992	—	70	7568	62	73
	57	60556	33307	26915	2266	31443	26307	2195

Roku 1880 nebylo ani jedné ryze německé, ani jedné ryze české vesnice, kdežto roku 1890 jen jedna ryze německá a za to 18 ryze českých.

Zajímavá jest statistika židův. Kdežto roku 1880 bylo z vesnic převahou německých 15 bez židů, roku 1890 už jen 13 bez židů; z vesnic převahou českých roku 1880 6 bez židů, roku 1890 již jen 5 (a tu dlužno poznamenati, že roku 1880 v Kněžicích byli židé, roku 1890 však nikoliv), z vesnic ryze českých roku 1880 11 bez židů, rok 1890 13 bez židův.

Evangelíků v Jihlavě roku 1890 bylo 222, v okrese Jihlavském 387, úhrnem 609.

Všechno ostatní obyvatelstvo bylo římsko-katolické, totiž 35.683 osob.

Dle pohlaví 17.929 muž., 18.911 žen., mimo to v Jihlavě samé 10.148 muž., 12.381 žen.

Před válkou třicetiletou jednali všude po česku i nejvyšší úřady královské a zemské i sněmy. Privilegia měli v Jihlavě ještě roku 1715 česká; úřadovali česky a německy, a zápisy konaly se v obou řečech; byli tam dva syndikové, „český“ a „německý“. Po válce této bylo jinak.

O rozhraní národností po válce třicetileté poučují nás i jména osobní. Obyvatelé neměli ještě v polovici tohoto věku ustálených jmen rodinných a dávali si jména: křestní otcovo, podle řemesla a jiného zaměstnání, původu atd., Čechové arci česká, Němci německá, jak vidíme nejen v ryze českých a německých osadách, ale i v osadách smíšených, kde se jména patrně liší určitým tvarem českým nebo německým.

U Jihlavy sahala hranice národnostní ostrova německého k Salavicům, dotýkala se až Třeště, s polovice tehdy poněmčené, kolem Otína, Stonařova, Uhřinovic, Příseky, Puklic, Brádla a Beranova Velkého k zemským hranicím.

Zcela české obce v Jihlavsku byly: Batelov, jenž měl obyvatele české a trati Křesovec, Klejnos, Holejtna, Nívka, Žlábek, Branka, Vrbka, na Srnabách, a „Peczet miesteczka Batelova“; sama vrchnost úřadovala česky r. 1671; pak Spělov, Švábov, Brtnice Trhová, Dlouhá Brtnice, Jestřebí, Řehořov, Buková, Luka, Studnice Vysoké.

Čechů značně přibylo v osadách poněmčených u Jihlavy. Čechové dostali německý tehdy: Beranov, Uhřinovice, smíšené městečko Třešť, a vesnice: Příseku, Puklice, Brádlo, a přibylo jich v německých obcích: v Rantířově, Hynčově, Kosově, Hodicích,

Hvězdovicích a v Předvoři; naopak ubylo Čechů v Hruškových Dvorech, Pístově a ve Stonařově.

V Jihlavě ze 109 nových měšťanů, přijatých v letech 1610—49 byla 1/9 Čechů; nájemníkův, řemeslníkův a všeho lidu bylo mnohem více i tam. Český kazatel ustanoven byl u sv. Jakuba. Prvotně konaly se české bohoslužby u sv. Jana Křtitele na předměstí, původní to osadě, než Němci osedli nové město, a duchovní správa r. 1257 byla přeložena od sv. Jana k sv. Jakubu do města.

R. 1870 napočítáno v Jihlavě 35% Čechů, 65% Němců dle mateřského jazyka; r. 1880 jenom 14·5% a r. 1890 16% Čechův dle řeči obcovací.

Povaha lidu.

Příroda neobdařila všude lid bohatstvím, a v krajinách pohorských pravidlem jeví se menší zámožnost nežli v polohách rovinatých, kde z půdy žírné pilná ruka vytěží mnohý poklad. Okolnosti tyto jsou závažné a nemohou zůstati bez vlivu na lid, přihlížíme-li k celkovému vývoji jeho. Blahobyt povznáší lid na vyšší stupeň vzdělání, povznáší jej k důstojnosti všelidské, přispívá k sebeurčení jak jednotlivce tak všeho národa; kdežto nedostatek působí sklíčenost mysli a rodí málo povah samostatných, za to pak poddajných jiným vlivům.

A přece mocný cit lásky k rodišti a k vlasti působil tu, kde lid skutečně v potu tváři vzdělává rodnou zemi a někdy živí se těžko, u četných rodin, že i za poměrů těžkých zachovali dědictví otcovské. Staré paměti o jednotlivých domech a rodinách v letech 1656—1749 ukazují mnohé rodiny na jedné a téže usedlosti až 100 let, v několika obcích i většinu rodin; ano uvedený urbář panství Trhovobrtnického vykazuje některé rodiny, které se zachovaly i přes 330 let na téže živnosti.

Lid okresu Jihlavského*) náleží ku kmeni „Horákův". Jméno toto z povahy půdy odvozené jest ovšem případno, a zdejší bodré obyvatelstvo — již ze skromnosti — nebrání se mu. Naučilť se již ode dávna strádati, zvyklo si boji za zachování živobytí, a pokud má „kousek políčka" a „jen když Pán Bůh zdraví dá", vyjde mu vše na dobré konce. Pracovitost až do úmoru, skromnost v životních potřebách a naděje na lepší časy vyznačují Horáky.

*) Líčeno hlavně dle „Obrázků národopisných" Fr. Kretze a E. Musila-Daňkovského.

Postavy jsou průměrně prostřední, ale silné, zdravé a otužilé soustavy tělesné, a vytrvalí v každé nepohodě. Skromnost horácká jeví se též v šatstvě.

O národním kroji tu ovšem nesnadno mluviti, tenť již takřka vymizel; toliko nepatrné zbytky bývalého kroje místy lze ještě znamenati.

Starší mužové oblékali koženky černě neb jasně žlutě obarvené, které nosili v holínkových botách. Sváteční kabáty, šité z dobrého sukna barvy hřebíčkové, olivově nazelenalé neb modré, sahaly až po kolena. Nosívali je nejvíce volně, nezapínajíce jich. Jsou příklady, že dobře zachované dědili synové po otcích. Klobouky teprve nyní si dobývají místa; než dosud oblíbeny jsou čepice soukenné a „kalenice", beranice se dnem sametovým neb soukenným. Mužští v městech a městečkách let dvacátých a později nosili kroj „jikavcový" nazvaný. Hlavní částí jeho byl krátký modrý frak s dlouhými šosy a zlatými knoflíky, kalhoty „na štruple"; ženské pak zdobily se vysokými čepci, ze zlatých nebo stříbrných pružin zhotovenými; chudé krepovými.

Po domácku jsou oblíbeny krátké kazajky; dříve nošeny vlněné špenzry zelené, šňůrou v límci stojacím navlečenou zavazované.

Sváteční šat nynější jest ze suken vlněných, barev tmavých a modré pláště; u chudších oblek „cajkový".

Větší pestrost shledáváme v oděvě ženském. Horačka okresu Jihlavského ovinuje hlavu šátkem červeným, zavazujíc jej obyčejně „na babku", to jest do zadu, kdež nechává jeden cíp, druhý pak ráda přenáší na přední stranu těla. Jindy však také do zadu jej zavazujíc, oba cípy spojí na temeně. Pod šátkem ukrývá hladký účes, spletený vzadu do dvou „rulíků", které v týle svinuje do kotouče. Na krk s oblibou navinuje šňůry korálkové.

Přes prsa Horačka křížem klade šátek, jehož cípy zastrkuje za krátkou kordulku, šněrovadly v předu opatřenou. Kordulka bývá barev rozmanitých.

Sukní „kanafasek" oblékají rády 5 i 6, říkajíce: „Co jest po ženské, vypadá-li jako bidlo?" Zástěrky, jimž říkají „fěrtochy", bývají dosti dlouhé a široké, bílé i barevné. Za chladnějšího počasí oblékají „kacabajky", v zimě kožíšky z ovčí kůže, srstí dovnitř, z venčí černě obarvené.

Z obuvi jsou nejoblíbenější střevíce šněrovačky neb i novomodní botky. Obyvatelé městeček řídí se již podle větších měst, přijavše s většího dílu jejich kroj.

Horák nezná přetvářky ani lsti, která by mu pomohla k zisku; na slovo jeho může se dáti mnoho. Jsou to vůbec povahy dobrácké, upřímné, při čemž jediné by se dalo vytýkati, že Horák jest až příliš poníženým k osobám nadřízeným, za kterouž pokládá třeba i sluhu z berního neb soudního úřadu.

Majíce doma žně až v srpnu, chodívají Horáci v měsíci červenci na jižní Moravu a do Rakous kosit obilí, neb i dříve na sena, kdež pro nedostatek dělníků rádi bývají vídáni. Někteří tam i zůstávají na mlácení, mnozí pak vracejí se až po vinobraní domů na zimu.

Tak cestuje kromě poutí náš lid v horách.

Pěkným rysem povahy jest — ač bohužel ne venkoncem — že lid umí také šetřiti vydělaného „groše" svého. Než škoda, že mnozí utápí jej druhdy také ihned v kořalce. Ač dobře se tu ví, kdo se jí oddá, že zapsán jest ďáblu, přece znamenati jest u věci této pokrok — bohužel — k horšímu. „Toho tu nikdy nebývalo", říkají staří poctivci. „Co se to jen na nás valí? Kořalka děti vyhání z chalupy; kde ona říká: musím býti stůj co stůj, tam všecko z chalupy hůj!"

Skromný jest náš Horák na podiv. Sebe nevynášeje, velmi uctivě chová se k osobám váženým, ano ani studentovi neřekne jinak než „voni". Úsudku svého nestaví do popředí, ale opatrně kryje se s ním, boje se, by snad nedošel výsměchu. „Jak voni tomu rozumijou? Co voni tomu říkajou?" — toť z pravidla otázka vzdělanějšímu, ba snad každému, koho pokládají za zkušenějšího sebe. A shoduje-li se názor náš s názorem jejich, těší se tomu, že „hloupý rozum jejich" soudil rovněž tak.

Jakkoli náš lid těžce zápasí o své „živobytí", přece ve všem jednání jeho jeví se mysl spíše veselá než zádumčivá. Písní národních vykvetlo tu hojnost, a to na mnoze velmi krásných; také o vtip není Horákovi potíž.

Horák syna svého rád dává na studie, hlavně proto, aby mu ulehčil „živobytí".

Také duchovních písní za dlouhých večerů zimních lze slyšeti hojnost, jmenovitě na besedách a na přástkách, pak v továrnách, kde často dívky pějí v celé továrně společně. Oslazovati si tak mozolný život, jest zajisté známkou ušlechtilé mysli a citu vroucího a zbožného.

Což tedy divno, že příjemný lid tento oblíbila si naše Františka Stránecká a v zajímavých povídkách svých líčí jej věrně a správně.

Užijme charakteristických slov jejích s některými změnami.

Beze zpěvu, bez sdílení všelikého, bez řeči snad by si zoufal lid náš v horách. Práce mu jde lépe od ruky, hovoří-li.

Strava bývá v horách nejvíce jen „jalová". Nejvzácnější jest polévka „masová", totiž z masa hovězího; přemnohý jí u nás nikdy neokusil, jiný jídá ji jen o „posvícení" neb o „Božím hodě". — Polévka z masa skopového jídá se také, i polévka „bílá" či „mléčná".

„Zasmažená" bývá buď kmínová, „kyselá" s pokrájeným chlebem (vzácnější) nebo s brambory, a téhož druhu „zelná", v zelné vodě vařená, též „zaklechtaná" kyselým mlékem, podmáslím a konečně i syrovátkou. V oblibě jsou také „hrachová" a „skelná", konečně „žebrácká". „Drobková" nebo „žmolková" může býti zasmažená i skelná; jsou-li žmolky větší, slove „kapánková".

Kaše též bývá všelikého druhu: krupičná, krupná, jahelná či prosná, moučná (zásmažka bledá, mlékem zalitá), a „pražená" (mouka na hnědo upražená, zalitá vodou).

Svítek krupicový pekou hospodyně na selských statcích obyčejně v neděli, v chalupách si ho mohou dopřáti málo kdy. Okolo Beranova, Luk, Kozlova nazývají jídlo toto „pávky".

Z bramborů se pekou pekáče; i do chleba nastrouhají brambor, aby byl kyprejší, a jídají je polité krupičnou máčkou (trochu krupice v mléku vařené).

V „munduře", to jest v přirozeném šedém pláštíku (ve slupce), najdeš je dům od domu aspoň večer na stole a solničku při nich, a pak je lid nazývá „koroptve motykou střílené".

Nyní mnoho lidí dobrosrdečných, prostých, upřímných, mysli nábožné ničí — „bramborová brynda" a uvádí je do bídy a nouze, podrývá jim zdraví a zlehčuje jim mravy. Za dřívějších dob zpívali, aby zapomněli nouze, nyní pijí a hynou.

Ve mnohých chalupách už ani hrubě nevaří; přinesou lahvičku od žida, bochánek chleba k tomu, a z toho tráví celá rodina; i nejmladšímu dítěti v peřince přihnou kořalky, dobře prý se mu to po ní spí; následky jsou hrozné!

Nářečí.

Řeč v okrese blíží se spisovné češtině, na východě, jak říkají, mluví „moravsky".

Obyvatelstvo německé.

Kromě vylíčených Horáků budiž tu zmíněno také německého lidu, kterýž obývá „německý ostrov Jihlavský", úzký to průh — jak z připojené mapy okresu Jihlavského vidno, směřující na jihu od Stonařova až k Něm. Brodu na sever.

Obyvatelé tito nazývají se obyčejně Jihlavci. Jisto jest, že přistěhovalci něm. ostrova Jihlavského nepřišli na jednou, nýbrž v různých dobách a z různých německých zemí; proto jest dnes nesnadno určiti, jakého kmene jsou, zdali flámského, franského, švábského neb jiného. Soukenníci byli Flámové, kteříž přišli do Jihlavy ve XII. a XIII. století; horníci byli ponejvíce Sasové, na něž upomíná podnes osada Sasov, půl hodinky cesty jižně Jihlavy, sedláci z Frank. Stavba domů selských, jakož i mluva rolníků připomíná původ franský. Usídlili se Němci Jihlavští mezi Čechy, a dobře se jim tu dařilo nepřetržitě, zejména až do válek husitských.

Němci tito jsou chladní, rozvážní, zdlouhaví ve svém počínání, ale otužilí a vytrvalí.

Zvláštní jest jejich kroj. Krátké, jen po kolena sahající černé koženky, přes které se obouvají vysoké boty s měkkými holínkami, „shrnovačkami" — visí na zelených šlích; dříve nošeny též modré vlněné punčochy a střevíce se širokými mosaznými přeskami. Vesta z červeného sukna neb aksamitová, nyní i ze sukna modrého, pošitá dlouhou řadou i dvěma řadami mosazných knoflíků; světlomodrý kabátec, černý plášť s límcem až po bedra sahajícím a plstěný „širák", klobouk černý se širokou střechou, jež k dýnku bývá připevněna modrými pentličkami, — tvoří sváteční kroj mužský. Po domácku nosí zelené neb modré čepičky

„aksamitky". V ústech se klátí obyčejně krátká dřevěnka s kostěnou vyřezávanou tryskou s ohybačkou, ozdobenou řetízky se střapečky; v levé kapse u kalhot trčí z kočičiny pytlík na tabák, s mosaznou „ženklí", na šňůrce z kapsy volně visící.

Libují si lidé tito vůbec v barvách tmavých, v černé a v modré.

Ženské nosí sukně velmi řasnaté, tuhé, sotva po kolena sahající, polovlněné, ponejvíce barvy modré, s bílou neb modrou plátěnou zástěrou, jasně červené vlněné punčochy a nízké střevice kožené, černé sametové neb i soukenné s přeskami mosaznými, ba i stříbrnými.

Němkyně Jihlavská ovinuje hlavu velikým šátkem červeným, žlutě květovaným, zvaným „saský", zavazuje jej na „kuklu", t. j. nechajíc po plecích dlouhý cíp splývati až přes bedra, svine oba cípy na temeni u věnec.

Tenká, lněná košilka má při krku široký, skládaný límec; rukávy jsou krátké, nabírané, nad loktem sdrhovací šňůrkou zavázané. Damašková červená kordulka jest velmi krátká a červenými pentlemi v předu volně sešněrována.

Za chladného počasí nosívají černé, modré neb hnědé kabátce soukenné se sametovými náramky, skleněnými korálky ozdobené, přes kteréž v zimě i vlněné šátky, skřížené přes prsa, v zadu svazují. Šátky tyto bývají barvy černé, hnědé, modré aneb světle zelené, — sukně modré i černé nosí se dle doby roku církevního, nebo za doby smutku — přiměřené barvy různé.

Dnem svatebním býval výhradně úterý „Erchtag".

Němci Jihlavští jsou otužilí, pevného kypícího zdraví.

---

4. Školství a náboženství.

Fary a školy.

Školy neb učitele za doby starší měly obce:

Školy české: Batelov, Trhová Brtnice, Kamenice, Kněžice (v nájmu, po staré škole zůstalo jen pouhé místo), Luka a nepo-

chybně též i smíšené městečko Třešť; německé pak Jihlava, Rančířov teprv okolo r. 1669, Stonařov a Vilánec (měl školu, ale r. 1662 nebylo v ní dětí).

Školy stavěly a vydržovaly si obyčejně všecky obce jedné farní osady společně nebo vrchnost, v městech obce samy. Učitel nemaje dostatečného příjmu býval také varhaníkem a zpěvákem (kantorem), často obecním písařem, zvoníkem a kostelníkem.

Obcí a farářem byl vydržován učitel v Batelově, v Brtnici Trhové, ve Třešti a j.

Okresní hejtmanství Jihlavské dělí se ve dva okresy školní: městský a venkovský, z nichž každý má dva školní dozorce, českého a německého.

V Jihlavském okrese venkovském není střední školy; občanská škola chlapecká, nejstarší česká na Moravě, zřízena ve Třešti. Obecných škol českých jest tu (i se 6třídní českou v Jihlavě) úhrnem 33.*)

Město Jihlava má c. k. něm. vyšší gymnasium a zemskou něm. vyšší reálku, něm. občanskou dívčí a chlapeckou školu, několik škol obecných — rozdělených dle pohlaví — a po jedné dětské zahrádce v každém ze čtyř okresů městských; pak dětskou zahrádku „Ústřední Mat. šk." Mimo to má Jihlava školy pokračovací pro učně a obchodníky.

V okrese venkovském, jelikož město tvoří okres zvláštní, jest německých škol obecných i se soukromými německými školami židovských náboženských obcí Batelovské a Brtnické — celkem 14. — —

Západní Morava, jmenovitě část, kde rozkládá se Českomoravská pahorkatina, byla koncem XV. století z velké části bratrská. V Králicích tiskli bibli, v Křižanově kaple sv. Barbory byla bratrská, rovněž v Trh. Brtnici kostel sv. Matouše u hradu s hrobkou Valdštýnskou. Ve Velkém Meziříčí,**) v Brtnici, v Novém Městě, v Jimramově, ve Žďáře a v Třebíči — rovněž jako

*) Viz připojený „Přehled C".

**) Příznivcem Velkomeziříčského školství českobratrského stal se též Hynek z Valdštýna a na Brtnici tím, že r. 1589 v pondělí po sv. Bartoloměji zvýšil příjem učitele o 30 zl. ročně — při tamním „gymnasium illustre".

v Křižanově byly spolky literácké, které působnost svoji měly valně rozšířenou. Mimo pěstování a zvelebení zpěvu kostelního (což účelem mají v nové době zřizované Cyrillské jednoty) bylo snahou těchto sborů: pomáhati nemocným a opatrovati je všelikými skutky milosrdnými a zemřelé údy s průvodem všech bratří slavně pochovávati. Mimo to pečovali o mravopočestnost, při tom všem důrazně dozírajíce na pořádek ve školách, „těchto štěpnicích církve, státu a obcí".

Náboženství evangelické vládlo až po bitvu Bělohorskou; neboť v tu dobu národ velikou většinou byl vyznání nekatolického. Pak nastala protireformace.

Kněží byl tak veliký nedostatek, že jednomu faráři dáno ve správu i několik kostelův. V hornatějších krajinách zachovávali se nekatolíci nejdéle; v Kamenici bylo jich r. 1662 ještě více než $^1/_4$, 330 protestantů vedle 812 katolíkův.

Dekanáty byly veliké; nejstarší Telecký obsahoval i Jihlavský, Dačický, Jaroměřský, Jemnický a Želetavský. Počet osadníků katolických vzrostl poměrně více, někde až osmkrát.

Farní osada	Osadníků		Farní osada	Osadníků	
	1662-1691	1893		1662-1691	1893
Batelov . . .	650	3709	Rančířov . .	200	1005
Brtnice Trhová	979	4037	Stonařov .	500	2133
Kamenice . .	1142	2773	Třešť	1043	6256
Luka	479	3905			

Vedle katolíků směli tehdy na Moravě býti jen židé, jakožto „markraběti náležející regale". Usazovali se nejvíce v městech a měli někde „židovské krámky" u samých kostelů katolických.

Kněží obyčejně mívali zádušní pozemky, desátek obilní a jiné věci; vydržovali učitele buď sami nebo společně s obcemi a s vrchností. Jesuitská kollej v Jihlavě měla — jakožto statek duchovní — Meziříčko, dominikáni Jihlavští drželi Rantířov.

Jesuité byli po naléhání Ferdinanda II. r. 1625 uvedeni do Jihlavy, „aby orthodoxní víru k věčnému duší spasení Jeho poddaných podporovali a kacířskými bludy zaujatým duším přispěli". P. Lamormain, rektor jesuitské kolleje Vídeňské a zpovědník císařův, spěchal s provinciálem P. Rumerem, aby tu upravili byty. Odevzdány mu 23 občanské domy, jež ohraničoval kostel sv. Kříže, městská zeď, Jeptiščí ulice a náměstí. Z nich vystavěny kollej, škola a seminář. Dne 29. srpna byli sem jesuité slavně uvedeni. Kardinal z Dietrichštejna stanovil luteránům Jihlavským podmínky, aby buď do 6 neděl stali se katolíky, anebo se svým movitým jměním opustili město a zemi. Proto vystěhovalo se mnoho rodin do Uher, a usedlostí jejich, jež připadly cís. fisku, použito dílem na zapravení městské půjčky 90.000 zl., dílem na stavbu kolleje a kostela jesuitského. Školy německé odevzdány katolickému faráři městskému a latinské jesuitům. Tito otevřeli ještě r. 1625 gymnasium, jež ve 2 měsících mělo 200 žákův.

Jako za středověku při větších kostelích a školách klášterních byly provozovány o svátcích velikonočních mysterie a o vánocích jesličky, tak dálo se hned i na školách jesuitských. Když do Jihlavy uveden byl řád jesuitský, kvetlo i zde latinské školní drama. Již r. 1626 vystoupili žáci o vánocích v kuse: Jezulátko v jesličkách. R. 1641 dáván byl na poctu hraběte Antonína de Collalto „Petr mýtník" (Petrus Telonarius), známá osoba z legendy o sv. Janu Almužníkovi; kus neminul se s účinkem. R. 1667 sehrána o velikonocích „Oběť Abrahamova", na niž paní z Bukové vedla náklad, přesahující 100 zl. Podobně jako v jiných kollejích dávali i zde slavnostní hry při jmeninách anebo jiných událostech rodinných svých příznivců, z čehož řádu vyplýval i hmotný prospěch. Představení vánoční r. 1658 bylo i tím znamenito, že tu byl císař Leopold I..

Dekanáty byly zároveň obvody školní; farář byl spolu představeným a děkan dozorcem školním.

Nyní přiděleny jsou osady okresu Jihlavského co do správy duchovní hlavně děkanství Jihlavskému; ale částečně Měřínskému i Želetavskému, ano i do Čech, i tvoří 20 farních osad.*) Jihlava jest také v čele arcikněžství Jihlavského (od r. 1790), k němuž patří dekanáty Jihlavský, Velkomeziříčský, Telecký, Třebíčský a Měřínský, a dle Jihlavy slove dosud arcijahenství (arcijaheň nyní praelat mgs. R. Šuderla v Brně). Arciknězem a děkanem jest nyní P. Jan Brabenec, bisk. rada a farář v Brtnici. V děkanství Jihlavském samém (dle Catal. cleri z r. 1901) jest 48.893 katolíků, 560 evangelíků, 2105 židů, celkem 51.558 duší.

*) Viz připojený „Přehled D."

Evangelíci mají svůj kostel v Jihlavě. Židé jsou roztroušeni v městečkách a vesnicích téměř všude. (Viz přehledné tabulky spisu připojené „C. a D.")

---

5. Živnosti.

Veliká část obyvatelstva okresu Jihlavského zabývá se rolnictvím, prací továrnickou, poněkud ještě soukennictvím a plátenictvím, kterážto řemesla vymírají, ač druhdy tu kvetla velice, a ostatními jinými řemesly.

Ze všeho povrchu půdy připadá 50% rolí, 20% lukám i pastviskům a 28% lesům.

Pole jsou zde pro vysokou polohu méně úrodná. Z polních plodin pěstuje se s nejlepším zdarem žito a oves, méně ječmen, nemnoho pšenice v nížinách, hrách, mák, brambory, řepa a zelí. Zvláště brambory pěstují se u velikém množství, jednak k jídlu a na krmení dobytka, jednak na výrobu škrobu a lihu. Ze škrobu bramborového vyrábějí se klovatina škrobová a cukr hroznový; užívá se ho rovněž v lihovarnictví, pivovarství, na škrobení bavlny a při tisknutí látek lněných i bavlněných. Vedle těchto plodin hospodářských daří se pěkně len, ale z nedostatku přádelen vozí se výrobek u velikém množství až do továren podkrkonošských. Též u značném množství sije se bílý jetel na semeno a něco řepky.

Z ovoce pěstují se rozličné druhy jablek a hrušek, pak švestky a třešně.

V lesích, jichž vetšina náleží velkostatkům, převládají stromy jehličnaté: pěstuje se mnoho smrků, jedlí, borovic, buků, méně modřínů, javorů, bříz a jiných stromův.

Chov dobytka jest dosti vyvinut. Ušlechtilé koňstvo, skot a brav chovají zvláště jednotliví velkostatkáři; ovec ubývá

s vhodnou pastvou. Honba dosti výnosná koná se na srny, koroptve a zajíce. Liška, kuna, tchoř, lasička, jezevec a vydra bývají pilně stíháni jakožto škůdcové užitečné zvěře.

Mezi domácí a divokou drůbeží jsou nejčastější: husy, kachny, slepice, holubi, koroptve a bažanti; na panských dvořích chovají, více na okrasu než na užitek, také perličky, krocany, pávy a v zámeckých parcích na rybníku labutě. Jako jinde na Moravě tak i v hejtmanství Jihlavském lze viděti patrný pokrok u včelařství.

Hornictví a hutnictví zaměstnávalo v okolí města Jihlavy za dřívějších století značný počet lidí; než stříbrné doly počátkem 17. věku nadobro zanikly, takže na dobývání drahých kovů nelze ani pomýšleti.

Průmysl hejtmanství Jihlavského jest dosti čilý, a to hlavně továrnictví pěstuje se v četných závodech různého druhu.

Soukennictví, jímž jednotlivá místa druhdy slynula, jest nyní buď výhradně v rukou několika továrníků, buď zaniklo docela, jako na př. v Trhové Brtnici. Nejdůležitější továrny na sukna jsou: v Helenově a v Malém Beranově, v Třešti a v Hodicích — zde kromě toho též na „fezy“ (červené čepice turecké), pak v Batelově.

Na místě rozsáhlého skupení budov nynější velkolepé továrny na sukna v Helenově stával před r. 1856 (kdy tu vznikla první budova tovární) mlýn, jenž se nazýval „Goskův mlýn“ dle Jihlavské patricijské rodiny, kteréž náležel, a podnes zachoval se název tento v ústech lidu, ale byl přenesen i na továrnu nynější. V těchto továrnách v Helenově a v Malém Beranově, jež koňská dráha a telegraf spojují, vyrábí se ročně 40.000 kusů vlněného zboží, sukna vojenská i modní všeho druhu; 15.000 kusů zboží plstěného a 100.000 pokrývek ročně, a zaměstnáno bývá tu 2500 osob. Závody tyto jsou největší nejen v Rakousku, ale i na celé pevnině. R. 1866 byla továrna poctěna návštěvou J. V. císaře a r. 1878 J. c. V. arcivévody Karla Ludvíka.

Největším závodem průmyslovým v Jihlavě jest c. k. továrna na tabák a doutníky, mimo to jsou tu dílny na sukno, bavlněné látky, pokrývky, koberce, punčochy a pletené zboží vůbec (též

v Lukách, Trhové Brtnici, Třešti a ve Stonařově, kde prací takovou obírá se lid obojího pohlaví všeobecně); jsou tu továrny na kůže, obuv, stroje (mlýnské též v Trhové Brtnici), na nábytek a výrobky ze dřeva (též ve Třešti), na sklo, sirky (též veliké dvě továrny ve Třešti), na hrnčířské zboží a slévárna. Papírny v Batelově a u rozvalin Rokštýna.

Pivovary jsou v Jihlavě, Třešti, Trhové Brtnici, Rantířově a v Batelově.

Spojovací prostředky.

Okres Jihlavský má dráhy se dvojím nádražím v Jihlavě: severozápadní a transversálku: obě vstupují u Dol. Smrčného na půdu okresu a berou se po těchže kolejích ustavičně údolím řeky Jihlavy po pravém břehu jejím. Z města Jihlavy ubírá se ona (z nádraží na levém břehu řeky Jihlavy) na sever a tato z nádraží na pravém břehu řeky této u „Českého mostu“*) (jehož stavba počala se l. 1844) přes Kostelec a Batelov na jihozápad Čech.

Nověji vystavěna a zahájena c. k. státní dráha z Kostelce—Cejlu přes Třešť do Telče.

Důležity jsou též spojovací silnice, z nichž dvě jsou císařské, ostatní pak okresní první a druhé třídy. Říšská silnice, vedena jsouc z Vídně, vstupuje u Dlouhé Brtnice na půdu okresu, a ubírajíc se směrem severním, za Jihlavou přechází do Čech k Něm. Brodu a ku Praze;**) druhá směrem od Pelhřimova Jihlavou k Brnu. Stavba této císařské silnice z Brna do Jihlavy počata r. 1782 a ukončena r. 1786. Obě pozbyly vzmáhajícími se drahami železnými bývalé důležitosti.

---

*) Klenba tohoto nákladného, nyní méně užívaného mostu, slyne mnohonásobnou ozvěnou.

**) Druhdy šla tudy kupecká stezka Haberská, která vedla od Čáslavě kolem Habrů do poříčí Jihlavina v Moravě. Cizí kupci, procházejíce stezkou touto od půlnoci, vozili známý jantar, který na březích moře Baltského byl sbírán a národy jižnějšími upravován ku věcem ozdobným. Mimo jantar vozili kupci ti sůl, která dobývána u nynějšího města Halle v Pruském Sasku. Od jihu vozili k nám kupci věci ozdobné, vzácnější látky na šatstvo a snad i zbraně. Na Jihlavu jezdívali Moravané, vezouce do Čech obilí a víno až do města Prachatic, odkud odváželi sůl, přivezenou do Čech z Horních Rakous.

Okresní silnice, vybíhající z Jihlavy, jsou: 1. Kostelcem a Batelovem k Horním Dubenkám v okrese Dačickém; 2. Třeští k Telči v okrese Dačickém; 3. Trhovou Brtnicí ku Třebíči a 4. Vel. Beranovem, Jamným a Stájí ku Žďáru v okr. Novoměstském.

Mimo to jsou důležity: 1. okresní silnice z Horní Cerekve Batelovem, Třeští, Stonařovem, kteráž se dělí nad Jestřebím do dvou směrů: přes Kněžice do Okříšek a přes Trhovou Brtnici, Lukami k Vys. Studnicím; 2. z Třebíče Kamenicí k Polné. Nemalou důležitost slibuje též nová okresní silnice druhé třídy z Trhové Brtnice na východ přes Brancouzy, kteráž vznikla roku 1891.

Poštovní úřady jsou v osadách: v Jihlavě, v Kostelci, v Batelově, ve Třešti, ve Stonařově, v Dlouhé Brtnici, v Trhové Brtnici, v Kněžicích, v Lukách, v Řehořově, v Kamenici a ve Zhoři.

Telegrafní stanice mají: Jihlava, Kostelec (nádraží), Batelov, Třešť a Luka.

Poštovní doprava osob z Jihlavy koná se posud denně do Větrného Jeníkova a Humpolce, do Třeště, Telče, Dačic a Slavonic, do Řehořova, Měřína a Velkého Meziříčí, do Trhové Brtnice, Stonařova, Dlouhé Brtnice a Nové Říše.

---

6. Správa a obecní záležitosti.

Správu obecní za starých dob měl starosta, tehdy na Moravě nejen v městech ale i na vesnicích purkmistr zvaný, a radní neb „ouřední". I jednotlivé díly vesnic, náležejíce rozličným pánům, a též ulice u velikých měst a předměstí, nepříslušely-li městu (jako Dřevěný Mlýn u Jihlavy), měly svou vlastní správu a obyčejně také obecní pečeť se znakem.

Města měla právo pečeti a znak od krále, vesnice od vrchností. Znaky vesnických obcí jsou obyčejně buď věci hospodářské, jako radlice, kosa, pluh, rýč, motyka, srp a pod., buď zvíře nějaké; na př. koně mají Horní Kosov a Vys. Studnice, půl kozla Jamné, čápa Luka, holubici s ratolestí v zobáku

Prostředkovice. Pečeti jsou hlavně tím důležity, že udávají rok, kdy založeny byly nové osady, anebo kdy se staly obcí samostatnou, a u mnohých dědin jsou i dokladem národnosti. Obecní pečeti chovány byly v uctivosti a při obnovení úřadu s jinými věcmi, zvláště s listinami a místními pamětmi odevzdány novému starostovi.

Jměním obecním byly: radnice, obecní domy a veškery pozemky soukromým osadníkům nepříslušné.

Statky v deskách zemských zapsané mělo královské město Jihlava.

Správu a soudnictví vykonával „rychtář s konšely". Konšelé byli dosazováni králem po návrhu sousedův. Ti spravovali všecku obec; každé 4 neděle byl střídavě jeden z nich purkmistrem. Rychtář měl na péči soudnictví.

V Jihlavě jest krajský a městský delegovaný soud, okresní hejtmanství, okresní soud (pro venkov), cejchovní úřad, finanční okresní ředitelství, celní úřad, četnické velitelství.

Okresní hejtmanství Jihlavské (nastoupilo r. 1850 na místo krajského úřadu zeměpanského) sestává pouze z jednoho okresního soudu.

R. 1656 až 1679 měl kraj Jihlavský bez Bystřicka a Žďárska 45 □ mil; po novém rozdělení až r. 1783 a 1792, kdy od Brněnského kraje Bystřicko a Žďársko přiděleno bylo kraji Jihlavskému, měl měl 54 □ mil.

V městě Jihlavě úřaduje mimo okresní hejtmanství zvláštní úřad, magistrát zvaný, se starostou a s obecním zastupitelstvem; patříť Jihlava mezi města se samostatným statutem.

Na sněm říšský posílá hejtmanství Jihlavské za skupení měst: Jihlavu, Třebíč, Vel. Meziříčí a Stonařov jednoho poslance; za venkovskou skupinu obcí: Jihlavu, Telč, Třebíč, Vel. Meziříčí, Mor. Budějovice, Hrotovice a Náměšť též jednoho poslance.

Na sněm zemský má Jihlava jednoho poslance, venkovské obce okresů Jihlavského a Teleckého jednoho poslance.

Počet všech osad hejtmanství Jihlavského činí 87, z nichž jest jediné město, 6 městeček a ostatních 80 osad jsou vesnice. Politických obcí se zvláštním zastupitelstvem jest v hejtmanství Jihlavském 55 a osad přidělených 32. (Viz přehlednou tabulku spisu připojenou A.)

A. Přehled jednotlivých obcí okresu Jihlavského

v abecedním pořádku.*)

(V tomto pořádku psáno v části II. o jednotlivých obcích okresu Jihlavského.)

Počet obcí místních (pol.)	Obec hlavní (politická)	Obec vedlejší (katastrální, přidělená obci hlavní)	Vzdálenost od Jihlavy v km	Počet obyv.	Celá obec má obyv.	Plocha ve □ km	Celá obec má pl. ve □ km
1	*Jihlava* . .	—	—	23.743	23.743	15·54	15·54
2	*Arnolec* . .	—	24·8	390	390	11·3	11·3
3	*Batelov* . .	—	20·3	1991	2234	13·5	17·3
		Spělov .	14·0	154		3·8	
		Nový Svět	11·8	89			
4	*Beranov Vel.*	—	6·7	757	1278	7·0	10·7
		Beranov M.	5·0	339		1·7	
		Brádlo .	7·6	114			
		Jeclov . .	9·6	68		2·0	
5	*Beranec* . . (Porenz)**)	—	10·6	124	124	2·8	2·8
6	*Bítovčice Hor.*	—	14·2	375	459	5·2	6·5
		Bítovčice Dol. a Rozseč	13·7	84		1·3	
7	*Brodce* . . .	—	18·2	197	471	1·8	4·3
		Hrotov .	19·0	274		2·5	
8	*Brtnice Trh.*	—	12·3	3003	3003	19·2	19·2
9	*Brtnice Dl.* .	—	19·1	654	654	11·4	11·4
10	*Buková* . .	—	15·7	186	186	3·5	3·5
11	*Čeňkov* . . .	—	18·5	250	250	5·2	5·2
12	*Čížov* (Zeisau)	—	5·7	274	274	7·0	7·0
13	*Dřevěný mlýn* (Holzmühle)	—	2·2	284	284	2·0	2·0

*) Dle posledního sčítání lidu r. 1890. Sídlo obce vyznačeno jest písmem *ležatým*.

**) Ku jménu obce německé připojen též název německý.

Počet obcí místních (pol.)	Obec hlavní (politická)	Obec vedlejší (katastrální, přidělená obci hlavní)	Vzdálenost od Jihlavy v km	Počet obyv.	Celá obec má obyv.	Plocha ve □ km	Celá obec má pl. ve □ km
14	*Handlovy Dvory* . . (Handelsdorf)	—	1·4	68	497	1·8	3·0
		Helenov . (Helenenthal)	4·4	408		1·2	
		Pančava . (Waldhausen)	1·8	21			
15	*Hodice* . . .	—	18·0	680	680	11·9	11·9
16	*Hosov* (Hossau)	—	4·4	165	664	6·8	14·2
		Rantířov (Fussdorf)	6·0	334		2·7	
		Hor. Kosov (Obergoss)	3·3	165		4·7	
17	*Hruškové Dvory* . . (Birnbaumhof)	—	3·4	158	158	3·2	3·2
18	*Jamné* . . .	—	14·2	503	553	6·5	6·5
		Lipina .	17·2	50			
19	*Jestřebí* . .	—	15·6	309	309	16·0	16·0
20	*Jezdovice* . .	—	11·9	440	440	5·6	5·6
21	*Kamenice* .	—	19·0	1897	2023	18·5	20·5
		Vržanov .	16·1	126		2·0	
22	*Kamenička* .	—	18·6	282	282	7·5	7·5
23	*Kněžice* . .	—	16·5	1071	1320	17·4	20·4
		Rychlov .	15·4	84		1·0	
		Víska . .	17·3	165		2·0	
24	*Kosov* (Gossau)	—	4·3	195	613	5·7	17·3
		Hynčov . (Heinzendorf)	4·8	196		5·4	

Počet obcí místních (pol.)	Obec hlavní (politická)	Obec vedlejší (katastrální, přidělená obci hlavní)	Vzdálenost od Jihlavy v km	Počet obyv.	Celá obec má obyv.	Plocha ve □ km	Celá obec má pl. ve □ km
		Studničky (Klein Studnitz)	5·2	135		4·5	
		Sasov . . (Sachsenthal)	1·8	87		1·7	
25	*Kozlov* . . .	—	9·8	601	710	8·8	13·3
		Rytířsko	12·0	53		4·5	
		Loudilka	8·2	56		0·42	
26	*Kostelec* . . (Wolframs)	—	9·3	413	413	8·8	8·8
27	*Lhota* (Panenská)	—	18·6	311	679	9·4	12·2
		Malé . .	16·3	185		2·8 (Malé a Smrčné Dolní)	
		Smrčné Dolní	21·0	183			
28	*Luka* . . .	—	11·2	1322	1611	10·5	15·6
		Votín . .	9·5	129		2·3	
		Svatoslav	13·8	85		1·2	
		Předvoř .	12·9	75		1·6	
29	*Měšín* . . . (Misching)	—	8·4	272	272	7·0	7·0
30	*Meziříčko* .	—	19·9	377	377	8·8	8·8
31	*Nadějov* . .	—	18·4	364	364	6·2	6·2
32	*Nová Ves* . .	—	23·2	484	484	13·7	13·7
33	*Otín* (Otten)	—	17·1	215	215	7·1	7·1
34	*Pístov* (Pistau)	—	2·7	192	192	5·7	5·7
35	*Popice* (Poppitz)	—	6·3	139	139	5·9	5·9
36	*Prostředkovice* (Mitteldorf)	—	12·2	171	171	3·2	6·9
		Falknov (Falkenau)	16·5	87	87	3·7	

Počet obcí místních (pol.)	Obec hlavní (politická)	Obec vedlejší (katastrální, přidělená obci hlavní)	Vzdálenost od Jihlavy v km	Počet obyv.	Celá obec má obyv.	Plocha ve □ km	Celá obec má pl. ve □ km
37	*Příseka* . .	—	7·6	342	697	7·9	17·9
		Uhřinovice	10·2	198		5·5	
		Komárovice .	9·5	157		4·5	
38	*Puklice* . .	—	6·6	950	1023	5·7	6·3
		Petrovice	9·8	73		0·6	
39	*Rácov* . . .	—	21·9	327	327	7·7	7·7
40	*Rančířov* . . (Ranzern)	—	4·3	269	269	6·3	6·3
41	*Rošice* . . . (Roschitz)	—	8·1	147	147	4·6	4·6
42	*Rybné* . . .	—	18·7	297	297	5·4	5·4
43	*Řehořov* .	—	15·4	459	459	5·8	5·8
44	*Salavice* . . (Sollowitz)	—	10·6	346	346	6·0	6·0
45	*Stáj*	—	21·7	304	304	5·9	5·9
46	*Stonařov* . . (Stannern)	—	13·6	1638	1638	9·7	9·7
47	*Střížov* . . .	—	16·5	340	474	6·1	8·4
		Přímělkov	17·1	134		2·3	
48	*Studnice Vysoké* . . .	—	11·0	491	491	6·6	6·6
49	*Suchá* . . . (Dürre)	—	11·4	280	280	5·4	5·4
50	*Švábov* . . .	—	20·6	181	181	5·0	5·0
51	*Třešť* . . .	—	15·2	4738	4738	30·7	30·7
52	*Věžnice* (Bahenní) . .	—	16·0	327	327	4·9	4·9

Počet obcí místních (pol.)	Obec hlavní (politická)	Obec vedlejší (katastrální, přidělená obci hlavní)	Vzdálenost od Jihlavy v km	Počet obyv.	Celá obec má obyv.	Plocha ve □ km	Celá obec má pl. ve □ km
53	*Vilánec* . . (Willenz)	—	7·5	351	748	6·5	17·8
		Loučky . (Lutschen)	9·4	197		7·0	
		Cerekvice (Neustift)	8·2	199		4·3	
54	*Vysoká* . . . (Hochdorf)	—	5·8	157	157	4·9	4·9
55	*Zhoř* (Černická) . .	—	18·8	386	386	5·8	5·8
	Úhrnem . .				59.892		519·56

Okresní hejtmanství s městem Jihlavou

rozkládá se na . . . . 519·56 km²
a má úhrnem . . . . 59.892 obyv.

Počet obcí hlavních (politických) 55
„ „ vedlejších (přidělených) 32
„ „ katastrálních vůbec 87
a to: 1 město, 6 městeček a 80 vesnic.

Samoty 44

Na 1 km² připadá průměrem . . . . 115 obyv.

B. Přehled osad hejtmanství Jihlavského dle počtu obyvatelů v sestupném pořádku.*)

Počet osad	Jméno osady	Má obyv.	Počet osad	Jméno osady	Má obyv.
	Město:		14	Arnolec . . .	390
1	Jihlava	23.743	15	Zhoř (Černická) .	386
	Městečka:		16	Meziříčko . . .	377
			17	Bítovčice Horní .	375
1	Třešť	4738	18	Nadějov . . .	364
2	Brtnice Trhová .	3003	19	Vilánec . . .	351
3	Batelov . . .	1991	20	Salavice . . .	346
4	Kamenice . . .	1897	21	Příseka . . .	342
5	Stonařov . . .	1638	22	Střížov	340
6	Luka	1322	23	Beranov Malý . .	339
	Vesnice:		24	Rantířov . . .	334
1	Kněžice . . .	1071	25	Rácov	327
2	Puklice . . .	950	26	Věžnice (Bahenní)	327
3	Beranov Velký .	757	27	Lhota Panenská .	311
4	Hodice	680	28	Jestřebí . . .	309
5	Brtnice Dlouhá .	654	29	Stáj	304
6	Kozlov	601	30	Rybné	297
7	Jamné	503	31	Dřevěný Mlýn .	284
8	Studnice Vysoké .	491	32	Kamenička . .	282
9	Nová Ves . . .	484	33	Suchá	280
10	Řehořov . . .	459	34	Čížov	274
11	Jezdovice . . .	440	35	Hrotov . . .	272
12	Kostelec . . .	413	36	Měšín	272
13	Helenov . . .	408	37	Rančířov . . .	269

*) Dle posledního sčítání lidu r. 1890.

Počet osad	Jméno osady	Má obyv.	Počet osad	Jméno osady	Má obyv.
38	Čeňkov . . .	250	60	Popice	139
39	Otín	215	61	Studničky . . .	135
40	Cerekvice . . .	199	62	Přímělkov . . .	134
41	Uhřinovice . .	198	63	Votín	129
42	Loučky . . .	197	64	Vržanov . . .	126
43	Brodce . . .	197	65	Beranec . . .	124
44	Hynčov . . .	196	66	Brádlo	114
45	Kosov	195	67	Nový Svět . .	89
46	Pístov	192	68	Sasov	87
47	Buková . . .	186	69	Falknov . . .	87
48	Malé	185	70	Svatoslav . . .	85
49	Smrčné Dolní . .	183	71	Bítovčice Dolní a Rozseč . . .	84
50	Švábov . . .	181			
51	Prostředkovice .	171	72	Rychlov . . .	84
52	Hosov	165	73	Předvoř . . .	75
53	Horní Kosov . .	165	74	Petrovice . . .	73
54	Víska	165	75	Jeclov	68
55	Hruškové Dvory .	158	76	Handlovy Dvory .	68
56	Komárovice . .	157	77	Loudilka . . .	56
57	Vysoká . . .	157	78	Rytířsko . . .	53
58	Spělov	154	79	Lipina	50
59	Rošice	147	80	Pančava . . .	21

C. Přehled obecných škol venkovského okresu Jihlavského

dle sestupného počtu žactva.*)

Školy české:

Sídlo školy a (přiškolené osady)	Škola má		
	tříd	žáků	průměrný počet žáků 1 tř.
1. Třešť: občanská škola pro chlapce .	3	94	31
obecná „ „ „ .	5	281	56
„ „ „ dívky .	6	372	62
2. Brtnice Trhová	5	478	95
3. Kamenice (Kamenička 1, Vržanov 2 km)	4	389	97
4. Kněžice (Brodce 2, Hrotov 3, Víska 1, Rychlov 3, Brtnice Nová 3 km)	5	379	75
5. Batelov	4	339	84
6. Luka (Votín 2, Předvoř 1, Svatoslav 2·5 km)	3	270	90
7. Beranov Velký (Jeclov 1·5, Brádlo 2, Loudilka 1 km) . .	2	215	107
8. Puklice (Petrovice 2 km)	2	189	94
9. Lhota Panenská (Malé 2·4, Dolní Smrčné 2 km) .	2	144	72
10. Kozlov (Rytířsko 1·25 km) . . .	1	141	141
11. Příseka (Komárovice 2, Uhřinovice 3 km)	1	133	133
12. Brtnice Dlouhá	2	125	62
13. Hodice	1	104	104
14. Studnice Vysoké	1	103	103
15. Střížov (Přímělkov 2 km)	1	100	100
16. Jezdovice	1	99	99

*) Dle školního schematismu moravského z roku 1892.

Sídlo školy a (přiškolené osady)	Škola má		
	tříd	žáků	průměrný počet žáků 1 tř.
17. Jamné	1	96	96
18. Arnolec	1	95	95
19. Nová Ves	1	90	90
20. Řehořov	1	87	87
21. Nadějov	1	84	84
22. Bítovčice Horní (Bítovčice Dol. 0·3 km)	1	80	80
23. Zhoř (Lipina 2 km)	1	74	74
24. Meziříčko	1	71	71
25. Rácov	1	67	67
26. Jestřebí (Myslivna 2 km)	1	67	67
27. Stáj	1	67	67
28. Rybné	1	62	62
29. Věžnice (Bahenní)	1	58	58
30. Buková	1	45	45
31. Švábov (Dvůr Medličky 1 km) . .	1	36	36
Úhrnem . . .	64	5934	92

Na jednu českou třídu připadají průměrem 92 žáci.

Školy německé:

Sídlo školy a (přiškolené osady)	Škola má		
	tříd	žáků	průměrný počet žáků 1 tř.
1. Stonařov (Otín 2·5, Falknov 4, Zhorec 2·5 km) . . .	4	408	102
2. Helenov (Hynčov 1·8, Beranov Malý 1, Hruškové Dvory 1·7 km) .	3	198	66
3. Vilánec (Loučky 2·5, Cerekvice 2, Beranec 3 km)	2	134	67
4. Rančířov (Čížov 2, Rošice 4 km) .	1	110	110
5. Kostelec (Dvorec 1, Westenhof 0·2 km)	1	97	97
6. Třešť	2	97	48
7. Prostředkovice-Suchá	1	94	94
8. Salavice	1	71	71
9. Rantířov (Dammling 1, Höllmühle 1 km)	1	67	67
10. Vysoká (Hosov 1·7, Popice 2·7 km) .	1	54	54
11. Měšín	1	47	47
12. Kosov (Studničky 3 km)	1	45	45
Úhrnem . . .	19	1424	74

Na jednu německou třídu připadají průměrem 74 žáci.

Soukromé obecné školy německé:

1. Batelov	1	29	29
2. Brtnice Trhová	1	30	30

Specialní běhy učebné:

Sídlo školy a (přiškolené osady)	Škola má		
	tříd	žáků	průměrný počet žáků 1 tř.
1. Třešť: Škola ženských ručních prací školních sester de Notre Dame z Horažďovic	1	27	27

Dětské zahrádky a dětské opatrovny:

1. Třešť: D. z. česká „Marianeum“ svob. říš. pána Sternbacha 6. 10. 84., č. 8360	3	173	57
2. Třešť: D. z. německá spolku šk. ve Vídni 17. 5. 86., č. 3762 . .	1	23	23

Průmyslové školy pokračovací:

(Zařízené dle ustanovení minist. nařízení ze dne 24. února r. 1883, č. 3674.)

1. Třešť: R. 1887. Přípr.	2	72	36

Okres Jihlavský městský.

Školy české:

Sídlo školy a (přiškolené osady)	Škola má		
	tříd	žáků	průměrný počet žáků 1 tř.
1. Česká škola obecná	6	217 chl. 219 dív.	72

Školy německé:

1. I. okres: Kapucínská ul., šk. chl. obč.	4	204	51
2. I. „ „ „ šk. chl. obec. (Dřevěný Mlýn 1 km)	6	377	62
3. I. „ Josefovo nám., šk. dív. obec. (Dřevěný Mlýn 1 km)	6	340	56
4. II. „ Jakubské nám., šk. chl. obec.	5	253	50
5. II. „ Brněnská ul., šk. dívčí obec.	5	265	53
6. III. „ Höckova ul., šk. chlap. obec. (Horní Kosov 1·5, Pístov 1·9, Sasov 1·9, Pančava 1·5 km)	5	284	56
7. III. „ Höckova ul., šk. dív. obec. (Horní Kosov 1·5, Pístov 1·9, Sasov 1·9, Pančava 1·5 km)	6	292	48
8. IV. „ Leupoldova ul., šk. dív. obč.	4	222	55
9. IV. „ „ „ šk. dív. obec.	5	284	56
10. IV. „ Maternova ul., šk. chl. obec.*)	5	275	55
Úhrnem . . .	51	2794	54

Na jednu třídu německou připadají průměrem 54 žáci.

Soukromé obecné školy německé:

1. Soukr. dív. šk. ob. s právem veř. kongregace „Milosrdných sester sv. Karla Bor.“	2	39 dítek sir.	19

*) Budova školní vystavěna na místě Klementových kasáren l. 1856.

Specialní běhy učebné:

Sídlo školy a (přiškolené osady)	Škola má		
	tříd	žáků	průměrný počet žáků 1 tř.
1. Žen. ruč. prací a francouzského jazyka Emilie Golliaschové	1	28	28

Dětské zahrádky a dětské opatrovny:

1. I. okres 11. 4. 82., č. 2079		72	
2. II. „ Při dívčí obec. šk. 20. 10. 84., č. 9041		69	
3. III. „ Při chlap. obec. šk. 20. 10. 84., č. 9041		70	
4. Na Špitál. předměstí 16. 10. 90., č. 7924		60	
5. Opatrovna spolková 26. 10. 39., č. 36.902		108	
6. D. z. „Ústř. Mat. šk.“ 15. 8. 83., č. 5742		95	

Průmyslové školy pokračovací:

(Zřízené dle ustanovení minister. nařízení ze dne 24. února 1883, č. 3674.)

Jihlava, r. 1878	3	175	58

D. **Přehled farních osad hejtmanství Jihlavského**

dle počtu duší v sestupném pořádku.*)

Farní osada	Má osadníků vyznání				Patronem kostela a fary jest majetník panství
	katolického	nekat.	židov.	všech	
1. Jihlavská: částečně městská s předměstím „Matky Boží“	6702	41	578	voj. 1214 7321 } město celkem 23.752 — 1214 7321	Řád minor. Jihl. sv. Frant. Seraf.
2. Jihlavská: město venk.	14164 2642	156 1	897 7	15.217 2640 } 17.857	Opat ř. praemon. Pražských na Strahově.
3. Třešťská .	6256	13	274	6543	Ferdinand baron Sternbach.
4. Trhovobrtnická	4037	50	152	4239	Emanuel kníže Collalto.
5. Lucká .	3905	15	89	4009	Ant. hr. Widmann-Sedlnický.
6. Batelovská	3709	146	126	3981	Jan hrabě Blankenstein.
7. Kamenická	2773	16	7	2796	Jos. hr. Waldštýn-Wartenberg.
8. Kněžická .	2418	—	—	2418	Emanuel kníže Collalto.
9. Stonařovská .	2133	—	21	2154	Královské město Jihlava.
10. Zhořská .	1566	—	6	1572	Emanuel kníže Collalto.
11. Vysoko-studnická	1491	—	13	1504	Fond nábož.
12. Vilánecká	1117	—	10	1127	Královské město Jihlava.
13. Rančířovská .	1005	—	6	1011	„ „
14. Kostelecká	836	6	5	847	Fond nábož.

*) Dle „katalogu“ biskupství Brněnského na rok 1893.

Farní osada	Má osadníků vyznání				Patronem kostela a fary jest majetník panství
	katolického	nekat.	židov.	všech	
15. Jamenská . .	778	—	8	786	Fond náboženský.
16. Střížovská . .	678	94	—	772	„ „
17. Dlouhobrtnická	725	4	3	732	Opat Novoříšský.

Kromě nich zasahují i jiné mimo okres ležící farnosti do hejtmanství Jihlavského, totiž:

18. Měřínská (Meziříčko) . . .	430	—	—	430	Emanuel kníže Collalto.
19. Německovyskytenská (Rantířov)	334	—	—	334	Královské město Jihlava.
20. Ždírecká (Měšín)	272	—	—	272	Kníže Hohenzollersko-Sigmarinský.
Úhrnem . .	57971	542	2202	61929	

II. Jednotlivé obce.

Jihlava.

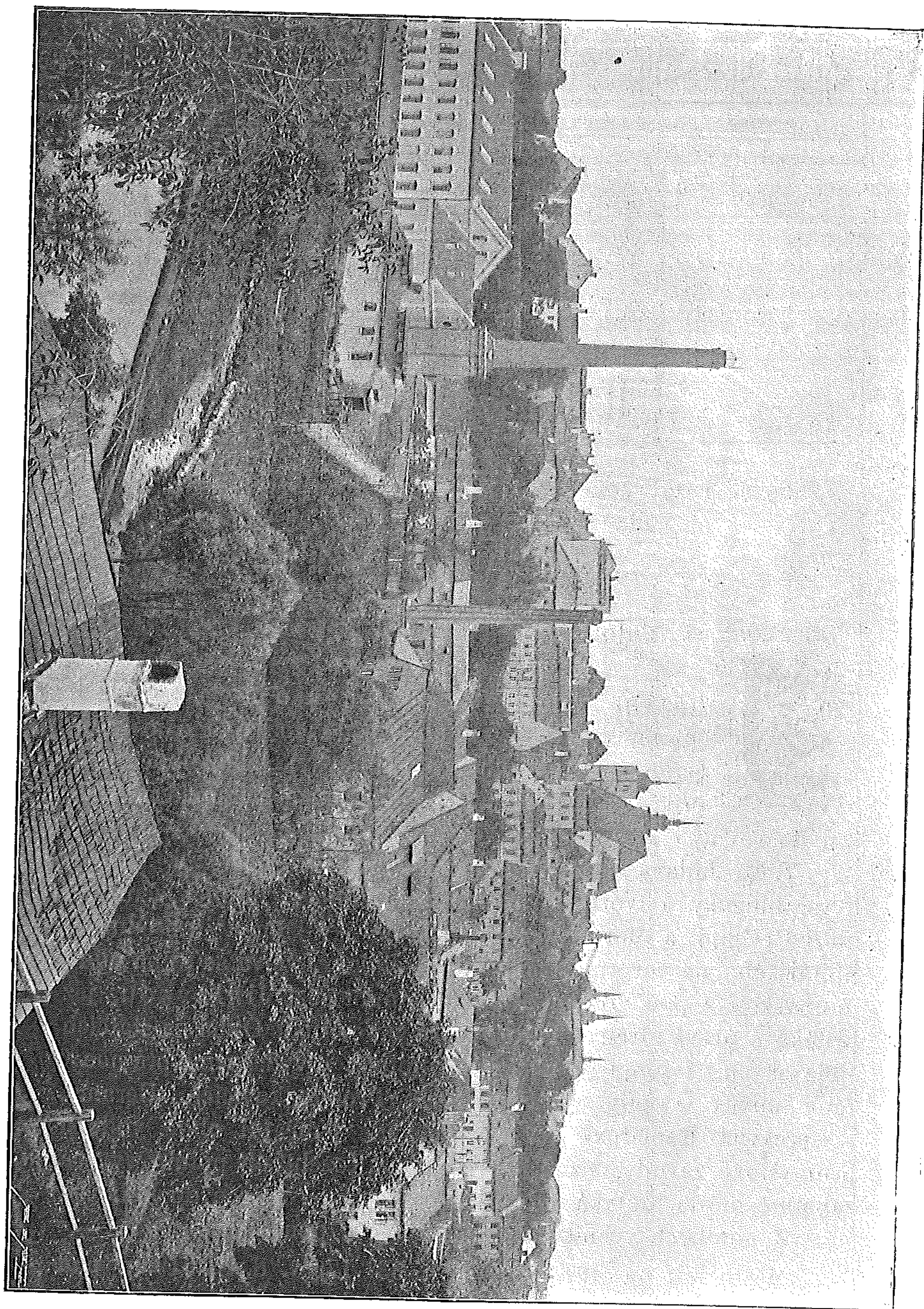
Poloha, vznik a název města.

Jihlava, královské krajské město s vlastním statutem, rozkládá se po výšině rozsáhlého ostrohu (v meziříčí řeky Jihlavy a Jihlávky), jehož úbočí dosti příkře spadají do údolí řek a pouze na západ přecházejí do roviny.

Řeka Jihlava má počátek nedaleko města Počátek v Čechách u vsi Jihlávky a tvoří od městečka Batelova hranici zemskou mezi Čechami a Moravou až po „Královský kámen“ u předměstí Špitálského na severní straně města Jihlavy, vlévá se tu na půdu moravskou a pod vrchem Kalvarií snoubí se s Jihlávkou, jež přitéká s pravé strany. Tato vyvěrá v revíru u Otína na statcích Jihlavských, sesiluje se některými potoky s vydatnými prameny, žene mlýny a píly ve Stonařově, Prostředkovicích, Beranci, v Cerekvici, Rančířově a v Jihlavě, kde jsou při obou vodách průmyslové závody, lázně a plovárny. „Koželužský potok“ vyvěrá západně města, dotýká se ho po jižní straně a teče do Jihlávky.

Z mnohých rybníků dřívějších zbyly pouze dva malé.

Město leží na 49° 23′ s. š. a 33° 17′ v. d. f., 519 m nad mořem.

Obraz 1. Jihlava z jižní strany.

Jihlava prostírá se skoro prostřed vysočiny Jihlavské, jejíž podklad tvoří břidlice prahorní; v této půdě daří se velmi dobře jehličinám. Vysoká poloha, útvar půdy, náhlé přechody teplotní, husté mlhy a prudké větry činí podnebí po většině roku sice drsné, než kdo zdráv jsa, přivykne podnebí tomuto, cítí se zde volnějším, než kdekoliv. Průměrná roční teplota v Jihlavě jest $5{\cdot}8^{0}$—6^{0} R. Po horkých letních dnech nastávají chladné noci. Převládají větry severozápadní a jihovýchodní, střídavě vanouce.

Prahory tvoří většinou kamenité půdy, jen západně města jsou ložiska hlinitá. Kraj jest veskrz kopčitý, převládá rula žulou přervaná; od východu na západ jsou ložiska břidlice jinorázové. Též jsou tu patrny známky dřívějších dolův.

Pozoruhodno jest sledovati původ a název Jihlavy, tohoto druhdy hornictvím a později hlavně soukennictvím proslulého města.

Marně ohlížíme se po začátečných dějích města Jihlavy, kdy Brno, Olomouc, Znojmo, Přerov, Viškov, Kroměříž již nabývaly důležitosti v dějinách moravských.

Teprve ve 12. století jako bludičky vyskytují se jen 2 zprávy listovní o městě Jihlavě.

R. 1174 potvrdil brněnský kníže V á c l a v výměnu lesa Borku na hranicích moravských a statek Stonařov u Jihlavy mezi rytířem S t a n i m í r e m a opatem kláštera želivského G o t š a l k e m. Stanimír zve se tu „p r a e f e c t u s d e I g l a v a".*)

R. 1197 potvrdil brněnský kníže S p y t i h n ě v jakožto část dotace k l á š t e r a T ř e b í č s k é h o 6 rybářů na řece Jihlavě, kteří byli darováni klášteru tomu jihlavským županem S t a n i m í r e m a pak M i ř a t o u jakýmsi, darované 2 louky u řeky Jihlavy, jakož i les darovaný rytířem R a n o ž í r e m, „na Pasekách" zvaný: s lesíkem, s jedním hajným a včelnicí.**)

Když markrabě V l a d i s l a v řádu Johanitskému potvrdil panství nad osadami Tišnovem a Březinou r. 1214, jmenováni jsou svědkové: B u d i š „praefectus de Igla" a bratr jeho T a s, a ti jsou, jak Palacký dodává „jediní důkazové, že v Jihlavě bylo

*) P. Dom. Čermák, Premonstráti v Čechách a na Moravě, Praha 1877, str. 206.

**) Boček, p. 349.

sídlo úřadu župního dříve, než rozkvět bání Jihlavských učinil toto město již před Přemyslem Otakarem I. středem nové a veliké činnosti.“

První jména tudíž, objevující se z Jihlavy, jsou Stanimír, župan Jihlavský, na listině kláštera Želivského z r. 1174, Ranožír na listině kláštera Třebíčského z r. 1197, a Budiš, župan Jihlavský, s bratrem svým Tasem na listině z roku 1214. — Jak patrno, jsou to jména česká, a Ranožířov (Rančířov), Budišov i Tasov, osady kraje Jihlavského, dosud připomínají jména jejich.

Vůbec nelze nalézti v původním osazení a osídlení krajiny Jihlavské ani nejmenší stopy německé.

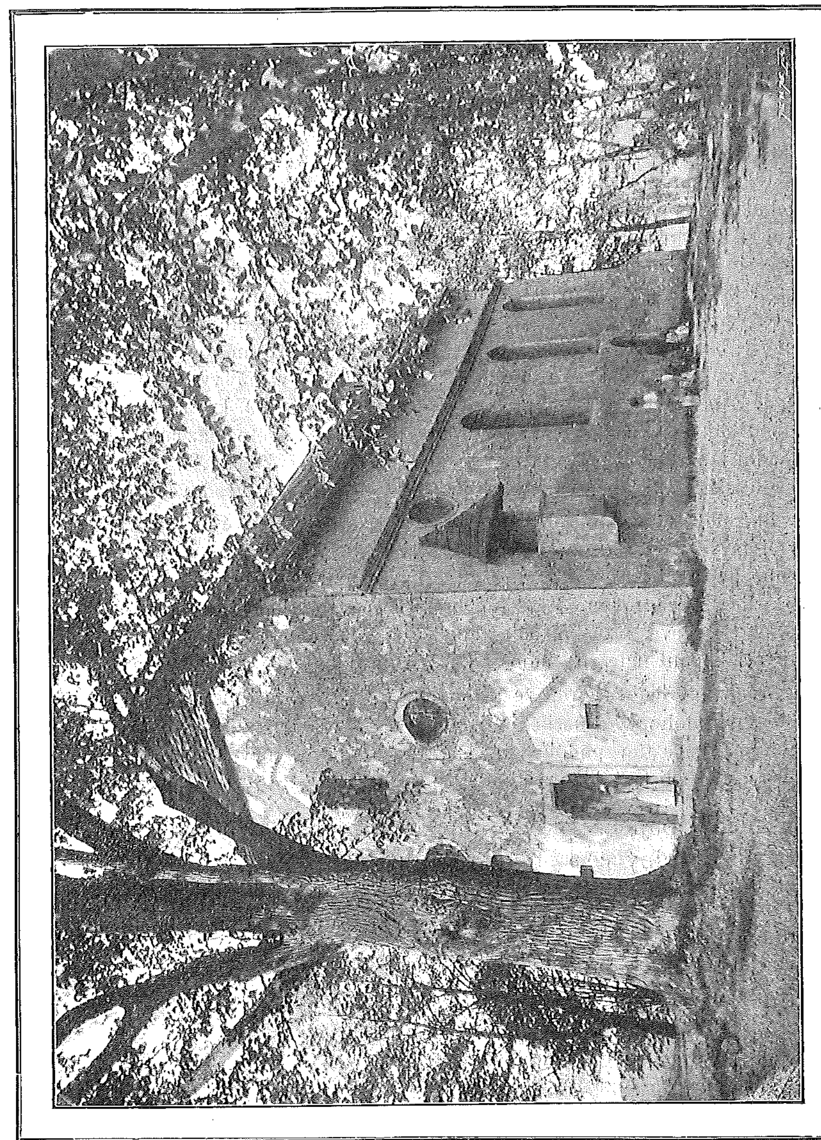
Teprve konec druhé polovice 12. století značí stěhování se Němců do krajiny: rytířů něm. řádu, něm. praemonstrátů do Želiva (první opat Gotšalk z Met) a něm. sester cisterciáckých, a za nimi havířů, kteří přišli vykořistit bohatství stříbra zdejšího.

Co do národnosti prvních obyvatelů zdejší krajiny nelze ani pochybovati, že to byli Slované, jež v krajině této bydleli první. Jméno města Jihlavy vzato dle jména řeky Jihlavy, a v nejstarších listinách jeví se jméno města jako „města u Jihlavy, oppidum ad Iglam“, a později přeneseno jméno na osadu samu vůbec.

Za německé praobyvatele nemluví zde pranic; naopak veledůležité faktum mluví proti takové domněnce. V době této nebyla ovšem Jihlava, v níž byly župní hrad a úřady knížecí, v místech nynějšího města, nýbrž tam, kde jest kostel sv. Jana Křtitele, jenž byl i prvním farním kostelem a náležel původně do dioecese Pražské. Osada tato, když za Václava I. a Přemysla I. Otakara po německém způsobě byla povýšena za město povolaným německým horníkům, slula Stará Jihlava. Hranice zemské tvořila asi řeka Jihlava, a jen pokud město staré bylo na pravém břehu řeky, počítáno územím k Moravě; proto kostel sv. Jana, strmící na kopečku nad levým břehem řeky, náležel do Čech a tudíž i pod správu dioecese Pražské.

Se založením kostela sv. Jana objevují se ve zdejší krajině něm. rytíři řádoví, kteří zde měli dle všeho svoji kommendu.

Původ Jihlavy zahalen jest bajkami. Neváháme a podáváme některé z německých pověstí až příliš vybájených.

Obraz 2. Starobylý kostelík sv. Jana Křtitele u Jihlavy.

Hosman snil, že město vystavěno bylo Římským vojevůdcem (slul prý Lucius) za IV. století. Že to báje, netřeba tvrditi.

Druhá neméně, ano více nejapná báje činí Jana, zbrojnoše Karla Velikého, zakladatelem města. Jan pomáhal prý potomkům starého německého obyvatelstva moravského, zbytkům Markomanů, stavěti město Jihlavu, v němž prý i zemřel r. 1139 ve svém 361 roce věku.*)

Jiná pověst z 15. století klade původ města do nynější Staré Hůry (Altenberg), dědiny to, asi 20 minut města vzdálené. V pralese na hlinitém břehu řeky Jihlavy osedla rodina hrnčířská. Kolem roku 780 cestoval tudy obchodník jakýs do Prahy a zbloudiv, hledal útočiště v chatě hrnčířově. Hrnčíř stěžoval si, že vyčerpal již vhodnou hlínu, a nyní že se mu výrobky nedaří dále, že se mu v peci trhají a děraví, a proto prý se rozhodl, jakmile přijde kupec, že se odstěhuje. Chytrý obchodník, poznav příčinu špatnosti hlíny — množství rudy stříbrné — rozhodl se rychle ke koupi usedlosti hrnčířovy. Po té přivedl bratra s horníky. Jelikož se nález rudy stříbrné osvědčil, vznikla prý tak brzy první osada kovkopů na řece Jihlavě, v níž vystavěli kostelík sv. Jana. Z osady stalo se městečko, až přikročeno l. 799 ku stavbě města, jež dobou staletí vzrostlo v mohutné hornické město. Toto nazváno Jihlavou (Iglau), dle množství ježků, kteří prý byli nelezeni při kopání.**) A tak prý také přišli ježkové do znaku města Jihlavy.***) Toť ovšem středověký nesmysl.

Jiná pověst, vybájená Václavem Hájkem z Libočan, klade původ města Jihlavy do dob potyček Moravanů s Čechy za knížete Mnaty. Ač Moravané byli poraženi knížetem r. 794, shromáždili se opět r. 799 na hranicích mezi Čechami a Moravou. Mezi tím bránil vpádu do země vládyka Čáslav ze sídla svého Čáslavě. I zůstali Moravané již zde, stavěli tu domy a opevnili je. Tu prý při kopání nalezeno množství ježků — odtud prý jméno Jihlava.†)

Nejnovější bajkář tvrdí, že podobnějším pravdě jest odvozování jména města od středohornoněmeckého slova „Gugl" (dochovaného prý ve slově „Guglhupf") a s tím podobného „Gigl" = Hügel, poněvadž prý se v původních českých listinách píše „Giglava".

Tolik o bájích. Tedy všemožné varianty o původě a jméně Jihlavy, jen žádný český! —

Na listinách starých zve se město: Igla, Iglaua, Giglaua, Yglaua, Gyglava, Iglavia, Yglavia, město na Igle (anebo zu der Igla). — Že by město dle ježka (Igel) dostalo jméno, jest nesmyslem. —

*) Hormayrs Taschenbuch, 1832, str. 325—329.

**) Geschichte und Beschreibung der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau in Mähren von Christian d'Elvert — Brünn 1850, str. 12. — Spisu tohoto hlavně užito při této práci.

***) Ježkové v pravdě jsou vyznačeni ve znaku městském teprve v 16. století, pročež také Jihlava nazývána dle řeckého názvu ježka, Echinopolis.

†) D'Elvert, str. 14—15.

Pešina činí z Jihlavy sídlo vlastního knížete Spytihněva, neprávem. Jihlava patřila, jako Stonařov a Třebíč, ku knížectví Brněnskému.*)

Dříve dospějeme úsudku spolehlivého o jméně města Jihlavy, pátráme-li po původě jména řeky Jihlavy, dle níž město nazváno.

O původě jména tohoto praví d'Elvert, že jest nejsprávnější dle českého jména „jihla", což značí „bystře spěchající řeku" (bystřinu). Kmen „igla" sám jest ryze slovanský. Dr. Fr. Dvorský se domnívá, že igla jest tolik jako jehla. Řeka „Iglavá" tolik jako jihlavá neb pichlavá, totiž řeka studená.

Odvozování jména dle jílu (hlíny) nelze považovati za správné, ačkoli v řece Jihlavě jest dosti dobrého jílu.

Němci z Jihlavy udělali Iglau, a před lety, když vynalezená pověst o hrnčíři byla jim ještě neznáma, mívali za to, že „Iglau" pochází od „Igl" = ježek. Nejsprávněji původ jména Jihlavy vyvodíme ze slova „jihnouti" (táti, jihl, jihla, jihlo).

Z dějin Jihlavských.

Jihlava, ježto s několika osadami tvoří německý ostrůvek mezi českými Moravany, byla prý — jak báji Hájek — založena již l. 799. Hájkovi Jihlavané věřili tak pevně, že l. 1799 stkvostně slavili tisíciletou památku založení města svého. Protož i l. 1899 oslavovali v měsíci červnu (o dni sv. Jana Křtitele, jemuž jest zasvěcen starobylý kostelík hornický nad levým břehem řeky Jihlavy) velmi nákladně a okázale jedenáctisté jubileum. Vědouce, že klášter Želivský založen byl r. 1139 a že církevní správu nejstaršího kostela sv. Jana v Jihlavě měli mnichové tohoto kláštera v nejstarší době, nemůžeme klásti založení kostela Svatojanského dále, než do druhé polovice 12. století.

Pravdať jest, že Jihlava teprve r. 1174 připomíná se nejprve v listinách, z nichž vidno, že v Jihlavě byl již dříve, před r. 1174, knížecí úředník, župan, — tedy i knížecí hrad, střediště župy a soudu. R. 1227 připomíná se Jihlava jako obec se řádným soudem horním. Za město povýšena byla pak Jihlava teprve l. 1249 českým králem Václavem I., před tím byla pouhou obcí hornickou.

*) Palacký, I. p. 13. — D'Elvert p. 16.

Za Přemysla I. Otakara přišel koncem 12. století řád něm. rytířů též do Čech a bezpochyby i do Jihlavy, kde měl v městě a v okolí mnoho statků: v Něm. Brodě, Humpolci, Dobrovicích, Pohledě, Přibyslavě, v Polné a j., s čímž souvisí kolonisace a germanisace něm. ostrova Jihlavského.

Léta 1240 sprostil král Václav I. obec Jihlavu poddanství ku klášteru Tišnovskému a postavil ji přímo pod správu královskou.

Proto když l. 1248 vypukla válka mezi králem Václavem I. a synem jeho Přemyslem, markrabětem moravským, podporovali osadníci Jihlavští krále, rozličnými důmyslnými nástroji, za dobývání Prahy mu pomáhajíce; načež král, chtěje Jihlavanům za věrnost jejich ukázati se vděčným: osadě německé Jihlavě udělil l. 1249 právo městské (charta magna)*) a právo horní, ježto ve středověku po celé Evropě bylo slaveno. Jihlava stala se tím vrchním soudním dvorem a kromě toho předním horním městem moravským dle vzoru saského Freiberka.

Hlavní obsah Jihlavského práva městského — hornické právo bylo pouze přívěskem — jest tento:

Řádná doba zahájení soudu jest od vánoc do první neděle velikonoční, kdy každý má při svou přednésti. Jen dopoledne jest otevřen soud. Kdo není s rozsudkem spokojen, zaplatí soudci 60 a konšelům 30 šilinků, ledaby byl rozsudek prokázán křivým, načež k jinému soudu appellovati možno. Všecky sázky jsou splatny do 14 dní.

Obžalovaný byl dán do ukončení pře dvěma až čtyřem měšťanům na opatrování, a to každých 6 neděl jiným.

Jen za případu královské služby, války, ohně, povodně, zajetí, nejistoty silnic, onemocnění a smrti otcovy nebo ženiny — následuje návrat ku předešlému právu (restituce).

Dlužník neplatící zastaví soudu svůj majetek, jenž do dne do roka připadne věřiteli; nemajetný vzdá se věřiteli osobně, jenž ho spoutá na rukou a o chlebě a vodě opatří komorou nepříliš studenou ani teplou.

Upotřebení paklíčů tresce se utnutím ruky nebo pokutou 10 hřiven.

Pro zabití nutno dotud ručiti občanem, 30 hřiven majícím, dokud není očisty.

Na cizoložství jest trest vražení na kůl; kdo přistihne manželku při skutku, smí usmrtiti jak nevěrnici tak i záletníka.

---

*) Latinský original s pečetmi krále Václava I. a syna jeho markraběte Přemysla Otakara jest v archivě města Jihlavy. Léta 1460 přeložil z latiny do češtiny Kutnohorská a Jihlavská práva horní měšťan Kutnohorský Petr Přespole; rukopis tento jest ve Strahovském archivě.

Palič, nemoha přisáhnouti se šesti svědky, vstupiž na hranici: kdo za požáru nakrade v ceně 60 denárů, budiž oběšen.

Kdo znectí panen, budiž sťat.

Kdo chlapce nebo děvče, neb přítele nějakého k sobě láká v úmyslu, aby ho prodal, budiž vpleten na kolo.

Ochromení údův, okrvácení, pomsta, násilné vloupání — trestají se přiměřenou pokutou.

Zlotřilec, jenž pohaní poctivce, budiž postaven na pranýř a pak vymrskán z města.

Smilné obcování mezi židy a křesťany tresce se pochováním za živa.

Jakožto Božský soud (ordalie) platí soudní souboj ve vzdálenosti délky kopí; ale důkazy, učiněné kostkáři neb vykladači karet, jsou cizincům i domácím zapověděny.

Kdo se nectně dotkl hornického úředníka, musil po tři neděle po kázání vystoupiti na lešení, tlouci se přes ústa a volati: „Dopustil-li jsem se této pohany, lhal jsem jako taškář". Kdo se tomu protivil, mohl býti soudci a konšely souzen o hrdlo a život.

Kdo vytrhne dýku z pochvy, zaplatí čtvrtinu hřivny; byla-li dýka nabroušena, zaplatí dvojnásobně; poranil-li jí někoho, ať jest zavřen po 6 neděl do klády.

Kdo prohraje více, než má v opasku, není povinen platiti.

Řezník musí na ohledání na trh přinésti i kůži poraženého dobytčete.

Výběrčí cla, jenž se dopustil opětného vydírání, musí soudním osobám položiti 10 hřiven a poškozenému navrátiti peníze osobně.

Kdo na cizím pastvišti pase svůj dobytek, zaplatí majetníkovi tolik denárů škodného, kolik má dobytek noh.

Noční pych polní tresce se vypověděním ze země na rok.

Zloděj dříví vysází pokutu na každý pařez kmene, který skátil, 72 denáry hotovými.

Kdo byl dostižen při únose panny, přijde s ní na soud: obrátí-li se po učiněném dotazu dívka k únosci, může se s ní oženiti bez odkladu; obrátí-li se však ku svým příbuzným, ztratí únosce krk. —

Ku staré symbolice právní poskytují tyto Jihlavské zákony mnoho příspěvkův. —

Jest pravdě podobno, že město Jihlava vznik svůj děkovati má hlavně hornictví, kde na obou březích řeky Jihlavy snad po celá století kutáno bylo na stříbro i na olovo. Osada nazývána později „Stará Jihlava" (antiqua civitas), když pravdě nejpodobněji teprve v prvé polovici 13. století nynější nové město na ostrohu vzniklo a obdrželo jméno „Velká Jihlava", po způsobě jiných měst oné doby: Staré Brno, Staré Město, Stará Telč a j.

Toto staré město Jihlava stálo dle starých knih městských ještě v 15. století a bylo rozbořeno králem Jiřím za obléhání nového města Jihlavy; dosud připomíná název nedaleké vísky

Horního Kosova (Obergoss = obere Gasse), že patřila kdysi ku předměstí města Jihlavy.

Stará Jihlava, která před r. 1174 nevyskytuje se v listinách, byla jakožto vesnice (villa) majetkem knížete zemského, měla hrad s knížecím županem, mýto a farní kostel sv. Jana na pahorku.

Král Přemysl I. Otakar (1197—1230) jest vlastním zakladatelem Nové Jihlavy. Přivedl tu hornictví k největšímu rozkvětu, zřídil zde úřad horní a mincovnu, uvedl sem řád něm. rytířův (snad i s kommendou), založil dle všeho kapli, která jest nyní připojena k farnímu chrámu sv. Jakuba, jakož i zavedl řády minoritský a dominikánský, kterýmž zde vystavěny kláštery.

Král Václav I. jest spoluzakladatelem Jihlavy, jelikož sem, po odchodě něm. rytířů z Jihlavy, uvedl Želivské praemonstráty, pro něž práva farní od sv. Jana na pahorku převedl na faru sv. Jakuba, Jihlavu l. 1240 z poddanství kláštera Tišnovského vymanil a propůjčil jí l. 1249 městského a horního práva.

Jisto, že pouze hornictví dodalo Jihlavě významu již ve 13. století, jímž vřazena mezi města: Brno, Olomouc a Znojmo, a že jen tomuto děkuje svá městská i horní proslulá práva.

Bezpochyby měla Jihlava již za Přemysla I. městské i horní zákony, ale tyto byly potraceny vpádem tatarským, jenž rozptýlil hornický soud, mužstvo i akta.

Proto král Václav I. znovu udělil starých práv Jihlavanům ve formě privilegia a syn jeho Přemysl II., jakožto tehdejší markrabě moravský, slibuje v něm zároveň, že chce — vůle královské jsa poslušen -- zachovávati tato ustanovení. Léta 1262 dne 21. července navštívil Přemysl II. také Jihlavu osobně.

Po nešťastné smrti tohoto krále podrobili se Jihlavané králi Rudolfovi Habsburskému, a v jejich městě l. 1278 v měsíci prosinci zaslíbeny jsou děti Přemyslovy a Rudolfovy k budoucímu sňatku: a to zasnoubena českému králi Václavovi II. dcera Rudolfova Guta a synovi Rudolfovu též Rudolfovi Anežka, sestra Václavova. Dvojí svatba těchto dětí královských vykonána s velikou slávou a nádherou počátkem l. 1279 za přítomnosti vdovy královské Kunhuty a obou rodin v Jihlavě, kde král Rudolf již dělal hospodáře, jakožto správce země Moravské. Opat kláštera Želivského a biskup Basilejský posvětili manželský stav snoubenců, pouhých ještě dětí.

R. 1261 vyskytuje se po prvé též zmínka o hrách v kuželky. Jihlavská městská rada zakázala tím rokem veškerým občanům i příchozím do města Jihlavy hru v kostky a zároveň koulení v kuželky pod tresty vždy většími, neposlechne-li hráč ihned po prvé. Naponejprv musil přistižený hráč zaplatiti městské radě za pokutu věrduňk bílého stříbra. Přes to hrávalo se o přítrž.

Jakožto zvláštní vyznamenání má Jihlava dle listin ze 13. stol. ve znaku městském českého lva stříbrného v červeném poli, a od 16. století přídavkem též červeného ježka v bílém poli.

Okolí Jihlavy, kdež dolovali měšťané a obyvatelé její, nazýváno se všemi vesnicemi, dvory a mlýny — „purkrechtními grunty městskými“ (bona civitatis).

Německé smýšlení v Jihlavě se zakotvilo pevně, a zámožnost měšťanů zmohla se valně štědrými výsadami, jichž městu udílel král Přemysl II.

Jihlava svojí polohou na obchodní dráze z Levanty přes Benátky a z jižní Evropy přes Vídeň, do Prahy a Německa získala velice.

Král Přemysl, jenž na cestě do Prešpurka pro nevěstu Kunhutu v říjnu l. 1261 a též l. 1264 meškal v Jihlavě,*) přenesl tehdy „na povznesení svého, v obzvláštní přízni chovaného města Jihlavy“ skladiště kupeckého zboží, dříve Něm. Brodu propůjčené, na město Jihlavu v té způsobě, že na příště: sukna, olovo, nasolené ryby a jakékoliv jiné kupecké zboží, Jihlavou vezené, zde má býti složeno a občanstvu prodáváno.

Ačkoliv ode dávna kupci, kteří sůl do Jihlavy vezli na prodej, prodávali ji volně jak hostům tak cizincům, také měšťanům, rozšířil král Jan l. 1324 toto právo skladní na sůl v ten způsob, že prodavači směli sůl prodávati pouze měšťanům, a teprve od měšťanů kupovali ji cizinci a ti, kteří přicházeli na trh. Král Jan propůjčil městu l. 1325 též práva trhu výročního na dobu od Narození Panny Marie do sv. Michala. Volnost trhu oznamována vztyčeným praporkem na tržišti.

---

*) Boček III., str. 320 a 362.

Markrabě Jošt povolil l. 1389 druhý trh výroční na den Nalezení sv. Kříže, aby povznesl Jihlavu a přizpůsobil ji ostatním městům moravským.

Král Ludvík přeložil na žádost Jihlavanův oba trhy tyto a povolil l. 1519 trh třetí s osmidenní svobodou. Od těch časů konány všechny tři trhy výroční o čtvrtcích po sv. Ludmile, po sv. Janu Křtiteli a po sv. Kateřině.

Král Jan osvobodil měšťany Jihlavské se všemi jejich věcmi a zbožím od mýta po celých Čechách a na Moravě l. 1331, a r. 1340 nařídil markrabí Karel Bohušovi ze Starče, aby měšťanům Jihlavským platil řádně mýto na prospěch dlažby města povolené a jich na svém mýtě v Brtnici nepředržoval; r. 1365 markrabí Jan vyzýval opětně Bohuše ze Starče, by nezabraňoval Brtnickým placení mýta v Jihlavě, určené na dlažbu a vybíral mýtného v Brtnici od Jihlavanů pouze dva haléře. Císař Karel zakázal l. 1361 Něm. Brodu vybírati dlažebné od obyvatelů Jihlavských, když projíždějí s vozy a koňmi.

Zachovávání silnic věnována v Jihlavě péče náležitá. Dle městského práva Václavova byla k tomu určena třetina pozůstalosti bez dědicův, a v každé poslední vůli musil určitý peníz věnován býti na zachovávání silnic a mostův.

R. 1355 daroval markrabě Jan městu mýto z vozův a koňů na vzrůst jeho a na zachovávání silnic i mostův.

Markrabě Karel uvedl l. 1345 židy do Jihlavy, dílem aby zvýšil příjmy své komory, dílem též aby povznesl obchod, zvláště se zbožím vlněným. Židů se nahrnulo mnoho, usedli v západní části města, zvláště v Zadní a Přední Židovské ulici, které se tak zvou dosud, a vystavěli sobě synagogu. Také již práva města Jihlavy z roku 1249 obsahují ustanovení o obcování a směšování se židy.

Brzy rozléhaly se žaloby na lichvářství židů po celé zemi, pročež byli nařízením olomuckého biskupa Konráda a některých stavů veškery dluhy židům povinné a více než desetileté l. 1411 zrušeny a prohlášeny neplatnými.

Ale brzy potom musili židé (l. 1426) docela město opustiti a zanechati svého nemovitého jmění i dluhujících požadavkův. Tímto činem rozběhlo se mnoho rodin židovských do sousedních obcí, do Puklic, Trhové Brtnice, Třeště, Batelova a j. a založili tu dosavadní obce židovské. Opuštěné domy židovské v Jihlavě

rozdělil markrabě Albrecht křesťanskému obyvatelstvu; synagogu daroval Jihlavské nemocnici chudých. Později musili židé v Jihlavě od r. 1708—1782 platiti vstupné „židovské osobní mýto“ za denní pobyt 15 kr., později 17 kr., z mrtvého 30 kr.; císař Josef II. zrušil toto mýto r. 1782.

Jihlava dala příklad i ostatním královským městům na vypuzení židův. Vyhnání židů pro lichvu a podvod z měst l. 1454 bylo z prvých činů vladařských Ladislava Pohrobka.

Pruskou válkou nařízeno též r. 1745 vyhnání židů z Moravy, poněvadž se vyneslo na některé, že nepříteli pomáhali službami.

Vypověděni jsou jen z měst královských.

Kodex městského práva Jihlavského, r. 1365 notářem Václavem z Olomouce sepsaný, jest velmi důležitou, stkvělou, uměleckou úpravou vynikající (drahocenné drobnomalby) památkou a pomůckou historie právnické.

Ještě jest dochován „Codex juris privilegiati et communis Iglaviensis“. Toto místní zákonodárství, založené na staré obecní správě a privilegiích knížat zemských, jež pomáhalo sice mnohému vývoji a útvaru všech životních poměrův obecních, ale při tom zavinilo též nepřehlednou různost práv a zvyklostí a vedlo jen k nerovnostem, zachovalo se až do 17. století.

Zvyklostí touto a psaným právem řídila rada a obec své měšťanské a obecní poměry, své místní ústavy a zřízení, svoje školství, chudinství a za doby reformace též církevní záležitosti, dávky knížecí a obecní pokladny a t. d.

Místních zákonů větších měst užíváno též v sousedstvě daleko široko, ano i v jiných zemích — zvláště práva měšťanského a „útrpného“; rovněž byla Jihlava středem rozsáhlého obvodu, v němž platilo právo její.

Správu města řídilo 12 přísežních ještě prostřed 15. stol., v čele majících rychtáře a později purkmistra. Obnovováni byli téměř ročně se svolením markraběte, aneb později zemským podkomořím. Ale volba nepříslušela obci, staří (odstupující) páni radní volili nové.

Kancelářské a písařské záležitosti obstarával městský písař neb notář.

Kromě přísežných byl hlavní osobou veřejné správy městský sudí (advocatus, judex), jenž s přísedícími (konšely — scabini) bděl nad občanským a trestním právem.

V Jihlavě se vyskytuje zařízení, že po mnoho století úřad městského sudího byl dědičným, zjev, jejž nalézáme také v jiných městech, ale zvláště ve Slezsku, kde zařízení jednotlivých osad a vesnic aneb přeměnění jich na městečka a města bylo přenecháno podnikateli, a tento odměnou za námahu a náklad obdržel správu města jakožto svoje dědičné vlastnictví též na ženu, dcery i sestry. Bylo-li více majetníků tohoto práva, vykonával je pouze jeden. Také byla v Jihlavě již ve 14. století veřejná městská váha. Dle starého Kodexu Jihlavského musil za vážení centu platiti domácí 4, venkovan 6 grošův.

Trestní soud byl tehdy výnosný. Neboť dle starých výsad a potvrzení markraběte Jošta nepřipadaly zákonité trestní poplatky komoře knížecí, nýbrž soudci a přísežným; došlo-li na appellační stížnosti k trůnu markraběcímu, dostalo se komoře knížecí poplatku jen za úřední výkony zemských úředníkův.

Jmění na smrt odsouzeného, zloděje neb paliče připadlo — po vrácení věna ženě — polovicí dědicům, polovicí obci; unikl-li zločinec, připadlo obci zcela.

Soudce a přísežní, později rada zvaní, byli vrchností.

Jelikož obec „radou“, která se doplňovala sama, nebyla dostatečně zastoupena, zasedali (již od r. 1380) v radě 4 zástupci, jež volila „rada“ a celá obec. Tímto zařízením vznikaly časté třenice a půtky mezi „radou“ a měšťanstvem.

Vedle obchodu kvetla i řemesla. Když zanikly Jihlavské doly stříbrné událostmi válečnými skoro docela, hledali Jihlavané jiné prameny výživy, soukennictví a kloboučnictví, které se povznesly brzy. Též nálev vína a piva byl druhdy volnou a výnosnou živností.

Při veškeré svobodě řemesel platila přece různá omezení. Tak na př. směli ševci Jihlavští svoji potřebu kůže kupovati pouze od Jihlavských koželuhů, již měli své dílny „v údolí koželužském“ na předměstí Brtnickém. Švec nesměl koupené kůže prodávati jinému. Tím vznikly časté žaloby ševců do utiskování a zkracování jich koželuhy.

Potom ustanovila rada městská, že koželuhové jsou zavázáni, aby neprodávali výrobků dříve po venkovských trzích, pokud po tři trhy nebyly v Jihlavě vyloženy.

Prodej rybího potěru, plýtvání vodou, zadržování určených ryb na prodej v rybnících trestáno po prvé odnětím ryb, po druhé pranýřem a po třetí vypověděním z města. Prodej ryb před městem trestán ještě přísněji. Usedlý Jihlavan, jenž ryby koupené v Jihlavě prodal mimo město, byl vyobcován na vždy z města.

Dávky komoře markraběcí měněny dle potřeby a okolností; často bývaly laskavostí markraběcí prominuty docela, na př. v dobách nějaké pohromy, za velikých výdajů nebo za výkony záslužné. Jihlava platívala 30 kop Pražských grošů ročně. Když na konci května l. 1353 ohněm skoro celá Jihlava byla zničena, odpustil markrabě Jan měšťanům i židům veškery dávky na pět let. Král Václav osvobodil l. 1412 město ode vší berně na dva roky, aby zaplatilo veliký dluh, do něhož zabředlo dlouhou vojnou na Moravě. Markrabě Albřecht odpustil l. 1439 Jihlavě 104 hřivny a 40 grošů na opevnění města za služby prokázané. Berně vybírala se dvakráte do roka: kolem sv. Jiří a sv. Michala.

Mimo veřejné dávky byly též dávky obecní, jež měšťané určovali mezi sebou. Tak r. 1389 zařízen vodovod. Kromě něho náležely k ústavům obecním také školy a nemocnice; dlažba městská, silnice a mosty zachovávány byly hlavně mýtem.

Dle privilegia markraběte Jana z r. 1351 a dle narovnání vyšších stavů s král. městy l. 1486 byly měšťané oprávněni, kupovati pozemky v zemských deskách zapsané; tím přišly mnohé osady kolem Jihlavy do rukou měšťanů Jihlavských, a to: Vysoká, Otín, Cerekvice, Rančířov, Čížov, Vilánec a j. jakožto statky lenní, což dokazuje, že kolonisace kraje a zakládání vesnic započaty knížaty zemskými.

Králi Karlovi, jako zdárnému synovi české matky, bylo přední péčí, aby vymanil říši svou z církevního vlivu německého. Týž panovník také pilně se staral o to, aby i v městech poněmčených lid český nebyl odstrkován, aby řeči jeho ve všem se šetřilo, zvláště pak při soudech.

Usnesením sněmu l. 1480 úřední korrespondence Jihlavská s nejvyššími úřady zemskými musila býti česká; též rozkazy zemského hejtmana i jiných úřadů městských byly jen české.

Léta 1486 dne 10. září byla učiněna smlouva mezi Vladislavem, českým králem, a Matyášem, králem uherským, v Jihlavě, jíž stanoveno, že vzájemné vpády do země České a Moravské mají přestati, a že mezi oběma panovníky potrvá věčný mír.

Jako jiná královská města holdovala též Jihlava králi bezprostředně v osobě vyslance (obyčejně zem. podkomořího) — napřed 12 přísežných jako vrchnost za sebe, pak 2 starší radové ze 24 za celou obec — přísahou v řeči české a od časů krále Ludvíka dle Augšpurského vyznání s vynecháním „Matky Boží a všech svatých".

Pokojem v zemi za markraběte Jana (1350—1375) a přehojnými výsadami knížat dosáhla Jihlava zvláštního blahobytu a dostoupila zlatého věku. Skládala se Jihlava tehdy: z Velké Jihlavy (magna Iglavia) na čtyři čtvrti rozdělené, z předměstí Špitálského a z předměstí před branou Křížovou, ze Starého města (antiqua civitas), Küttelberka (snad Stará Hůra) a z části koželužské.

Z bully papeže Boniface IX. z r. 1400 plyne, že špitální kaple sv. Alžběty stála mimo okružní zeď; neměloť tudíž město Staré ještě rozsahu ani obvodu nynějšího. Zdá se, že obdélníkové náměstí mělo až do velikého požáru l. 1523 tvar ellipsovitý.

Blahobyt města, plynoucí z přemnohých vzácných privilegií knížat zemských, zplodil přepych, svévoli a zpupnost; moc vyhrazená tomuto městu proti šlechtě vedla snadno k přehmatům. Rozkvětem města chudla šlechta, na městě ve mnohém závislá. Nepokojů vzniklých mezi bratry Joštem a Prokopem užila šlechta, zvláště nižší stranníci Prokopovi, aby útočila na města, jež se přidržovala Jošta, svého příznivce.

Mezi šlechtici, již nejvíce napadali města, mnohými výsadami obdařená, vyznamenával se nad jiné Jan z Lamberka, „Sokol" zvaný, a Hynek Jevišovský, příjmím „Suchý Čert"; spojencem jejich byl i tehdejší držitel Rokštejna Zikmund. Zříceniny tohoto hradu strmí dosud mezi vesnicemi Přímělkovem a Panenskou Lhotou, Smrčným a Malým jihovýchodně Jihlavy.

Zikmund z Rokštejna umluvil se dne 18. února o druhé neděli postní l. 1402 ve Třešti s bratry rytíři Janem, Arnoštem a Mikšem z Leskovce, Janem Dvořeckým, Janem Sokolem z Lamberka, Smilem z Dirné a s Jetřichem ze Studené o tom, aby následujícího dne v noci, t. j. 19. února, přepadli Jihlavu a vysvobodili odtud po pět neděl vězněného Heřmana z Bukové, švakra Zikmundova.

Umluvené noci skutečně přepadli spojenci tito město od brány Matky Boží (jež jediná z pěti bran Jihlavských stojí dosud).

Ale na poplašné znamení zvonku kláštera minoritského, za branou ležícího, Jihlavany a stráží ve bráně byli odraženi tak prudce, že jich bylo 7 pobito a 12 zajato, mezi nimi Frenclín, Boreš a Jan bratří z Trojovic, Dětřich ze Šumvalda (purkrabí hradu Pirkštejna), mladší Sokol a Jan Dvořecký, jež později za 4000 zl. mor. musili vykoupiti. Jihlavané ztratili toliko 4 muže. Výprava se tedy nezdařila. Zajatý Heřman z Bukové byl později vlivem markraběte Prokopa, když tento přišel do Jihlavy, propuštěn na svobodu.

Přes 100 let oslavovali Jihlavané výroční den tohoto svého vítězství a osvobození města slavně a nákladně. Konán slavný průvod, duchovní městští i venkovští bohatě pohostěni, a každý z nich obdarován kaprem a 7 groši. Zvyku tomu učinil konec Jihlavou přijatý protestantismus.

Léta 1403 držel Rokštejn Hynek z Valdštejna zvaný „se železnou kapsou". Byl také spojencem pánů Viléma z Pernštejna, Sokola a j., s nimiž jako stoupenec husitismu stále válčil s německými Jihlavany.

Že Jihlavané tyto nepokojné sousedy svoje záhy obžalovali u komory královské, patrno z listiny v Jihlavě chované, dané králem českým Václavem IV. l. 1410, jíž se nařizuje obyvatelům města, aby, spojili se s městy, „kteráž ku právu Jihlavskému ode dávna příslušejí", t. j. s Horami Kutnými, Čáslaví, Kolínem a Loktem, a vytáhli proti loupežným rytířům, obléhali jejich hrady, dobyli jich a rozbořili. Tímto nařízením a pak také tím, že „Suchý Čert" l. 1409 byl v Brně odpraven a markrabě Jošt l. 1411 zemřel, utuchly na čas rozbroje mezi městy a zastrašenou šlechtou.

Přes to přepadl Hynek z Valdštejna l. 1414 opět Jihlavu, byl však odražen s velkou ztrátou.

Léta 1419 vzniklé války husitské přinesly Jihlavanům zvláštní ztráty; neboť havíři vesměs odtáhli s voji císaře Zikmunda proti husitům a zasypali veškery doly.

Dle zprávy kroniky Jihlavské přitáhl císař Zikmund, po své úplné porážce u Prahy dne 1. listopadu l. 1420, nejhustšími lesy ke vsi Hosovu u Jihlavy, kde pil z pramene, jenž od těch časů nazýván „císařskou studánkou"; ptal se sedláků po jméně města, které před ním leželo a v němž potom došel pohostinného přijetí.

Jihlava přijala již před rozbořením kláštera Želivského (l. 1423) část uprchlého obyvatelstva jeho. Opat Želivský Martin I. a po něm ještě 6 jiných nástupců jeho bydleli po té na faře Jihlavské.

V době válek husitských l. 1432 držel Rokštejn Zdeněk Hašek z Valdštejna, jenž s purkrabím jemnickým Janem z Lichtenburka přepadl Jihlavu, zcela vyplenil a mnohé měšťany jakožto rukojmí zajal a odvedl na Rokštejn, aby je později za veliké výkupné propustil na svobodu. Že však při vpádu tomto spojenec jeho Jan z Lichtenburka byl zajat, zmařeno za svobodu tohoto spojence všechno slibné výkupné.

Po válkách husitských stala se Jihlava zvláště důležitou v dějinách našeho národa, když 5. dne m. července l. 1436 dokončeno tu smíření katolíků se stranou pod obojí za krále Zikmunda. Znění tohoto příměří bylo slavně ohlášeno jmenovaného dne v městě Jihlavě za přítomnosti císaře Zikmunda a markraběte Albrechta, poslův církevního sboru Basilejského (papežský legát Philibert), důvěrníků národa Českého (pražský arcibiskup Rokycana) a nepřehledného množství svědků ze všech zemí. Tu veřejně čtena byla listina, kterouž přinesli repraesentanti sboru Basilejského, a v níž přikázáno bylo knížatům všeho světa a všem křesťanům, aby s Čechy a Moravany měli pravý křesťanský pokoj, mír a jednotu a jich více proto nehaněli, že přijímají a přijímati budou pod obojí způsobou, ale aby je uznávali za dobré křesťany a za syny prvotní církve svaté.

Zikmund pobyl v Jihlavě několik neděl a potvrdil zde dne 16. srpna zase všecka práva a privilegie Jihlavských měšťanův a horníkův.

Dne 10. srpna l. 1436 přivezl Kašpar Šlik korunu a klenoty zemské i s korunním archivem z uherského Vyšehradu, kdež do té doby byly uschovány, do Jihlavy.

Dne 15. listopadu l. 1437 meškal Zikmund na své cestě z Prahy do Uher opět v Jihlavě. Zavítal sem s četnou šlechtou českou, s 1000 jezdců, s více jak 100 vozy a několika sty pěšími — krátce před svou smrtí, jež ho zastihla ve Znojmě.

Nástupce Zikmundova Albrechta podporovala Jihlava vydatně; než tento již 27. dne m. října l. 1439 zemřel. Vdova jeho Alžběta povila teprve 4. měsíc potom Ladislava Pohrobka, kterého Jihlava uznala svým pánem.

Ale ještě téhož roku 1439 vypukl rozbroj mezi městy Jihlavou a Táborem, až teprve přijatým rozsudím Zdeňkem z Valdštejna zjednán mír ve středu před sv. Martinem l. 1441.

Král Ladislav meškal po tři neděle před svou korunovací v Jihlavě. Zde byl slavně přivítán správcem země České Jiřím z Poděbrad a vybranou šlechtou českou, složil tu přísahu na hranicích země České v pátek před sv. Havlem l. 1453, správcem země předloženou, přijal zde hold stavů českých a, když byl ztvrdil všechny privileje městu Jihlavě dne 18. října, odtáhl v průvodu 4000 jezdců dne 25. října l. 1453 na korunovaci do Prahy. I na poslední cestě jeho Jihlavou, kam zavítal v neděli před sv. Michalem l. 1457, doprovodili ho Jihlavané až do Prahy, kde ho téhož léta zastihla rychlá smrt.

V době, kdy válečnictví nedosahovalo nynějšího stupně, mohla se Jihlava počítati ku pevnostem, ačkoliv ji se tří stran ovládají výšiny. Nejen že odrazila útok husitů l. 1423, ale přestála úspěšně i tuhá obležení, zvláště krále českého Jiřího, jehož Jihlavané — již dříve úhlavní odpůrci husitismu českého — nechtěli uznati, v letech 1458 a 1470, a velice ztenčený zástup Švédův hájil tu sebe po celé měsíce proti prudkým útokům cís. vojska mnohem silnějšího l. 1647.

Za války Jihlavanů proti králi Jiřímu ohrožovali, zastrašovali a napadali je ze sousedních hradův a tvrzí: z Lipnice, Stříteže, Polné, Brtnice, jejíž držitelé bratří Hynek a Václav z Valdštejna věrně stáli při králi Jiřím, z Třebíče a z jiných okolních tvrzí. Jihlavanům pochytali stáda a odehnali, předměstí spálili a docela rozbořili a zničili všecko osení a plodiny kolem města. V městě bylo též mnoho křižáckého vojska, jež mu však více škodilo než prospívalo.

Léta 1458 dne 15. listopadu byla Jihlava potrestána králem Jiřím z Poděbrad, že nechtěla uznati ho za krále.

Léta 1467 spojila se čtyři města královská: Brno, Olomouc, Jihlava a Znojmo proti témuž králi.

Odpor proti králi vedl vrchní hejtman protivníkův jeho Zdeněk ze Šternberka, jenž tím časem sídlel v Jihlavě. Zdeňka učinil uherský král Matyáš, vlastní zeť Jiříkův, hejtmanem svého vojska proti tchánovi, proti němuž ho podněcovali císař i papež. Matyáš poručil též Jihlavanům l. 1471, aby přijímali v plné ceně drobné peníze, jež nazvány krejcary, poněvadž jimi byla vojsku křižáckému (cruciferi) vyplácena mzda.

Po smrti krále Jiřího král Matyáš se 3000 jezdci pobýval v Jihlavě, kde mu Zdeněk ze Šternberka radil, aby s veškerou mocí pospíšil do Prahy a město s korunou získal; ale Matyáš se tu omeškával planým sněmováním s katolickými stavy. Potvrdil ho tu sice z moci papežské legat arcibiskup z Ferrary v hodnosti krále českého, ale tím — ani zhoubným tažením do Čech — nemohl Matyáš zameziti korunování krále Vladislava.

Potom vlekla se válka mezi Vladislavem a Matyášem dále, při čemž Jihlava — položená mezi oběma válčícími stranami — zažila mnoho útrap.

K tomu o svátku sv. Petra a Pavla l. 1472 vznikla nevídaná bouře, blesk uhodil do domu Petra Limburgra v ulici Matky Boží, zapálil a spálil 67 největších domů, při čemž zahynulo i 20 lidí.

Pohromu tuto dovršilo l. 1473 úžasné vedro a sucho, nehorázné roje kobylek z Uher a Rakous l. 1474, též l. 1484, jež všecko osení pohubily, z toho vznikla velká drahota; potom r. 1477 nastala krutá zima, že vody úplně zamrzly a obilí na 5 mil daleko voženo do mlýnů; pak veliké závěje sněhu až do sv. Jiří, mor l. 1483, jenž denně až 30 a celkem 4000 lidí zachvátil; nejistota silnic pro lupiče a tuláky, hubitele to zemské a t. d.

Král Matyáš vynasnažil se za věrnost Jihlavanů zmírniti tísně tyto. Potvrdil Jihlavě všecky výsady, svobody a zvyklosti. Udělil jim též na povznesení vážnosti soudu městského zvláštní svobodu pečetiti červeným*) voskem, neboť posavad pečetili voskem zeleným. V tom byla Jihlava dosud za předními královskými městy. Barva pečetního vosku nebyla tehdy bezvýznamná. Neboť soud městský, dokud směl pečetiti pouze voskem zeleným, směl předvolati ku svědectví jen osoby, které stály pod soudní mocí jeho; dosáhl-li však práva pečetiti červeným voskem, mohl, za jistého zákonného obmezení, za svědka předvolati každého.

Mír Olomucký mezi Vladislavem a Matyášem opět oživil Jihlavu.

Poněvadž v čas války města sama musila se brániti, záleželo mnoho na zručných měšťanech ve střelbě s potřebnou znalostí různé zbraně. Tak vznikla střelba do terče i na ptáka

*) V Olomouci na den sv. Vavřince, 10. dne m. srpna 1479.

— měšťanská družstva střelecká. Jihlavské družstvo známo jest se jménem „Bratrstvo sv. Šebestiana", a zařízeno dle vzoru Brněnského. Řád střelců Jihlavských má 21 artikulův a pochází již z roku 1499; střelecký spolek zachoval se v Jihlavě od těch časův až do dnes.

Léta 1497 zavítal král Vladislav z Brna přes Třebíč do Jihlavy v průvodě vítězoslavném. Tehdy vedla silnice z Vídně a z Brna přes Brtnici (stará to vojenská silnice).

Roku 1503 zahájen v Jihlavě sněm zemský dne 5. srpna.

Jihlava mívala vždy i české úředníky; l. 1508 sepsal městský písař Severin v řeči české obšírné a systematické dílo o právech městských.

Léta 1505 ztvrdil Vladislav Jihlavanům koupi rychty a po velkém požáru l. 1513 odpustil jim dávky komorní na 5 let.

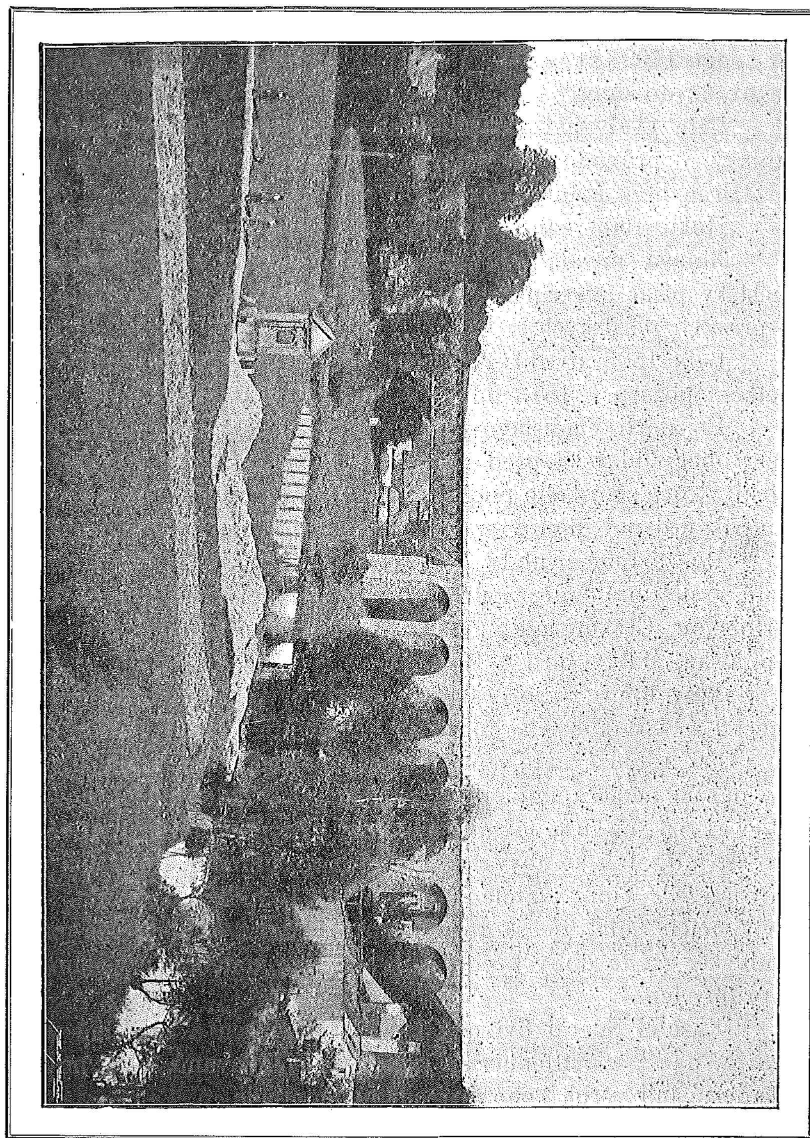
Po smrti Vladislavově l. 1516 nastoupil král Ludvík, jemuž celá obec Jihlavská před radnicí již l. 1512 složila přísahu věrnosti v ruce zemského podkomořího Jiříka Jankovského z Vlašimě. Ludvík urovnal dlouhý spor města se šlechtou o pravovarnictví.

Do zavřené druhdy Jihlavy dvěma okružními zdmi vstupovalo se pěti branami: Špitálskou, Matky Boží (vystavěnou l. 1508), Brtnickou, Českou a Křížovou; před nimi bylo troje předměstí: Špitálské, Matky Boží a Brtnické.

Vlny bouří náboženských, které vyvolaly reformaci v Německu a v Rakousích, dotkly se též města Jihlavy. Tato, která se rázně a houževnatě vzpírala českému husitismu, vrhla se rychle do náručí německému protestantismu, jejž zde hlásal pověstný Pavel Speratus. Jakmile německý protestantismus počal se rozšiřovati, stali se obyvatelé Jihlavští rozhodnými stoupenci jeho, povolavše z Vídně vyhnaného Sperata l. 1522 do města. Brzy byly nejen rada, ale skoro všecko měšťanstvo Jihlavské protestantské. Za té doby kvetla Jihlava nejen uměním a vědami, ale i průmyslem.

Kazatel Sperat byl pak l. 1523 uchvácen a ze země vypověděn, načež z Wittenberka napomínal Jihlavanů, aby novému učení zůstali věrni, čehož ovšem neopomíjeli.

Pamětihodná dějepisná událost přihodila se v Jihlavě dne 30. m. ledna r. 1527, kdy zde Ferdinand I. Habsburský, bratr císaře Karla V., jakožto zvolený král český stavům českým skládal přísahu.

Obraz 3. Pomník královské přísahy na pomezí Českém u Jihlavy.

Dne 28. ledna l. 1527 přijel král Ferdinand do Jihlavy z Brtnice, kde pohostil ho Burian z Valdštejna s veškerými poctami a vyznamenáním. Když vyjížděl třetího dne z města, hned za dlouhým dřevěným mostem, na pomezí království Českého řečí českou na sv. evangelium přisáhl **přísahu královskou**, stoje s hlavou obnaženou vedle králové Anny, která seděla na koni, a před celým dvorem svým i před vyslanci českými, že chce a bude zachovávati stará práva království Českého. Český nejv. kancléř Jaroslav ze Šelnberka řečnil jménem země a předčítal králi přísahu.

Po přísaze odebral se král se svojí družinou do Prahy. Nejpřednější pánové čeští přišli mu v ústrety až do Jihlavy.

Místo na levém břehu řeky Jihlavy u mostu, řeku směrem z Moravy do Čech přepínajícího, na pravo, kde vykonána přísaha na louce, od těch časů „Královskou lukou“ zvané, jest označeno pomníkem. Jihlavané mu říkají „**Královský kámen**“. Jest to kaplička částečně z otesaného pískovce a žuly, částečně z cihel. Jest asi 4 m vysoká a 2 m široká. V čele nahoře jest římsa, kterou podpírají dva pilíře. Mezi nimi jest nevelíký výklenek silnou mříží uzavřený, na dvě nestejné části rozdělený. Horní část výklenku vyplněna jest znaky: říšským, českým, uherským a menším rakouským. V části dolní jest kamenná deska s latinským nápisem, že

> na ustavičnou památku
> Ferdinand I., veleslavný císař
> římský, král uherský, český atd.,
> infant španělský, arcikníže
> rakouský, markrabě moravský, za krále
> českého volený, Českému
> království na tom místě přísahu učinil
> dne 30. měsíce ledna, léta Spásy 1527.

Pomník dala postaviti rada a obec Jihlavská r. 1565.

Pomník, rozvodněním řeky Jihlavy několikrát již poškozený, byl l. 1859 znovu nákladem zemským náležitě opraven.

Léta 1531 účastnil se Ferdinand I. zemského sněmu stavovského v Jihlavě; opatření na sněmě tomto učiněná slovou „Zřízení Jihlavská“.

L. 1561 dne 19. září jel Jihlavou král český Ferdinand se svým synem arcivévodou Karlem do Prahy.

Roku 1571 dlel císař Maxmilian II. v Jihlavě, a na pohoštění jeho dle tehdejšího zvyku vydala obec 468 kop. A l. 1575 přijel i s císařovou a s králem Rudolfem do Jihlavy, za kteréžto návštěvy císaři bylo praesentováno 150 dukátův.

V Čechách byl papír vyráběn dříve než v Německu. Na rozkaz Karla IV. dopraveny byly vzorky a návody na výrobu papíru před rokem 1370 z Italie. R. 1370 zařízena byla v Chebu prvá papírna. Na Moravě byla prvá papírna v Jihlavě l. 1540. Stála na místě tavírny ve Staré Hůře a zachovala se jako vzácné dědictví po tři sta let v rodině Hellerově.

Jihlava měla již před r. 1561 českou školu městskou.*) Již na sklonku 13. století byla zřízena farní škola v Jihlavě. Mimo to byly zde i mnohé české školy pokoutní, neboť stěžují si na ně učitelé, že jim přejímají žactvo a tak zkracují skrovnou živnost jejich. Bylo tehdy zvykem vysílati žáky, aby přivábili nové.

Na vzdělání v češtině bylo pilně přihlíženo. Mezi podmínkami, jež Jihlavská městská rada r. 1571 vydala pro uchazeče o podporu na studia na vyšších školách, — z „měšťanské nadace“ — byla též podmínka, aby osoba, která chce dojíti úřadu městského písaře, záhy učila se češtině.

Císař Ferdinand III. zařídil l. 1638 přísežné zemské advokáty, ač již dříve byli v Jihlavě doktoři práv, jako l. 1575 Jiří z Tulechova, doktor obojích práv.

R. 1586—1621 byl českým syndikem v Jihlavě Jan Hynek z Velínova; tento vydal l. 1595 mapu Moravy.

S počátku 17. století bylo v Jihlavě také knihkupectví. Majitel jeho Isaiáš Lang jako jiní knihkupci v zemi, chodě na trhy, byl osvobozen mýta.

Město snášelo též v těchto dobách veliké hoře, trpké osudy a bylo několikráte stiženo zlými ranami:

V Jihlavě hořelo v l. 1513—1551, tedy za třicet osm let sedmkráte. R. 1513 shořelo 90 domův a 12 lidí. Oheň vyšel z kláštera dominikánského, kdež „mniši měli veselí a pekli nějaké družbance; kuchař ukropil vody do másla, oheň vzhůru vyskočil“. Rozumí se, že z toho byl všude hněv, jakoby mnichům chudákům neslušelo péci družbancův. Také požár r. 1522 ještě horší, v němž

*) D'Elvert, str. 231.

vyhořelo vše, mimo sedm chalup, svádí letopisec na mnichy, ale nespravedlivě. Oheň zanítilo zase máslo, a to při divné případnosti. K měšťanu Farkašovi přišly na uherské víno už na snídani — ženy Jihlavské, paní soukenníkův a některých kloboučníků. Zpivše se, oblekly se do mužských „vomerálů“ (kalhot), ověsily se zrcadly, zobracely kožichy na rub, nastrkaly nohy do rukávův a tak motaly se do lázně u České brány a odtud k nějaké soukennici neb kloboučnici na taneček. A při té nechvalné veselosti vzňal se oheň: opilá paní ulehla, a nerozumné děvče, strojíc vaření, vlilo vody do másla. Shořelo město skoro všecko a s ním 22 osoby;*) což celkem nebylo divno, poněvadž městské domy byly většinou ze dřeva.

Pálili také paliči najatí. Hrůza byla z nich obecná. Do všech krajů hejtmanům šly mandáty královské, v nichž napomíná se každý k dobrému pozoru, protože „na mnoha místech zhusta skrze paliče, z cizích zemí sem do království Českého přišlé, ohňové kladení pocházejí“.

Jak neurčitě paliči vyznávali, o tom stůj zde, dle dra Zikm. Wintera, za příklad z paličů nejpověstnější a nejhorší: Jihlavský Barabáš.

Byl to nádenník, jenž r. 1548 zapálil v Jihlavě celkem 40 domů; také jinde požáry na něho sváděny a zvány jsou vůbec příslovečně „ohni Barabášovými“. — Když ho konečně zatkli a na skřipec dali, vyznal, že jemu a jeho tovaryšům „nějaký za Prahou dal 9 tolarů, aby královská města v Čechách a na Moravě pálili, až to dokonají, že v Nymburce odměnu vezmou“.

Paliči nelekali se za málo peněz ani hrozných trestů, jakými se mstila uražená bezpečnost veřejná. Barabáš byl pro své žhářstvo před radnicí kleštěmi trhán „na obou prsou“, pak ho vedli do ulice, kde první oheň byl kladen, a tu mu utrhli prsty; u druhého domu uštípli mu prsty druhé ruky; naposled přivázali ho u šibenice na provaz, udělali oheň kolem něho a kázali mu, aby v ohni běhal.

Dne 18. května l. 1523 stiženo město Jihlava opět strašným ohněm. Zlomyslností opilých žen soukenníkův a kloboučníků založen oheň, jímž lehlo popelem skorem celé město, mimo

*) Sebral z pramenů, většinou archivních, dr. Zikmund Winter.

klášter dominikánský a 8 menších stavení vedle něho. Veliká část pohořelých odebrala se do Něm. Brodu.*)

Roku 1538 dne 10. dubna vyhořelo v Jihlavě 140 domů; požár vznikl neopatrností kovářovou.

Léta 1551 dne 8. srpna vypukl rovněž veliký oheň, jejž založila čtrnáctiletá služka z pomsty na pána. Oheň zničil radnici, ulici Špitálskou, klášter sv. Kříže, špitál chudých, 3 městské brány — celkem 150 domů s 10 lidskými životy.

Radnice vyhořela v letech 1535 a 1551. Byla zase zřízena, tvrdou krytbou opatřena l. 1556 a malbami okrášlena l. 1558. Poradní síň zaklenuta l. 1545, pažením s pěknými obrazy osob z bibl. dějepisu a případnými průpovídkami vyzdobena l. 1574; věží s hodinami opatřena byla l. 1556.

Též nová věž s hlásným při kostele sv. Jakuba, dostavěném l. 1563, obdržela v tomto roce nové hodiny, bijící čtvrti.

R. 1420 dne 4. října protrhl se rybník u Jihlavy neopatrností porybného; protrhlý rybník strhal ještě 13 jiných a zaplavil též část Jihlavy, při čemž zahynulo 32 lidí.

Léta 1598 přikvapilo na město zase neštěstí; dne 6. srpna byla v Jihlavě opět veliká povodeň, která strhala 11 rybníků, nadělala velikých škod a zničila 20 lidských životův.

Pivo Jihlavské, které v cizozemsku došlo chvály, dochovalo sobě stále svoji dobrou, slavnou pověst.

Právo pivovarnické nebo sladovnické nebylo v 16. století nutně spojeno s majetkem domu, kde od nepamětných dob bylo provozováno, nýbrž bylo právem osobním, ale spočívalo přece na podmínce, že mohl dosáhnouti práva toho pouze, kdo se prokázal podílem na majetku některého z 8 společných tu pivovarův. Dle těchto osmi pivovarů, z nichž každému přikázán byl jeden sladovnický, bylo též celé město rozděleno na 8 okresův.

Sladovnictví a vaření piva bylo dvoje, na sobě nezávislé zaměstnání. Po nově zavedeném cechovnictví v Jihlavě mělo sladovnictví svá zvláštní pravidla zlepšená.

Pivo vařeno pouze hnědé, ječné; dovoz bílého, pšeničného, byl připuštěn jen se svolením městské rady.

---

*) Není-li zpráva tato z r. 1523 totožna se zprávou o požáru r. 1522. Red.

Když za války turecké pevnost Ráb padla a vrchním komořím zemským Hynkem z Valdštejna na Brtnici 26. dne m. září l. 1594 vyzvána byla země, aby pro hrozící nebezpečenství vpádu tureckého na Moravu každý 10. poddaný byl vypraven do pole a odeslán do Znojma na přehlídku, pracovalo v Jihlavě 1000 lidí o opevnění, ozbrojení měšťané a čeleď byli přehlíženi, a stráže s bubnováním a troubením rozestavovány.

Hradby tehdy udělané byly stoletou dobou již za času saské okkupace Jihlavy l. 1742 pobourány a zašly skoro docela, když za císaře Josefa II. l. 1783 přední hradby byly rozvaleny; domy a zahrady zaujaly místo jejich, parkány zasypány, věže sneseny aneb proměněny na byty. Zbytky kdysi trojnásobné zdi hradební dochovány dodnes, zvláště na straně východní, ale ve stavu velmi chatrném.

Za dlouhé válečné doby s Turky Jihlava sice neviděla nepřítele, a byla jich účastna pouze daní tureckou a jinými dávkami, začež se jí dostalo hrozného daru — moru.

Léta 1483 zmíralo prý denně v Jihlavě až 50 osob, a celkem zahynulo 4000 lidí. R. 1495 bylo zase na půl čtvrta tisíce obětí morné hrozné smrti. Léta 1507 až 1200 a l. 1520 více 2000 osob; l. 1531 denně 17, v roce 1541 skoro denně 25, a celkem 8000 lidí. V roce 1562 bylo morem zachváceno od letnic až do sv. Michala až 54 denně a celkem 4000 osob. Po malé přestávce několika let vypukl opět mor v Jihlavě na podzim l. 1571, a denně zmíralo 20—30 osob, celkem 2000; ještě hrozněji opakoval se l. 1574 tak, že zahynulo až 3000 lidí. Léta 1584 panovaly opět nakažlivé nemoci na Moravě, zvláště v Olomouci, Brně, Znojmě, v Jihlavě a v jiných místech. Od sv. Jakuba l. 1597 až do nového roku l. 1598 zahynulo v Jihlavě r. 1358 a na podzim r. 1605 denně 20 lidí morem.

Nákaza považována za trest s nebes, který nejlépe modlitbou a pokáním možno odvrátiti, a nazývána proto ranou Boží.

Přece však snažila se již rada města Jihlavy získati do města velkým nákladem dovedné lékaře, a vyskytují se tu jako městští fysikové l. 1561 dr. Haustein a dr. Mylius, l. 1562 dr. Jan Stubík, l. 1591 uvádí se tu dr. Šimon Weisemann.

Již počátkem 16. století bývaly v Jihlavě 2 lékárny, totiž Hieronymova a Bezingrova; rada města je koupila i prodala prvou l. 1527 za 50 kop (po 15 groších) lékárníku Volfgangovi

Senkenthalerovi, druhou l. 1533 za 238 kop dru. Volfgangovi Heilingmayerovi.

Lékárny tyto byly dle tehdejšího zřízení svého vlastně obchody ve zboží kořenném a materialním, a léky připravovali lékaři, neb kupovali je z Italie. Jihlavský lékárník Jan Hardubitzer, jenž byl pod přísahou, pod dozorem a taxován, stěžuje si r. 1584 na dra. Jana Rucardiho pro rušení živnosti. — —

Po bitvě na Bílé Hoře i protestantští Jihlavané byli přísně trestáni.

Odtud počíná nepřetržitá takořka řada neštěstí, jimiž Jihlava stíhána. Až do r. 1624 zuřila zde morová rána. Léta 1618 obsadil Albrecht z Valdštejna Jihlavu, chráně hranice zemské proti povstalým Čechům.

Léta 1619 dne 22. dubna objevil se tu hrabě Thurn se svým vojskem; byl volně přijat, jelikož prohlásil, že opatření jeho platí pouze ochraně protestantismu, Ferdinandem II. potlačovanému. Po bitvě Bělohorské a po porážce „zimního krále" Bedřicha padlo město zase do rukou katolických.

Brzy po bitvě na Bílé Hoře u Prahy nastoupil Buquoy pochod do východních a severovýchodních Čech a osazoval bez odporu město za městem. Dne 16. prosince l. 1620 vzdala se mu Jihlava bez výjimky, a poněvadž město, tehdy úplně evangelické, podporovalo zimního krále, uložena mu těžká kontribuce válečná. Za to slíbil Buquoy Jihlavanům, že soukromého majetku bude šetřeno, ale slibu nedostál, tak že Jihlava dle svědectví tehdejších kronikářů namnoze vojákům dána v loupež, zpleněna, a potom nemírným ležením lidu vojenského uvedena do největší chudoby.

Násilným odzbrojením protestantských občanů počato, vjezdem jesuitů l. 1624 a zahájením gymnasia dokonáno dílo protireformační kardinála Dietrichštejna.

Měla Jihlava sice již dříve „školu latinskou" neb gymnasium, kterouž zřídila rada městská již r. 1560—1561 a která slavnostně zahájena byla ve zvláštním domě dne 8. listopadu l. 1561 a byla průpravou k vyšším studiím.*) Učení mužové vyučovali tu dávno před uvedením jesuitů do Jihlavy.

*) Brněnský měšťan dr. Jan Franz, professor v Jihlavě, zřídil svou poslední vůlí „professora české řeči" při universitě v Praze, jemuž bylo zároveň vykládati Homera.

Roku 1627 dne 30. září ztrávil požár zase téměř celou Jihlavu.

Zmalátnělé občanstvo pozbylo vlivem protireformace veškeré ráznosti, a proto nemohla Jihlava bez posádky císařského vojska proti moci švédské pořiditi ničeho.

Po vítězství u Jankova obecně se mělo za to, že se Švédové hnou ku Praze, a proto císař dal se na útěk se dvorem svým přes Plzeň, Řezno a Pasov do Lince; Torstenson však zaměřil k hranicím moravským a zmocnil se Jihlavy dne 11. března l. 1645.

Švédové potom obsadili Oesterlingem město dne 13. března l. 1645, když se byl Torstenson se svým vojem švédským hnul před tím dne 12. března téhož roku od Jihlavy ku Znojmu, — a vyklidili ji teprve dne 7. prosince l. 1647 po tuhém obléhání císařského generála Buchheima, zničivše blahobyt města úplně.

Když Švédové měli Jihlavu obsazenou, rozložili se císařští v říjnu l. 1646 po okolních osadách: Trhové Brtnici, Třebíči, Telči a Něm. Brodě, a dne 23. října objevilo se — 14 pluků — před Jihlavou; ale jakmile jich Švédové strašným hřměním z děl pozdravili, odtáhli do Polné.

Teprve roku 1647 dne 5. října sevřely Jihlavu císařské voje, jež v Třebíči, Trhové Brtnici, Telči, Počátkách, Pelhřimově, Batelově, Něm. Brodě a v Polné byly rozptýleny. Dne 28. října počaly císařské voje asi 9000 mužů za vedení Buchheimova dobývati Jihlavy. Dne 26. listopadu dobyly brány Křížové. Dne 1. prosince byl udatný švédský obhájce Jihlavy, hrdina Oesterling, raněn a zemřel po pěti hodinách. — Dne 8. prosince dobyli císařští konečně Jihlavy.

Klaudius Benchion, neméně hrdinný velitel švédského vojska po pádu Oesterlingově, vida, že žádné pomoci nekyne a že k dalšímu hájení pobouraného města Švédové jsou nedostatečni, postoupil císařským města. Dne 10. prosince odtáhlo císařské vojsko do Slezska.

Mnohá místa musila sobě zakoupiti ochranných listů proti kontribucím švédského velitele Oesterlinga,*) jelikož švédští jezdci

*) Oesterlingova smrt. (Pověst.) V příkopě u brány Křížové stál plukovník Oesterling a prohlížel valy a náspy. Na protější stráni na Velkém Heulose stáli císařští. Měšťané Jihlavští prosili Oesterlinga, aby, dbaje malého počtu jejich, nouze a bídy, která byla v městě, nezničil jich docela a aby se

činili beztrestně loupežné výpady z Jihlavy až ku Znojmu a Brnu, ano až na dvě míle od Vídně a Prahy.

Svédové vypálili vesnice: Hosov, Pístov, Horní Kosov, Starou Hůru, Hynčov a Hruškové Dvory; mlýny: jesuitský, český a koňský (koni hnaný v klášteře sv. Kříže u dominikánů); kostely: sv. Jiří při chorobinci a sv. Jana na kopečku, zpustošivše je úplně. Již dříve, dne 2. září l. 1646 rozbořili prastarý kostel český sv. Václava. Tento stál při zdi městské proti farnímu kostelu sv. Jakuba a sloužil bohoslužbě a kázání českých měšťanů; proto byl ustanoven i zvláštní duchovní jako český kazatel při kostele sv. Jakuba.

Útrapy obyvatelstva za plukovníka Oesterlinga, ohromné ztráty jmění a životů za doby dvou let a devíti měsíců jha švédského byly nezměrné. Domů rozstříleno nad polovici.

Obyvatelstvo Jihlavské, jehož počátkem 17. století bylo 13.000, scvrklo se po odchodě Švédů pouze na 189 usedlých měšťanů, kteří s manželkami a s čeledí čítali 299 osob ve 234 domech obytných.

Okolí bylo zpustošeno a vypáleno na 4—5 mil. Uprchlíci mohli pouze donucováním zpět uvedeni býti do své pusté otčiny.

Okkupace švédská dala blahobytu města, již dříve ohroženému, ránu smrtelnou; stará sláva Jihlavy vybledla docela.

R. 1650 dne 24. července slavena byla po celé Moravě veliká slavnost a processí na památku odtažení Švédů z Moravy.

R. 1693 přikvačila zase nová hrozná pohroma na celou krajinu; kobylky, které v letu jako mračno děsné zastínily i slunce, zničily úrodu polní a veškeru zeleň.

Za války slezské obsadili Sasové dne 15. února l. 1742 město Jihlavu a pobyli tu dva měsíce. Tehdy uviděli Jihlavané po prvé hulány a Tatary. Byly jich 3000, a velel jim generalmajor Rochau. Z panující bídy, hrůzy a neplechy vznikly nakažlivé nemoci, jimž za oběť padlo mnoho vojska i obyvatelův.

---

vzdal, že císařským neodolá. Ale Oesterling, jenž bez ublížení chytal kulky nepřátelské do rukou a hořící prach beze škody se sebe střásal, prosbám jejich se jen vysmíval, jelikož prý byl nezranitelným a tudíž nepřemožitelným. Tu dívka z lidu zastřelila potom s ďáblem prý spolčeného vůdce švédského kulí skleněnou, aby tak pomstila smrt otcovu, již Oesterling zavinil, a tím osvobodila město Jihlavu od tyrana a od Švédův.

Při opravě branného stavu dostala Jihlava l. 1751 posádkou prapor vojska; zároveň stala se sídlem odvodního okresu a štábu 8. pluku pěšího.

Když císař Josef II.*) l. 1784 zrušil klášter dominikánský, byl věnován vojsku. Též vystavěl Josef II. před Špitálskou branou v letech 1784—86 vojenskou hlavní nemocnici se 16 světnicemi a jinými místnostmi. Při zrušení všech soukromých mýt na erárních silnicích v zemi císařem Josefem l. 1782 ztratila také Jihlava své mýtní právo, které měla déle 400 let, totiž od r. 1355, ale obdržela náhradou ročně 2273 zl. $54^2/_4$ kr. mýtního ekvivalentu na zachovávání městské dlažby, silnice a mostův. R. 1786 založil císař Josef v Jihlavě také vojenský vychovávací ústav.

Císař Leopold, jenž s císařovou Ludvíkou odjížděl Jihlavou na korunovaci do Prahy dne 28. srpna a zpět dne 4. října 1791, osvobodil 7 královských měst na Moravě od komorní administrace jejich statkův a přiřkl jim vlastní správu.

Podstatného přetvoření došla — dle všeobecné úpravy celé správy za císaře Josefa — městská rada, jež nastoupila l. 1726 na místo starého zřízení dvou rad. Jihlavský magistrát měl 12 radních, z nichž každý střídavě 4 neděle předsedal jakožto purkmistr; mezi nimi primator, první radní a senior.

V radní kanceláři byli ustanoveni: syndicus, vicesyndicus, registrator, 2 kancelisté a 3 akcessisté.

Městský a zemský soud, jenž obstarával kriminální záležitosti celého Jihlavského kraje, skládal se z městského a zemského soudce, ze 2 přísedících (všichni tři z gremia 12 radních) a 2 soudních notářův.

Magistrátní sirotčí úřad skládal se ze 4 radních, notáře, vicenotáře; hospodářské zastupitelstvo ze 2 zástupců (radních), pokladníka, zapisovatele, vrchního důchodního, obročního, nadlesního a správce městských staveb.

---

*) Na císaře Josefa II. upomíná „Josefova smrčka" u Jihlavy. Na kopci nad vískou Kosovem, východně města Jihlavy stojí dosud stará smrč, již možno viděti z dalekého okolí; do nedávna stávaly tu smrče tři. Každý zve smrč Josefovou smrčí; neboť, když zde císař Josef II. v listopadu l. 1783 pod svým stanem odpočíval při hostině, předstoupili před něho rolníci z Kosova, žádajíce ho za úlevy robotní. Na památku, že lidumilný císař žádosti jejich vyhověl, zasazeny byly ony tři smrče, z nichž tam dosud stojí jedna.

Léta 1786 zřídil brněnský tiskař Josef Jiří Trassler v Jihlavě filiální knihtiskárnu, která zanikla, když Fabian Beinhauer l. 1789 zařídil knihtiskárnu samostatnou. Prvotiny této tiskárny byly: „Všeobecné domácí prostředky",*) „Stoletý kalendář r. 1800" a j.

První knihkupectví zařídil v Jihlavě Arnošt Leupold z Löwenthala l. 1833.

Den 6. měsíce srpna 1791 byl Jihlavanům vzácnou velikou slavností. Dne toho české korunní klenoty, vezené z Vídně do Prahy, stihly odpoledne o čtvrté hodině do Jihlavy.

Před branou přivítali poselství s korunními klenoty magistrát, duchovní, PP. Minorité s větším křížem, pan děkan a mnozí jiní duchovní v kostelním rouše. Školní mládež šla napřed s korouhvičkami. Po celém městě zvonilo se všemi zvony, a za shromáždění velikého množství lidu v jedné řadě provázeno bylo poselstvo k radnímu domu, kde čtyři radní osoby královské klenoty přijali a uschovali až do druhého dne.

Důstojník se 30 muži byl po celou noc na stráži.

U večer hned od sedmé hodiny byl radní dům pěkně osvícen, a z velkého množství lidu, kterýž vytrval celou noc beze spaní, lze souditi, jakou radost měl z návratu české královské koruny.

Ráno o sedmé hodině v témž pořádku čeští páni deputovaní byli provázeni z města.**)

Z francouzské války jest pamětihodno, že ode dne 19. listopadu až do 4. prosince 1805 držel Jihlavu generál Wrede bavorskou divisí a maršál Bernadotte (bydlel tu v hostinci „U divokého koně"), potomní král švédský, pátým francouzským armádním sborem 30.000 mužů, odkud pak Bernadotte dne 29. listopadu ve 2 hod. odpoledne spěchal k hlavní armádě, kam dorazil ještě v čas dne 1. prosince před bitvou tří císařův u Slavkova.

Dne 4. prosince téhož roku napadl arcivévoda Ferdinand d'Este, dva dni po nešťastné bitvě spojených Rakušanův a Rusův u Slavkova — nevěda o sjednaném příměří — Bavory vedené Wredem nedaleko Jihlavy a porazil je; vyhnal je i z Jihlavy, kamž vítězně přitáhl dne 6. prosince. — Ale po příměří po bitvě Slavkovské obsadili Francouzové opět město a vyklidili je teprve dne 15. ledna l. 1806.

*) Jungmannova Historie literatury české, str. 575, 588.

**) Dle Krameriusových Novin z r. 1791.

Za války cara Alexandra I. s Napoleonem poraženi byli Rusové, vedení Kamenským, později Beningsenem, 4. dne m. února l. 1807 u Jihlavy.

Po bitvě u Wagrama a po srážce u Znojma l. 1809 táhla armáda rakouská Jihlavou do Čech.

Léta 1810 dlela Marie Ludvika, choť Napoleonova, v Jihlavě, a l. 1818 cestoval tudy car ruský Alexandr.

Zařízením lázní, totiž jedné na Špitálském předměstí „U sv. Jana" l. 1826, a druhé minerální lázně „U sv. Klotildy" na předměstí Brtnickém, obnoveno dávnověké osvědčené zařízení.

Léta 1826, založeny také veřejné sady „Heulos" a hřbitov se stromořadím v ulici sv. Ducha, a r. 1836 rozšířena pěkná střelnice.

R. 1848 konána v Jihlavě dne 25. března národní děkovací slavnost, a brzy po té také volba vyslanců do sněmu Frankfurtského.

Léta 1853 dne 18. května ztrávil oheň kostel a značnou část Jihlavy.

Léta 1864 obdržela Jihlava vlastní statut.

Doba obsazení Jihlavy pruským vojskem trvala od 2. července do 5. září l. 1866. Škoda válečná činila jen městu 86.585 zl. 74 kr. Jihlavská továrna na tabák utrpěla ztrátu 9083 zl. Cholerou zemřelo 305 osob městského obyvatelstva.

K panství král. města Jihlavy patřily na Moravě: Beranec, Brtnice Dlouhá, Cerekvice, Čížov, Dvory Handlovy s Pančavou, Dvory Hruškové, Falknov, Hosov, Hynčov, Kosov, Kosov Horní, Kostelec, Loučky, Měšín, Otín, Pístov, Popice, Prostředkovice, Rančířov, Rošice, Salavice, Sasov, Stonařov, Studničky (Studýnky), Suchá, Vilánec a Vysoká. Mimo to ještě 11 obcí v kraji Čáslavském v Čechách.

Poddaní robotovali z nich prostřed 18. století: z lánu 3—4spřežně po 3 dny, z pololánu 2spřežně po 2 dny, ze čtvrtlánu pěšky po 2 dny, domkáři po 1 dni týdenně; platili úrok jednou za rok úhrnem 157 zl. 36 kr., za přástku 15 zl. 40 kr. a dávali úhrnem 291 slepic; Dlouhá Brtnice 23 slepice a ještě 60 vajec, Stonařov jen 60 vajec bez slepic.

Dvorů měla Jihlava r. 1750 na svých panstvích 10 se 3703 měr polí orných, největší v Otíně 828 měr polí, 650 měr pastvin, luk na 68 vozů sena a 2 vozy otavy, pak v Rančířově

584 měr polí, 82 měr pastvin, 4 míry zahrad, luk na 12 vozů sena a 3 vozy otavy; rybníků měla Jihlava 25 na 269 kop ryb, největší Kostelecký o 26 kopách; lesů 1885 měr; mlýnů 8 panských a 5 poddanských.*)

Klášteru dominikánskému patřil statek Rantířov po r. 1781. Poddaní r. 1750 neplatili peněžitého úroku, ale robotovali, a to 2 sedláci se 4 voly po 3 dnech a 4 domkáři po 6 dnech týdenně. U dvora Rantířovského bylo r. 1750 211$^7/_8$ měr orných polí, $5^7/_8$ měr ladem, 4 míry pastvin, luk na 8 čtyrspřežných vozů sena, na 4 vozy otavy. Pivovar byl na 258 sudů piva; rybník a 3 rybníčky na 8 kop ryb; les 100 měr; valcha a mlýn na Jihlávce.**)

Jihlavská kollej jesuitská měla statek Meziříčko, a to vsi Meziříčko, Jamné, Rybné, Řehořov a Věžnici. Poddaní r. 1750 platili o sv. Jiří a o sv. Havle 53 zl. 9 kr. úroku, za přástku 27 zl., dávali 202 slepice a 1140 vajec, robotovali týdenně: z lánu dvojspřežně po 3 dny, chalupníci v Jamném po 2 dny, v ostatních dědinách po 3 dnech, podruzi po 1 dni. Dvorů měli pět, největší v Jamném o 291 m. orných polí, 10 m. ladem, 10 m. pastvin $2^6/_8$ m. zahrady, luk na 32 dvojspřežných vozů sena; rybníky na 33 kop ryb (u Jamného na 15 kop, u Meziříčka rybníčky po 6 kopách); pivovar v Jamném na 420 sudů piva; lesů 892 měr (u Řehořova 622 m., u Jamného 233$^6/_8$ m.); 3 mlýny.***)

Dne 5. listopadu l. 1866 zavítal do Jihlavy císař František Josef I. na zpáteční cestě z návštěvy severního bojiště.

Jihlava jest rodištěm aneb působištěm mnohých znamenitých osob.

Václav (Vaněk) z Jihlavy, právník a krasopisec český, v 15. století (žil ještě r. 1466), byl radním písařem v Olomouci, pak v Brně. V Olomouci založil městskou knihu pamětní a ozdobil pěknými iniciálkami, podobně v Brně.

Severin, městský písař v Jihlavě, sepsal tu l. 1508 v řeči české obšírné systematické dílo o právech městských vůbec.

*) Reg. zem. dom. č. 334.
**) Reg. 329.
***) Reg. 66.

V polovici 16. století náleželi k lepším latinským básníkům čtyři rození Jihlavané: Jakub Holzer, Mat. Eberhard, Pavel Judex a Jakub Sorgenfrey.

Jiří z Tulechova, doktor obojích práv, žil v Jihlavě od r. 1575.

Bernard Sturm, právní písař v Jihlavě, latinský básník, jenž sepsal též dějiny Jihlavské, zemřel v Jihlavě dne 28. října l. 1582.

Kašpar Stolshagius, doktor filosofie a theologie, byl pastor primarius v Jihlavě od r. 1587, kde zemřel 17. ledna l. 1594. Byl korunovaným básníkem. Elegií opěvoval městský znak a vydal epigrammy. Zařídil tiskárnu ve vsi Staré Hůře u Jihlavy, v níž tištěny práce jeho: „Daphnis neb Ecloga parentalis“ (na smrt Hynka z Valdštejna) a „Colloquium carnis et spiritus“.

Jan Hynek z Velínova, právník a latinský básník, byl od r. 1586 českým syndikem v Jihlavě a v čele městské školy a vydal l. 1595 mapu Moravy. Zemřel v Jihlavě dne 28. října l. 1623.

Matěj Pauspärtl, český syndik, zemřel v Jihlavě l. 1621.

Jakub Brodský, český syndik, zemřel v Jihlavě morem 16. dne m. února l. 1624.

Jakub Jöpser, med. dr. a physicus z Jihlavy, l. 1680 vydal navedení, jak lze prodloužiti život lidský.

Josef Jöpser, kněz řádu jesuitského, český spisovatel, otec chudých a neohrožený těšitel opuštěných v čase morním. Narodil se tu dne 19. května l. 1672 a zemřel ve Znojmě l. 1732.

Krištof Klesch, narozený v Jihlavě, pastor a inspektor gymnasia v Erfurtě, poetický a theologický spisovatel, zemřel l. 1706.

Dom. Oesterreicher, nar. tu 8. února 1721, histor. malíř.

Antonín Ignát Veckher, med. dr. v Jihlavě, spisovatel (Praha 1727—31).

Kristian Ferdinand rytíř Stein, doktor kanonického práva a světský kněz, zajistil sobě požehnanou památku v Jihlavě nejen spolupůsobením při stavbě gymnasia, ale zvláště nadací 5000 zl. pro 6 chudých a chorých stařen v chudobinci, listinou ze dne 23. května l. 1738.

Jan Steiner, slovutný komorní malíř, žijící v Benátkách a v Římě, narodil se v Jihlavě dne 16. května l. 1725. Namaloval obraz hlavního oltáře v kostele sv. Jakuba l. 1763 za za 400 dukátův. Zemřel v Jihlavě l. 1798.

Josef Pistauer, zručný malíř (1740).

Kašpar Osvald a s. Josepho, z řádu piaristského, znamenitý stavitel, jenž vystavěl krásný kostel v Chotouni v Čechách a kromě toho ještě 19 jiných i uherských chrámů; narozen v Jihlavě dne 25. února l. 1729, zemřel l. 1781.

Mat. Ignát Frey, nar. tu 1727, mědiryjec a malíř.

Josef Aujezdský (Augezky), nar. tu asi r. 1745, dominikán a virtuos na harfu.

Dom. Oesterreicher, synovec hist. malíře, nar. tu r. 1750, malíř podobizen, krajin a hist. obrazův.

Jan Vincenc Kopf, malíř miniaturní,narozen tu l. 1763.

Alois Geissler, slavný malíř moravský, nar. 20. června l. 1777 v Jihlavě, zemřel tu dne 11. června l. 1832.

Jan Jindřich Marzy, narozen l. 1723 v Jihlavě, učitel při farní hlavní škole v Jihlavě, spisovatel, dovedný mědirytec, historik Jihlavy a pilný sběratel mor. dějepisných dokumentův. Zemřel l. 1801.

Sochaři: Matěj Kovanda (nar. 1741) a bratr jeho Václav Kovanda (nar. 1746) se svým synem Františkem (zem. 1795). — Václav Prchal (nar. 1774), od něhož pocházejí sochy v kašnách na náměstí a všechny sochy na Kalvarii.

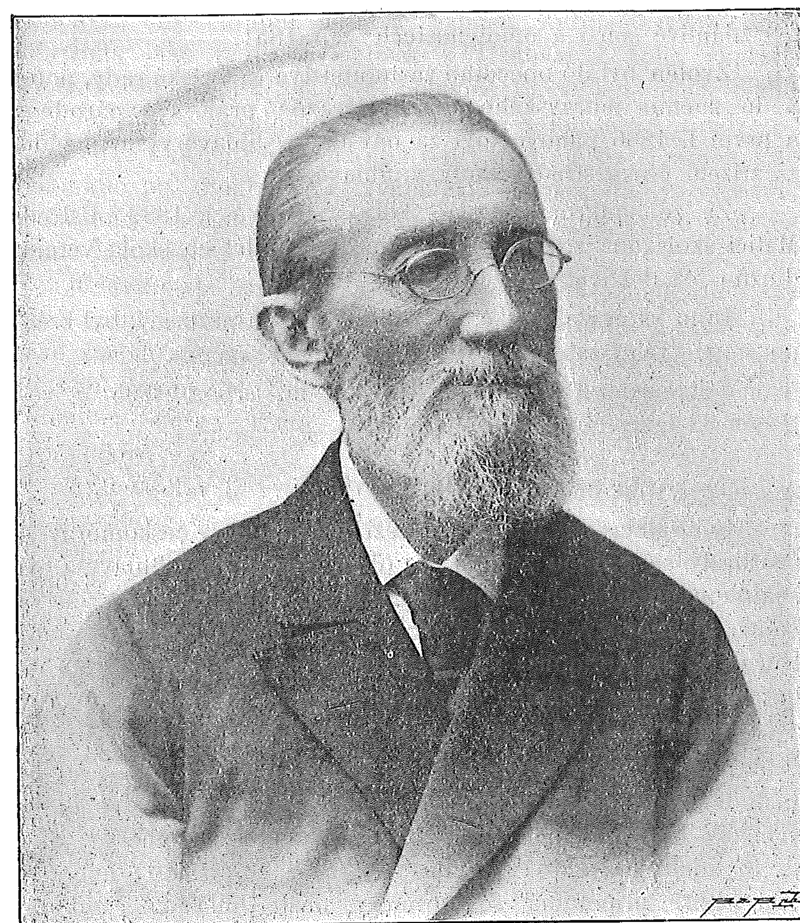
Karel Bedřich svobodný pán Kübeck, narozený dne 28. března l. 1780 v Jihlavě, rakouský státník; r. 1821 byl státním konferenčním radou, r. 1840 praesidentem dvorní komory, r. 1851 předsedou říšské rady. Zemřel v Habersdorfě u Vídně.

Ondřej Sterly, dějepisec Jihlavský, a Karel Allé, doktor lékařství, spisovatel.

M. U. Dr. Leopold Fritz, čestný člen „Ústřední Matice“ Školské“, z nejhorlivějších a zároveň nejpraktičtějších šiřitelů vědomí českého mezi lidem moravským vůbec a Čechy jihlavskými zvláště, působil v Jihlavě po celou generaci.

Dlouhý život Fritzův jest řetězem ušlechtilých snah a skutků, které korunovány jsou štědrým nadáním ke zřízení a zachování české mateřské školy v Jihlavě.

Fritz narodil se dne 8. prosince 1813 v Třešti (v myslivně na „Pouštích“), l. 1836 dosáhl doktorátu v Praze a usídlil se jako praktický lékař v Jihlavě, jal se zjednávati tu platnost jazyku českému v úřadech a v životě veřejném již před rokem

Obraz 4. M. U. Dr. Leopold Fritz.

1848. O rozvoj české národnosti na Jihlavsku má zásluhy nehynoucí.

Jeho snahou zřízena v Jihlavě l. 1845 česká čítárna, v níž Fritz míval přednášky a podněcoval ke konání vlasteneckých

skutků. Při německém gymnasiu Jihlavském založil českou knihovnu a po nějaký čas přednášel na ústavě tomto o dějinách české literatury.

Byl také literárně činným a uveřejnil některá pojednání z oboru vědy lékařské; zejména sluší tu uvésti jeho práci „O zdánlivé smrti a omdlenostech“ z r. 1851.

Zvolen byl do obecního zastupitelstva i městské rady, potom i do sněmu moravského, hájil důrazně práv své národnosti a první l. 1866 panovníkovi za návštěvy v Jihlavě vyslovil žádost za zřízení české střední školy v Jihlavě.

Že ze soukromé české školy v Jihlavě, l. 1882 „Ústřední Maticí školskou“ zřízené, stala se po sedmi letech škola veřejná, dlužno též děkovati snaze Fritzově.

Dům školy mateřské, z nadání Fritzova pořízený, byl krátce po smrti svého zakladatele odevzdán účelu svému.

Fritz zemřel v Jihlavě, dne 2. m. srpna 1895 u věku téměř 82 let.

Hornictví.

Báně Jihlavské, náležejíce mezi nejstarší doly českomoravské, prostíraly se v obou zemích, na obou březích řeky Jihlavy a byly kolébkou horenských zákonův. Zprávy o tom ztrácejí se v šerých bájích dávnověkých, kteréž poznačují horský hřeben „Starou Hůru“ (mons Antiquus) na severozápadní straně města za počátek hornictví; teprve později dolováno v pořadí vrchův u Rančířova a u Beranova. Osady tyto vznikly z bytů havířských.

Podobá se velmi pravdě, že teprve, když králové čeští poznali bohatost okolních hor na stříbro a jiné kovy, povolali sem německé havíře zvláště ze Saska, jmenovitě z Freiberka. Stalo se to snad koncem 12. nebo počátkem 13. století; neboť již roku 1227 připomíná se hornický mistr Jihlavský, jenž měl také asi dozorství nad královskou mincovnou, Přemysl I. Otakar dle listiny z téhož roku staví pod ochranu jeho zlaté doly Jemnické. Palacký praví, že král Přemysl jest vlastním zakladatelem Jihlavského hornictví a saský Freiberg matkou jeho. Teprve dobou Přemyslovou počínají něm. osady s něm. (Děvín) právem, jako kolonie Jihlavská, kteréž nástupci Přemyslovi Václav I. a Přemysl II. horlivě podporovali.

Za Přemysla I. přišel koncem 12. století řád německých rytířů do Čech a též do Jihlavy, kdež měl v městě a v okolí mnoho statků, s čímž souvisela kolonisace a germanisace Jihlavského něm. ostrova.

R. 1238 nařizuje markrabě moravský svým soudcům horním v Jihlavě, aby chránili desátek výnosu Zubrštejnských dolů stříbrných, jako majetek jeptišek z Tišnova. Z toho vyplývá zřejmě, že Jihlava již za prvé polovice 13. století měla svého vlastního mistra horního, soudce horního a konšelský soud.

Jihlavské právo horní patří mezi nejstarší a mělo i ve Freiberku po dlouhý věk vynikající a směrodatný význam; i v Čechách se řídili dle něho. Bylo považováno, ctěno a dotazováno jako věštba delfická, praví Dobner.

Jihlava stala se tím, že cizí horní města přijala Jihlavské právo horní a užívala ho, hlavou celé rodiny měst, a právě toto právo zůstalo pramenem všech dosud platných zákonů horních v našem mocnářství. Dosud chová město 183 listy pergamenové obsahující sbírku cizím horním městům udělených poučení a rozsudkův.

Král Václav I. vymanil obec Jihlavu z poddanství kláštera Tišnovského a postavil pod bezprostřední správu královskou.

Není pravdě nepodobno, že již král Přemysl I., jenž v Jihlavě častěji pobýval, udělil též osadě této a zdejším dolům zákonných předpisů, ale všechny tyto stopy jejich smazal vpád tatarský l. 1241.

V trpkém boji českého krále Václava I. se synem, markrabětem Přemyslem Otakarem, l. 1249 byl tento otcem na Pražském hradě obklíčen a musil se vzdáti po tuhém boji. Podstatnou účast na úspěchu královĕ měli horníci Jihlavští. Otec i syn učinili smlouvu, v níž sobě král vymínil poloviční výtěžek Jihlavských dolů, — opět důkaz, že byly bohaty. Téhož roku potvrdil král pravidla hornická, sestavená konšely Jihlavskými a propůjčil jim práva horního.

Horní právo Jihlavské z r. 1249 kolovalo celou Evropou; proto nazýváno „Magna charta“ zákonnictví hornického vůbec. Kutnohorský měšťan Petr Přespole přeložil je z latiny do češtiny l. 1460. Jihlavská stolice konšelská zakryla práva ta temným závojem a sobecky zatajovala obsah jejich tak, že nebyla známa nejen občanům, ale ani ne všem konšelům.

Podstatně obsahovala konstituce horního práva Jihlavského ustanovení, jež zaznamenána jsou ve čtyřech knihách:

První kniha pojednává — po úvodě, v němž ve případných obrazích vylíčen jest stav země, jak ji král převzal a jak se za něho zase povznesla — o povinnostech úředníků při hornictví ustanovených, soudcův a dozorcův.

Kniha druhá obsahuje zákonitá ustanovení o věcných právech při hornictví, předpisy o právech štolních, o nepřímém nabývání dolův a j.

Třetí kniha jedná o koncessích kovkopů (dle římského práva) a o přímém nabývání majetnictví bání kupem, darem, odstupem, jakož i o podvodech, jež se stávaly při propůjčování dolův.

Poslední, kniha čtvrtá, obsahuje, jak obyčejně soudní řád. — A tak jest celá tato památka právní tím vysoce znamenitou, že v sobě obsahuje souhrn hornických vědomostí doby své a kulturně historicky tvoří stadium.

Požehnaná těžba a rozsáhlé soudnictví horní povznesly rychle vážnost a důležitost města Jihlavy, jež vstoupila mezi přední města země Moravské.

Jak mocné postavení tehdy Jihlava mezi městy zaujímala, vidno z události: l. 1345 propůjčil Karel IV. — tehdy ještě markrabě moravský — městu Jihlavě privilegia nejvyšší instance ve všech záležitostech hornických v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ba i města cizozemská podrobovala se dobrovolně rozsudkům Jihlavského horního soudu — závažný to důkaz o velikém rozkvětu a moci města.

Již za krále Přemysla I. byla v Jihlavě knížecí mincovna; neboť za středověku byl výtěžek dolů podstatnou částí příjmů knížecích. Město Jihlava mělo i svoji vlastní minci, z níž se dochovaly penízky jednostranné s mor. orlicí, jež má 1 na prsou.

Přemysl II. přepustil právo mincovní v Jihlavě dědičně Jarošovi, synu bývalého mincmistra Eberharda v Čechách, Hartmannovi — zeti jihl. měšťana Jindřicha Bílého (Albi) a Eberhardovi, bratrovi čáslavského měšťana Biskupa (Episcopus) a jejich dědicům tak, že mají právo toto i tehdy míti a užívati ho, kdyby mincovnictví Jihlavské i jinam bylo přeloženo, a že jich dočasný mincmistr Jihlavský v jejich starobylém právě nesmí zkracovati.

Jindy pronajal král Václav minci moravskou (monetam Moraviae) s veškerými přináležejícími právy a soudy, jak jich užívali mincmistři moravští, na rok za 5000 hřiven a za šatstvo sobě a královně, bývalému mincmistrovi v Čechách.*)

O provozování Jihlavského hornictví nedochováno zpráv. Že v polovici 13. století bylo velmi vydatné, jest jisto.

Desátek stříbrných dolů v Čechách a na Moravě pronajal král Václav za 10.000 hřiven na rok Balduinovi a Konradovi z Jihlavy.

Přemysl II. navštívil l. 1264 osobně Jihlavské báně a podněcoval k horlivému dolování.

Pád Přemyslův l. 1278 a pravdě podobná účast mnohých horníků Jihlavských (jakož i Kutnohorských), i lid válečný, jenž přes Jihlavu vnikl do Čech — učinili značnou ujmu Jihlavskému hornictví.

Zemětřesením dne 4. a 5 srpna l. 1328, jež kolem Brna, Jihlavy a Žďára zvláště bylo pozorováno, sesuly se mnohé doly. Veliký požár l. 1353, jímž skoro celé město lehlo popelem, a přemnohé jiné živelní pohromy, jako veliká povodeň l. 1376, zvláště však vypuknutí záhubných válek husitských — poškodily hornictví Jihlavské tak, že nepodávalo užitku; jelikož horníci, když odtáhli do války, zasypali doly a nikdo se nevrátil.

Dle listu krále Václava z r. 1378 dolováno v Jihlavě na zlato, stříbro, měď, železo, olovo a jiné kovy.

V době pěstního práva, jež tehdy panovalo, za rozbroje statečného Zikmunda z Rokštejna a přívrženců jeho l. 1402 s Jihlavskými horníky německými, zaváleny nejvýnosnější doly. Ale největším neštěstím Jihlavy bylo, že po obnoveném pokoji zasypané doly více nebyly nalezeny.

Jihlavské hornictví nemohlo se od té doby povznésti nikdy, ačkoli král Ladislav nařídil městské radě, aby k horám pilně přihlížela a dolování provozovala co nejpilněji. Dolování přestalo docela, když vypuklá válka třicetiletá zničila započaté stavby za císaře Rudolfa, a nové pokusy báňské koncem 17. a 18. století neukazovaly žádaného výsledku. Jihlavské doly — bývaly!

Dnes dlouhé staré štoly spojují mnohé sklepy; celé veliké náměstí jest podkopáno chodbami, prostorami, šachtami a štolami.

---

*) Hrabě Kašp. Šternberk, dějiny českého hornictví, I. str. 48.

Soukennictví.

Soukennictví, jemuž Jihlava za minulých dob děkuje rozkvět a blahobyt, zasluhuje zajisté, aby historie jeho vzpomenuto bylo odstavcem zvláštním.

O stáří tohoto odvětví průmyslného v Jihlavě, za nedostatku pramenů, nemožno souditi s určitostí. Ale nezdá se pravdě nepodobno, že řemeslo toto vzniklo založením města, anebo brzy po založení jeho a podstatně přispělo k rozšíření jeho.

Byli to cizinci, němečtí přistěhovalci z Nízozemí, hlavně Flamové, jež zařídili soukennictví Jihlavské. Po zániku hornictví kvetlo soukennictví a kloboučnictví měrou netušenou.

Již l. 1359 obsahuje městská kniha předpisy o způsobě výroby sukna. — V době následující vzkvétalo soukennictví, a vzrůstal počet mistrův. Teprve koncem 16. století počet mistrů se umenšil nepříznivými poměry obchodními.

O blahobytě soukenníků v Jihlavě svědčí, že l. 1571 měšťané soukenníci Tomáš Bendel, Jakub Puchane a Jonáš Zeidler založili bratrstvo „mistrů pěvců“ (školu básnickou), jež se svými zvyklostmi docela přizpůsobilo škole „Meistersängrů“ v Německu, a přes krátké jen trvání (1571—1620) dosáhlo poměrného významu, zvláště mistři Daniel Gunsteter, Jakub Fäszl, Heřman, Kristian a David Frendlové.

Za rozkvětu soukennictví v Jihlavě l. 1570 pracovalo 500 mistrů, jichž počet dostoupil až 700, i vyráběno tu ročně až 50.000 suken.

Spolehlivé číslice o pohyblibosti obyvatelstva městského dosvědčují, že měla Jihlava již tehdy nejméně 10.000 obyv. v 650 domech.

Jihlava byla ústředním tržištěm vlny pohraničních míst českomoravských, slynoucích soukennictvím, jako: Luk, Trhové Brtnice, Třeště, Batelova, Měřína, Třebíče, Žďára, Bystřice na Moravě a Pacova, Humpolce, Herálce, Polné, Chotěboře v Čechách a j. — Spotřeba vlny v Jihlavě dostoupila ročně až 60.000 centův.

Formálně a právně uznán byl řád soukennický teprve l. 1360, tedy za doby Lucemburské, kteráž zvláště byla přízniva rozkvětu soukennického cechu Jihlavského.

Markrabě Karel uvedl l. 1345 židy do Jihlavy, dílem aby zvýšil příjmy své komory, dílem též aby povznesl obchod, zvláště zboží vlněného. Ale brzy žalováno do jejich lichvaření, proto musili vykliditi město.

Léta 1556 sestoupilo se Jihlavské soukennictvo do cechu, zvolilo sobě starší a přísežné, dalo si artikule cechovní a zařídilo ústav, sukna prohlížející, aby se dodělalo cennějšího zboží.

Spolek obchodní, založený l. 1592 v Jihlavě, měl čeliti úpadku řemesla soukennického. Ale nedosáhl cíle; naopak byl příčinou různic a rozličných kyselostí mezi mistry a obchodníky, kteří se vzájemně obviňovali z úpadku řemesel. Proto zanikl opět spolek obchodní po desítiletém trvání.

Obsazení Jihlavy Švédy v letech 1645—1647 způsobilo řemeslu ohromné škody. Pouze skrovný počet řemeslníků zůstal po tomto obležení; neboť mnozí soukenníci vystěhovali se již dříve do sousedních osad: do Luk, Batelova, Měřína, Třebíče, do Trhové Brtnice, do Třeště, Telče, Žďára, Bystřice, Humpolce, do Pacova, Polné a do okolí, a místa tato pak poněmčovali.

Po celá století jmění opatrným hospodařením nabyté bylo zmařeno docela; valchy, barevny a rámy na sukna podlehly nepřátelskému ničení.

L. 1649 rada městská v žádosti své o král. povolení, aby zase byly postaveny rámy soukennické na předměstí Špitálském, — považuje živnost soukennickou za nejlepší prostředek výživy a jediný k novému zvelebení města.

Přes to spočívala na řemesle těžká pouta po opětném zavedení nucenosti cechovní; neboť soukenník byl omezen v nákupu vlny, ve prodeji zboží a v rozsahu výroby.

Dle nařízení městské rady ze dne 20. listopadu l. 1650 nesměli cizí obchodníci vlny zde prodávati pod trestem konfiskace, a jen domácí obchodníci měšťanští směli sukna od soukenníků kupovati, buďto za hotové neb záměnou za vlnu, a l. 1670 bylo ustanoveno, kolik kusů každý mistr dle svých osobních vlastností smí ročně vyrobiti, totiž: příbuzný radního 12 širokých a 24 předních, přísežný 10 širokých a 20 předních, usedlý mistr 9 širokých a 24 předních, neusedlý 8 širokých a 18 předních; pak každý mistr ještě 2 boie a 2 „havelské kusy“.

Soukenník Dobrauer shotovil l. 1596 první boie, a potom byly dělány přes dvě stě let jako běžné zboží.

Vedeny dlouhé boje jak prostých občanů proti protežovaným měšťanům v radě, tak prostých soukenníků proti „přísežným prostředníkům“ a výrobců vůbec proti obchodníkům.

Příjem a jmění řemesla soukennického značně rozmnoženo, když získán „mistrovský dům“ na Horním náměstí l. 1630, v němž scházeli se přísežní mistři a prohlíželi sukna, pak stavbou stoupy ze mlýna Hoffstetterova l. 1635 a získáním dřevěného mostu u velké stoupy l. 1698.

Řemeslo dosud spravovali dva starší „přísežní prostřednictva“, t. j. 24 muži pod přísahou (přísežní). Oboje prostřednictva střídala se sice ročně; prvé spravovalo úřady mocí, městskou radou na ně přenesenou, jako správu stup a různých bareven, a skládali ročně účty městské radě. Oboje prostřednictva zůstávala stále v úřadě. Prostí mistři byli vyloučeni dle toho ze správy jmění řemeslnictva.

Probouzející se opět mocně duch korporativní, živený zřízeným „herberkem“ (hospodou, noclehárnou) soukennických tovaryšů v Jihlavě, a potvrzené městskou radou „artikule“ (pravidla) Jihlavských tovaryšů soukennických dne 28. července l. 1669 způsobily silné hnutí proti tomuto vyloučení a neúčastenství; soukenníci žádali zvláště, aby jim byly dovoleny čtvrtletní schůze, jako v jiných městech.

Ačkoli oboje prostřednictva a rada městská se vyslovila proti takovým novotám, dosáhli mistři přece l. 1704 aspoň prozatím obmezené volby představeného řemesla. Výbor 12 osob, volený ročně na radnici v den obnovení rady, měl městské radě navrhnouti 16 způsobilých mužů, z nichž rada vyvolila 8 nových za osm ročně odstouplých přísežních, tak že ve třech letech všech 24 přísežních bylo vystřídáno.

Starší, jako představený a správce, měl 150 zl. roční služby, a z přísežních pouze 16 osob po 50 zl. ročně. Nad celkem bděl císařem jmenovaný vrchní dozorce; guberniem jmenovaný aktuár spravoval kancelář.

Na výrobu přihlížela nová správa s hlediska všeobecně tehdy obvyklého. Přihlížela k míře a k účelu, k rovnováze výroby mezi členy řemesla, k solidnosti, k měšťanské poctivosti, k nábožnosti, k zamezení podvodů, k hudlaření a ledabylosti, k založení zámožnosti, k bezpečnosti obecenstva, k dávání přednosti domácím a t. d.

Nový řád upravil proto přijímání učňův a dávání jim za vyučenou, cestování tovaryšův a mistrovství, jež ustanovovali přísežní; obmezil počet mistrů na 400, kteréž číslo nesmělo býti překročeno bez nejvyššího povolení, jakož i počet tovaryšů (nejvýše 3) a učňů (1), jež směl mistr míti, a množství výrobků, jež směl odváděti. O jednom kuse nesměl pracovati než pouze jeden mistr, nikdo druhému pracovati za mzdu, aniž vyměňovati vlnu za sukno. Přísným prohlížením mistrovských značek, předpisy výroby a j. staráno se o dobrou jakost vlny i sukna. Mzda, míra a jakost, cena prací, vlny, suken a všech věcí byla určena pevně. Vlna směla býti opatřena pouze společností obchodní, a kdyby jí nebylo, pouze oprávněnými obchodníky; užívati smělo se pouze moravské a české vlny. O přívoze musila vlna býti ohlášena, prohlížena, poplatek vyměřen, a kup učiněn řádnou smlouvou. Městem netrpěn ani sklad vlny, ani sukna; dovoz cizího sukna byl zapověděn, a vývoz neupraveného sukna z Jihlavy jen výjimečně připuštěn a t. d.

Jelikož se později škodlivé nedostatky a vady vyskytly ve výrobě Jihlavských suken, zvláště při vojenských suknech, vyslala cís. Marie Teresie zvláštní kommissi na prohlídku do Jihlavy.

Došlo i na pronájem dražbou realit, úřadův a příjmů soukennictva, jež s císařským schválením od Jihlavských kupců byly převzaty na 3 roky (od 1. února l. 1724 do posledního ledna l. 1727) za roční nájem 5735 zl. Přísežní ztratili veškeru administraci a podrželi pouze prohlídku a úpravu suken. Z obou starších podržen pouze jeden doživotně se 200 zl. služného. Ze 24 přísežných mělo 8 stále zůstati v úřadě, ostatních 16, vždy po 8 ve dvou letech novými býti zaměněno a konečně 8 nejmladších první rok sloužiti bezplatně.

Po vypršení nájmu přešla správa jmění soukennického řemeslnictva zase do rukou staršího a přísežných.

Toto nepřirozené omezování řemesla, spojené s tolika okolnostmi, obchodními oklikami a soužením ve výrobě, obchodě a dopravě, vedlo nutně k závadám, překážkám a k rušení přičinlivosti a pohyblivosti výrobě nepostradatelné. Následky pochybné soustavy této ukázaly se záhy schudnutím soukenníkův a nebezpečným jitřením myslí. Kommisse nedocházela cíle, věznění zástupců bouřících se na Špilberku nepomáhalo. Dvůr byl zasypán podáními o škodlivosti soustavy a společnosti.

L. 1729 vyslal konečně císař dvorního radu Jana Antonína šl. Widmanna s neobmezenou plnou mocí do Jihlavy, aby vyšetřil stížnosti. Dvorní kommissař rozpustil společnost. Čin tento, Jihl. průmyslu veleúspěšný, přijat soukenníky Jihlavskými i obchodníky za všeobecného jásotu. Nastala zase dřívější svoboda obchodu s vlnou i sukny beze všech poplatkův. Dar tento zvětšen byl ještě mnohým prospěšným ustanovením, zřízeným na výhodě a podpoře soukennictví. V požehnané vzpomínce zůstala památka na Widmanna povýšeného za barona a na výtečnou působnost jeho pro Jihlavský průmysl. — Josef Ignát Zebo, hlavní podpora činu Widmannova, obdržel české šlechtictví.

Sukna Jihlavská měla svůj hlavní odbyt na trzích výročních v Linci a v Prešpurce. Obchod tento povzneslo hlavně sbratření 15 členů l. 1770 tak, že měl své obchodní přátele i v Benátkách a v Italii, jakož i odbyt za hranicemi říšskými vůbec: do Bavor, Švábska, do Porýní, ba i do Švýcar a Levanty.

Roku 1827 bylo vyhotoveno kolem 100.000 kusů v Jihlavě; nejvyšší to počet Jihlavského průmyslu soukennického.

Ale nechť dařilo se cechu na venek sebe lépe, vnitř započal již neodvratný úpadek. Dobrý výdělek mnohým mistrům již nepostačoval, chtěli vyziskati více, pracovali sice mnoho, ale tak ledabyle, že sukna Jihlavská záhy klesla v ceně.

K tomu přidružily se nepořádné hospodaření s penězi cechovními a obrovské převraty v moderní technice, jejíhož pokroku Jihlavský mistr soukennický svými slabými hmotnými prostředky sledovati nestačil.

Počet mistrů menšil se rok za rokem; v době rozkvětu bylo 700 až 800 mistrů, l. 1894 pouze 24 mistři samostatní.

Rozkvětem továren Brněnských v ústředí železnic přirozeně kleslo soukennictví Jihlavské.

Kláštery a kostely.

Jediným farním kostelem ve Staré Jihlavě byl až do r. 1275 velepamátný kostelík, zasvěcený patronu města sv. Janu Křtiteli. Povídá se bajka, že byl založen již l. 799; byl by to tudíž nejstarší kostel na Moravě vůbec. Staré toto město mělo zeměpanský hrad s praefektem čili kastellánem v čele (Stanimír, Budiš) a mýto.

Kostelík Svatojanský jest nyní vně města nového na kopečku za řekou Jihlavou. Kostelík má známky velikého stáří; přílišná jednoduchost ano nemotornost stavby, kazatelna na venek otevřená, jakoby určená kázáním pro zástupy venku, ukazují k tomu, že kostelík byl vystavěn v nejstarší době křesťanské na Moravě, snad před příchodem slovanských věrověstů sv. Cyrilla a Methoděje. Jest zbudován pevně z kamene, vzdoroval bořivosti Švédů l. 1647 a jest dodnes dobře zachován. Na dobu rozkvětu Jihlavy chová mnohé upomínky.

Okolnost, že kostelík zasvěcen byl právě sv. Janu Křtiteli, podporuje mínění, že tu druhdy, zvláště v době letního slunovratu, byly konány obřady na poctu pohanských bohů, jež po vítězství křesťanském Svatojanskou slavností byly zaměněny.

Jihlavané každým rokem spojují se slavností Svatojanskou upomínku na založení města Jihlavy. Již od staletí v ten den vypravují průvod dítek ve slavnostním, věrně historickém kroji havířském, jenž se stal zvláštností Jihlavy; kněžstvo a rada města připojuje se k průvodu.

Za druhé polovice 13. století stal se hlavním kostelem města kostel sv. Jakuba Velkého; kdy a kým byl založen, není známo. Má se za to, že chrám byl asi založen řádem německých rytířův.

Královnou Konstancií založený a králem Václavem a bratrem jeho markrabětem moravským Přemyslem nadaný klášter panen cisterciáckých v Tišnově měl různé osady, k nimž čítána i Jihlava, kde měli duchovní správu zmínění rytíři v kapli sv. Jana na vršku a svoji kommendu.

Řád tento dostal za Přemysla statky zeměpanské u Jihlavy.

Léta 1233 uzavřel mistr Heřman Balko se Želivským opatem kupní smlouvu, dle které přešly statky řádové u Jihlavy a Humpolce na klášter Želivský. Panství prodána se schválením krále Václava I. a biskupa olomuckého Roberta za 100 hřiven stříbra se všemi vesnicemi, desátky a mýty.

Již r. 1233 přenesl biskup Olomucký duchovní správu v Jihlavě na opata a praemonstráty ze Želiva. Léta 1257 dal si opat Želivský Marsilius II. listinu, kterou Želiv nabyl patronátu nad Jihlavou, zjistiti Arnoldem, opatem Třebíčským, Bertholdem, kvardiánem minoritů Jihlavských, a Bernardem, převorem dominikánským v Jihlavě.

Ježto kostel sv. Jana na vršku byl malý a nové město „Velká Jihlava“ se šířilo valně, dali praemonstráti Želivští kapli sv. Jakuba, která patřívala něm. rytířům, rozšířiti a učinili ji

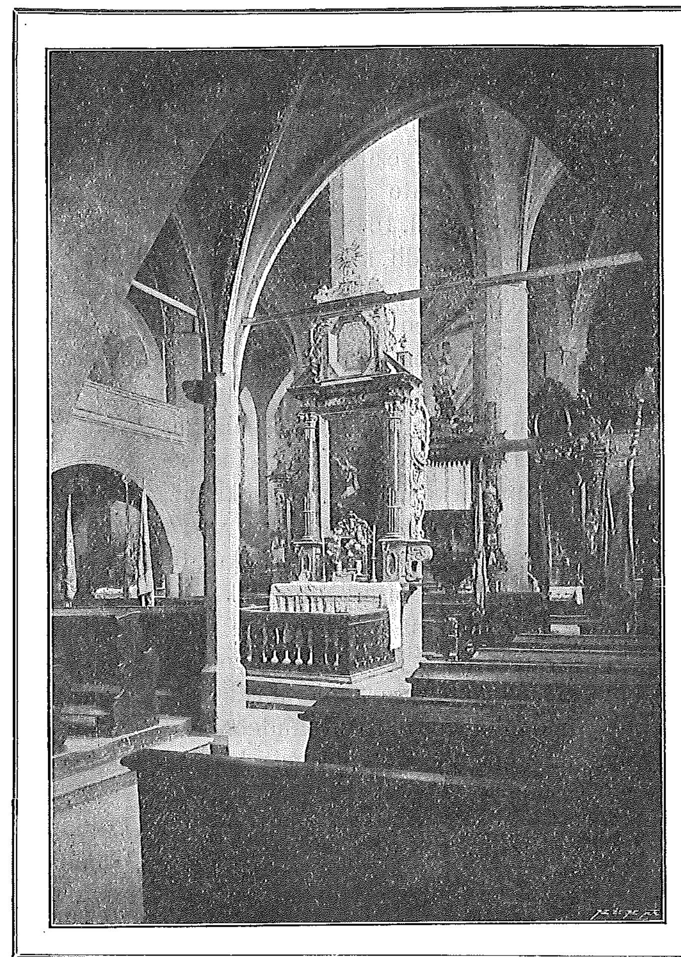

Obraz 5. Chrám Páně sv. Jakuba v Jihlavě.

kostelem filiálním; konečně přenesli na ni práva farní s chrámu sv. Jana. Olomucký biskup Bruno posvětil l. 1257 hlavní oltář,

chor a oltář stojící uprostřed chrámu, a chrám sv. Jakuba stal se farním.

Biskup Jan potvrdil l. 1304 toto přenesení farnosti a příjem faráře, jenž záležel z desátku, 10 vsí a 1 mlýna, z lesa darova-

Obraz 6. Vnitřek chrámu Páně sv. Jakuba v Jihlavě.

ného Jihlavským měšťanem a moravským mincmistrem Dětmarem l. 1288 mezi Popicemi a Kostelcem (les tento náleží faře dosud) a z určitých podílů městského mýta.

R. 1307 byl kostelík sv. Jana oloupen; i rozkázal Olomucký biskup Jan farářům v Kněžicích a v Krahulově, aby ve svých kostelích proti lupičům prohlásili exkommunikaci.

V nynější podobě vystavěn byl kostel farní sv. Jakuba v polovici 16. století po velikém požáru l. 1523 nákladem obce městské; podivná to smíšenina gotiky s renaissancí. Jest 57 m dlouhý a 38 m široký; zaujímá plochu 1547 čtverečních metrův.

Kostel sv. Jakuba pokryt byl křidlicí l. 1540 na účet obce a dle potřeby zvětšen. Na obou stranách vchodu strmí dvě věže, z nichž vyšší jest zároveň věží městskou a opatřena umělými hodinami. Léta 1545 započato se stavbou větší věže; ale pro sešlost stavby musila býti věž l. 1548 snesena. Od těch časů zůstala nižší než protější, na níž bydlí hlásný, ačkoli ji druhdy převyšovala. Oběma dostalo se l. 1558—1561 krytby měděné. V nižší věži, zvané „zvonicí", zavěšen veliký zvon „Zuzana" zvaný, ulitý slovutným pražským zvonařem Janem Brikcím z Cinperka; váží prý 115 centnýřův. Názvu dostalo se mu po lazebnici Zuzaně Špisserové, jež na ulití jeho l. 1563 přispěla značným obnosem 1840 zl.; dala prý si jím ještě za živa, sedíc ve dveřích chrámových, vyzváněti umíráčkem. Kromě velikána zvonu „Zuzany" visí v této zvonici ještě 60 centů těžké, harmonicky zladěné „nové zvonění", l. 1698 ulité. — Téhož roku zřídil Josef Antonín Pachta, mor. nejv. zemský písař, umíráček při farním kostele. Za zvonění dostával věžník 9 zl. ročně.

Vyšší věž byla svěřena l. 1561 hlásnému se dvěma pomocníky, jimž uloženo, aby ohlašovali hodiny, oznamovali vážnější cizince a bděli nad ohněm; byli též hudebníky.

Varhany dala městská rada postaviti l. 1590 Janem Kochem, varhaníkem z saského Annaberka.

Léta 1599 pořídila rada dosavadní pěknou křtitelnici ve farním kostele. Jest tepána v mědi a pozlacena (v ceně 611 kop 49 grošův a denáru). Podobné křtitelnice jsou ještě dvě v našem kraji, křtitelnice ve farním chrámě v Trhové Brtnici a v Telči, jež náležejí stejné době a jsou asi udělány týmž mistrem.

Farní kostel sv. Jakuba byl příspěvky měšťanů l. 1632 obnoven a olíčen; l. 1634 zřídil opat Questenberk při zdi městské novou faru nákladem 3320 zl.

Ke kostelu sv. Jakuba přistavěna byla l. 1702 z milodarů hlavně dra. Kielmanna po levé straně lodi chrámové osmihranná

kaple bolestné Matky Boží; uzavřena jest železným mřížením figurálního vytvoření, mistrné to dílo tehdejšího umění kovářského.

Při farním kostele bylo l. 1738 kromě faráře ještě 5 kaplanů, mezi nimi český kazatel, 8 hudebníkův a zpěvákův.

K Jihlavské faře l. 1752 náleželo 9 kaplí, 41 křížův a 43 sochy.

Obraz na hlavním oltáři, představující chvíli, kdy apoštol Páně sv. Jakub Velký byl sťat, jest malován l. 1763 Jakubem Steinerem, dvorním malířem a rozeným Jihlavanem.

Nejbližší postranní oltáře mají obrazy: sv. Jana Nepomuckého (práce Noseckého) a sv. Norberta (dílo Holboxovo).

Kaple Matky Boží při kostele farním sv. Jakuba byla vyčištěna l. 1820 za milodary; kostel pak sám za půl století zase očištěn a novým postranním oltářním obrazem sv. Tekly (maloval Jihlavský malíř Alois Geissler) vyzdoben l. 1821.

Na místě „postřihačského" oltáře obětování Panny Marie zřídily Anna Anknerová l. 1826 a cech postřihačský oltář sv. Kříže.

Obec upevnila a ozdobila obě věže kostelní l. 1825, věž vyšší, hlásnou, opatřila novou makovicí, střechu chrámovou — neopravovanou prý 200 let — pokryla nově a vnějšek kostela l. 1826 obnovila; zasadila nová okna a nově okrášlila obě sochy havířů v kapli Matky Boží l. 1829. V této kapli vykonávalo bohoslužby gremium Jihlavských havířův o nedělích a svátcích; službám Božím obcovali se svými světly důlními.

Farní kostel i v době nejnovější l. 1898—1900 vnitř i vně byl všecek důkladně a vkusně obnoven.

S vyšší věže kostelní jest daleký rozhled do okolní krajiny.

Veliké boje vedlo město o patronát tohoto kostela; neboť již po 7 století mají duchovní správu v Jihlavě při faře sv. Jakuba praemonstráti od r. 1233 ze Želiva a od r. 1589 ze Strahova v Praze; konečně od r. 1591 i patronát.

Zbytek katolíků v Jihlavě, s počátku války třicetileté skoro zcela protestantské, vynasnažil se, aby zavedl zase katolické náboženství. Poslední naděje katolíků spočívala v patronátním právě farního kostela sv. Jakuba. Ale Jihlavská obec protestantská bojovala dlouhý, tuhý a násilný boj o právo toto s opaty Želivskými, sídlícími po zrušení kláštera husity dne 6. května l. 1420 na faře v Jihlavě až do r. 1589. V sakristii kostela sv. Jakuba

volili své opaty a žili z nadací kláštera Želivského a ze statků fary Jihlavské.

Když l. 1567 Želivský opat Martin Strahlitzer v Jihlavě skonal, připadlo právo patronátní zeměpánu. Obec marně se o ně namáhala, jelikož císař Maximilian II. l. 1568 fary Jihlavské i s právem patronátním propůjčil moravskému proboštovi a nově vyvolenému opatu Želivskému Kašparu Schönauerovi.

Rovněž nezdařila se pozdější žádost rady městské l. 1576 u císaře Maximiliana o přenechání fary Jihlavské a kollatury s příjmy; ani nová žádost rady městské po smrti opata Schönauera dne 2. listopadu l. 1589 neměla úspěchu. Císař Rudolf II. přenechal totiž l. 1591 patronát i se statky, farnímu kostelu v Jihlavě příslušícími, opatovi Janu Loheliovi na Strahově, jemuž byl nedávno před tím totiž l. 1589 daroval i majetek Želivského kláštera.

Jelikož se v Jihlavě skoro nikdo nehlásil ke katolictví, nebylo téměř potřebí konati správu duchovní knězem, ale aspoň laikové Strahovští byli vždý v Jihlavě, aby uhájen byl právní poměr.

Opat Lohelius rázně a vytrvale zasáhl do poměrů kláštera Želivského v Jihlavě. Vznikly hádky, třenice a kyselosti s městskou radou, ale bez podstatného a radě uspokojivého výsledku.

Zvláště o prastarý kostelík český sv. Václava, jenž stál při zdi městské na hřbitově u farního kostela, kde vydržovalo město českého kazatele českému obyvatelstvu, nastal tuhý boj; ale Lohelius uhájil práva patronátního při obou kostelích.

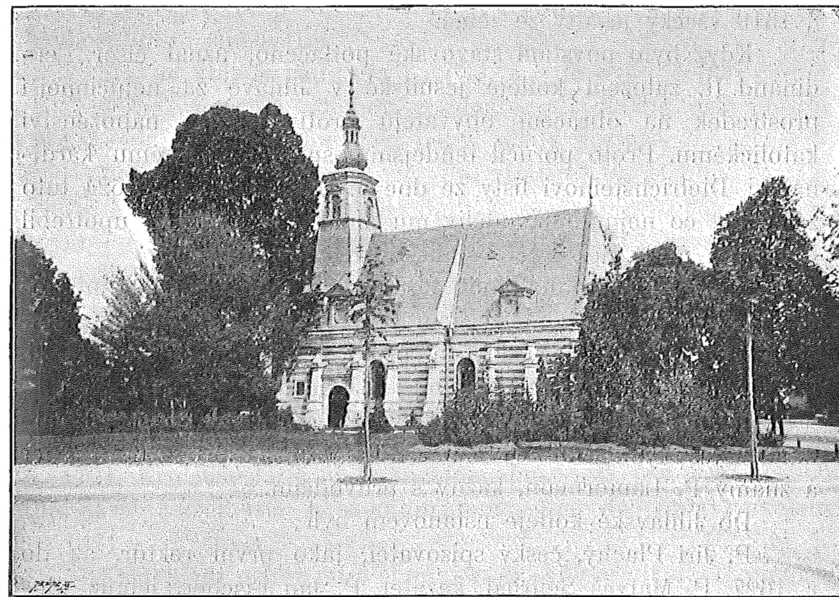
V Jihlavě bývali vždy čeští kazatelé: l. 1577 P. Dominik; l. 1609 dne 28. října povolán byl do Jihlavy český kazatel P. Lukáš Ceterentius, farář ve Vilímové v Čechách; l. 1622 P. Jan Hloušek; l. 1625 P. Jiří Plachý, jesuita a český spisovatel a j. Na jejich opatření přispívala mimo jiné také ves Loučky.

Léta 1600 vyplatil Lohelius 960 kopami míšenskými Jihlavské farní pozemky, jichž městu Jihlavě odstoupil Matěj Grünn ze Stürzenberka v Lukách, jemuž byly zastaveny opatem Schönauerem s povolením císaře Maximiliana, — a přikoupil k farnímu kostelu v Jihlavě ještě dvůr s příslušenstvím u kostela sv. Jana Křtitele před branou Špitálskou nad řekou Jihlavou za 2000 kop grošů míšenských. Konečně l. 1603 ustanovil k hájení svých práv

v Jihlavě (správy duchovní a bohoslužby) člena řádu Strahovského Kašpara Questenberka, jemuž i zároveň dal farářskou pravomoc v Jihlavě.

Dne 2. října l. 1622 byly kostel a fara v Jihlavě odevzdány katolickému faráři, a v kostele zavedeny katolické bohoslužby; vedle toho ihned vypověděni kněží lutheránští z města Jihlavy i z okolí.

Mnoho vykonáno ve stavbách kostelů již dříve. Tak Olomucký světící biskup dr. Martin, syn Jihlavského Michala Göschla,

Obraz 7. Chrám Páně sv. Ducha v Jihlavě.

vysvětil l. 1509 novou kapli sv. Těla Kristova (druhdy židovská škola) a novou kapli na počest sv. Šebestiána a Rocha ve farním kostele.

Kostel sv. Ducha na bývalém starém hřbitově vystavěn l. 1572. Když byl později znesvěcen, povolil l. 1632 kardinál Dietrichštein, aby opět byla sloužena mše sv. také v tomto kostele.

Reformaci po bitvě Bělohorské dovršili jako jinde i v Jihlavě mnichové minorité a vypuzení druhdy dominikáni, kteří

nabyli zase svých dřívějších práv a držav; dominikáni dostali zvláště statek Rantířov, jenž jim dříve byl odňat, l. 1613 do úplného vlastnictví, kdežto jim druhdy, dle poslední vůle Markéty z Pelhřimova, příslušel jen užitek z něho.

Ještě účinnější bylo uvedení jesuitův a kapucínů do Jihlavy.

První dva jesuity uviděla Jihlava již 10. dne m. září l. 1618, kdy jim kardinál Olomucký Dietrichštein na své cestě do Prahy na náměstí kázati dal tam, kde později vznikl jejich kostel. Ale kázání nemělo tehdy úspěchu, naopak nekatoličtí stavové vykázali l. 1619 všecky jesuity ze země.

Když bylo povstání stavovské potlačeno, uznal císař Ferdinand II. založení kolleje jesuitské v Jihlavě za nejúčinnější prostředek na obrácení obyvatelů protivících se náboženství katolickému. Proto poručil tehdejšímu správci zemskému kardinálovi Dietrichšteinovi listy ze dne 5. a 17. května l. 1624 tuto záležitost co nejnutněji, uděliv mu plnomocenství, aby upotřebil k tomuto účelu některých konfiskovaných statkův.

Kardinál dal odhadnouti císařskými kommissary skonfiskované statky Kynice s městečkem Radkovem a Meziříčko s vesnicemi Řehořovem a Věžnicí a přiřkl je v ceně asi 27.900 zl. nadačnímu fondu jesuitské kolleje v Jihlavě.

Jakmile mor, tehdy právě zde zuřící, přestal, spěchal kardinál s jesuity do Jihlavy. Zde na ně již čekal provinciál Rumer a známý P. Lamormain, každý s průvodčím.

Do Jihlavské kolleje ustanoveni byli:

P. Jiří Plachý, český spisovatel, jako první rektor, až do r. 1627, P. Matyáš Seifried, kazatel, P. Jan Fischer, jemuž uloženo vyučovati počátkům na nových školách, a P. Jan Odstrčil, jenž obstarával hospodářství.

Městská rada odevzdala 23 domy měšťanské mezi zdí městskou, náměstím a Křížovou ulicí, jež dílem propadly fisku, dílem za jiné propadlé vyměněny neb hrabětem Althanem byly zakoupeny. Domy tyto, jež byly pouze v hotovosti odhadnuty na 16.000 zl., určeny stavbě kolleje, škol i semináře.

V den Stětí sv. Jana, t. j. 29. srpna, l. 1625 byli jesuité slavnostně uvedeni do Jihlavy.

Nadaci kollejní rozmnožil kardinál Dietrichštein ještě darem zahrady na předměstí a dvěma vesnicemi Jamným a Rybným, jež byly rovněž konfiskovány. Později nabyli též Jeclova, dvora v Řehořově a jiných statkův.

Bez průtahu otevřeli jesuité gymnasium již dne 30. září l. 1625 a měli ve dvou měsících 200 žáků; kázali a sloužili mši svatou zatím v kostele minoritském.

Tím byla vykonána reformace v Jihlavě v několika málo letech. Již dne 23. července l. 1627 mohl kardinál Dietrichštein měšťanstvu udíleti sv. biřmování. Tím vrácena městu opět i důvěra vlády.

Nynější kostel sv. Ignáce, tehdejší jesuitský, byl vystavěn teprve v letech 1680—1689; dne 31. července l. 1689 byly v něm konány první služby Boží.

Stavba kolleje započata l. 1699, a bylo v ní l. 1700 i potom l. 1710 pokračováno stavbou semináře, ale stavba celá nebyla dokončena, jelikož zadní trakt nebyl nikdy dostavěn.

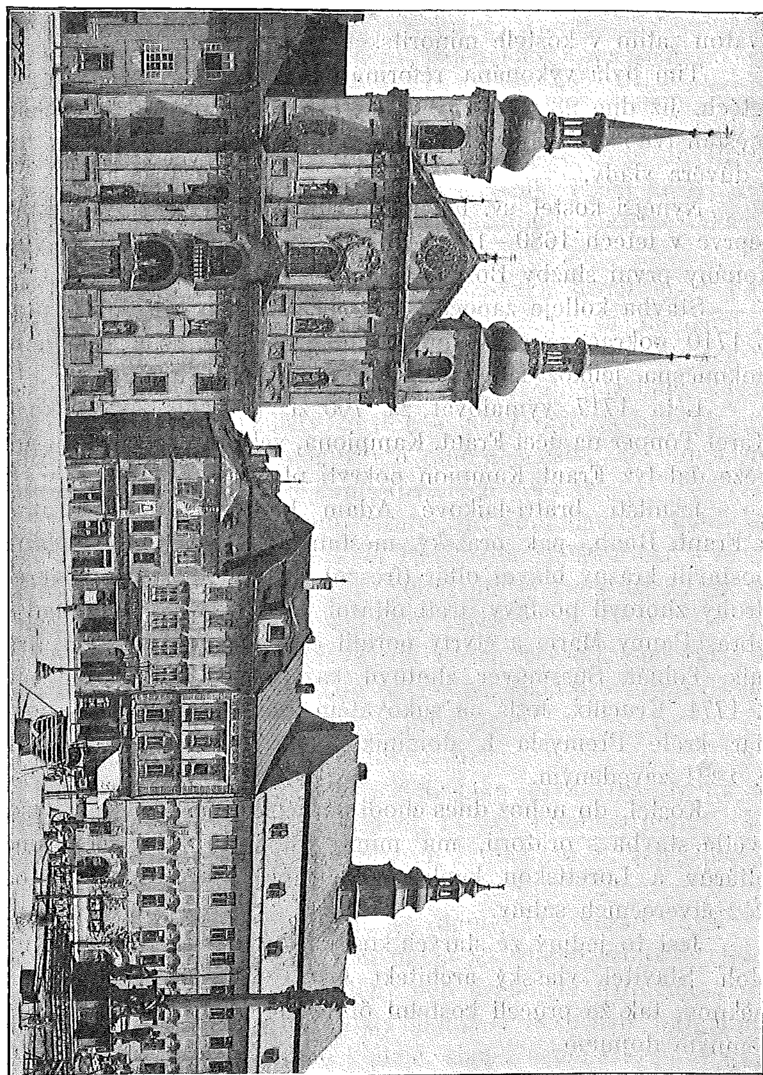
Léta 1717 vymaloval za 700 zl. (fresco) klenbu kostela Karel Többer na účet Frant. Kampiona, velikého příznivce jesuitů; věže dal týž Frant. Kampion pokryti plechem l. 1726.

Jesuitští bratří-laikové Adam Lauterer, Josef Kramolín a Frant. Raab, pak pražský měšťan Frant. Antonín Noldinger postavili krásný hlavní oltář (fresco) l. 1766; prvý jej nakreslil, druhý zhotovil postavy, třetí oltářní obraz sv. Ignáce a nad ním obraz Panny Marie a čtvrtý pořídil části architektonické. Bratrlaik Tobiáš Süssmayer zhotovil kazatelnu v barokovém slohu l. 1771. Krucifix, Ježíš na sukovatém pni, jest prý dle pověsti dar krále Přemysla I. dominikánům, jím do Jihlavy kolem r. 1221 zavedeným.

Kostel, do něhož dnes chodí i vojenská posádka, jest vysoká, světlá stavba s oratorii, má mimo hlavní oltář 8 postranních oltářův a Lorettskou kapli, pak hrobky atd. Zaujímá plochu 242 čtverečních sáhův.

Jest to jediný ze starých kostelů v Jihlavě, jenž má jednotný sloh. Stavitel, vlašský architekt Jakub Brascha, pořídil stavbu pěknou, tak že průčelí kostelní obrácené na náměstí působí příjemným dojmem.

V kostele sv. Ignáce jsou i na pobočních oltářích obrazy zručných mistrův. Oltářní obraz sv. Aloisa jest práce Ignáce Raaba, sv. Jana Nepomuckého dílo Václava Noseckého, sv. Tekly Ignáce Freye, sv. Apolonie Oesterreicherovo. Obraz

Obraz 8. Kostel jesuitský (sv. Ignáce) a radnice Jihlavská.

sv. Vincence, práce Karla Marattiho, original neb dobrá kopie, dostal se tam z kostela dominikánského.

Na stavbu kostela darovali Jan Šubrt, choť jeho a sestra 4900 zl.

Léta 1702 uloženy v tomto kostele kosti missionáře-jesuity Augustina Strobacha, jihlavského rodáka, jenž byl zavražděn na Marianských ostrovech pohany.

Gymnasium za kostelem bylo o třech patrech. Vystavěno bylo i se sálem pro veselohry v letech 1720—1727 řídkou štědrostí bratrů Davida a Kristiána Steina, z nichž prvý daroval ještě za živa 6000 zl. k tomu účelu — a jiných dobrodinců̊v.

Polohou, pohodlností a solidností nevyrovnalo se mu tehdy jistě žádné. Mělo 6 učíren, 2 světnice pro praefekturu a knihovnu; všechny místnosti byly klenuty. Krásný strop prostranného sálu pro školní divadla a později pro hudební akademie ve třetím patře maloval (fresco) velkomeziříčský umělec Karel Töpper. Malba na stropě představovala Parnass s Apollonem a devíti Musami.

Stavbu gymnasia i částečně kolleje vykonal l. 1710 zednický mistr Tomáš Schopper z Něm. Brodu.

V divadle dávala každá ze šesti škol ročně jednu, zřídka dvě hry. (O některých hrách bylo promluveno v části všeobecné.)

Ze mnohých náboženských slavností, konaných na poctu Krista Pána a svatých, anebo za příčinou prohlášení za svatého, získání relikvií a udílení odpustků̊v a j. — konávala se obzvláštní processí u jesuitů̊v o velkém pátku. Po slavnostním průvodě, sesíleném nesčíslným množstvím cizinců na 2—3 míle z okolí, bylo na náměstí představováno (l. 1736—1759) utrpení Kristovo takovým figurálním způsobem, že nejen při něm, ale i potom studující mládež, měšťané a j. bičovali sebe a jiné do krve.*)

Mládež studující měla vždy dosti velkomyslných podporovatelů̊v a dobrodinců̊v.

Hrabě Althan určil svobodný dvůr Jeclov na vydržování seminaristů̊v.

Hned po zřízení gymnasia nadala je paní Eva Fleischerová jistinou 23.000 kop na stipendia pro 16 Jihlavských synků (semi-

*) Cerronis Igl. Jahrbücher.

narní stipendia); po zrušení řádu jesuitského propůjčovalo jich zemské gubernium.

Trvalé památky zasloužil sobě rodák Jihlavský David Josef rytíř Stein, doktor theologie a práv, stavbou „Loretty" u dominikánův. Gymnasiu uložil jistinu 32.000 zl. u obce Jihlavské, z níž 20 cestujících Jihlavanů, kteří postupují na vyšší studie, dostává podporu po 70 zl.

Několik let po jesuitech uvedeni byli do Jihlavy l. 1628 kapucíni. Klášter jejich vznikl z několika pobouraných domů v ulicích Špitálské a Křížové. Jejich hlavním příznivcem byl hrabě Magni. Poněvadž však nemohl pro dluhy dokončiti stavby kláštera, dostavěla jej l. 1632 i s kostelem, sv. Františkovi z Assisi zasvěceným, hraběnka Blanka Polyxena, vdova po Rombaldu XIII. hraběti Collaltovi, paní na Brtnici Trhové.

Klášter dominikánů i s jejich kostelem sv. Kříže založil prý držitel hradu Rokštýna u Brtnice l. 1221. Stával vedle kolleje jesuitské v ulici Křížové a byl později i s ní proměněn na kasárny.

Klášter minoritů stál v Jihlavě již l. 1243. Dle domácí kroniky uvedl prý král Přemysl I. Otakar minority l. 1221 z Vlach do Jihlavy. Byl by to tudíž jejich prvý klášter na Moravě vůbec, jelikož do Brna přišli teprve l. 1230, do Znojna l. 1235 a do Olomouce kolem r. 1241.

Klášter a řád tento jediný z Jihlavských řeholnických přetrval všechny bouře náboženské a zachoval se svým, nyní též farním chrámem Nanebevzetí Panny Marie — až po dobu naši.

Klášter minoritský byl l. 1738 zvýšen o druhé poschodí za kvardiána Sylvestra Clementa. Má pozoruhodnou gotickou chodbu křížovou, bohužel nerozumnou přestavbou pokaženou, a krásné nádvoří klášterní. Zajímavá část za hlavním oltářem vyzdobena jest pěknými skulpturami.

Minoritský kostel, jehož stavba spadá asi do 13. století, má pozoruhodnou stavitelskou znamenitost, totiž osmihrannou gotickou věž z tesaného kamene se střechou zděnou; věž tato spočívá na klenbě chrámové. Kostel vyniká svým vysokým oltářem z r. 1745 dle nákresu chvalně známého brněnského malíře Etgensa, jenž také maloval obraz hlavního oltáře Nanebevzetí Panny Marie, a svým chorem z r. 1756. Má 6 pobočních oltářů, pěknou kapli Mariánskou, výtečné varhany a mnohé drahocenné staré

malby olejové. Tabulka, zasazená po pravé straně hlavního oltáře, upomíná na útok okolní šlechty z r. 1402, jejž Jihlavané šťastně odrazili.

Konvent žil z pozemků 163 měr, z úrokův a sbírek.

Jako přetvoření záležitostí a správy obce, tak i reformy kultu náboženského měly veliký vliv na životní a společenské poměry měšťanstva; velikéť změny nastaly zrušením klášterův.

Léta 1773 započato s jesuity, jichž bylo: 13 kněží, 5 magistrův a 6 bratrů-laikův. Statky jejich, totiž: statky v deskách zemských zapsané Kynice, Meziříčko a Jamné, 2 poplužní dvory a mlýn u Jihlavy — připadly fondu studijnímu; kollej přeměněna na kasárny, ale l. 1781 předána i s kostelem dominikánům, jelikož tito svého profanisovaného kostela sv. Kříže i s klášterem, beztoho stavby chatrné, musili postoupiti vojenské kommissi hospodářské.

Léta 1781 dne 23. října došlo na kapucíny. Tito žili v Jihlavě od r. 1632, a bylo jich při zrušení jejich 21 bratrův. Kostel znesvěcen a s klášterem rozprodán soukenníkům.

Léta 1784 dne 3. srpna došlo také na dominikány, kteří byli déle půl šesta sta roků v Jihlavě; tito, 20 počtem, byli přiděleni jiným klášterům řádu svého.

Jesuitská kollej, měšťanský seminář a kaple sv. Josefa, dominikánský klášter s kostelem sv. Kříže, jichž stavby souvisely, určeny za bydliště vojenské posádce, vojenské chlapecké vychovatelně a voj. kancelářím účetní a popisné. Statek dominikánský Rantířov připadl náboženskému fondu.

Mimo to i veřejná kaple sv. Jiří u chorobince l. 1787 na předměstí Špitálském a l. 1792 kostel sv. Alžběty ve Špitálské ulici byly znesvěceny; prvnější byla prodána i se dvorem rytíři Brachfeldovi, ale shořela se 13 budovami l. 1794, a kostel sv. Alžběty proměněn na divadlo.

Chatrná kaple sv. Anny na hřbitově byla zbourána léta 1795.

Později přestavěl bývalý kostel kapucínský Jan Okonský, majetník továrny na zboží kovové, na nynější divadlo městské ve Špitálské ulici, jež bylo zahájeno dne 16. m. listopadu l. 1850.

Kříž na Kalvarii nad řekou Jihlavou se čtyřmi kamennými sochami, vztýčený gymnasijním učitelem Filippem Faschangem, byl vysvěcen l. 1792.

Z řádů náboženských pouze zůstali minorité; bylo jich l. 1784 úhrnem 18 členů; ale sbírání almužny bylo jim t. r. zakázáno, a působnosti jejich vykázán směr praktický.

Déle půl tisíciletí obstarávala výhradně fara sv. Jakuba správu duchovní v Jihlavě. Vykonávalo ji 5 kněží řádu praemonstrátského z kláštera Strahova. Léta 1784 dne 10. září ustanovil císař Josef také kostel minoritský Panny Marie za druhý farní a světského kněze Františka Kautschera prvým farářem, jemuž 5 minoritů, kaplanů, bylo přiděleno.

Též druhdy jesuitům náležející kostel sv. Ignáce povýšil císař dne 19. dubna l. 1785 na třetí faru města Jihlavy s knězem světským Čeňkem Benýškem jako farářem a se třemi kaplany.

Dle této úpravy far měla Svatojakubská 2806 duší, minoritská 3100 ve městě a na předměstích; vesnice zůstaly přifařeny staré faře Svatojakubské.

Ale již l. 1794 zrušena byla fara u sv. Ignáce jako zbytečná, a kostel podřízen městskému farnímu kostelu sv. Jakuba jako kommendátní kostel tím způsobem, že tu bohoslužby obstarává několik praemonstrátů za vedení městského faráře.

Při minoritském farním kostele Mariánském koná duchovní správu od r. 1800 představený kláštera se třemi kněžími.

Se zrušením klášterů zrušena zároveň všecka bratrstva. Změna ve starých zřízeních stala se i tím, že všechny staré hrobky a hřbitovy v obvodě osad a klášterů byly zavřeny. Všecky mrtvoly musily býti pochovávány na hřbitovech, zřízených v přiměřené vzdálenosti od osad. I relikvie, celkem 22, byly l. 1788 z Jihlavských kostelův odstraněny a poslány do Brna.

Kostel sv. Jana na kopečku byl, jako l. 1695 a 1787, novou krytbou a bání opatřen l. 1821. — Na kostele minoritském obnovený kříž věžní vztýčen l. 1825, a kostel sv. Ignáce vně l. 1821 a vnitř l. 1828 docela obnoven; kostel sv. Jana docela zřízen zase l. 1833. — Roku 1900 obnoven důkladně opět kostel sv. Ignáce.

Před kostelem sv. Ignáce na náměstí stojí sloup Panny Marie vztýčený l. 1690 na poděkování za ochranu města před morem, jenž zuřil l. 1679. Sloup jest 15 m vysoký, dřík 4·79 m dlouhý jest z jednoho kusu. Pořídili jej bratří kamenníci Augustin a Jakub Brascha. Obstaven jest 5 sochami, Panny Marie, sv. Františka Xaverského, sv. Josefa, sv. Šebestiána a sv. Jakuba; postavil

je sochař Antonio Laghi. Zvláštní zájem vzbuzuje socha patrona Jihlavských střelců sv. Šebestiána, jež jednotlivými rysy ukazuje, že ji zhotovil umělec nemalého nadání.

Na počátku ulice Leupoldovy stojí protestantský kostel sv. Pavla, pojmenovaný tak na památku působení Pavla Sperata, prvního protestantského kazatele v Jihlavě l. 1522; kostel byl vysvěcen l. 1875.

V Nové ulici vystavěna byla l. 1863 ve slohu maurském synagoga; jest to stavba pozoruhodná.

Mimo to jest ve věznici kaple sv. Dismasa a v městské nemocnici kaple sv. Alžběty.

K faře Nanebevzetí Panny Marie u minoritů náleží třetina města Jihlavy a předměstí Matky Boží; k faře sv. Jakuba dvě třetiny města, předměstí Špitálské a Brtnické, mimo venkov. — Patronem oné jest řád minoritů Jihlavských, této pak opat řádu praemonstrátů Pražských na Strahově.

Jihlava nynější.

Jihlava poskytuje dosud mnoho zajímavého a jest i dnes průmyslovým městem.

Město Jihlava dle sčítání lidu l. 1890 má ve 1217 domech 23.743 obyvatelů, z čehož 1214 vojákův. Přibylo od předešlého sčítání l. 1880 celkem 6·1% všeho obyvatelstva. Mužův jest 10.147, žen 12.381. Svobodných mužů 5965, žen 6978, ženatých mužů 3823, vdaných žen 3903, ovdovělých mužů 353, žen 1488, rozvedených mužů 7, žen 12. Čísti a psáti umí 17.762, jen čísti 557, ani čísti ani psáti 4210. — Němcův jest 18.899 (r. 1880 = 18.438), Čechů 3617 (r. 1880 = 3153), Poláci 4, Slovinců 5, Vlaši 4. — Tvoří tudíž Čechové 16% obyvatelstva civilního (14·5% r. 1880). R. 1667 měla Jihlava 455 domův osedlých, 67 pustých, asi 4000 obyv., r. 1790 bylo v městě 551 domův, 6064 obyv., na předměstích 348 domův, 4191 obyv., úhrnem 899 domův, 10.255 obyv.

Mezi obyvatelstvem jest nad polovici přistěhovalcův. Přírůstek obyv. města vůbec závisí pouze na přistěhovalcích, jelikož v Jihlavě počet mrtvých převyšuje počet narozených.

Město má 4 katolické, 1 evangelický kostel a synagogu. Jest sídlem c. k. krajského soudu, okresního soudu, finančního

okresního ředitelství, okresního hejtmanství okresu venkovského, hlavního berního úřadu a zároveň hlavního celního úřadu, poštovního a telegrafního úřadu, cejchovního úřadu, silničního výboru, pěšího pluku, praporu zemské obrany a doplňovacího okresního velitelství pěšího pluku čís. 81.

Město má od r. 1864 svůj vlastní statut, a rada městská jest zároveň politickým úřadem městského okresu.

Z ústavů vychovávacích a vyučovacích má Jihlava c. k. něm. vyšší gymnasium, něm. zemskou reálku, něm. průmyslovou školu pokračovací, něm. školu kupeckou, něm. zimní hospodářskou školu, něm. chlapeckou a dívčí občanskou školu, 9 německých škol obecných, dětskou něm. opatrovnu a několik něm. mateřských školek. Zmínky zasluhuje městské museum. Jest tu i něm. hudební ústav a mnoho něm. spolkův, jmenovitě 13 živnostenských společenstev.

Z českých ústavů toho druhu jsou tu pouze opatrovna M. U. Dra. Leopolda Fritze, škola obecná, průmyslová škola pokračovací, zimní hospodářská škola od r. 1895 o dvou ročnících. — Jsou tu Besední dům, Česká Beseda a Sokol, veřejná česká knihovna i čítárna pro lid a některé jiné spolky.

Z ústavů něm. dobročinných: chorobinec, několik chudobinců, městská a vojenská nemocnice a sirotčinec, spravovaný milosrdnými sestrami.

Výroba suken a vlněných výrobků vůbec, jejíž počátek spadá až do 14. století, zastoupena tu několika většími továrnami; k nim se řadí závody strojnické, koželužské, hrnčířské, tkalcovské, postřihačské, barvířské, závody na výrobu nábytku, kožešin, houní a lihovary.

Léta 1897 zřízena německým obchodním a průmyslovým spolkem dílna na obrábění dřeva a kovu i pro odbor textilní.

Dále jest v Jihlavě plynárna a c. k. továrna na tabák, jež zaměstnává více než 2000 pracovnic, po jedné okružní peci na pálení vápna a cihel, pivovar. Mimo to provozuje se tu ne nepatrný vývozní obchod obilím, lnem a dřívím stavebním.

Město zaujímá 4 katastrální obce, totiž: vnitřní město se 619 domy, Špitálské předměstí se 261 domy, předměstí Matky Boží se 199 domy a Brtnické předměstí se 252 domy — celkem s 1321 domy.

Obvod městský s předměstími zaujímá plochu skoro 9 čtverečních kilometrův.

Blížíme-li se městu od nádraží severozápadní dráhy silnicí nádražní do údolí řeky Jihlavy, vypadá Jihlava jako hrad, strmící na vysokém ostrohu; pohled jest malebný. Ještě malebněji ukazuje se Jihlava od strany jižní, vystupujíc tu amfitheatrálně z hladiny městské plovárny, vzniklé nadržením Jihlávky.

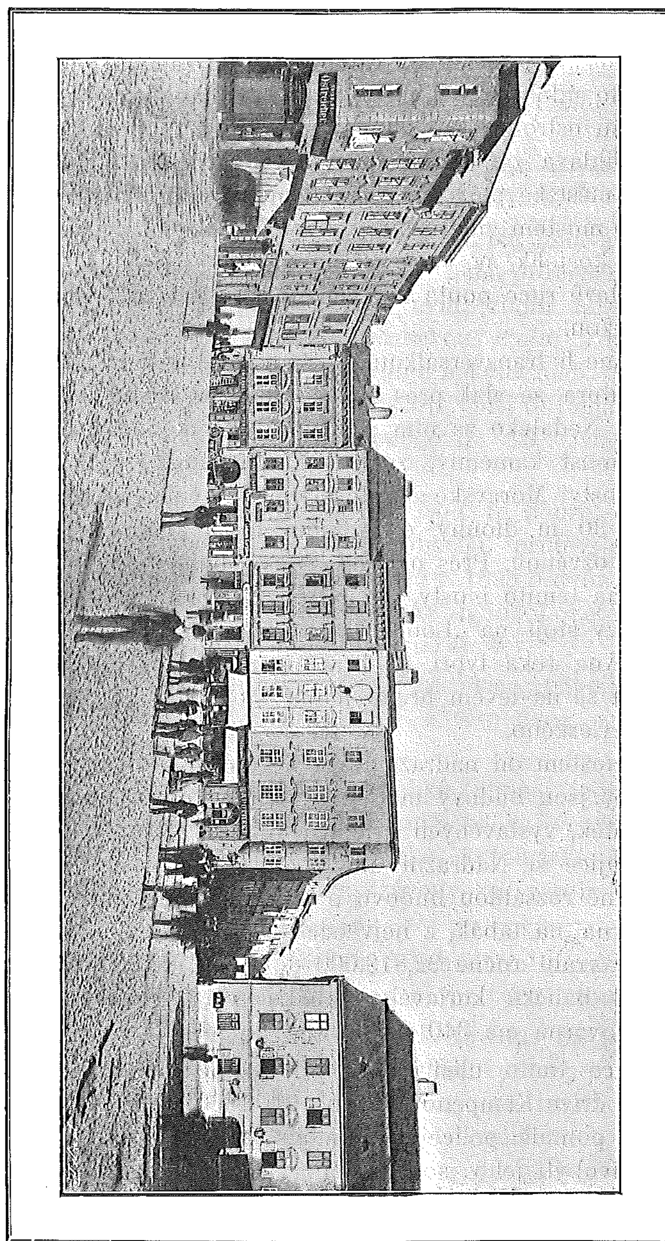
Před mostem nádražním na pravo vypíná se nad řekou starožitný kostelík sv. Jana Křtitele, dle pověsti z r. 799. Proti němu po levé ruce poutá zraky naše malebně položená Kalvarie nad Jihlávkou.

Jedeme-li transversálkou do nádraží státního, poblíž města ležícího, ubírá se vlak přes most železniční 16 m vysoký a 30 m dlouhý. Nedaleko za ním proti vodě přepíná řeku Jihlavu jiný nákladný most kamenný, zvaný „Český most", jelikož spojuje tu markrabství Moravské s královstvím Českým; jest rovněž 16 m vysoký a 30 m dlouhý o jediném toliko oblouku s krásnou devaterou ozvěnou. Přes něj vede říšská silnice z Vídně do Prahy. Mezi oběma těmito mosty, ale blíže „Českého", na levém břehu řeky Jihlavy stojí na „Louce královské" památný „Kámen královský". Ana řeka tvoří tu hranice zemské a louka uvedená rozprostírá se na levém břehu jejím, stojí pomník již na půdě království Českého.

Za mostem od nádraží dráhy severozápadní po pravé ruce rozestaveny jsou budovy moderního slohu pozoruhodných centrálních jatek, vystavěných v letech 1897 a 1898.

Ubírajíce se Nádražní ulicí vzhůru do města, vidíme po pravé straně rozsáhlou budovu o 43 oknech průčelních; jest to c. k. továrna na tabák, z největších v Rakousku. Byla zřízena l. 1851 a vyrábí ročně 92,813.000 doutníků, 26,000.000 cigarret, 41,150.000 balíčků kuřlavého tabáku a 18.944 kusy točeného tabáku. Továrna má 340 strojkův.

Jdouce touto ulicí dále, přicházíme na náměstí císaře Josefa II., dříve Kempenovo zvané. R. 1860 totiž postavili Jihlavané zde pomník policejnímu ministrovi generálu Kempenovi, ještě za živobytí jeho; sochu jeho však teď přenesli ku starému hřbitovu, a dřívější místo její zaujala l. 1881 socha císaře Josefa II. Socha jest uprostřed krásného libosadu. Před sadem stojí pěkný Besední dům, po levé straně náměstí zemská něm. vyšší reálka,

Obraz 9. Horní náměstí v Jihlavě.

jejíž budova byla rozšířena v letech 1870 a 1872. Na náměstí tomto jest i něm. obecná škola, a šikmo v levo v ulici Křížové česká obecná škola a něm. knihovna pro lid.

Z náměstí Josefova vede nás ulice Špitálská kolem městského divadla (pro 700 osob, vzniklého z dřívějšího kláštera kapucínského l. 1850) na Velké náměstí, které jest přední okrasou města a z největších celé říše. Tvoří pravoúhelný rovnoběžník na jihu nakloněný o délce 328 m a šířce 114 m. Na horní části jeho stojí pěkný sloup Marianský, zřízený l. 1690. Uprostřed náměstí rozkládá se sádek, nad ním a pod ním dva kamenné vodojemy se sochami Poseidonovou a Amfitritinou s vodotrysky ve slohu rokokovém, postavenými l. 1789.

Severní stranu náměstí ohraničují budovy okresního soudu, hlavního berního úřadu (roh Špitálské ulice), okresního hejtmanství a okresního finančního ředitelství (roh Velké Křížové ulice). Na straně východní vypíná se pozoruhodný kostel sv. Ignáce. Bývalé gymnasium kolleje jesuitské, za tímto kostelem vystavěné, přestěhováno l. 1890 do nové budovy moderní.

Poblíže tohoto kostela stojí stará radnice, v nynější své podobě z r. 1786. V archivě jejím jest originál Královédvorské kroniky a starých Jihlavských městských a horních práv, právních a městských knih ze 14. a 16. století. Mezi nimi zvláště zajímavá městská kniha práv s pěknými miniaturami.

V zasedací síni radnice visí několik starých maleb, zvláště obraz z r. 1612, jenž ukazuje památku na společenstvo „mistrných pěvců“ (nyní v městském museu), pak malé vyobrazení pěvce Hansa Sachsa Norimberského.

K farnímu kostelu sv. Jakuba vede odtud též Velká farní ulice. Na západní straně náměstí dovede nás ulice Matky Boží ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie u minoritův. Ulici tuto uzavírá svérázně stavěná brána Matky Boží, zřízená l. 1508. Ve zdi městské na levé straně brány zasazená tabulka zpravuje nás o tom, že zde Švédy rozbořena byla sýpka.

V ulici Leupoldově stojí prostranná dívčí škola občanská. V městském parku na konci ulice Svatodušní, v pěkném to libosadu, stojí vzpomenutý už pomník Kempenův a opravený kostel sv. Ducha se zajímavými náhrobky; místo toto bylo dříve hřbitovem. Tu jsme v nejkrásnější části města nynějšího. Pěkné villy v zahradách pečlivě ošetřovaných rozloženy jsou kolem

sadu. Vidíme zde l. 1888 vystavěnou něm. občanskou školu chlapeckou s městským museem, jakož i gymnasium, vystavěné l. 1889—90.

Proti museu šikmo na levo stojí na východní straně Fritzova česká opatrovna, v jejížto budově zatím také jest česká zimní hospodářská škola.

Za těmito budovami na straně severní stojí ve stinném sadě všeobecná nemocnice, vystavěná l. 1850, a vedle ní nemocnice vojenské posádky.

Obraz 10. Ulice Matky Boží se starou branou v Jihlavě.

V ulici Pivovarské, vedoucí na západ, vidíme Jihlavský pivovar. Proti němu jsou lázně, v pravo pivovaru slévárna, vedle níž od r. 1887 stojí Rudolfovy kasárny pěchoty. Proti ní, v ulici Budějovské, vystavěny byly l. 1888 kasárny zemské obrany. — Pivovarská ulice vede na vojenské cvičiště. Jižně něho jest měšťanská střelnice. Tato jest majetkem měšťanského spolku střeleckého, jehož řád střelecký pochází z r. 1499. Prostranství před střelnicí příjemně zastiňuje kaštanové stromořadí. — Budějovská ulice vede na katolický hřbitov, založený l. 1869, s pěknou

gotickou kaplí; pak silnice ku hřbitovu židovskému v pravo ležícímu.

Odtud se vrátíme ulicí Höckovou s pěknými villami, mimo něm. obecnou školu Giselinu l. 1873 vystavěnou, a předměstím Brtnickým, jež protéká Jihlávka, spěchající z nádržky městské plovárny u „Dlouhé stěny“ na „Heulos“.

„Malý Heulos“ jest pěkný park založený l. 1824 na stráni návrší, na němž prostírá se město. Od tohoto oddělen jsa lučinatým údolím Jihlávky, rozkládá se po protější stráni „Velký Heulos“, založený l. 1873; jest to krásný sad stromů jehličnatých. Oba sady jsou vynikající ozdobou města, jehož obyvatelstvu skytají rozkošných procházek a rozhledu. —

Spojení s Jihlavou všemi směry podporují dobré silnice: Říšská silnice již za Marie Teresie z Jihlavy do Prahy a Vídně, za Josefa do Brna počatá l. 1782 a ukončená l. 1786; pak okresní silnice do Polné, Jamným do Žďára, Starou Hůrou do Humpolce, k Pelhřimovu, do Rantířova, Batelovem do Jindřichova Hradce, Třeští do Telče a Trhovou Brtnicí do Třebíče.

Poblíže Jihlavy vede severozápadní dráha, jejížto nádraží přes $^1/_4$ hod. města vzdálené leží u samých českých hranic. Odtud vychází odbočka dráhy státní, vedoucí do Horní Cerekve, kde se dělí na směry: Tábor, Veselí, Telč. Nádraží státní dráhy nazvané „Jihlava město“ jest vzdáleno od nádraží prvého asi 2 km.

Jihlava má tyto trhy: výroční 1. ve čtvrtek po sv. Matěji, 2. ve čtvrtek před sv. Janem Křtitelem, 3. ve čtvrtek po sv. Ludmile, 4. ve čtvrtek po sv. Kateřině; dobytčí trhy ve středu před každým ze čtyř výročních trhů, pak ve středu po sv. Felixovi v lednu, ve středu po sv. 40 mučennících, ve středu po sv. Vincenci a dne 20. října. —

Týdenní trhy každého úterka a soboty.

Arnolec.

Ves (dle osob. jména Arnold) v mírné kotlině údolí „Pod horama“ (panským lesem). Se strany severní a západní chráněna jest obec lesy jehličnatými; jen na východ a jihovýchod jest

krajina otevřena. Půda Arnolecká jest těžká, hlinitá a proto nepříliš úrodná.

Dle zaručených zpráv z r. 1734 bylo tehdy v Arnolci 28 domův a 213 obyvatelův. Nyní má Arnolec 390*) obyvatelů bydlících v 53 domech. Celá katastální obec rozkládá se na 13·5 km². Po válce třicetileté bylo tu 14 domův osedlých, 2 staré pusté. Osada má dosti širokou, ulici se podobající náves, na obou koncích široce otevřenou; na straně severní již ovšem 4 domy poněkud zastavěnou. Do návsí vede silnice a 5 polních cest. Některé domy stojí těsně vedle sebe, mezi některými jsou značnější mezery. Do návsí stojí štítem v řadách proti sobě. Před domy jsou zahrádky. Grunty jsou v pořadí, chalupy uprostřed nich. Jen na místě starého dvora panského jsou 4 chalupy a nový dvůr Em. kn. Collalta opodál nad nimi. Výklenků před domy není. Domy mimo 4 chalupy, pak několik stodol a částí domů jsou všecky z dobrého staviva a zomítány. Dřevěných štítův jest velice málo, a jsou bez řezeb a letopočtův.

Nábytek ve světnicích stojí takto: V rohu — obyčejně proti dveřím — u oken stojí stůl; stěny mají po celé své délce lavice se zábradlím. Ve druhém koutě proti stolu stojí postel, vedle ní skříň nebo truhla, nad ní římsa s nádobím; u dveří jsou kamna s plotnou a s druhé strany ve zdi misník na misy a talíře. Židle jsou při stole. Je-li více postelí, stojí druhá na straně stolní nedaleko dveří. V předu mezi okny visí krucifix neb obraz, — také zrcadlo — a nad stolem a postelí jsou jiné obrazy. Hodiny visí na té které postranní stěně. Obyčejně jest při světnici menší světnička výměnkářská. V komoře bývá něco truhel a šatník. Starobylého nábytku jest velmi pořídku, leda truhly, květy pestrými malované.

Kroj starobylý již vymizel. Muži nosívali hožené kalhoty po kolena, punčochy buď bílé, buď modré a střevíce, nebo později vysoké boty. Vesty bývaly také kožené neb i z jiné látky se řadou knoflíků, buď kulovatých (rolniček) buď jiných — kovových. Na krku nosíval se šátek na uzel, kabát dlouký — šosatý — pokrýval tělo; o všedním dni oblékána plátěná halena. Beranice zdobívala hlavu; také tchořovice se nosívaly, klobouk zřídka kdy bylo vídati. — Nyní rovná se kroj městskému kroji, protože šaty bývají kupovány ponejvíce hotové o výročních trzích.

*) Všecka data u osad uvedena jsou dle sčítání lidu r. 1890.

Kroj ženský býval tento: krátká suknice „šerka" z vlněné příze neb „kanafaska" domácí, krátký na místě šosů nabíraný kabátec, „špenzr" zvaný, se širokými na ramenou též nabíranými rukávy, které u rukou se úžily a knoflíčky neb „babkami" zapínaly; z předu se též kabátec zapínal babkami. Pod špenzrem nošen šátek na krku a jiný na hlavě uvázaný pod bradu s cípy do zadu visícími. Do kostela nosívala se přes oblek tento „plína". Byl to veliký šátek složený do trojhranu a posud vdanými nosívaný. Nohy kryly v létě bílé, v zimě pak vlněné barevné punčochy a nízké střevíce. Nyní nosívají — zvláště svobodné — delší sukně „šorce" zvané, městské kabátce čili „kazajky" s hojnými krajkami a černými korály, nebo šaty bez kazajek. V létě mívají na hlavě pod bradou podvázaný šátek, v zimě kryjí hlavu vlňákem různých barev s cípy v zadu lesklým špendlíkem přišpendlenými. Punčochy jsou v létě bavlněné, bílé; v zimě vlněné, nejčastěji červené; botky šněrovací. Celkem převládá u všech barva červená; v zimě mívají kabátce soukenné, černé. O všedním dni nosívají kanafasky domácí.

Občan Frant. Toufar našel v „Hořelištích" při rovnání louky asi 24 kusy stř. peněz, starým dvacetníkům podobných, byly však již poškozeny rzí; jen na jedné straně bylo pozorovati český již nečitelný nápis. Za stříbro to dal žid 3 zl. 40 kr.

Arnolec přináležel k panství Německého Rudolce, jehož správa ode dávna byla v Černé. Obec měla tři staré listiny, které před časem odevzdati musila do zemského archivu v Brně. Nyní má pouze opisy jejich. Prvou listinou z r. 1540 daroval Jan z Vranova, pán na Rudolci, obci Arnolecké pastviště na „Sečích" a rybník „Brodec" ve vsi. Druhou listinou uděluje se občanům všech obcí Rudoleckého panství právo odúmrtní. Listinu dal Beneš Krčma z Konipas a na Rudolci, a jest zakončena rokem 1544. Třetí listinou z roku 1569 Jan Přepický z Rychmburka a Kateřina Chroustenská, paní na Rudolci, jakožto mocní otcovští páni poručníci Václava, syna po nebožtíkovi p. Janovi Chroustenském z Malovar a Chroustenic, potvrzují darování Jana z Vranova.

Z poddanských poměrů budiž uvedeno: z lánu konány 3 dni jízdní roboty týdně, a to od sv. Václava do sv. Jana. Od této doby až zase do sv. Václava byla Svatojanská robota (3 dni s potahem a 3 dni pěšky). Z půllánu byla polovice a ze čtvrt-

lánu 75 dní pěší roboty do roka. Chalupníci konali někteří 26 dní a někteří 13 dní pěší roboty.

Po zrušení roboty zaplatil čtvrtláník z desátku 7 zl. 3·4 kr. stříbra náhrady ročně. Poslední platila se r. 1858.

Arnolec má kapli sv. Vendelína, pořízenou na místě staré, zvonici podobné kapličky — r. 1874. Před kaplí jest kamenný kříž z r. 1824 s plechovým Kristem pěkně malovaným. Za dvorem jsou na cestě do Zhoře dva kamenné kříže. První, v panském poli vsazený, jest z r. 1857, druhý, na Budínově poli na kopci „Včelinci" jest z r. 1863. Na rozcestí za samou vesnicí u silnice k Polné jest ještě jeden kamenný z r. 1849. V polovici cesty mezi Arnolcem a Stájí v Budínově poli u silnice stojí prastarý hmotný kříž kamenný bez letopočtu a nápisu.

Kdy byla škola založena, neví se s určitostí, snad r. 1789, poněvadž chová se ve školním archivě listina ze dne 22. října 1789, kterou se ustanovuje služné učiteli. Stará školní budova, ve které se vyučovalo až do konce r. škol. 1881—82, pocházela z r. 1814 a byla dříve obyčejnou chalupou. R. 1881 pořídila si obec dnešní novou školu jednotřídní, která má na 100 dítek. Dle listiny, již citované, z r. 1789 činilo služné učitelovo 28 zl. $16^3/_4$ kr. K tomu dostával ještě 10 sáhů dříví do školy. Podle listiny z r. 1807 měl Arnolecký učitel již 57 zl. 44 kr. služného. Původně užíval 1 jitra 52☐ sáhů pole a 1144☐⁰ zahrady bezplatně; později sráželo se mu za to ze služného. Pamětní kniha školní byla založena učitelem Petrem Kutou r. 1887. Knihovna školní byla založena r. 1876, kdy totiž učitel jmenovaný přišel do Arnolce, a má nyní 98 svazkův. Nejdéle působili v Arnolci učitelé Ondřej Lavička r. 1806—1847, Jan Lavička r. 1849—1867, Petr Kuta od r. 1876.

Obec má 4 jitra 188☐⁰ rolí, 28 jiter 660☐⁰ lesa, 5 jiter 582☐⁰ luk, 6 jiter 1062☐⁰ rybníkův a 11 jiter 1126☐⁰ dílem zahrad, dílem pastvišť a dílem neúrodné půdy. Občané s obcí (tudíž celá obec celkem) mají 1974 jiter 900☐⁰ pozemkův. Trati obecní slovou: Záhumenice k Jersínským hranicím; Nad mlýnem (lid říká obyčejně „Demlejn"); U kapličky; Na Sečích; Padělky; Za chalupy; „Opatství"; Včelinec; Záhumenice k mokrejm; Na mokrých; Na suchých; Hořeliště; Rozkoutí; U kamenného kříže; Pod horama; Nade vsí; Na dlouhých; Na dílech; Na vlčkách.

V panském lese říká se vůbec: V horách; v jiném téhož panství: V boroví.

Již po 100 let a snad i 200 let drží rodné domy rodiny Pytlíkova, Koumarova, Frejtíchova a Nevrklova, což zjištěno jest starým školním rejstříkem Zhorské farnosti. Zaniklých osad v okolí není ani samot.

Farou i poštou náleží Arnolec ke Zhoři.

Arnolec se připomíná již v XV. století. Dne 15. m. března r. 1522 uvítali zde Pražané a pánové čeští krále Ludvíka z Brna se vracejícího, a pozdravivše jej, sprovodili ho do Polné. Král nejel tehdy Jihlavou, jak bývalo obyčejem, proto že město, přijavši učení lutheránské, nechtělo od něho upustiti, ač několikrát samým králem bylo napomenuto. — Asi 2 hodiny východně Arnolce vypíná se v pohádkách pověstná Hora Dědkovská.

Batelov

(dle jména osobního Batel*). Již ve 13. století městečko, leží při samých hranicích českých v příjemném údolí horském, 556 m nad mořem, na pravém břehu řeky Jihlavy, která rozhojnivši se tu odtoky několika rybníků, tvoří delší část hranic zemských. Jest tu stanice dráhy transversální. Domů má 298 čísel s 1991 obyv., mezi nimiž 126 židův, 5 evang. helv. vyzn., a ostatní jsou katolíci.

R. 1678 bylo tu 80 domův osedlých a 15 pustých; při nich $265^6/_8$ m. polí pustých.

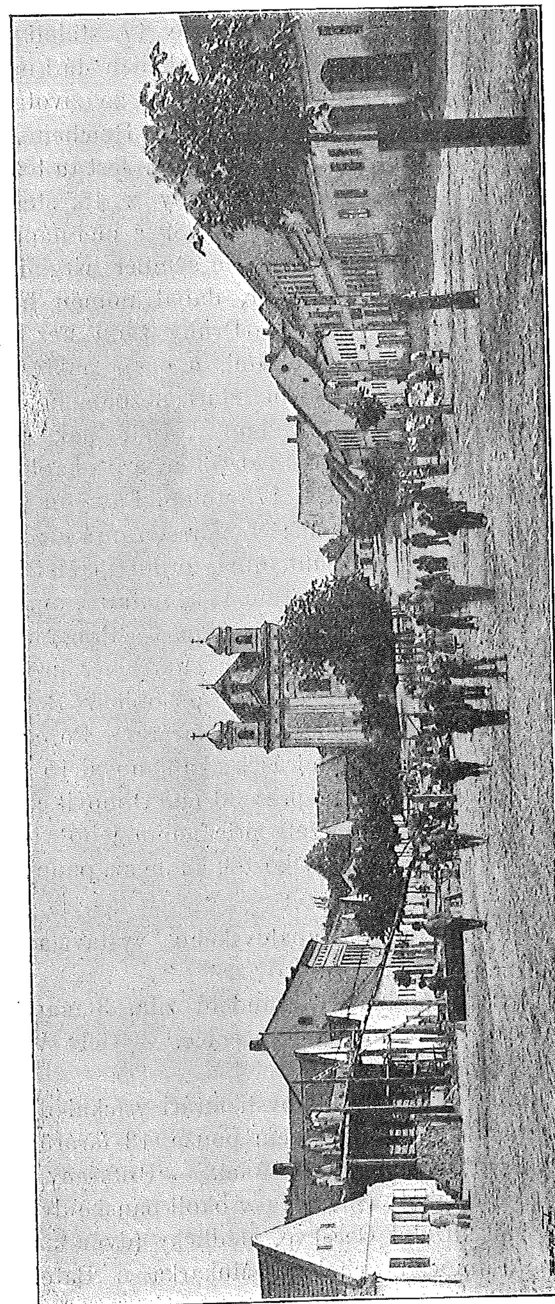
Ve starých listinách zde dochovaných jmenují se páni z Batelova vždy „na Novém Batelově a Stránkách" (Stránky dvůr hrab. Blankenšteina). Z toho a také i z rozlohy městečka soudíme, že býval dřevní Batelov asi v místech, kde stojí kostel, fara a škola. Domněnku tuto podpírá též název oddílu městečka „na Hradčanech" jak svým jménem, tak zvláště svou polohou na srázném kopečku, že asi tu někdy se rozkládal starý Batelov. V těchto místech stála nejspíše stará tvrz Batelovská, k níž náležely dva dvory a jež se r. 1406 uvádí jakožto pustá. Občané zajisté nestavěli kostela ani školy na konec osady, ale vždy více uprostřed.

*) Viz Nekrolog Podlažický.

Batelov nynější rozkládá se nejvíce v „Oboře“. Bylť za Jana Krištofa Burkharda bar. Klee za 1. polovice 18. století les „Obora“ až u samého Batelova. Klee pak na díly jej rozděliv prodal, i stavěny tu domky, a tak založeny pravidelné uličky. Domy nejvíce zděné stojí v pravidelných řadách. Náměstím, zdobeným třemi řadami pěkných kaštanových stromů, jde silnice. Stavba domů, zařízení i nábytek nevykazují nic starobylého; v každém skoro domě jest „zápraží“ nad „mrvištěm“, jako chodba ku chlévům. Na městečku po obou stranách mají domy „gruntovníci“, kdežto domkáři a chalupníci sídlí na koncích obce. Katastrální obec má 13·05 km^2 rozlohy. Politická obec s přidělenými vedlejšími obcemi Novým Světem a Spělovem má 2234 obyv. a celkem 17·38 km^2. Švábovu povoleno zemským sněmem, aby se vyloučil z dosavadního svazku obecního s Batelovem.

Robota v Batelově byla po dva dni tažní, 3 dni pěší — pouze ku pracím rolnickým. Výkup z pololánu (lánů tu není) činil 18 zl. po 20 roků, ze čtvrtlánu po 6 zl., z chalup 68 kr. čtvrtletně, z domků dominikalních 48 kr. ročně.

Krásný farní kostel sv. apoštolů Petra a Pavla byl založen dle současných zpráv archivu farního na místě kostela starého se dřevěnou věží Křištofem Burkhardem baronem Kleem r. 1755, a stavba dokončena za syna jeho Františka Ludvika roku 1760. Značné rozměry chrámové jakož i dokonalá stavba střízlivého baroka staví chrám zdejší ku podařeným pracím druhu toho, jakéž zvláště na venkově vídáme jen pořídku. Kostel obnoven a vně i vnitř opraven v letech 1874—1875 farářem Františkem Vondráškem. Vnitř jsou krásné obrazy italských umělců, kopie to obrazů z Římských kostelův; obraz hlavního oltáře představuje sv. Petra a Pavla loučící se před smrtí; obrazy pobočních oltářů sv. Barboru a neposkvrněné početí Panny Marie, a na pěkném obraze ze 14. století vymalován Kristus na kříži. — Veliké r. 1839 Fr. Svítilem z Nov. Města vystavěné varhany se dvěma manuály a 17 rejstříky. Hrobka svob. pánů Burkhardův nesmí se více otevříti ze příčin zdravotních. — Před chrámem postaveny pěkné schody nákladem 600 zl.; celá oprava vyžadovala 2200 zl. Na schodišti před kostelem stojí šest nových soch, a to sv. Petra a Pavla, sv. Cyrilla a Methoděje z r. 1885, sv. Jana Křtitele a sv. Jana Nepomuckého z r. 1888. Krásný kříž postaven též r. 1888 na silnici k Dolní Cerekvi. — Batelov má

Obraz 11. Batelovské náměstí s kostelem od západu.

mnoho „Božích muk“ ze druhé polovice 17. století a pěknou sochu P. Marie z r. 1883. V kostele jest kalich stáří neznámého, pěkně českými granáty vykládaný s obrazy ze života sv. Jana Nepomuckého (byl r. 1810 uschován farářem Reichem i se starou monstrancí) a nová velmi pěkná monstrance. Jest tu též ciborium z r. 1736. — Ve věžích visí čtyři zvony z 15. století. Zvon „sv. Josef“ zvaný pukl o dušičkách r. 1889 a měl nápis: Ex hoc laus Deo omnipotenti et beatae Marie semper virgini, in civitate Pragae. Qui me facit magister, dabat nomen hoc (obraz sv. Josefa). Anno Domini 1420. — Druhý zvon bez letopočtu, protože nebyl v souhlase s ostatními, a onen puklý — přelity byly v Brně r. 1890. Budova farní, stáří neznámého, opravena byla farářem Fr. Ondřejem Kukulem r. 1633, jak dosvědčuje nápis na faře. — Záduší činí 1848 zl. 53 kr. a při kapli Rácovské 389 zl. 10 kr. Matrika s počátku 17. století. Pamětní kniha farní zřízena r. 1804 farářem Reichem: v ní jest zapsáno: „Origo et fata Beneficii nesciri non possunt, quia, prout in Matrica copulatorum, baptisatorum et defunctorum 1712 notatur, omnia scripta cum thesauro Ecclesiae, securitatis causa, Pragam translata erant, ibique tempore belli Svevici una cum Thesauro Ecclesiae deperdita sunt“. — Z farářů dlouho působil v Batelově Jan Slavík; byl tu 5 let kaplanem a 36 let farářem. Po prvé opravil chrám Páně. Pak k. rada Fr. Vondrášek; kaplanoval 15 let v Batelově, a nyní jest tu již farářem přes 30 let. Obnovil chrám Páně po druhé, a hodiny věžní obdržely přičiněním jeho vlastní nové zvony. — Na hřbitově stojí malý kostel, kaple sv. panny Barbory, vystavěná r. 1638.

Z opuštěného domu Čapalovského vystavěla vrchnost r. 1675 špitál. —

Desátky byly z půllánu 6 mandelů žita, 3 mandele ovsa, 1 mandel ječmene a půl mandele pšenice. — Celý výkup činil 20.090 zl. —

Paměti hodno jest, že Batelovští faráři všickni dlouho žili; od r. 1634 zaznamenáno jest celkem pouze 13 farářův. Nejdéle farářoval Tob. Frant. Svačina, a to 49 let. — Přifařeny jsou obce: Nová Ves, Rácov, Švábov, Spělov a v okolí panské dvory: Nový Dvůr, Stránky blíže Dolní Cerekve, Medličky (dvůr s myslivnou) u Švábova a osamocená chalupa Mukařka u Batelova. Celá farnost má 3709 katol., 146 evang. a 126 židů — celkem

3981 osadníkův. Do r. 1790 byl sem přifařen též Lovětín, vesnice nyní přifařená k Růžené. Na hřbitov Batelovský pochovává se kromě Batelova z Nové Vsi, Rácova, Spělova a Švábova.

Stůjtež tu konečně některé nápisy ze starého kostela (částečně v přepise):

Léta Páně 1543 to Auterý před Svatým Pavlem na Víru obrácení umřel jest urozený Pán Mikuláš Battelovský z Prostého.

Obraz 12. Fara v Batelově.

Léta Páně 1574 v Sobotu druhou v Postě dokonala jest život svůj urozená vládyka Paní Eleonora Battelovská z Prostýho, vdova pozůstalá po nebožtíkovi (znak) urozeným Pánu Matoušovi Bořitovi z Budče. —

Dále náhrobek Frant. Ondř. Kukula (Kukačky), faráře Batelovského a oprávce fary, zesnulého 6. dubna 1655.

Léta Páně 1665 dne 19. Aprile dokonala život svůj v Pánu Bohu urozená Paní Marje Františka Odkolková, rozená z Vejtmílu, Arka, z Vejtmílu, Paní na Novým Battelově a Stránkách,

a tuto vedle Pana Manžela svého pochována jsouce, blahoslaveného vzkříšeni očekává.

Léta Páně 1668 dne 22. Oktobru dokonal život svůj v Pánu Bohu urozený a statečný rytíř Pán Albrecht Ladislav z Augezdce na Novým Battelově a Stránkách, jejich Milosti císaře Ferdinanda Mundschenk, věku svého 84 Léta.

Léta Páně 1676 dne 2. Jannuary dokonal život svůj v Pánu Bohu urozený Pán František Antonín Odkolek z Augezdce na novým Battelově a Stránkách, věku svého 16 let, vlastní syn urozeného a statečného rytíře Albrechta Odkolka a urozené Paní Marje Františky Odkolkovy, rozený z Vejtmíla a na Novým Battelově a Stránkách; a tuto v tomto místě vedle pana otce a paní mateře své od pana děda svého poctivě pochován.*)

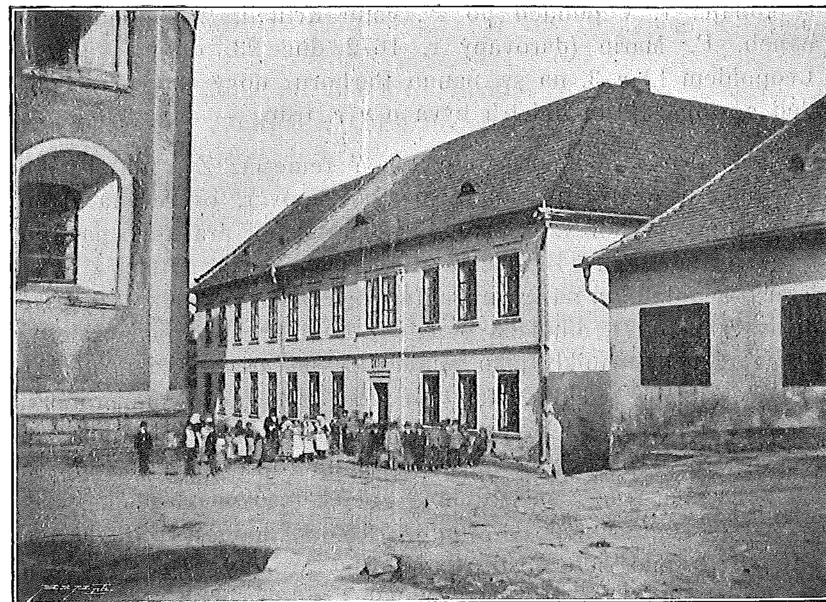
Náhrobek Jana Jos. Fučíkovského, faráře Batelovského po 33 let, nar. 5. září 1709 v Telči, zemř. 19. května 1772; byl zbožným a vzdělaným knězem.

Škola. Kdy zde původně škola byla založena, nevíme; nejstarší paměti sahají do r. 1788. Učitelé jsou v kronice uvedeni již dříve, ale bez letopočtu. Druhý učitel zemřel r. 1789. — R. 1819 byla škola poněkud rozšířena patronem hrabětem Jindřichem Blankenštejnem. Dle všeho byla to praobyčejná chalupa, protože zápisky praví: „Škola nedostatečná rozšířena byla o jedno poschodí.“ Zřízeny dvě třídy a byt učitelův o třech pokojích a komoře. — R. 1857 (starších zápisků není) bylo 267 katol. a 24 židovských dítek. Dlužno podotknouti, že do zdejší školy dříve chodily děti z Rácova a Švábova. — Nadučitel měl veškerých příjmů 664 zl. 44 kr. konv. mince: z toho platil prvnímu podučiteli 150 zl., druhému, aby pomáhal v Rácově, 120 zl., za čištění tříd 24 zl.; zbývalo mu tudíž 370 zl. 44 kr. Pamětní kniha školní, založena učitelem J. Jechem, pochází z r. 1788, není však úplnou; nově založena a doplněna byla r. 1881 Th. Sobotkou. Knihovna školní, rovněž jmenovaným nově zřízena r. 1881, čítá 280 svazkův. — Josef Jech, u starých dosud v dobré paměti, působil tu od r. 1806—1840. Po něm Jan Hlinka od r. 1840—1881; od té doby řídí školu Theod. Sobotka. Teď má Batelov českou školu čtyřtřídní s novou přístavbou, se 339 žáky a soukromou jednotřídní německou školu obce židovské se 29 žáky. Židé zde též mají starobylou synagogu.

*) Nápisů nelze nyní dobře čísti; opisy s náhrobkův jsou vypsány z inventáře farního, pořízeného r. 1804, jak s redakcí sděluje dp. Ant. Mašek.

Jmění obecní asi 42.000 zl., 45 jiter rolí, 95 jiter lesa a 1 jitro rybníkův.

Trati v polích a lesích: Za farou, Posvátný, Křesovec, Žabky, Na dílech, Šmologr, Kameničky, Zrnapouch, Nad hamrem, Hliniště, Hanzalka, Cerekvicko, Mukařka, Holejtna, Vrchy, Vršek, Hejvaldy, Bukovsko, Kochanka, Kytlov, Nad Šamanem, jinak Nad císařskou cestou. Posvátný se jmenuje dle hřbitova, který tam druhdy býval, Vršek (také Kalvarie) jest kopec východně Batelova velice kamenitý. Na temeně leží kámen, jemuž se říká „Čertův kočár“.*) — Vypíná se na vysokém kopci nad

Obraz 13. Škola v Batelově.

*) Pověst vypravuje o něm toto: Když čert si stavěl hrad, podnes zvaný „Čertův Hrádek“, asi hodinu cesty severně Batelova u vesnice Rohozné v Čechách, vozil prý kámen se skalnatého našeho „Vršku“. Bylo mu však stavěti jen do „kuropění“ — a tu se čert opozdil. Neboť když právě naložil nejlepší kámen na dokončení stavby, zakokrhali kohouti, a čert uváznuv zmizel; zanechal jen vršek svého kočáru na skále, jenž tu leží dosud a není nepodoben

českou vesnicí Rohoznou, 712 m nad mořem. Jsou to malebné skupiny skal a podobají se rozvalinám hradním s věžemi. Na jedné baště nahoře vytesán šprýmovným kameníkem čertův trůn. V lese „Hanzalce“ pobýval prý pověstný vůdce loupežnický Grázl.

Právo tržní, znova potvrzené, obdržela obec na tři trhy od císaře Františka II., zvláštní posud dochovanou pergam. listinou s velkou pečetí císařskou, datovanou 8./3. 1799 — na čtvrtý trh vymohla si obec právo r. 1862. — Čtyři trhy tyto se konají: 1. v pondělí po sv. Janu Křtiteli, 2. v pondělí po naneb. P. Marie (darovaný r. 1672 dne 23. dubna císařem Leopoldem I.) a 3. na sv. pannu Barboru; nový 4. v prvé pondělí postní. — Dobytčí trh bývá o výr. trhu. —

Živnosti: nejvíce rolnictví a řemesla. Z průmyslových závodů dlužno uvésti: panský pivovar, lihovar, továrnu na sukno (která úplně vyhořevši, po dlouhém čase opět pracuje), papírnu (jež sice náleží již k Bezděčínu v Čechách, ale kde dělníci z Batelova pracují), dílnu na špičky jantarové a pěnové (filiálka Vídeňské firmy Spillerovy), dílnu na perleťové knoflíky a konečně železné hamry. Cechy zanikly jako všude; za ně zřízeno živnostenské společenstvo r. 1883. Zůstaly po nich dosti zachované prapory, jakož i některé staré pergameny. — Batelov má též c. k. poštovní a telegrafní úřad. Společenský život podporují: Občanská záložna s obmezeným ručením, katolický spolek losovní „Naděje“, pak „Austria“ a „Fortuna“. — Odbor „Národní jednoty pro jihozáp. Moravu“ zanikl netečností členův. — Hasičský spolek založen r. 1886; spolek veteránský. — Obchod v rukou židovských. Knihovna pro lid r. 1889 založená jest ve škole a má 200 svazků; dříve tu měl „Sázavan“ knihovnu, ale vzal ji zpět. — Nejdéle starostoval Karel hrabě Blankenštejn, a to v l. 1848—89.

Samoty: Pohodný jménem Grázl. — Dvory: Stránky, Nový Dvůr a Medličky patří hraběti Blankenštejnovi, jakož i mlýn „Píla“ zvaný; kromě tohoto jsou tu ještě dva menší mlýny, z nichž jeden s pilou náleží též velkostatku, — druhý se zove „Na skalce“. —

svršku starobylého kočáru. Podepřen jest jakoby klínem. — Tak zůstal „Čertův Hrádek“ dodnes nedokončen.

První zprávy o Batelově odnášejí se k r. 1272, kdy jmenuje se „Leuoldus, plebanus de Patelov“, kaplan markrabího Braniborského (Emler, II. 506). — Ve 14. století drželi Batelov Pacovští. Původní rod pánů Pacovských, prodav aneb jinak ztrativ Pacov, uchýlil se na Moravu, kdež měli Pacovští drahně statkův. Ješek, řečený Paktuna, držel r. 1353 Batelov, potom Janštýn a hrad Hradiště se Sedlcem a Lukou; též ves Lovětín, kteroužto věnoval manželce své Žofii. Připomíná se ještě r. 1376. — Znak jeho má krokev čili dva pruhy, které se sbíhají uprostřed horního kraje štítu. — Jan z Pacova, jinak z Batelova, měl r. 1413—1418 též ves Šlapanice u Brodu Německého.

R. 1532 sídlel na Batelově Mikuláš Radkovec z Mírovic, jehožto synové Jindřich a Karel majetek prodali r. 1546.

R. 1546 držel Batelov s Lovětínem a později i Rácov a Stránky Macák (Máček), jenž se pojmenoval Čížovský z Čížova, který mu též přináležel, po něm držel Batelov od r. 1561 Pavel Macák, od r. 1602—1612 bratři Macákové Václav a Petr. — V 16. století bylo tu mnoho nekatolíkův. — Ve století 17. náleželo Batelovské panství Batelovským (z Prostého), potom Odkolkům z Újezdce a Krabicům z Vejtmíle.

Koncem XVII. století seděl po otci svém na statku Batelově Antonín Odkolek z Újezdce, potomek rytířské rodiny české, která toho času v Čechách hojně byla rozvětvena. Okolo r. 1625 vystupuje jako majitel Batelova kastelán Telečský Hynek Ladislav Krabice z Vejtmíle, jenž od r. 1644—1649 byl nejv. sudím na Moravě. Po něm dědil Batelov syn Jindřich, jenž zemřel bezdětek jako bratří jeho Václav, kastelán Telečský, a Matěj, jenž r. 1653 učinil v Batelově záduší. Batelov připadl sestrou jejich Marií Františkou († 1665) muži jejímu Vojtěchovi Lad. Odkolkovi z Oujezdce. Tento zemřel r. 1668, zanechav Batelov synu Vilému Jindřichovi, po kterém r. 1681 dědili Rudolf Jindřich, Vilém, Jaroslav a Leopold, z nichžto Jaroslav ostatní bratry vyplatil a Batelov svému synu Leopoldovi poručil, jenž r. 1710 se píše pánem Batelova. Dcerou tohoto pana Odkolka a choti jeho Marie Maximiliany, roz. z Valdorfa, byla paní Marie Kateřina Zahrádková z Eulenfelsa. Tato stala se bezděčnou obyvatelkou Daliborky*) na hradě Pražském a jest rovněž jako rytíř

*) Jos. Svátek „Zlatá Praha“, III. 263.

Dalibor z Kozojed osobností ozářenou celým kruhem romantických pověstí; o paní této bylo dosud všeobecně psáno, že byla poslední vězeňkou ve věži této, ač i po ní ještě skoro půl století Daliborka byla žalářem četným osobám, trestaným zejména za utiskování poddaných. Jata byla paní roku 1732 pro účastenství v zavraždění chotě svého pana Ignáce Zahrádky z Eulenfelsa a po čas hrdelního processu i po odsouzení svém ještě několik let v žaláři Daliborky byla držena. — Majetek pana Odkolka, držitele Batelova, byl jen skrovný, tak že bylo nezámožným rytířským manželům těmto vítáno, když r. 1722 o ruku dcery jejich Marie ucházel se rytíř Ignác František Zahrádka z Eulenfelsa, držitel statku Pavlova nedaleko Pelhřimova v Čechách. Ač sličná dcera, sotva dvacetiletá, s počátku se zdráhala vejíti ve sňatek s mužem již padesátiletým, který byl mimo to znám pro svou lakotnou a drsnou povahu, jakož i pro nelidské nakládání s čeledí a s poddanými, přece k domluvám rodičů svých podala mu ruku před oltářem, netušíc ovšem, jak krutý osud stane se jí údělem. První léta nerovného manželství tohoto, ač nebyla bez hojných útrap pro mladou šlechtičnu, uplynula přece dosti klidně, neboť rytíř Zahrádka dočekal se r. 1724 žádoucího dědice, jemuž bylo po otci rytířově dáno při křtu jméno Lukáš, načež po dvou letech paní Zahrádková porodila druhého synáčka Maximiliana, tak že jest mylná zpráva, že pan Ignác František Zahrádka z Eulenfelsa byl posledním rodu svého. V dalších letech zhoršil se poměr mezi manžely na zámku Pavlově pro urputnost a neodůvodněnou žárlivost rytířovu tak velice, že usoužená mladá choť jeho ujela několikráte k rodičům svým do Batelova, a vždy jen z donucení k nenáviděnému manželovi se navrátila. V dobách nepřítomnosti její pan Zahrádka vyléval sobě zlost na čeledi způsobem, že mu přisahala pomstu a o bezživotí jeho se umlouvala. Zvláště panský myslivec Martin Jelínek a kočí Václav Mareš ustanovili se na tom, že tyranského pána svého stůj co stůj se světa sprovodí, a sdělili úmysl svůj též nešťastné paní, která pod dojmem útrap, jaké jí bylo od nemilovaného chotě snášeti, neměla dosti mravní síly, aby návrh zamítla a zamezila vykonání jeho. V prvních dnech prosince roku 1731 spiknutí čeledi Pavlovské, ku kterému se přidružila též komorná a panský kovář, dozrálo ke skutku. Process paní Zahrádkové se táhl ještě až do konce r. 1733, neboť císař nařizoval dne 20. listopadu téhož roku, aby se konaly nové výslechy svědkův u Jihlavského magistrátu. Hlavní čtyři osoby uvězněny byly v radnici Nového Města Pražského, z nichž byl Jelínek lámán kolem, kočí a kovář byli na šibenici pospolu oběšeni, komorná mečem sťata. Na smrt mečem odsouzená paní Zahrádková zšílela. Přisouzený jí trest smrti už nebyl dle nařízení císařova vykonán, a šílená delinkventka byla z Daliborky převezena do vězení v radnici Nového Města a tam byla držána až do smrti. Nebohá paní, která byla velmi silné konstituce tělesné, setrvala ve vazbě této plných dvacet let.

Obraz 14. Batelovský zámek od severu.

Roku 1735 dne 1. července prodala paní Maximiliana, vdova po Leopoldovi Antonínu z Oujezdce, panství Batelovské c. k. dvornímu radovi Janu Krištofu Burkhardovi, svobodnému pánu Kleeovi za 105.000 zl., jenž zemřel r. 1761, zanechav syna Frant. Ludvíka, který r. 1806 Batelov prodal.

Zámek Batelovský, parkem obklopený, jímž protéká řeka Jihlava, jest slušnou stavbou renaissanční o dvou poschodích asi z prvé polovice XVII. století. Na vnitřní bráně jeho spatřujeme

znaky Odkolků z Újezdce a Burkhardů z Klee, z nichž Christofor Ludvík Batelovský z Klee stavení zámecká rozšířil tak, jak se spatřují nyní.

V XVIII. století náleželo tudíž panství Batelov baronům Burkhardům z Klee a potom hrabatům Blankenštejnům; neboť Batelov koupil r. 1827 dne 5. září Jindřich hrabě Blankenštejn za 210.000 zl. — Nyní po otci svém Karlovi hraběti z Blankenštejna, jenž zemřel 10. dne m. září r. 1891 v Horním Döblinku u Vídně po krátké nemoci v 77. roce věku, — zdědil panství Batelovské syn jeho Jan hrabě Blankenštejn.

V r. 1647 trpěl Batelov mnoho vojskem císařským, které mimo jiná místa kolem Jihlavy, též v Batelově leželo a se chystalo vypuditi Švédy z Jihlavy.

R. 1832 řádila tu hrozně cholera. — R. 1848 utrpělo městečko velice požárem; přes 60 stavení i s hospodářskými budovami lehlo popelem. Mimo to bývaly tu častěji požáry menší. —

Za drahoty v letech 1850—1851 byla v Batelově míra žita za 18 zl., míra brambor po 5 zl.

Jakožto k obci politické příslušejí k Batelovu osady:

Spělov,

vesnice při okresní silnici z Batelova do Jihlavy, se 154 obyvateli, přifařená sice do Batelova — ale přiškolená do Dolní Cerekve v Čechách; pak

Nový Svět,

má 89 obyvatelů; leží rovněž při okresní silnici z Batelova do Jihlavy na pravém břehu řeky Jihlavy. Školou patří do Dolní Cerekve, která se rozkládá na protějším břehu řeky Jihlavy v království Českém. Jest tu stanice dráhy transversální. Obec vznikla na panských pozemcích v 18. a počátkem 19. století.

Obě osady, Spělov i Nový Svět, mají společně jakožto jedna obec katastrální rozlohy celkem 3·8 km².

Beranov Velký

(dle osob. jména Beran). Ves a politická obec ze čtyř osad, a to: Beranova Velkého se 757 českými obyv., Beranova Malého se 339 obyv., z Brádla se 114 obyv. a z Jeclova se 68 obyvateli. Katastrální obec Velký Beranov sama má pozemků 7 km² plochy, Beranov Malý s Brádlem společně 1·7 km², uvedený Jeclov 2 km²; celá politická obec 10·7 km². Po válce třicetileté bylo ve Velkém Beranově 12 domův osedlých, 5 pustých. — Ve Velkém Beranově jest dvojtřídní česká škola obecná se 215 žáky, opatřená pěknou školní budovou roku 1885 vystavěnou; stará jednotřídní škola byla zde od r. 1755. Přiškoleny jsou osady: Loudilka 1 km, Jeclov 1·5 km a Brádlo 2 km vzdálené.

R. 1530 nejv. maršálek český, Jan z Lipého, statek Beranov s Puklicemi, Brádlem, Petrovicemi a Jeclovem dal zapsati Frant. Horderovi, jenž se potom psal Hordarem z Puklic. Po něm byl syn Pavel. Dcera Pavlova Apolena provdala se za Krištofa Blektu z Outěchovic, kterého r. 1591 vzala za společníka na statek Beranov. Krištof držel Beranov až do r. 1621. Ačkoliv se účastnil povstání, vzat byl na milost, a svěřeno mu r. 1621 velení nad 300 něm. knechty. Brzy však byl obžalován z velezrády a odpraven mečem. Beranov dán plukovníkovi Hanibalovi ze Šaumburka, po jehožto smrti (r. 1629) na Beranově se vyskytuje šlechtická rodina Karstenův. Počátkem 18. stol. náležel B. Janu Antonínu Pachtovi z Rájova, jehožto syn r. 1725 prodal statek hraběti Filipovi Ludv. ze Sincendorfa a tento r. 1734 vévodovi Mořicovi Adolfovi Saskému, biskupu Litoměřickému, od něhož statek přešel na rodinu hrabat Palmův.

Filiální kostel farnosti Lucké zasvěcen jest sv. Anně a byl založen již r. 1630 tehdejším majitelem panství Eustachem Karstenem r. 1838 obnoven a r. 1852 positivem opatřen. — Poštou náleží Beranov Velký do Jihlavy.

Dlužno podotknouti, že tu stával pivovar s velikým dvorem, což obé náleželo k statku Dřevěného mlýna u Jihlavy. Koncem století 18. byl dvůr rozprodán, a jen lesy byly ponechány, které dosud náležejí rytíři Zdekauerovi; sklep pivovarský jest posud též zachován.

Za Beranovem u silnice stojí chaloupka „Trucna“. Jméno její odvozují z toho, že byla vystavěna ze vzdoru proti hospodě

Beranovské od sousedů zdejších, kteří tam zřídili hostinec. Na západní straně u téže silnice stojí 7 chalup, jež se zovou „Domky“; v obecné mluvě však se jim dostalo názvu „Zlámané jelito“. Pojmenování toto obdržely prý proto, že kdysi vozka s velikým nákladem tudy jedoucí právě v místech, kde stojí „Domky“, zlámal část vozu, kterou tehda nazývali „jelitem“; i musil tu po celou noc a den státi, nežli vůz uvedl do pořádku.

Beranov Malý

(něm. Klein Beranau*), vesnice ze 22 domů se 339 něm. obyvateli; leží nad řekou Jihlavou, po jejímž břehu vede dráha severozápadní. Farou a poštou přísluší k Jihlavě, školou k něm. Helenovu 1 km vzdálenému; politickou obcí náleží k Beranovu Velkému. — Jest tu rozsáhlá továrna na sukna a koberce, ve které zaměstnáno jest na 600 dělníků z okolních dědin. V zasypaných ve válkách husitských dolech započalo se l. 1713 opět nevalné dolování u Malého Beranova a Rančířova přičiněním Kharnera z Loewenfelda.

Brádlo

(znamená ve staroslov. skálu; srov. Bradlo sev. Uničova), Bradlov, Bradlno, ves se 114 čes. obyvateli, 7·6 km východně Jihlavy, na levém břehu řeky Jihlavy ležící, náleží obcí a školou k Velkému Beranovu; farou však k Lukám a poštou k Jihlavě. Bývalé panství Puklice. — Ve 14. století měli Brádlo Voglové, patricijská rodina Jihlavská.

Jeclov

(dle osob. jména), obcí a školou patří k Vel. Beranovu, farou k Lukám. — R. 1358 měl dvorec Jeclovský Jindřich z Jeclova. Ves Jeclov a dvůr zdejší držel koncem 15. století měšťanský šlechtický rod Jihlavský Popipesů (Pobipsů). Stanislav Pobipes odkázal osadu tuto poslední vůlí svojí v roce 1484 minoritům v Jihlavě. R. 1530 byl dvorec již spojen s panstvím Puklickým. Bývala tu, a to v prvém patře vrchnostenského bytu při zdejším svobodném dvorci (rychtě), kaple, které r. 1620 užíváno k nekatolické bohoslužbě tehdejším držitelem. Když statku tohoto nabyli jesuité, sloužena tu též mše sv., ale po zrušení řádu kaple znesvěcena.

*) Ku jménu obce německé připojen v závorce též název německý.

Beránec.

Beranec (odvozeno buď od osob. jména Beránek, aneb znamená stáj beranů; srovnej „Kozinec“; něm. Porenz), vesnice z 21 domů se 124 něm. obyvateli, vesměs katolíky, jižně Jihlavy na levém břehu Jihlávky (přítoku to řeky Jihlavy) při císařské silnici z Jihlavy k Vídni. Po válce třicetileté 8 domův osedlých, 2 pusté. Samostatná obec tato přiškolena a přifařena jest do Vilánce, 3 km vzdáleného. Celá obec má 2·8 km² rozlohy. — Osad s názvem „Beránec“ a „Beranov“ nenalézáme mnoho, a proto zdá se, že ovce měly původně málo pastvy. Od r. 1376—1498 drželi Beránec Jihlavští Schönmälzerové, Hässové a Rosenerové. R. 1498 připadl Beránec k Jihlavě. — Pošta a telegraf v Jihlavě, četnické stanoviště ve Stonařově.

Bítovčice Horní

(značí osadu olidněnou obyvateli z Bítova „Bitovčáky“), kteréž s Bítovčicemi Dolními a Rozsečí tvoří politickou obec o 459 obyvatelích se 6·5 km² pozemkův. Horní Bítovčice, samotné majíce 375 obyvatelův a 5·2 km² pozemků, tvoří obec hlavní.

Po válce třicetileté v H. Bítovčicích bylo 10 domův osedlých, 1 pustý, v Dolních Bítovčicích 3 osedlé.

Ve vesnici jest jednotřídní česká škola obecná s 80 žáky, k níž přiškoleny jsou Bítovčice Dolní 0·3 km vzdálené, se samotami: Rozsečí, Vilímovským mlýnem a Pazděrou. Farou a poštou náležejí Horní Bítovčice do Luk.

Stál tu již v 16. století mlýn. Kolem r. 1556 bylo zde též fojtství a svobodný dvůr (rychta); náležely tehdy Třebíčskému klášteru. Okolo r. 1565 patřily pánu Třebíčskému Smilovi Osovskému z Doubravice a byly l. 1573 prodány Janovi Zahradeckému ze Zahrádek na Červeném Hrádku a pravdě podobno, že dalším prodejem připojeny k Trhové Brtnici.

Bítovčice Dolní a Rozseč.

Katastrální tato obec jest přidělena ku hlavní obci Horním Bítovčicům; jest tam i přiškolena; Rozseč (mýtina v lese).

Vesnice tato leží na pravém břehu řeky Jihlavy, která ji dělí od Horních Bítovčic, na protějším břehu ležících. — Osadu obývají ve 14 číslech 84 čeští obyvatelé, a obec má 1·3 km² pozemkův.

Dolní Bítovčice jsou přifařeny Stříżovu; obyvatelstvo jest katolické mimo 3 evang. helv. vyznání.

Dolní Bítovčice odedávna přináležely ke zboží Trhovobrtnickému. L. 1566 platily vrchnosti úroku pololetně „vůbec z řeky (Jihlavy) o sv. Jiří 27 gr. a o sv. Václavě rovněž 27 gr. bílých“. — Rovněž za desátek při sv. Václavě, podle listu od pána jim daného, 5 kop 5 gr. bílých.

Brodce

(tolik jako malé brody) politická obec s osadou Hrotovem, na jihovýchodních hranicích okresu. Brodce leží při okresní silnici Kněžicko-Opatovské a mají 197 lidí. Po válce třicetileté 8 domův osedlých. Přiškoleny a přifařeny jsou do Kněžic, s nimiž snášely i stejné osudy. Do r. 1547 patřily klášteru Želivskému. Obec katastrální má 1·8 km² plochy. — Jest tu brusírna na sklo.

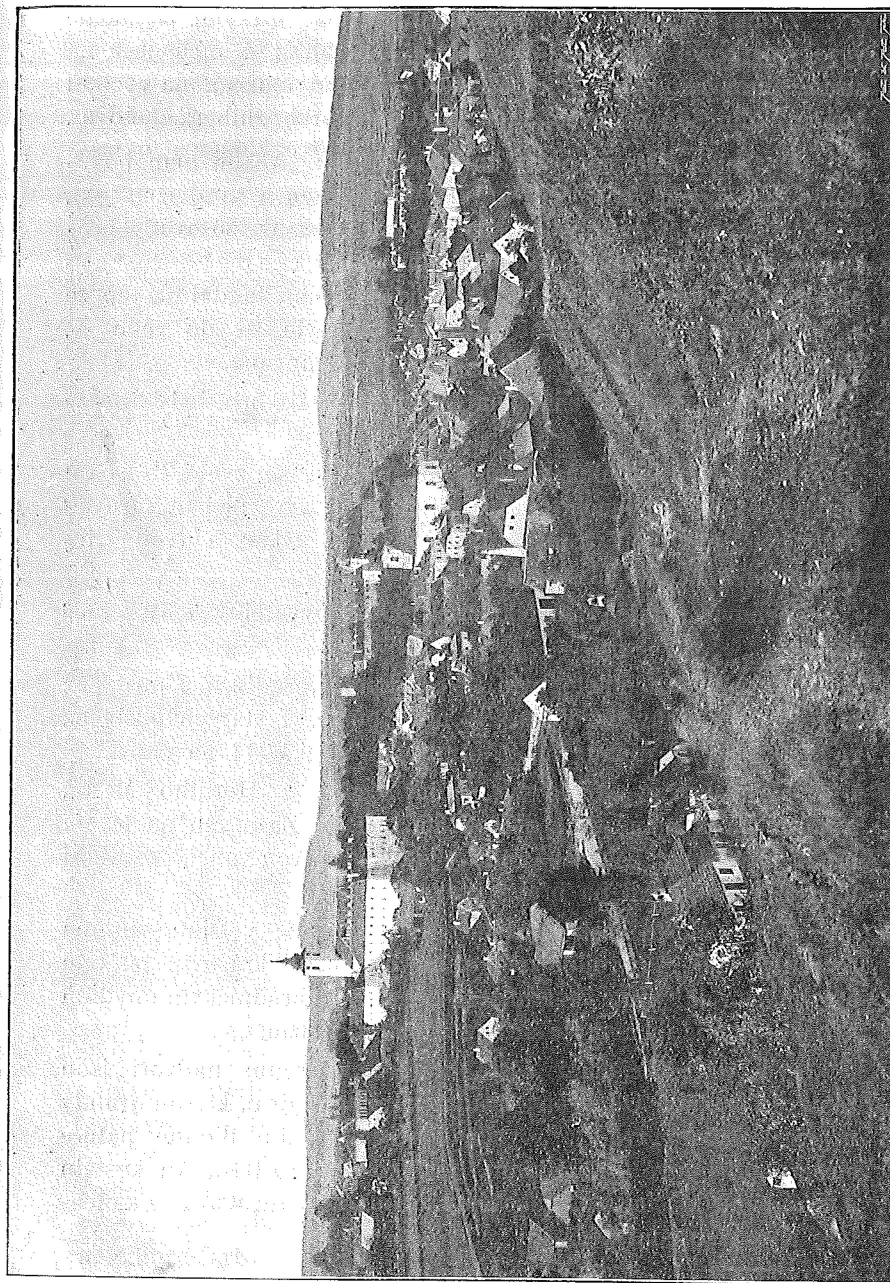
Hrotov

(dle osob. jména Hrut, původně Hrutov), ves náleží k obci politické Brodcům. Po válce třicetileté 10 domův osedlých, 1 pustý. S hájovnou „Na kříži“ má 274 obyvatele a 2·5 km² rozlohy. Osada jest přiškolena a přifařena do Kněžic, kam náleží i poštou; panství Brtnice Trhová. Je tu kaple „Nanebevzetí Panny Marie“.

Brtnice Trhová,*)

městečko, 543 m nad mořem; rozkládá se velice malebně v údolí na obou březích říčky Brtničky po příkrých kopčitých stráních, údolí toto svírajících.

*) Více lze se dočísti v monografii Aloisa Jos. Pátka o Brtnici Trhové, vydané l. 1887 u J. F. Šaška ve Velkém Meziříčí.

Obraz 15. Brtnice Trhová. (Celkový pohled.)

Žádná osada celého okresu není tak blízkými a značně vysokými kopci sevřena jako Brtnice; nejbližší z nich jest na straně jihovýchodní vrch Strážka 607 m nad mořem, na východ kopec Malín 633 m, a západně vystupuje vrch Šuberka 646 m.

O vzniku Brtnice praví kniha pamětní: „Ačkoli není povědomo, ve kterém roce a kým městys založen a vyzdvižen byl, přece tolik pečeť naše velká stříbrná městská až posavade prokazuje, že od starodávna od (některého) markraběte moravského vystavěn býti musil". Ačkoliv se kniha ta datuje teprve r. 1728, popisuje nicméně paměti starobylé, až do věku X. sahající. Velká stříbrná pečeť jest dosud zachována.

Jméno „Brtnice" znamená místo, kde stály brti, tedy brtnice tolik jako včelín.*)

R. 1234 připomíná se po prvé; později se zve „Trhová Brtnice" od uděleného práva šesti trhů výročních a zároveň dobytčích, pak pěti trhů pouze dobytčích zvlášť a dvou trhů týdenních, každého úterka a pátka.

Trhová Brtnice má 500 čísel, 3003 obyvatelův a 19·2 km² rozlohy.

Po válce třicetileté bylo tu 86 domův osedlých, 7 pustých; r. 1678 63 domův osedlých, 23 nové pusté, 7 starých pustých; r. 1750 bylo 93 domův a 50 domků na obci a 11 na panském.

Městečko se skládá se sedmi částí: z Horního Města, z městečka s náměstím, z Podzámčí a ze Zašpitálu na levém břehu Brtničky, pak z Kapličky se Židovskou ulicí, ze Žabí ulice a z Podmoklí na břehu pravém.

Horní Město jest nejstarší částí Brtnice; většinu zaujímá rozsáhlý zámek s trojím nádvořím, obklíčený krásným parkem s rybníkem na straně severní, se skleníky, zahradnickým obydlím a pěkným vodojemem se strany západní a jižní.

Ve vížce nejstarší části hradu na třetím nádvoří jsou zámecké hodiny. Od brány hradní na straně jižní, kterou druhdy uzavíral most „zvoditý", vede směrem jižním dlouhé pateré stromořadí lipové se „Studní císařskou" uprostřed, ku kostelu a bývalému klášteru pavlánskému, jehož se nyní užívá za kanceláře a byty úřednické.

*) O jméně Brtnice psal Fr. Šilhavý v Čas. Mat. Mor. 1901, seš. 1. a 2.

Na náměstí hornoměstském stojí kamenná okrouhlá kašna a socha sv. Antonína Paduánského z r. 1666. Horním městem vedou dvě okresní silnice: do Jestřebí a od Kněžic k Jihlavě. Při této po levé straně jsou mimo jiné budovy: sýpka velkostatku, rozsáhlý dvůr hospodářský „Karolinin" zvaný, a dále za

Obraz 16. Radnice v Brtnici Trhové

parkem knížecí pivovar; za dvorem při cestě do Uhřinovic jest knížecí škrobárna.

Z Horního Města vede ulice kolem školy a kláštera ku kostelu farnímu, proti kostelu na straně jižní stojí fara, a na severní poštovní úřad. Před kostelem jest malé náměstí s kamennou okrouhlou kašnou. Ulicí zmíněnou přicházíme okolo farního kostela na náměstí městečka.

Na jižní straně naměstí vyniká svou starobylou stavbou z doby Valdštýnů Brtnických obecní radnice, která na štítě svém má „orloj" se dvěma cimbály; v novější době bijí hodiny na zvonec „robotní", jenž druhdy robotníky svolával na práci a posud visí na svém místě. Na západní straně náměstí jest lékárna. Náměstí dělí Brtnička na dvě polovice, jež spojují železná lávka a dva zděné mosty. Podél říčky až do ulice Židovské po obou stranách jsou vysázeny lípy.

Podzámčí, tam kde jest na volném prostoru hasičské skladiště l. 1873 vystavěné (dříve masné krámy), spojuje most dřevěný s ulicí Židovskou. Touto ulicí, po pravém břehu Brtničky, vede okresní silnice z Jihlavy do Třebíče přes náměstí a kolem mlýna s pilou směrem od severu na jih. Po levé straně této silnice, na levém břehu Brtničky, tvoří severní část městečka Zašpitál. Čtvrt tato skládá se z domků, hustě do čtverce sestavených, se mnohými zahrádkami. Na jihovýchodní straně leží na Brtničce mlýn. Nedaleko, směrem severovýchodním, bývala prachárna; tímže směrem dále stojí valcha jirchářská s pilou.

Trhová Brtnice má vůbec hojnost pěkných zahrad.

Na místě, kde silnice Jihlavskotřebíčská vede do ulice Židovské přes Brtničku, přepíná tuto zděný most se 6 krásnými kamennými sochami svatých, postavených v letech 1715—18. Jelikož té doby Trhová Brtnice měla dovedného umělce sochaře Davida Liparta,*) není pochybnosti, že jsou dílem jeho.

Nad ulicí Židovskou vévodí „Kaplička", kopeček to s bývalým poutnickým kostelíkem Panny Marie Pasovské neb Pomocné. Zrušený s klášterem kostel tento (r. 1784) míval 3 oltáře; zázračný obraz oltáře hlavního přenesen byl do chrámu farního. R. 1631 byl na Kapličce při kostelíku onom založen špitál pro chorobnou neb sestárlou čeleď zámeckou, kteráž v kostelíčku Panny Marie Pasovské vykonávala bohoslužbu. Účelem posud trvající dobročinné nadace bylo: zaopatřiti příslušníky bytem, dřívím 30 sáhů, šatstvem a potravou. Nyní obývají též bývalý kostelík.

*) Slovutný pan David Lipart, soused, spoluradní a řezbář městečka Brtnice, postavil v tu dobu za jeden tisíc zlatých rýnských v Telči na prostranství mezi oběma kašnami na náměstí „sloup oblakový" se sochou Neposkvrněného Početí Panny Marie.

Na stráni za Kapličkou leží, uprostřed mladého lesa obecního, úpravný hřbitov židovský, jenž druhdy býval na Kapličce samé podál kostelíka východně a sem byl přeložen.

Na počátku ulice Židovské, po pravé straně silnice z náměstí k Jihlavě, stojí synagoga vystavěná l. 1629 a r. 1888 nákladem 4.000 zl. přestavěná i pěkným průčelím se vchodem z hlavní ulice opatřená. Poblíž této modlitebny jest, též nově r. 1879 nákladem 2.500 zl. přestavěná, slušná patrová budova jednotřídní soukromé německé školy obce židovské se 20 žáky.

Z jihovýchodního rohu náměstí vede cesta na východ „Žabí ulicí" ke Lhotě Panenské, a nová okresní silnice druhé třídy od r. 1891 do Brancouz.

Z náměstí směrem jižním vede silnice Jihlavsko-Třebíčská, na úpatí kopce „Strážky", ku Třebíči. V ulici její jest po pravé straně silnice „Záložna", pak mlýn s pilou „panská vinopalna" (nyní soukromá škrobárna), a naproti přes silnici na levé straně ulice dílna na mlýnské stroje. Na konci ulice stojí po levé straně socha z doby moru l. 1661, představující sv. Rocha, an křísí morem zachváceného. Dále na kopci po levé straně silnice stojí kámen, značící bývalé popraviště hrdelního soudu Trhovobrtnického.

Od kostela farního směrem jižním vede „Pod farou" cesta, r. 1893 nově upravená a po pravé straně lipami posázená — ku hřbitovům křesťanským, po obou stranách cesty této položeným, z nichž na levém starším stojí kostelík sv. Floriána s vížkou a zvonkem témuž světci posvěceným; cesta vede dále ke mlýnu „Rychlovskému" a pak kolem kapličky sv. Františka Serafinského, se soškou téhož světce (zřízenou l. 1828), — do Kněžic.

Mezi Třebíčskou a Kněžickou cestou jest „Podmoklí".

Od silnice Jihlavské odbočuje asi čtvrt hodiny severně na pravo okresní silnice, beroucí se kolem bývalé obory do Luk; na tomto rozcestí stojí pěkně pracovaný kamenný sloup se sochou sv. Václava.

Největší znamenitostí Trhovobrtnickou jest zdejší prastarý hrad, jenž dle pověsti již v 8. století byl založen. Listiny o založení jeho sice nedochovány, ale poloha a všecek vnějšek jeho

dosvědčují, že k nynější své rozsáhlosti dospěl částečnými přístavky a druhdy dobře byl opevněn.

Nápisy památných desk kamenných ve zdech hradu až posud dochovaných znějí: „Hynek Brtnický z Valdštejna, hejtman markrabství moravského, l. 1581" — a nápis druhý: „Kateřina Zajímačka z Kunštatu a Jevišovic a na Brtnici, l. 1581".

Nade vchodem hlavního schodiště čteme nápis: „Claudius, comes de Collalto et Sct. Salvatore, Ray, Credazzo et Musestre, Dominus in Pirnitz et Rudoletz" a: „Maria Isabella, comitessa de Collalto, nata princeps de Gonzaga, marchionissa Mantuae". Ačkoli nápisy tyto postrádají letopočtu, možno si domysliti, jelikož hrabě Claudius byl synem Rombaldovým a l. 1631 po smrti otcově statky dědil a sám teprve zemřel l. 1661, že nápisy ony v těchto letech byly zasazeny.

Z těchto nápisů vidno, že jak Zdeněk, tak i Klaudius hrad buď zvětšili, buď opravili. Zdi hradu ozdobeny jsou rustikou.

Kromě bývalého kláštera pavlánského a ostatních budov má zámek sám 110 světnic a troje nádvoří. Mezi mnohými jinými komnatami, kde se chová velký počet pěkných maleb, jsou dva veliké sály. V jednom „císařský" zvaném, dobře vylíčeny vjezdy císařů Ferdinanda II. l. 1630 a III. l. 1638, Leopolda I., Josefa I. a Karla VI. s manželkami a s celým dvorem do hradu Brtnického, kde v různých dobách držiteli, hrabaty z Collalta, bývali hoštěni. Strop sálu tohoto zdobí Musy, krásná malba na plechu v lunetách, a kouty síně vyplňují mistrná poprsí z kararského mramoru (snad roční počasí).

Ve druhém „rodinném" sále zastoupen celý rod hrabat z Collalta počátkem 10. století až do r. 1769 podobiznami počtem více 200, zhotovenými mistry vlašskými.

V obrazárně nalézáme též obraz Sv. Prosdocima (s učitelem jeho sv. apoštolem Petrem), křtitele prvého křesťana z rodu Collaltova, pak podobizny blahoslavené Juliány Collaltové, (jíž zasvěcen nyní zámecký kostel), papeže Clementa XII. (nejmistrnější práce celé sbírky), císaře Leopolda I., Marie Teresie, Josefa II., Františka I. a II., Ferdinanda Dobrotivého a cís. Anny, císaře Františka Josefa I. a cís. Alžběty a j.

Celá jedna komnata vyložena jest stkvostnými gobeliny práce nizozemské, představujícími báji o Tristanovi a Isoldě.

Archiv zámecký, hlavně z doby pobělohorské za doby generála Rombalda XIII. Collalta z let 1600—1630, jest důležit i pro dějiny Rakouska; jinak obsahuje hlavně rodinné listiny hrabat de Collalto a jich korrespondence s rodinami příbuznými. Z dob předbělohorských (Valdštýnův) nezachováno tu praničehož.

Ozdobná studně ve stromořadí před zámkem nazvána císařem Ferdinandem II. „Studní zlatou" proto, že vodou její se vyléčil ze zimnice za své návštěvy na Brtnici l. 1630, jeda z Vídně do Prahy. Památkou na tuto událost dal uzdravený císař postaviti na studni tu rakouského orla, načež nazývána „Studní císařskou".

Nejstarší známí držitelé Brtnice byli johannité. Podobá se, že zde také byla „kommenda".

Léta 1234 daroval markrabě mor. Přemysl (1228—1239) Brtnici (pak Jihlavu, Bransudy, Čichov, Jestřebí, Lhotu Panenskou, Malé, Předín, Příseku, Smrčné a Uhřinovice) nově založenému ženskému klášteru Tišnovskému. Ale klášter po 6 letech Brtnici i Jihlavu a jiné statky, které tu dříve měl v držení, vrátil králi Václavu I. za Pánov a jiné nadace královské.

Roku 1340 držel v zástavě Brtnici mocný toho času pán, Bohuš ze Starče, který později zasedával na sněmě Brněnském. Poněvadž byl v neustálém rozbroji s Jihlavskými, zvláště v otázce mýtní, zastavil r. 1343 markrabí Karel B. Smilovi z Lichtenburka. Ale tento Bohuši nevyplatil zástavy, pročež držel Bohuš Brtnici dále. R. 1365 napomíná ho markrabí Jan, aby platil řádně Jihlavanům mýto a na svém mýtě v Brtnici jich nepředržoval. Brzy potom koupil markrabí Jan Brtnici i s hradem Rutenštejnem a odkázal ji svému synovi Janu Jindřichovi, ku kteréž závěti Bohuš ze Staříče přivěsil svou pečeť.

Od r. 1366 nazývá se Brtnice městečkem. Měla mýto a vlastní soud; ale válkami husitskými utrpěla tou měrou, že sklesla opět na pouhou vesnici.

Kolem roku 1411 koupil panství Brtnické se Střížovem Jindřich z Valdštýna, přijmenovav se „Brtnický z Rothštejna" na rozdíl od ostatních větví tohoto rozšířeného rodu. R. 1450 držel panství brtnické Hynek z Valdštýna,*) r. 1466

*) Spojenec Viléma z Pernštýna a Sokola z Lamberka. Tento Valdštýn nazýval se též „Vranovský", manželkou měl Žofii z Kunštátu.

synové jeho, bratří Hynek a Václav Brtničtí z Valdštýna, jimž Václav z Marejče postoupil Knėžic a Rychlova. Hynek*) přikoupil roku 1480 od Machny z Budče Komárovice, Opatov a Starou Říši. Na prosbu jeho povýšena vesnice Brtnice opětně na městečko a uděleny jí zároveň prvé 2 trhy výroční l. 1486 králem Matyášem Korvinem.

Po Hynkovi následovali Zdeněk a Burjan, bratří vlastní a nedílní z Valdštýna a na Brtnici; tito propustili l. 1493 poddané své z odúmrtí.

Rokem 1522 přešly i Moravské Budějovice s pánů z Lichtenburka na Bítově po přeslici na pány z Valdštýna v Trhové Brtnici.

R. 1528 držel zboží Brtnické Burjan, mladší syn Hynkův, samoten.

Zdeněk, Burjanův syn, koupil od kláštera praemonstrátského v Želivě předkům jeho náležející, ale v soudní při ztracené zboží a patronát fary ve Kněžicích, s Vískou, Brodci a Hrotovem, kteréž trvale připojil ku panství Brtnickému. Zdeněk byl zemským hejtmanem l. 1557.

Po smrti Zdeňkově dědil panství r. 1564 syn jeho Hynek.

Hynek byl nejslavnější z Valdštýnů Brtnických, l. 1583 stal se zemským hejtmanem markrabství Moravského. R. 1573 slavil hlučně na Brtnici své svatební veselí. K turnaji o veselce konané zavítal do Trh. Brtnice, kromě jiných pánů, též pan Adam z Hradce. — Hynek tento zemřel bezdětný a poručil vdově veškero stříbro a klenoty; ale zbraně a veliká knihovna měly zůstati v Brtnici. (Knihovna zmizela, a zbraně starožitné jsou v zámku Velkomeziříčském).

Hynek zemřel na zámku v Brtnici l. 1596.

Po smrti vdovy Zajímačky z Kunštátu r. 1600 přešlo panství na pokolení pobočné. Převzal panství Zdeněk Brtnický z Valdštýna, jediný syn Jindřicha**), bratra nebožtíkova. Ten měl již po svém otci Budějovice a Sádek.

Zdeněk, účastniv se činně odboje proti císaři Ferdinandu II., opustil zemi a pozbyl panství.

*) Manželkou mu byla Dorota Trčkova.

**) Jindřich, též hejtman markrabství Moravského, narozen 15. dne m. srpna l. 1555.

L. 1662 dne 2. dubna odevzdal císař v Řezně za 111.000 moravských tolarů hrad a zboží Brtnické s Něm. Rudolcem dvornímu vojenskému radovi, komorníku a vojevůdci Rombaldovi XIII.*) hraběti de Collalto a San Salvatore (v Italii). Poslední vůlí svou l. 1630 sloučil Rombald všecko zboží Brtnické v dědičné svěřenství (fideikommiss). Rod jeho vymřel l. 1707.

Ve fideikommiss uvázal se hrabě Vinciguerra V. Collalto, jehož vnuk Tomáš Vinciguerra l. 1768 připojil k fideikommissu Uherčice, Písečné a Slavětín. Rod jeho vymřel l. 1779, a fideikommissu ujal se Antonín Oktavian z větve pocházející od hraběte Mikuláše III., bratra Rombalda XIII.

Nejslavnějším z hrabat Collaltův na Brtnici po Rombaldovi XIII. byl diplomat Ant. Rombald, hrabě Collalto, nejvyšší komorník mark. Moravského, pán na Veveří, Trh. Brtnici, Černé a t. d. Byl též po 25 let držitelem dvora ve Velké Bíteši, „Kurie“ zvaného, který pak po ten čas Bítešané jmenovali „domem Collaltským“. Dvůr tento koupil hrabě od kláštera Starobrněnského 28. dne m. září l. 1688 za 2.000 zl. a prodal jej potom obci Bíteši za 2.395 zl.

Svěřenské zboží Brtnické vzniklo ze 4 městeček: Trh. Brtnice, Opatova, Předína a Staré Říše, pak ze 31 vesnic: Bransud, Brodců, Brtničky, Brtnice Nové, Bítovčic, Čichova, Heraltic, Hrotova, Hvězdoňovic, Chlístova, Jestřebí, Kněžic, Komárovic, Krahulova, Lhoty Panenské, Malého, Markvartic, Nepomuka, Petrovic, Přibyslavic, Přímělkova, Přísеky, Radonína, Rychlova, Dol. Smrčného, Střížova, Uhřinovic, Vísky, Zašovic, a allodiální z Okříšek s Pokojovicemi, kteréžto poslední 2 vsi koupeny teprve l. 1741 hrabětem Tomášem Vinciguerrou Collaltem od ryt. Hocha za 51.600 zl. a jakožto allod Brtnickému fideikommissu byly přiděleny. — Mimo zboží Brtnické náleží ku statku svěřenskému též panství Německorudolecké na českých hranicích a pak panství Uherčické na hranicích dolnorakouských.

Robota všech poddaných na zboží Brtnickém trvala ročně 40.028 dnů s potahem, 23.764 dny práce ruční a 9.992 dny ruční práce robotní o sv. Janě.

*) Syn Antonína hraběte Collalta, generála republiky Benátské.

Válkami husitskými Brtnice utrpěla velice. Dle urbáře zboží Brtnického z r. 1566 měla Brtnice celkem 123 usedlé. Z rodin tehdejších nezachovala se na dobu naši žádná, a jen 5 rodin v Brtnici může se dnes honositi stářím 200 let. — Z lánu se tehdy platilo úroku 9 grošů bílých, z podsedku 4 gr.; z domu dle velikosti 1—5 grošů bílých — pololetně o sv. Jiří a o sv. Václavě.

Ze 13 větších domů sekli louky, ječmeny, ovsy a musili je svážeti do stodol. Z velkých domů, kdykoli kam vrchnost jela, musili dáti koně; podobně na „Rychlovský rybník" 24 fůry, na „Štičí rybník" 6 for a v „Oboře" pod zámkem 10 for na rozvážení ryb.

Také musili voziti kuchynské dříví do zámku. Podsedníci všichni dělali po 4 sáhách a chalupníci po 2 sáhách dříví kuchynského, na „Rychlovský rybník" z malých domů dávali 24 lovce, na „Štičí" 10 a v „Oboře" pod zámkem 20 a na rybník v „Čihadlech" 6 lovců. Také dělali sena na „Šamoníně" za špitálem na rybníce a na dvou panských zákopech a odváželi z velkých domů do panské ovčírny a do dvora. Jiné roboty byly: hlídati panské zeli, strouhati je a šlapati; na panských sýpkách přesýpati obilí a přehazovati, zedníkům při panském díle podávati a do panské zdejší zahrady choditi na roboty a také honiti v okolí Brtnickém*).

Trati se tehdy (1704) jmenovaly: Na hradišti, V hliništích, Panská niva, Nad stezkou Stonařovskou, V lísku, Ve štelcařích, Nad Šamonínem, U Černého lesa, U Jindrova křoví, Ve mnišku, Na čihadlech, U stezky Lhotské, Na Střenči, V lánech, Na hlubokém žlabě, Chmelnice vedle nivy panské, U Radonínské cesty, rolí „přičiňse", U chmelnice pod rybníkem, Pahorky, U Kamenného vrchu, Ve zmolách, rolí Jelitovské, U struhy mlejnské, Ve Skalce, U cesty Bransuzské, Vedle hobzí, Pod lipou, V březí, U Jihlavské cesty, V kroužku, Na lipové stráni, Na strážce, Na kabelci, V prantech, Za doubím a p.

V zápise z r. 1704 čteme:

„Item losunku ze všeho městečka vždy jednostejně dávají při každém ouroce totiž: o sv. Václavě 10 kop a o sv. Jiří 10 kop = 20 kop; a to purkmistr a starší spravují a dávají."

*) Dle zápisů ze dne 15. pros. 1704 za rychtáře Tom. Trybůčka.

„Item v témž městečku Trh. Brtnici jest pansko-kostelní podací. Desátek, který se béře, takto se dává: Z každého obilí desátý mandel, kromě vikve, máku, konopí a řepy; desátou otep lnu, desátou hlávku zelí. Z každé krávy 1 sejr, — ale má se bráti vedle milosti, kromě od prvotelky nic. Desátou hus, kromě starých."

„Item z krámů, — což v trhový den a o jarmarce mejtný vybírá, — po 1 groši. Item z masných krámů dávají z každého jednou úrok o sv. Havle půl centnýře loje. Každý týden dávají společně na zámek 1 dršťku celou od hovada."

„Item v městečku jsou dva pivovary: dávají od každé várky pánu a od semletí sladu 10 grošův.

Prvým knížetem z rodu Collaltovského byl Eduard; povýšen byl do stavu knížecího dle prvorozenství v rodině Collaltovské císařem Františkem I. dne 22. m. listopadu l. 1822.

Nynějším držitelem panství jest Emanuel Josef Antonín kníže Collalto a San Salvatore, dědičný člen říšské rady, narozený dne 24. m. prosince l. 1854, sídlem ve Vídni a v Paříži.

Církevní záležitosti. Ve válkách husitských ujalo se zde mocně kališnictví, později jiné různé sekty náboženské.

Hynek z Valdštýna a na Brtnici vystavěl l. 1588 kostel sv. Matouše u hradu s hrobkou svému rodu a učinil duchovním správcem kněze evangelického. R. 1592 přejal faru Brtnickou Jan Adolf Městecký (1520—† 1593), na níž zemřel po roce.

Když po bitvě Bělohorské zvítězilo vyznání katolické, přiděleny všecky kostely Trhovobrtnické katolíkům. Kostel zámecký sv. Matouše přestavěn a odevzdán mnichům pavlánům. Tyto přivedl z Italie Rombald XIII. hrabě Collalto l. 1624 a založil jim vedle hradu u zámeckého kostela sv. Matouše klášter. „Započal jej stavěti l. 1629 dole v městysi (tuším v místech, kde jest nyní bývalý panský hostinec u „Černého Orla"), což se dle Jeho milostivého poručení stalo, však pro nedostatečný grunt, co vystavěli, všechno se zase pukalo a hroutilo. Pročež potom na Horním Městě při panském kostele takový klášter pavlánský, s titulem sv. Matouše, kostel ale (již dříve za Valdštýnů stojící sv. Matouše — přestavěti), Blahoslavené Panny Marie Nanebevzetí — vystavěti poručil". — Ale teprve choť jeho, ovdovělá Blanka Polyxena, dcera Václava hraběte Thurna,*)

*) Táž hraběnka Polyxena vystavěla l. 1632 též v Jihlavě klášter a kostel kapucínský.

dostavěla klášter úplně. Bývalo v něm 13 mnichů, živících se po většině sbírkami.

Kostel evangelický sv. Matouše byl staviteli vlašskými Piconim a Petruccim v letech 1627—29 přestavěn a obnoven. Ku kostelu, slohu čistě gotického, přistavěno nové oboltáří a dvě poboční kaple ve slohu románském, čímž celá stavba nabyla podoby kříže. —

Listinou z r. 1637 vyslovuje provinciál pavlánský svůj dík za vystavění kláštera na pohodlném místě.

Zasvěcen jest nyní kostel zámecký blahoslavené Jiliáně z rodu Collaltovského, jejížto obraz na hlavním oltáři spatřujeme dosud. Podobný obraz, podobizna její, v přirozené velikosti, chová se ve sbírce obrazů na zámku Brtnickém s latinským nápisem, jenž česky zní: „Juliána Blažena, rozená hraběnka Collaltová, jejíž tělo dosud po čtyřech stoletích a déle neporušené a ctěné se chová v Benátkách v klášteře sv. Blažeje, jehož byla zakladatelkou.“ — V kaplích postranních jsou jiné oltáře poboční: v pravé „Božího hrobu“, v levé „Panny Marie Vítězné“. —

Před vchodem kostela vypíná se věž, hromosvodem r. 1887 opatřená, s hodinami a dvěma zvony. Věž tato ční do výše 48 m, a strmíc na stráni dosti vysoké, skytá nejvyšší vyhlídku městečku a tudíž i nejširší rozhled z Brtnice Trhové.

Zvon větší na této věži má latinský nápis nahoře: „Sv. Gottharde a sv. Jene Nepomucký, orodujte za nás!“ Pod nápisem jsou na protějších stranách vypuklé obrazy těchto světců. Mezi nimi jsou dva nápisy, německý jeden: „Slil mne Jiří Scheichel ve Znojmě r. 1767“ a druhý český: „Za ouřadu Jana Kegleara, burgmistra, Václava Svobody, rychtáře, Matěje Taubra — Václava Procházky, radních, Jana Kozárka, syndika.“ — Na okraji dolním čteme česky: „Brtnice: Na své útraty obětuje zvon v důvěrnosti a poníženosti Bohu — Svatým.“

Menší zvon má nahoře nápis německý: „Přelit Josefem Hilzrem v Jihlavě r. 1839.“ Po stranách jsou obrazy: Panny Marie, naproti kříž a uprostřed nápis německý: Frant. Hoffmann, starosta, Josef Potočka, měst. rychtář, Frant. Vilím — Jan Pokorný, přísežní.“

Léta 1668 dne 16. září onemocněl Antonín František Arnošt Rombald hrabě Collalto nebezpečně hlavničkou a zázračným způsobem se uzdravil. Na poděkování vystavěl (l. 1672, dostavěn 1684) kostelík Panny Marie Pomocné čili Pasovské na Kapličce, kopečku shora zmíněném v Brtnici, jehož se nyní užívá, jak již řečeno, za pensionát čeledi knížecí. Zrušením kláštera paulanského císařem Josefem II. l. 1784 zanikl i poutnický kostelík, jenž míval 3 oltáře. Uprostřed krovu měl věžku se zvonkem 20liberním. Obehnán byl zdí se čtyř stran, v jejichž rozích byly kapličky: Sv. Rosalie, sv. Františka de Paula, sv. Františka Serafinského a sv. Maří Magdaleny. Kostelík tento byl r. 1785 dne 5. července znesvěcen, a 5. dne m. srpna obraz P. Marie uložen ve farním chrámu Páně nad svatostánkem. Nyní jest zázračný obraz tento na pobočním oltáři po pravé straně prvního chrámu farního v Brtnici.

Farní kostel (novější stavba) jest zasvěcen sv. apoštolu Jakubu Velkému; po ohni l. 1760 byl nově vystavěn. Obraz hlavního oltáře malován l. 1510. Kostel má 6 oltářův. Chová vzácné dary papeže Klementa XII., učiněné Antonínovi Rombaldovi Collaltovi, c. k. plnomocníku při volbě jeho l. 1730. Jsou to mimo zmíněnou podobiznu Klementa XII., chovanou v zámku, — mosaikový velice umělý krucifix z mramoru na levém postranním oltáři a obraz Panny Marie, malba vlašská, na pravém postranním oltáři. Konečně dar nejvzácnější: relikvie sv. Fidelia z katakomb římských. Druhdy chovány ostatky tohoto světce v zámeckém kostele. Zrušením kláštera ostatky sv. Fidelia přeneseny do farního chrámu Páně, kdež dosud jejich křišťálová rakev tvoří hlavní oltář. Sv. Fidelius má na hlavě korunu a kolem zář, v pravici pozlacenou palmovou ratolest a v levici skleněnou, vlastní krví naplněnou nádobu. Postava svatého jest dosti veliká, kosti silné a nikdež nepoškozeny, mimo ránu na pravém spánku.

Postranní dva oltáře pořízeny nákladem Eduarda hraběte Collalta, jehož znaky nesou, jsou zasvěceny sv. Eduardu a sv. Caecilii (obrazy Winterhaltrovy).

Drahocenná a svým symbolickým zpracováním zajímavá křtitelnice pochází ze 16. století. Jest měděna, uvnitř pocínována a vně bohatě pozlacena, představujíc jablko na stromě, tepanými ornamenty zdobené. Peň stromu, kovový, dovedně litý, kolem něhož se vine had s jablkem v hubě, jest podstavcem. Umělecká práce tato jest dar Hynka Valdštýna Brtnického a manželky jeho Kateřiny Zajímačky z Kunštátu, jejichž znak rozčtvrcený se čtyřmi lvy vidíme na víku. Mimo jiné kostelní

Obraz 17. Křtitelnice bratrská v Brtnici Trhové.

nádoby, dary to těchto manželů, dochováno též ciborium, práce mistrná se začátečnými písmeny Kateřiny Zajímačky z Kunštátu (K. Z. Z. K.). Jiný dar tohoto Valdštýna, lampa pro věčné světlo, jest též práce podobná. Jest rovněž z mědi, vnitř vycínována a vně třemi vyzlacenými vypouklými medaillony svatých a umělými stříbrnými ozdobami a drahokamy okrášlena.

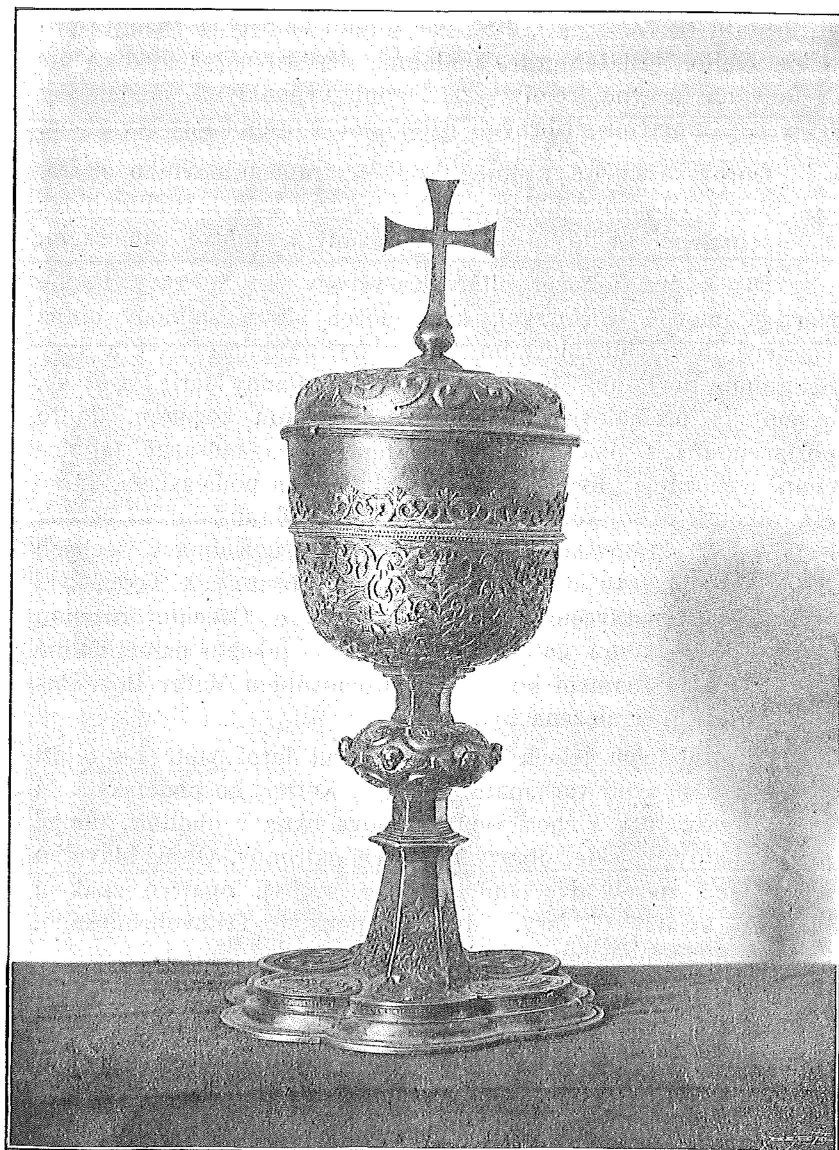
Obrovské svícny, stojící po obou stranách hlavního oltáře, jsou ulity z děl pevnosti Mantuy, Rombaldem XIII. l. 1629 dobyté; klíče této pevnosti dosud jsou uschovány v archivě zámeckém.

Druhé dva poboční oltáře zasvěceny jsou: Pravý Panně Marii Pomocné (Pasovské), kde uložen shora zmíněný obraz zázračný bývalého hlavního oltáře na „Kapličce" — a levý Sedmibolestné Panně Marii. Zázračný obraz Panny Marie Pasovské, ovšem již přemalovaný, zdoben jest těžkou korunou, dobře pozlacenou i s podstavcem, ve kterémž na mosazné tabulce čteme věnování: „Královská pruská koruna s podstavcem, která c. k. rakouským vojskem po veliké bitvě jím vyhrané dne 18. června l. 1757 nad královskou pruskou armádou u Kolína v Čechách s královského vozu sňata, a Bernardem Titzem, c. k. vojenským opatřovacím správcem (a jeho manželkou Caecilií, rozenou Wagnerovou) koupí nabyté vlastnictví, — jakožto pamětihodné trvalé vítězné znamení ku stálému uschování u Matky Boží Pomocné v Brtnici uložena byla l. 1839."

V posledních letech byl celý kostel farní vnitř i s oltáři obnoven a novými varhanami opatřen. Knížecí hospodářský rada Leopold Klusáček s chotí věnovali nová okna v oboltáři, mající pěkné malby na skle, obrazy to jejich patronův. Obraz hlavního oltáře, jejž nesou dva andělé (nové sochy), opatřen znakem patrona kostela i fary, držitele panství Trhovobrtnického, s pěknými barokovými okrasami.

Na zdi po obou stranách hlavního oltáře, pod uvedenými okny, umístěny pěkné nové sochy sv. apoštolů Petra a Pavla, a na oltáři nové sošky dvou po obou stranách svatostánku klečících andělův. I zcela nový, tudíž šestý oltář Panny Marie Lourdské, postaven u levého pobočního vchodu.

Mramorové obložení brány kostelní ve věži má tento latinský letočetný nápis: „Porta aeDes eXtrVCta Deo: DIVoqVe IaCobo"; velkými písmeny jest vyznačen r. 1727. Chronogramm tento svědčí

Obraz 18. Ciborium bratrské v Brtnici Trhové.

o tom, že věž a kostel r. 1727 byly rozšířeny, obnoveny a upraveny. Po velikém požáru l. 1760, při kterémž spadlo i klenutí starého kostela a fara úplně shořela, počala býti stavěna rokem 1763 krásná románská stavba nynějšího farního kostela, která teprve r. 1784 dokončena, a kostel vysvěcen byl dne 17. m. října. Jest celý klenut, má dvě sakristie a 2 oratoria a prostranný kůr.

Na věži jsou hodiny, dva r. 1760 přelité zvony o 20 a 10 ct., pak „umíráček“ 57 liber a ve vížce nad oboltářím „pozdvihováček“ 17 liber těžký. Oba velké zvony, visící nyní ve věži farního chrámu Páně, jsou nejstarší v Brtnici a pocházejí s věže kostela zámeckého. Přelity byly ve Znojmě Jiřím Scheichlem. Tomu nasvědčuje nápis horního okraje zvonu většího, jenž zní: „Oba dva zvony po ukrutném vyhoření skrze obec Brtnickou způsobeny jsou“, a pak nápis obou zvonů: „Ulil Jiří Scheichl ve Znojmě“; na zvoně menším připojen letopočet 1760, kdy kostel vyhořel.

Větší zvon má uprostřed kříž s nápisem: „A fulgure et tempestate libera nos, domine“. Na protější straně jest obraz Božího oka s nápisem hebr. „Jehova“ vnitř a kolem: „Ter sancte deus, conserva nos a malo“. V pravo obrazu toho jest nápis český: „Toho času panoval p. p. Vinciguera Tomáš hrabě Collalto“, a v levo zaznamenán shora zmíněný zvonař. Na okraji dolním čteme: V přítomnosti zvonů lití: P. Frant. Velc. — V úřadě stáli: P. Tobiáš Vetchý, primátor, p. Fran. Heppil, syndikus, p. Joh. Schönfeld, rychtář, p. Matyáš Tauber, p. Václav Procházka, p. J. Keglear, p. Mikuláš Matiáš“.

Menší zvon na této věži, jehož velká část nyní uražena, má tato vyobrazení: uprostřed Panny Marie s nápisem: „Regina coeli, pestem et incendia a nobis averte“; na straně protější sv. archanděla s nadpisem: „Intercede pro nobis“; po stranách sv. Jana a sv. Floriana. Mimo to posázeny jsou oba zvony stříbrnými penízky.

„Umíráček“ má tyto nápisy: kolem horního okraje „Mariae auxiliatrici“, uprostřed zvonku „Auxilium implorans“, mezi kterýmiž dvěma slovy jest vyobrazena P. Maria s Ježíškem. Nad okrajem dolním: GOTT FI : BARTD : FECIT IN WIE : 1739, a kolem dolního okraje „Antonius Rombaldus S. R. I. Comes de Collalto et dominus in Pirniz L. C. O. MDCCXXXIX.“

Trhová Brtnice má dva křesťanské hřbitovy. Původně pochováváno jako všude jinde v kostele a kolem něho. Později zřízen hřbitov na levé straně cesty Kněžické se zmíněným třetím kostelíkem, zasvěceným sv. Florianovi, mučenníku; ve vížce uprostřed krovu visí zvonek vážící 10 liber. Když hřbitov tento nepostačoval, zakoupeno pole protější po pravé straně cesty, a tu zřízen hřbitov druhý. — Rodina Collaltovská ukládá členy své ku věčnému spánku do mausolea v Novosadech u Písečného.

Kostel čtvrtý Panny Marie Pasovské na „Kapličce", jak dolíčeno, jest zrušen.

Ze 3003 obyvatelů Trhové Brtnice r. 1890 bylo: 2812 katolíků, 49 evangelíkův a 142 židův. —

Přifařeny jsou do Trhové Brtnice následující vesnice: Lhota Panenská s filialním kostelem a hřbitovem pro Malé a Smrčné, pak Přiseka s filialním kostelem a hřbitovem pro Uhřinovice. Celá farnost Trhovobrtnická má 4239 osadníků, z nichž dle vyznání jest 4037 katolíků, 50 evang. a 152 židé.

Rok zřízení fary Trhovobrtnické není znám, ani fundátor; není též nadace žádné. Jisto jest, že farnost katolická již roku 1625 byla znovu zřízena. Tohoto roku spravována fara otci tovaryšstva Ježíšova paterem Janem Albrechtem Englerem a paterem Petrem Stefanidem. R. 1627 spravovali uprázdněnou faru pavláni. R. 1636 byl P. Mikuláš, mnich řádu cisterciáckého, který dle vlasti své Lotrinské se psával „Lotaring", farářem v Brtnici, přišel z Bíteše. R. 1660 spravoval faru P. Jiří Alois Křelovský. R. 1661 byl P. Jiří Ignát Scholarides farářem. R. 1666 byl P. Joachim Stanislav Vejvoda farářem a děkanem (světil l. 1685 kostelík na „Kapličce".) Léta 1760 dne 14. m. června vyhořela fara úplně. — R. 1768 dne 6. června investován při faře Brtnické František Josef Stejskal.

R. 1778 byly zde tyto kaple: Kaple sv. Panny Pomocnice (zrušena l. 1784), kaple sv. Floriána (nyní na hřbitově), kaple sv. Jana Nepomuckého (stávala tam, kde nyní školní budova), kaple Nejsvětější Trojice a soukromá kaple Božího hrobu v místě. — Privátní oratorium jest na zámku.

Knihovna farská l. 1768 obsahovala 207 čísel, z nichž mnohá o několika svazcích.

Škola. Kdy prvá škola o vzdělání Brtnických pečovati počala, neumíme pověděti. Že se tak záhy dělo, patrno ze zápisu „Urbáře zboží Trhovobrtnického" z r. 1566, neboť tu nazván dům Vaňka Kováře již „školou starou"; který dům to asi byl, nemožno nyní určiti s jistotou.

Dle tradice byla škola v domě čísla 53., proti farnímu kostelu, (nyní hostinec Frt. Nohy), pak v domě č. 78. Nepomuceny Tiché a v čísle 263. v domě nynějšího starosty Josefa Hofmanna. Tehdy již měla škola svého „rektora a kantora".

Že Brtnice vzdělanců nikdy nepostrádala a vzdělání vždy byla pamětliva, plyne z toho, že již koncem 16. století se tu setkáváme s řádem literáckým, jemuž Hynek Brtnický z Valdštýna sestavil artikule. L. 1611 zmohla se Brtnice i na spolek básníků (školu básnickou), v němž přede všemi proslul Tomáš Drštka.

Léta 1785 byla kaple sv. Jana Nepomuckého (proti klášteru) znesvěcena, sbořena, a staviva užito na stavbu školy obecné na témže místě.

Přiškoleny byly mimo obec Trhovobrtnickou: Lhota Panenská, Malé (v protokole „Maleny"), Příseka, Smrčné, Uhřinovice a brtn. nábožen. obec židovská.

R. 1788 byly z Brtnice vyškoleny: Příseka a Uhřinovice, „poněvadž jsou přes 1 hod. cesty od Brtnice vzdáleny", i zřízena jim samostatná škola v Přísece; pak Lhota Panenská, Malé a Smrčné s nově zřízenou školou ve Lhotě P.

Za nových školních zákonů zřídila si též náboženská obec židovská pro svých 20 dítek německou školu soukromou.

Za dítě prvého oddělení platilo se týdně 1 kr., za dítě druhého oddělení týdně 2 kr.

R. 1768 byl rektorem školy i spolu kůru Matěj Rambousek. Dostával od faráře ročně 20 zl., od obce Brtnické ročně 12 zl., štola vynášela ročně kolem 12 zl., za vyučování celkem 30 zl.

Pomocníky byli: Václav Svoboda a Michal Philipp, oba z Brtnice. Neměli služného, kromě o vánocích a velikonocích po 15 kr., což ročně činilo 30 kr.; za to byli osvobozeni od roboty, měli 6 kr. akcidence z 1 zl., koledy dostávali od ostatních občanů Brtnických po 1 kr., — tak že měli ročně asi 20 zl. příjmův.

R. 1788. zaměněna koleda za poplatek po 6 kr. od každého z 94 usedlých měšťanův a $1^1/_2$ kr. od každého ze 73 domkářů; poplatek ten uvoluje se starosta dne 11. září ročně učiteli vypláceti. Dále se zavazuje obec Brtnická učiteli dávati ročně 12 zl. služného v měsíčních lhůtách z obecní pokladny.

Vrchnost „ze zvláštní milosti, ale bez consequence" uděluje učiteli 25 zl. na hotovosti, pak 16 měr žita po 1 zl. 9 kr., 2 míry pšenice po 1 zl. 24 kr., 2 míry ječmene po 54 kr. a 2 míry hrachu po 1 zl. 15 kr., — vesměs v nejmenší ceně pětiletého průměru; 2 špalky soli à $52^1/_2$ kr., 6 sudů piva v pětileté nejnižší průměrné ceně (sud za 6 zl.); pak 6 sáhů dříví měkkého à 1 zl., 25 liber kaprů, centnýř po 1 zl. 30 kr., což se učiteli odvádělo čtvrtletně.

Od faráře měl učitel na hotovosti 20 zl. a 5 měr žita à 1 zl. 9 kr., což „bez consequence" dostával dne 24. m. dubna.

Na vytápění školy dáváno z každého domu, ze kterého děti chodily do školy, 3 štěpiny dříví týdně.

Téhož r. 1788 nařizuje se c. k. krajským kommissařem obci míti „opakovací hodiny a pracovní školu pro dívky" dle předpisu, školu jednou do roka řádně vyčistiti a učitele nejinak než „pane" neb „vy" titulovati, jelikož „zaujímá hodnost hned po soudní vrchnosti".

Druhý učitel placen z fondu náboženského. —

Vyučovalo se česky i německy.

Náboženská obec židovská se téhož roku zavazuje, místo týdenního školného a všech jiných dávek učiteli vypláceti 50 zl. ročně, a to čtvrtletně $12^1/_2$ zl.

Zameškaná návštěva školní se trestala dvojnásobným školným, a to úřadem hospodářským, který peníze tyto čtvrtletně odváděl c. k. krajskému úřadu.

Karolina kněžna Collaltová, matka nynějšího knížete, dala na českou školu zdejší 2.400 zl., z nichž úroky roční připadají na ošacení chudých dítek školních o štědrém dni.

Později se stala škola Brtnická trojtřídní a l. 1872 pro veliký počet dětí rozšířena prozatím na čtyřtřídní, se školou industriální pro dívky. Potom zřízena třída pátá parallelní l. 1886, a konečně l. 1893 otevřena třída šestá.

Vyučuje se pouze česky (oboje pohlaví společně).

Přiškolena není obec žádná.

Šestitřídní škola má nyní 450 žákův a žákyň, průměrem 75 dítek na jednu třídu.

Léta 1788 byl zde učitelem Josef Novák a pomocníkem Matěj Cajzl.

Pomíjejíce jmen bývalých učitelů zdejších, uvádíme pouze Josefa Nováka, jenž J. V. císařem výnosem ze dne 1. dubna l. 1827 za svou mnoholetou a horlivou službu v úřadě učitelském vyznamenán byl „zlatou čestnou medailií s ouškem a pentlí", a Ignáta Bezstarosti, vzorného učitele zdejšího, veršovce a hudebního skladatele, jenž umřel ve Zbraslavi 28. dne m. dubna 1862. —

Když stará budova školní shledána nynějšímu počtu žactva ve svých rozměrech nedostatečnou, přestavěna a o patro zvětšena byla r. 1892 se značným nákladem téměř 16 tisíc zlatých. Přestavbu vykonal architekt Robert Niklíček z Jihlavy. Školu spravoval tehdy učitel Alois Jos. Pátek, a 19. dne m. listopadu téhož roku vysvětil novou budovu nynější místní farář a děkan Jihlavský P. Jan Nep. Brabenec. Dřívější budova školní stála tudíž právě 100 let.

Katastrální obec Trhová Brtnice rozkládá se na 19·2 km² 3.318 jit. 1.010□⁰.

Přímých daní platí obec 7.849 zl. $16^1/_2$ kr., ze kteréhož obnosu připadá 2.818 zl. 85 kr. na velkostatek knížete Collalta.

Jmění obecní tvoří: Starobylá radnice z doby Valdštýnův Brtnických č. 379. v ceně 4.000 zl., obecní dům (se špitálem č. 203. v ceně 1.950 zl., hasičské skladiště v ceně 2.000 zl., hasičské nářadí v ceně 2.000 zl., kaple hřbitovní (sv. Floriána) v ceně 1.400 zl., zahrady obecní ve výměře 492□⁰ s čistým výnosem 2 zl. 5 kr., role obecní ve výměře 19 jit. 422□⁰ s čistým výnosem 51 zl. 23 kr., louky obecní ve výměře 5 jit. 402□⁰ s čistým výnosem 19 zl. 80 kr., bývalé pastviny obecní, nyní les ve výměře 66 jit. 1029□⁰ s čistým výnosem prozatím pouze za trávu 30 zl., neboť za poslední čtyři léta, počátkem roku 1887, vysázeny stráně tyto lesním stromovím, hlavně smrčemi, pak borovicemi a modříny, celkem 150.000 sazenic, tak že Trhová Brtnice časem dočká se pěkných lesův obecních.

Již od 14. století měla Trhová Brtnice soud hrdelní.

Ve své druhé závěti l. 1371 přenechává markrabě Jan synu svému Janu Soběslavovi mimo jiné též „Brtnici s mýtem a soudem".

Trhy se zde konaly již r. 1366. — Prvé 2 trhy výroční uděleny Trhové Brtnici Matyášem Korvinem l. 1486, totiž jeden na den svatých apoštolův Filippa a Jakuba (nyní trh 3.) a druhý na den sv. Václava (nyní trh 5.). — Další 2 trhy výroční povolil císař Leopold I. dne 12. m. února l. 1671 na den sv. Sylvestra (nyní trh 1.) a sv. Cyrilla a Methoděje (nynější trh 2.). — Nové 2 trhy udělil Brtnici Trhové Ferdinand Dobrotivý 6. dne m. července l. 1836 na den 1. července (nyní trh 4.) a 31. října (nyní trh 6.). — Mimo to povolil císař tento trhy dobytčí a druhý trh týdenní; prvý týdenní trh pochází z r. 1564 od císaře Ferdinanda I. —

Výroční a spolu dobytčí trhy Brtnice Trhové přeloženy nyní na doby tyto:

1. pond. po nov. roce, 2. prv. pondělí v březnu, 3. prv. pond. v květnu, 4. prv. pond. po sv. Vítu, 5. pond. po and. Strážci a 6. pond. po Všech Sv. — Dobytčí trh na každý výr. trh. — Mimo to ještě 5 dob. trhův a sice: třetí čtvrt. v únoru, v dub., v čerc., v září a pros. — Týdenní trhy každý úterý a pátek. —

Obyvatelé Trhové Brtnice živí se hlavně polním hospodářstvím; daří se tu především žito, oves, něco ječmene a pšenice, pak hrách a denní chléb chudiny — brambory. Dvě škrobárny vyrábějí sušený škrob.

Pivovar velkostatku stával ve hradě, a po ohni vystavěn jiný za zámkem u dolního parku prvým knížetem Collaltem Eduardem l. 1803. — Druhdy mívala obec pivovary dva, jeden býval dle tradice v nynějším č. 368., domě to p. Karla Vrzala. Pamětní kniha o tom praví: „Dva pivovary, obecní lesy a mýto, kterými jsme hned od slavné paměti krále Matyáše a od jiných císařův obdarováni byli, — takové skrze velké utíkání a běhy vojenské, nám od našich předešlých vrchností k jejich užívání odňaty a převzaty jsou".

Trhová Brtnice má dva mlýny, 2 píly, jež podporují dosti čilý průmysl a obchod dřevařský. Nad Brtnicí jest cihelna velkostatku, a pod městečkem valcha, kdež váleny dříve tkaniny Brtnického cechu soukennického; nyní jest zařízena na válení koží.

Ovocnářství pěstuje se dosti utěšeně.

Nejstarším cechem Trhové Brtnice a celého panství Trhovobrtnického byl cech tkalcovský. Založen byl již l. 1587, a pečeť nad znakem tkalcovským má letopočet 1588. Kolem pečeti jest nápis: „Pečeť tkalcovská městečka Trhové Brtnice".

Mladším byl cech řeznický, jenž l. 1607 dosáhl artikulí řezníků Třebíčských; tito byli pak „otcové" a oni jejich „synové".

Již před sto lety se mnohá příbuzná řemesla spolčila v cech společný, tvoříce družstvo jedno, na př. cech mlynářský, pekařský a pernikářský, jenž trval od starodávna; artikule jeho starobylé obnovil a potvrdil l. 1720 Antonín Rombald hrabě Collalto; cech kovářský a zámečnický l. 1763; cech spojených řemesel tesařského, zednického a kamennického l. 1780; truhláři a sklenáři. Zvláštní péči a přízně se strany vrchnosti se těšil cech soukennický v Trhové Brtnici, osvobozen byl všech robot.

Společenský život nynější podporují: peněžní ústav „záložna"; spolek „dobrovolných hasičů", nejstarší v okrese; spolek pohřební civilní a vojenských vysloužilců; také jest tu od r. 1893 nově zřízená veřejná knihovna pro lid.

Zasloužilí rodáci Trhovobrtničtí — spisovatelé:

Martin Klar, slavný spisovatel, narodil se zde l. 1691, † v Mikulově 17. července l. 1738, piarista, od něhož pochází mimo jiné „Slovník politicko-řečnicko-dějepisný", vydaný v Bavořích.

František Bezstarosti, bývalý vzorný učitel ve Zbraslavi u Rosic, nar. 1. dubna 1773, † 24. srpna 1831. Seznam původních spisů jeho, vesměs veršem psaných, vykazuje počet přes půl druhého sta. Byl upřímný vlastenec, veršovec, spisovatel a překladatel.

Monsignore Dr. Matěj Procházka, prof. gymn. a čestný kanovník v Brně, papežský komoří, skutečný rada Ďakovského biskupa Jos. J. Strossmayera, čestný člen své rodné obce a t. d., narozen 4. února l. 1811, † v Brně v úterý 26. dne m. listopadu l. 1889. — Pocházel z prastaré rodiny pekařské. Obsáhlá a vysoce cenná literární činnost Procházkova, zvláště o sv. Methodovi, zajišťuje mu trvalé místo v dějinách literatury české.

Mor řádil v Trh. Brtnici v letech 1483, 1507, 1661, na nějž upomíná zmíněná již socha sv. Rocha při silnici Třebíčské,

l. 1679, „kdy jeho císařská a královská milost Leopold, I. toho jména císař, v Brtnickém zámku byl přes noc, když z Vídně do Prahy před morem ujížděl a zde jednoho svého dvořenína, morovou ranou již nakaženého, ve špitále zanechal, ze kteréhožto v městysi Brtnici veliký mor se strhl a mnoho lidí pomřelo; trval do r. 1680 přes celý rok".

Obzvláště léta 1715 řádil v Brtnici mor od 1. máje až do 11. prosince, t. j. 32 neděle, „tak mezi křesťanstvem, jako v židovstvu". Morem tímto zachváceno bylo přes 500 osob. — Na mor tento dosud upomíná Trh. Brtnici roční „pouť anděla Strážce", pak v nedalekém úvalu nad nynějším židovským hřbitovem strmící kříž, pohřebiště morem zemřelých. — Za Brtnicí nedaleko kříže uvedeného na stráni (u cesty do Malého vedoucí) dosud stojí lazaret, jenž jest též památkou, ona léta postrachu a smutku Brtnici připomínající. Lazaret onen proměněn za doby, kdy ze zrušeného kláštera pavlanů vznikla továrna na kartony, na bělidlo, a proto se tam dosud říká na „Bělidle".

Za příčinou moru tohoto přeložena i silnice říšská od Vídně ku Praze přes Brtnici vedoucí, kterou císař Karel VI. l. 1727 stavěti dal, i s poštovní stanicí zdejší — ku Stonařovu.

Silnými pády hovězího dobytka trpěla Brtnice v letech 1713, kdy zhynulo přes 360 kusův a 1716 552 kusův.

Léta 1866 vyžádala si cholera 150 obětí.

Drahota: Léta Páně 1623 a 1624 byla v Brtnici a v okolí veliká drahota, tak že míra pšenice byla za 24 zl., míra žita za 18 zl., míra hrachu za 24 zl., míra ovsa za 15 zl., libra masa za 30 kr., máz másla 2 zl. — Klisna neb kůň byl za 300 zl., kráva za 100 zl., tele za 14 zl., ovce za 15 zl. — Pár střevíců za 8 zl. a pár bot za 15 zl.; sud piva za 18 zl.; podkova za 1 zl., a jiné věci všechny velmi drahé byly, skrze kteroužto drahotu mřeli lidé hladem a musili pryč utíkati.

Též l. 1694 byla zase velká drahota, jakož i l. 1726.

Povodně: R. 1700 (18. května) přišla veliká voda do Brtnice, vyvyšovala se na půl druhého sáhu a protrhla mnoho rybníkův, a r. 1888 (11. března) v neděli byla veliká povodeň v Brtnici, jakéž nebylo pamětníkův. Voda dostoupila při této povodni až dvou metrů nad normál.

Požáry: Léta 1657 shořel farní kostel sv. Jakuba, fara, škola, radnice, panský mlýn a 59 domův i se stodolami, pak r. 1673, 1676, 1727 (vyhořel klášter pavlánský), 1760 (shořely 133 domy, zámek, klášter, kostely).

„Roku 1693 dne 5. augusti letěly okolo Brtnice veliké kobylky, kterýchžto lidé se střelbou a rozličným zvoněním a ohněm očekávati musili. Těch z délky bylo na míli země, a kde na stromy padly, pod nimi se lámaly, a listy snědly, trávu na lukách též i obilí na polích požraly a velikou škodu učinily."

„Léta Páně 1706 dne 12. máje bylo veliké zatmění slunce, které od 10. do 2. hodiny trvalo, tak že na nebeské obloze hvězdy ku spatření byly."

„V roku 1723 a 1824 dal nám Pán Bůh lacinost, že míra pšenice za 48 kr. i za 45 kr. byla; míra žita za 28 kr., hrachu za 30 kr. a ovsa za 15 kr. k dostání byla."

V letech 1890—92 řádila v lesích knížecích povážlivě bekyně smrková, zvláště v „Alejském a Opatovském revíru" zpustošila rozsáhlé plochy lesní; bylo vykáceno 206·14 ha lesa s 127.339·17 m³ dříví. Na vyhubení bekyně této vynaložil Emanuel kníže Collalto 79.726·85 zl.

Rozvaliny hradu Rokštýna.

Severovýchodně Trhové Brvnice u vsi Přímělkova, nedaleko ústí říčky Brtničky do řeky Jihlavy, čnějí posud dosti zachované rozvaliny hrady Rokštýna. Zbytky hradiště jsou značné rozlohy a výšky až tří pater. Zřícenina jest na skalnatém pahrbku, vystupujícím z kotliny utěšeného údolí, kolkol příkrými stráněmi obklopeného, z nichž nejvyšší jest Bizovka 523 m na straně severní u Přímělkova.

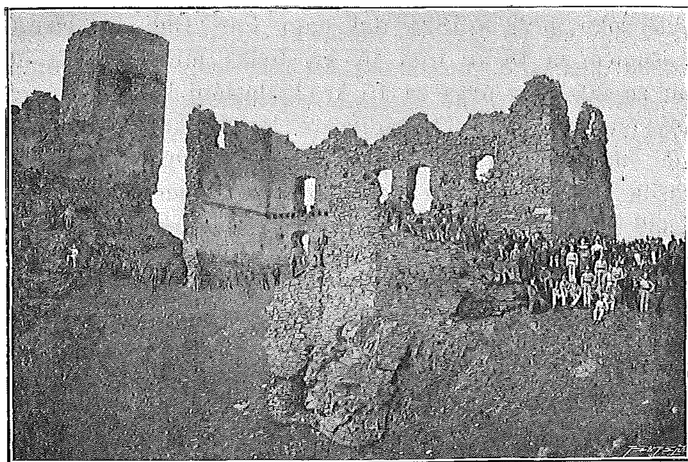
Před hradem plnila Brtnička rozsáhlý rybník „Rokštýnský s násadou 40 kop ryb" (nyní louka), jenž se strany západní a severní omýval základy hradu; uprostřed rybníka byla štěpnice. Na straně jižní stávaly asi zděné mostnice.

O hradě Rokštýně nelze říci s určitostí, kdo jej založil a komu náležel původně.

Ve 13. století přináležely, jak dříve uvedeno, všeckny okolní obce panenskému klášteru v Tišnově, a tím jest umožněna domněnka, že i Rokštýn, jakožto odkaz některého člena rodu hrad držícího, byl sídlem správy zdejšího majetku Tišnovských

klášternic. Nasvědčuje tomu i pověst lidu, že z Rokštýna vedl podzemní východ do sklepa v čísle 44. v Panenské Lhotě, kde prý býval druhdy pivovar; a je-li pověst tradicí dějepisnou, dokazuje zároveň poměr poddanosti obce Lhoty k držitelům Rokštýna.

V listině krále Jana z r. 1325 činí se zmínka o prvém historicky známém držiteli Rokštýna, Hrutovi z Rothenštejna. Hrutovci, jichž paměť připomíná ves Hrotov u Kněžic, drželi ve 13. století mnoho statků na Jihlavsku a Znojemsku. Dle německého spůsobu, tehdy mezi českou šlechtou obvyklého, pochází též název tohoto hradu od Hruta s německou příponou

Obraz 19. Zříceniny hradu Rokštýna u Brtnice Trhové.

„stein“ — Hrut-stein; sesutím *h* a spodobou *u* s *o* vznikl s proměnou *t* v *k* název „Rokštýn“. —

Po Hrutovi držel hrad nepochybně Ota z Rothenštejna, který účastniv se léta 1332 válečné výpravy krále Jana proti vévodovi rakouskému Otovi, jat byl Oldřichem Pohlheimským s jinými pány českými a moravskými při dobývání hradu Kreuzenštejna v Rakousích a vězněn ve Vídni.

Za panování krále Karla I. měl l. 1360 hrad Rokštýn, kterýž byl koupil a opravil, s okolními vesnicemi markrabě moravský Jan, mladší bratr tohoto krále. Držitel tento odkázal Rokštýn svojí závětí, danou v Brně l. 1371, svému třetímu synu Janu

Soběslavovi, který hrad*) držel po 7 roků, tudíž až do smrti Karla I. l. 1378. V té době dán Jan Soběslav na kněžství. Úmrtím „Otce vlasti“ Karla I. vymizel duch svornosti z rodu Lucemburského. Vznikly různice nejen mezi členy rodu panovnického, ale i mezi šlechtou.

Mezi šlechtici, kteří nejvíce napadali města, mnohými výsadami obdařená, vyznamenával se nad jiné Jan z Lamberka, Sokol zvaný, a Hynek Jevišovský („Suchý Čert“); spojencem jejich byl i tehdejší držitel Rokštýna Zikmund z Rothenštejna.

R. 1403 držel Rokštýn Hynek z Valdštýna, se „železnou kapsou“.

Že Jihlavané své nepokojné šlechtické sousedy záhy obžalovali u komory královské, patrno z listiny v Jihlavě chované, dané králem Václavem IV. l. 1410, jíž se obyvatelům města nařizuje, aby spojivše se s městy, „kteráž ku právu Jihlavskému ode dávna přináležejí“, t. j. s Horami Kutnými, Čáslaví, Kolínem a Loktem, proti loupežným rytířům vytáhli, jejich hrady obléhali, dobyli a rozbořili. Tímto nařízením a pak také tím, že Suchý Čert l. 1409 byl v Brně odpraven a markrabě Jošt l. 1410 zemřel, utuchly na čas rozbroje mezi městy a zastrašenou šlechtou.

Přes to přepadl Hynek l. 1414 opět Jihlavu, byl však odražen.

O rok později, tudíž l. 1415, koupil tento Hynek z Valdštýna Brtnici Trhovou od Lva z Hořovic, načež se Valdštýnové nazývali Brtničtí z Rokštýna, na rozdíl od ostatních větví tohoto rozšířeného rodu.

Hynek, oženiv se téhož roku s Annou z Křižanova, dal jí zapsati jakožto vdovské věno 500 kop grošů na Bransudech, Smrčném, Přímělkově, Střížově a jiných vesnicích.

V době válek husitských l. 1432 držel Rokštýn Zdeněk Hašek z Valdštýna, jenž s purkrabím Jemnickým Janem z Lichtenburka přepadl Jihlavu, zcela vyplenil a mnohé bohaté měšťany jakožto rukojmí zajal a na Rokštýn odvedl, aby je později za veliké výkupné propustil na svobodu. Že však při vpádu tomto Jan z Lichtenburka byl zajat, zmařeno za svobodu tohoto spojence všechno slíbené výkupné.

---

*) Ku hradu Rokštejnu náležely tenkráte osady: Starč, Slavice, Římov, Okřešice (nyní Okříšky), Číchov, Petrovice, Jestřebí, Přibyslavice, Čáslavice, Smrčné, Lhota, Ruprechtice a Malé.

Jelikož spojenci tito byli horlivými stoupenci husitismu a pak že Žižka již l. 1424 zemřel, plyne z toho lichost pověsti, že hrad Rokštýn zbořil Žižka. Rokštýn vůbec ani za války husitské nelehl popelem, poněvadž se činí o něm zmínka ještě l. 1434; teprve r. 1437 za kralování Zikmunda v Čechách nazývá se hradištěm, kteréž s Přímělkovem zastavil Zdeněk Hašek bratrům Ondřeji a Milotovi z Jemničky. Když od syna Zdeňkova Jindřicha summa dlužená l. 1460 byla zplacena, vrátili bratří Zich a Mikuláš z Jemničky hrad Rokštýn Jindřichovi. Odtud činil Hynek z Valdštejna na zboží Jihlavanů jakožto přívrženec krále Jiřího z Poděbrad nájezdy, kteří jej proto zažalovali ze zločinu krádeže, ale z toho zločinu právem zemským r. 1465 nevinným byl uznán. Protož zdá se, že hrad mezi léty 1460—1465 znovu byl vystavěn. Roku 1468 byli majiteli Rokštýna Hynek a Václav z Valdštýna. Poněvadž od těch dob nečiní se zmínky o hradě, lze za to míti, že Rokštýn asi l. 1471 od Maďarů dobyt a rozbořen byl. Neboť v tehdejších bojích krále uherského Matyáše Korvina proti tchánu jeho králi Jiřímu byli držitelé hradu vždy věrnými stoupenci tohoto. Neníť ani pravdě podobno, že by Maďaři, zdržující se v blízké Jihlavě počtem 3000, hrad protivníka krále svého Matyáše byli ušetřili.

Od r. 1824 stojí vedle rozvalin hradu na straně východní papírna, jejíž stroje žene říčka Brtnička. Vysoký komín u papírny dosvědčuje, že bylo též pomýšleno na stroj parní. Druhdy vyráběna zde surovina na papír ku psaní, od r. 1877 však strouhá se tu upravené dříví smrkové v buničinu (cellulosu) pro papír na balení obyčejného tabáku. Majiteli tohoto závodu jsou dědicové továrníka Augusta Fundulusa v Přibyslavicích, kamž se i dřevěná buničina dováží v podobě hrubé lepenky, aby úplně byla zpracována.

Brtnice Dlouhá.

Nejjižnější vesnicí okresu Jihlavského, jižně Jihlavy po obou stranách císařské silnice z Jihlavy k Vídni. Říčka Brtnička má tu své prameny. Osada chová 654 české obyvatele ve 124 staveních, mezi nimiž jsou 52 selské usedlosti.

Ves tvoří samostatnou obec politickou a rozkládá se na ploše 11·4 km². Po válce třicetileté bylo tu 29 domův osedlých, 13 pustých.

Většina stavení tvoří podlouhlou náves, jíž protéká Brtnička; ostatní domy jsou u císařské silnice. Do vesnice se vchází ze tří stran: od Stonařova, od Pavlova a od Hladova. Domky stojí v řadě a jsou od sebe odděleny jen úzkými mezerami. Průčelím jsou obráceny skoro všecky do návsi aneb do ulice. Grunty stojí pohromadě v řadě k Pavlovu („Horní ves“); u císařské silnice bydlí chalupníci.

Do r. 1777 býval zde dvůr města Jihlavy; tehdy však byl zrušen, rozkouskován, a pozemky jeho ponechány v dědičný majetek šesti poddaným*). Zahrádky jsou jen před některými domky. Všechna stavení pocházejí z doby novější; byla vystavěna po trojím velikém požáru v posledních letech. Proto se neuchovalo ani na nich ani v nich nic starodávného. I hospodářská stavení jsou nová, zděná; jen několik stodol jest dřevěných.

Zahrádka bývá většinou jen jedna.

Uvnitř jest nábytek rozestaven podle novějšího způsobu; starých rázovitých věcí, jak praveno, není viděti nikde. Také starý národní kroj pominul. Nosívali zde krátké, černé koženky, boty „shrnovačky“, červené vesty s bílými neb žlutými knoflíky, dlouhé modré kabáty a v zimě bílé kožichy, červeně a modře vyšívané. Čepicím říkali „schořovice“. Kroj ženský různě býval pomíchán; nejvíce byla oblíbena žlutá a černá kvítkovaná látka.

Starých památek tu není; bývalo zde ve 14. století jakési tvrziště, není však po něm nyní ani stopy.

O založení Dlouhé Brtnice nedochovala se ani v listinách, ani v pověstech lidu zpráva, ač jest to osada zajisté stará; uvádí se v listinách již ve 14. století. Kolují v lidu jen neurčité pověsti o bývalé zámožnosti obce, ano i o jakémsi ženském klášteře, který prý stával v dávné minulosti na místech nynějšího statku Šlapalova. S pověstmi těmi spojuje lid jméno staré studně „na králce“.

Nejstarším známým majitelem Dlouhé Brtnice jest Lanc, také Lanclínus i Lenclínus zvaný, který l. 1355 postoupil své sestře Mundle a jejímu manželovi Holasovi z Držkrajovic 5 hř.

*) Volný, Top. VI. 48., D'Elvert 394.

platu na vesnici Zhořci u věno v 500 hř. grošů (D. B. III. 69.) Jmění Lanclínovo bylo zajisté značné; mimo Dlouhou Brtnici a Zhořec měl zboží i v Loučovicích, Deštné a Loučce (D. B. III. 267.)

Již l. 1360 uvádí se v Dlouhé Brtnici 5 lánů, 12 větších dvorcův a krčma (D. B. III. 530.), jako zboží Lanclínovo a 15 lánů patřících bratru Lenclínovu Ješkovi Šeslínovi, měšťanu Jihlavskému, kterýž postoupil l. 1365 10 lánů, 6 dvorů, polovice krčmy, mlýna a rybníků Hrutovi čili Hrochovi z Kněžic.

Po nich se uvádí několik majitelů „městečka" (oppidum) Dlouhé Brtnice, kteří se vystřídali rychle po sobě. R. 1390 připomíná se Jindřich z Jevišovic, a r. 1460 slovutný panoš Erazim z Dlouhé Brtnice; r. 1511 nazýval se držitel Brtnice Dlouhé Erasmem z Volfířova.

Léta 1532 koupila Jihlava od Jetřicha z Dobré Vody polovici Dl. Brtnice za 950 kop českých grošův a l. 1542 i druhou polovici „se zámkem a dvorem" od Valentina Pražáka za 2400 kop gr. č.

Robota byla dosti tuhá; pracovalo se někdy i pět dní týdně, hlavně v lesích, a každý poddaný odvážel dříví do Jihlavy. Dlouhobrtničtí si sice naříkali často na robotu, přece se však nikdy nevzepřeli vrchnosti se zbraní, jako německé osady Stonařov a jiné; spor mezi nimi a vrchností byl urovnán po dobrém smlouvou smírčí l. 1726. (D' Elvert, 324.) Když byla robota zrušena, ustanoveno výkupné za lán na 22 zl.

Ku Dlouhé Brtnici přináležejí myslivna a dva mlýny.

Právo patronátní má opat kanonie Novoříšské, která dosud dosazuje a vydržuje zde své kněze.

Kostel zasvěcen jest sv. Václavu; stojí s blízkou farou malebně na návrší severovýchodně vesnice. Obé nově jest vystavěno.

Dříve tu stávala l. 1444 gotická kaple veřejná s oltářním obrazem sv. Václava a se hřbitovem. R. 1844 byl kostelík pro svoji sešlost uzavřen; ale v posledních letech obcí nově zřízen, značně rozšířen, novými varhanami opatřen a změněn ve farní chrám sv. Václava. Zároveň zřízena tu samostatná duchovní správa. Věž kostelní má 2 zvony, mimo to má kostel též „umíráčka" pocházející z roku 1596 a 1 menší zvonek.

Roku 1871 dostavěna byla fara, hlavně přispěním kanonie praemonstrátské v Nové Říši za opata dra. Václava Krátkého. Prvním farářem byl P. Cyrill Žídek, nyní zde působí od 30. září l. 1889 P. Hugo Černý.

Dříve byla Dl. Brtnice přifařena Pavlovu.

Obyvatelé jsou vesměs katolíci mimo jednu rodinu židovskou. Celá farnost Dlouhobrtnická má 732 duší, z nichž jest 725 katolíků, 4 evangelíci a 3 židé.

V posledních letech vystavěna tu nová budova školní; stojí v dědině na návsi, kde stávala škola stará. Dvoutřídní škola tato má 125 žáků, knihovny při ní není.

Obec má 117 jiter 590 □ sáhů polností, 10 jiter 3 □ sáhy lesa a 4 malé rybníky. Trati se nazývají: Kopaniny, Hodrcál, Lichvice, Loučky, v Hoře, v Álejích, Dlouhé díly, před Bukovcem, Pihlí atd.

Dříve mívala Dl. Brtnice i právo rychtářské a šatlavu, nikoli však právo soudní. Pečeť obecní jest jen novější.

Knihovny obecní není; lid si však půjčuje knih ze soukromé knihovny farní, hterou založil farář P. Ferdinand Holý a jež jest stále rozšiřována. Má nyní přes 250 svazků zábavných i poučných knih pro lid a vedle toho i některá jiná díla.

Nejdéle tu starostoval Václav Štefl (přes deset let).

Tržního práva nabyla obec teprve v novější době.

R. 1544 před sv. Vavřincem poplenila zdejší okolí až ke Stonařovu hejna kobylek, která přiletěla od Třebíče.

Ze živností provozuje se v obci kromě rolnictví hlavně bednářství.

Buková

(Bukov, dle bukových lesů), ves půl hodiny cesty severozápadně Třeště, rozkládá se malebně na návrší nedaleko okresní silnice ze Třeště do Batelova.

Samostatná obec tato má 186 obyvatelův a zaujímá plochu 3·5 km² katastrální rozlohy. Po válce třicetileté tu bylo 15 domův osedlých, 2 pusté.

Zdejší česká jednotřídní škola obecná, r. 1875 nově zřízená, má 46 žáků; před tím přináležela obec školou do Jezdovic (Hvězdovic). Osada patří farou do Třeště.

Přepevně stavěný dům, nynější číslo 11., připomíná prý bývalé pány z Bukové, rytíře Vencelíky, a tvrz jejich.

Buková náležela zboží Třeštskému a připomíná se již l. 1358, kdy Štěpánovi z Březnice přenechati musil Záviše z Třeště za 1500 hřiven (30.000 zl.) dluhu „Třešť s Bukovou a Jezdovicemi s jednotlivými k nim přináležejícími lesy".*)

L. 1401 uvádí se rytíř Heřman z Bukové, jejž Jihlavané za rozličné nepřátelské jednání v městě a na dolech (kazil jim vodovody a j.), zajali a v Jihlavě drželi u vězení. Tam seděl po pět neděl, až na zakročení markraběte moravského Jošta dosáhl svobody.

Čeňkov.

Také Černíkov (dle osob. jména Čeněk), ves půl hodiny cesty jihozápadně Třeště, leží 599 m nad hladinou mořskou. Osada jest samostatnou obcí politickou se 250 obyvateli a 5·2 km^2 katastrální rozlohy. Mládež školní chodí do Růžené (v okrese Dačickém).

Léta 1580 bylo zde 16 osedlých. Po válce třicetileté bylo zde 16 domův osedlých.

R. 1840 byly zde 34 domy se 249 obyvateli. — Platili půlletně 16 zl. 22 kr., dávali 22 slepic, 220 vajec, 88 m. ovsa; robotovali: 14 sedláků po 6 a 3 chalupníci po 3 dnech týdenně.

V novější době zřídil tu Albin Náhůnek, kupec z Třeště, továrnu na vatu; vznikla z bývalého mlýna pod vesnicí. —

Níže pode vsí leží mlýn „Vanov".

Čeňkov přináleží farou i poštou k Třešti.

*) Codex diplom. Moraviae IX.

Čížov

(dle osob. jména Číž, něm. Zeisau,). Ves 2 km cesty jižně Rančířova, na pravém břehu říčky Jihlávky při císařské silnici, tvoří samostatnou politickou obec ze 38 domův a 274 obyvatelů; obyvatelstvo jest katolické mimo 6 židův. Obec má 7·0 km^2 plochy pozemků; přiškolena i přifařena jest Rančířovu. Poštou, telegrafem, čet. stanicí přináleží Jihlavě.

Po válce třicetileté tu bylo 16 domův osedlých.

Ve vsi stojí kaple sv. Floriána. Obec má hasičský spolek.

Čížov náležel patricijské rodině Pelhřimovským v Jihlavě. Ve 14. století měli jej Šobrové; později byli Eberhartlové pány na Čížově. Ve století 16. drželi jej Mackové (Macákové), kteří se dle osady pojmenovali Čížovskými z Čížova a r. 1546 nabyli též statku Batelova a Lovětína, jakož i později Rácova. Posledně připadl Čížov Jihlavské měšťanské rodině Šmilauerově.

Od Petra Šmilauera koupilo město Jihlava l. 1558 vesnice Čížov, Cerekvici a Popice za 5.800 zl.

Roku 1777 připadly pozemky zaniklého dvora města Jihlavy obci; téhož roku vykoupili si poddaní robotu od města Jihlavy úrokem a jistými dávkami.

Dřevěný Mlýn

(něm. Holzmühle), vesnice na obou březích řeky Jihlavy, tvořící samostatnou politickou obec. Obec má (v 85 domech) 984 obyvatele, z nichž 961 kat., 4 evang. augs. v., 9 evang. helv. v. a 10 židů; pozemků drží 2·0 km^2 plochy. Vesnice přiškolena i přifařena jest Jihlavě; též poštou a telegrafem tam náleží. Školáci chodí do 6třídní školy I. okresu Jihlavského v Kapucínské ulici, školačky do 6třídní školy téhož okresu na Josefském náměstí.

R. 1726 ukončeno vyrovnání mezi Antonínem Pachtou z Rájova a Jihlavským magistrátem stranu Dřevěného Mlýna. Velkostatek držela rodina Zdekauerova; nyní ho má p. Lev V. Tomášek.

Jest zde továrna na sirky a na sukno, parní pila, cihelna a vápennice.

Na pozemcích Dřevěného Mlýna rozkládá se nádraží dráhy severozápadní.

Handlovy Dvory

(z něm. Handelsdorf), tvoří s Helenovem a Pančavou politickou obec se 497 obyvateli na ploše 3·0 km². Handlovy Dvory leží po obou stranách silnice Brněnské. Osada sestává z 5 domů se 68 obyvateli a má 1·8 km² pozemkův. Přifařeny jsou Jihlavě, školou však (10 žáků) náležejí Helenovu, kamž přislušejí i poštou od r. 1890.

Handlův Dvůr připadl kupem l. 1721 městu Jihlavě; ze dvora vznikla rozprodáním vesnice Handlovy Dvory l. 1777.

Helenov

(přelož. z něm. Helenenthal), východně Handlových Dvorů (nedaleko silnice Brněnské), jest vesnice o 33 domech se 408 obyvateli něm. a čes. Katastrální obec tato rozkládá se s Pančavou na 1·2 km²; obcí politickou náleží k Handlovým Dvorům.

Vesnice leží na pravém břehu řeky Jihlavy v malebném údolí. Helenov má trojtřídní školu se 198 žáky. Přiškoleny jsou vesnice Hynčov 1·8 km, Beranov Malý 1 km a Hruškové Dvory 1·7 km.

Léta 1856 vystavěna zde velkolepá továrna na sukna*) na místě starobylého Goskova mlýna (Zlatomlýna). Továrna tato má vlastní plynárnu a telegrafní stanici. V obci Helenově zřízen byl l. 1890 samostatný poštovní úřad, ku kterému jsou přiděleny obce Handlovy Dvory, Helenov, Malý Beranov a Hynčov. Spolky: Dobr. hasičský továr., spořitelna s losovním spolkem a nemocenská pokladna továr. firmy „Ad. Löw & syn". Četnickou stanicí přináleží k Jihlavě.

Po protějším břehu řeky Jihlavy vede severozápadní dráha. Helenov jest přifařen kostelu sv. Jakuba v Jihlavě.

Pančava

(něm. Waldhausen). Původně název hospody. Leží jižně Jihlavy (při silnici Trhovobrtnické). Sestává ze 2 domů, hospody a mlýna se 21 obyvateli; obcí politickou patří k Handlovým Dvorům. Přifařena jest do Jihlavy ku sv. Jakubu, kamž náleží i poštou.

*) Té doby (počátkem r. 1901) v továrně se nepracuje.

Chlapci chodí do školy ve III. okrese města Jihlavy v ulici Höckově, a děvčata do školy dívčí v témž okrese.

Pančava vznikla ze zrušeného (l. 1777) dvora „Pančavského" města Jihlavy.

Hodice.

Vesnice se 680 obyvateli, kteří tvoří samostatnou obec politickou, leží na okresní silnici z Jihlavy k Telči 552 m nad mořem. Katastrální obec rozkládá se na 11·9 km².

Po válce třicetileté tu bylo 34 domův osedlých, 10 pustých; r. 1678 27 starých osedlých, 2 nově osedlé, 7 nových pustých, 8 starých pustých.

Hodice mají jednotřídní českou školu obecnou se 104 žáky; farou i poštou přislušejí Třešti.

Z vynikajících budov dlužno tu uvésti velkolepou továrnu na sukna a fezy s elektrickým osvětlením, dvůr velkostatku Třeštského a škrobárnu.

Čtvrt hod. cesty jižně Hodic jest mlýn „Janov". —

Hodice jsou starobylou osadou; svědčiť o tom již starodávné jméno jejich; neboť jméno Hodek (zkrácené z Hodslav), z něhož asi název jest odvozen, bylo u našich předků v dobách nejstarších velmi oblíbeno; také starobylý vynikající domácí rod pánů z Hodic, později hrabat z Hodic, jichž byly Hodice původním sídlem, dokazuje starobylost osady této.

R. 1303 patřily Hodice Juditě, r. 1358 Peškovi, r. 1398 Janovi z Hodic, po jehožto smrti Hodice a jiné statky jeho dědili synové Jan a Hojek.

Roku 1452 zemřel Bohuslav z Hodic, jehož syn Václav byl kanovníkem v Olomouci a syn Bohuš pánem na Hodicích, l. 1460 připomínaným.

R. 1493 připadly Hodice s tvrzí, tehdáž ještě zachovanou (na „Starých Hodicích"), koupí ku zboží Třeštskému, jímž vládl Václav Vencelík z Vrchovišť, jehožto synem byl Matouš Vencelík.

Později zakoupili páni z Hodic Janov a Jindřichov ve Slezsku.

Hosov

(dle osob. jm. Hos, něm. Hossau,), severozápadně Rančířova má 18 domů se 165 obyvateli a 6·8 km² pozemků; činí z Rantířovem a Horním Kosovem politickou obec se sídlem v Hosově. Celá obec politická má 664 příslušníků se 14·2 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 13 domův osedlých.

Osada leží na silnici z Jihlavy do Kostelce a přiškolena jest se 22 žáky do Vysoké; náleží k ní též myslivna. Farou patří k Rančířovu; poštou, telegrafem a četn. stanicí k Jihlavě.

Na návsi stojí kaple (s obrazem „Útěk do Egypta"), kterou soused Hosovský již l. 1749 ku cti Nejsvětější Trojice vystavěl a též vymohl povolení, že se v ní smí sloužiti mše sv.

L. 1498 koupila Jihlava od Doroty Schoenmelzerové Hosov s Beráncem a Viláncem za 700 kop míšenských grošův.

Rantířov

(něm. Fussdorf). Vesnice (dle osob. jména Ranožír), leží při samých hranicích okresních a zároveň zemských, přináleží obci k Hosovu. Má 40 domů se 334 obyvateli a jako obec katastrální 2·7 km² pozemkův. Po válce třicetileté byly tu 4 domy osedlé, 1 pustý.

V Rantířově jest jednotřídní něm. škola se 67 žáky, k níž jsou přiškoleny samoty Dammling a Höllmühle.

Jest tu velkostatek Františka Müllera, c. k. horního rady, s pivovarem, lihovarem a škrobárnou; též stanice tranversálky. Poštou a telegrafem přísluší Rantířov k Jihlavě, farou však do Něm. Vyskytné do Čech.

Rantířov byl l. 1415 sídlem rytířským se dvorem. Ku konci 15. století byl darován vdovou Magdalenou Prokšovou klášteru dominikánskému v Jihlavě.

Později byl Rantířov vyceněn, jakožto majetek fondu náboženského, na 28.017 zl. 25 kr. a dědičně pronajat roku 1789 šlechtičně Goldlingové za roční nájemné 1.565 zl.

Horní Kosov

(něm. Obergoss). Vesnice mající 11 domů se 165 obyvateli a náležející obcí politickou k Hosovu. Katastrální obec zaujímá

4·7 km² pozemků, západně Jihlavy za vojenským cvičištěm. Po válce třicetileté bylo tu 8 domův osedlých.

Horní Kosov jest přiškolen do Jihlavy (III. okres); chlapci chodí do 5. tř. školy chlapecké v Höckově ulici, a dívky do 6třídní dívčí školy v téže ulici. Rovněž farou, poštou a telegrafem přísluší k Jihlavě.

Hruškové Dvory

(něm. Birnbaumhof, špatný překlad, vlastně „Dvůr u hrušky",), tvoří samostatnou obec politickou se 158 něm. obyvateli, kteří obývají 16 domů, pozemků mají 3·2 km².

Ves leží po obou stranách silnice do Polné, na levém břehu řeky Jihlavy; přiškolena jest se 23 žáky Helenovu. Farou, poštou, telegrafem a četn. stanicí patří k Jihlavě.

Jest zde tak zvaný „Panský mlýn", kde nyní zřízena přádelna na vlnu a valcha.

L. 1750 připadly při novém ohraničení: Hruškové Dvory, Hynčov a Měšín k Moravě.

Do r. 1777 měla tu Jihlava dvůr, jenž byl zrušen téhož roku, a pozemky připadly obci, rovněž robota poddaných byla vykoupena za úrok a dávky.

Jamné.

Vesnice (značí osadu, poblíž které jest mnoho dolin a jam,), 528 m nad mořem, rozkládá se na mírném návrší čtvrt hodiny cesty od hranic českomoravských na okresní silnici z Jihlavy do Žďára v krajině lesnaté a z míry půvabné.

Připomenutí zasluhuje pahorkatina mezi Jamným a Nadějovem, jakožto rozhraní vod moře Černého a Severního; neboť potok vyvěrající u Jamného odvádí vodu k Sázavě (Vltava, Labe), potok však vznikající u Nadějova vlévá se do Oslavy (Jihlava, Svratka se Svitavou, Dyje, Morava, Dunaj).

Osada má 77 čísel s 503 obyvateli, kromě 3 židů vesměs katol. náboženství a národnosti české. Celá politická obec s příslušnou osadou Lipinou má 553 obyvatelův a 6·5 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 8 domův osedlých v Jamném a 4 pusté.

Půdorys osady má podobu nepravidelnou. Náves jest uzavřena na obou koncích, a vede do ní, mimo uvedenou okresní silnici, která ves protíná, cesta z Rybného. Na návsi jsou dva velké a jeden malý rybník. Domy stojí místem vedle sebe, místem jsou odděleny zahrádkami; do návsi jsou štítem obráceny, a stavení sedláků střídají se s chalupami. Zahrádky jsou před domy od nepamětných dob. Stavení jsou vesměs z kamene, z cihel pálených a něco málo též z vepřovic, a jsou zomítána. Starobylého nábytku v domech není.

Budovou nejstarší jest bývalé sídlo jesuitů, nynější „zámek", dům to dvoupatrový s vlašskou střechou a vížkou; sýpky panské vystavěli jesuité l. 1734.

Asi před dvanácti lety nalezeny za stodolou č. 10. dvě popelnice, které však dělníky byly zničeny; ve škole uložena starožitná podkova, nalezená před několika roky ve hloubce 2 m hlinité náplavy.

Jamné připomíná se v listinách z r. 1444. R. 1620 byl majitelem tohoto zboží Hynek, syn Karla Grüna ze Štürzenberka, jenž ho pozbyl účastněním se odboje proti Ferdinandu II. Komora císařská prodala zkonfiskovaný statek za 2000 tolarů Šmilauerovi ze Šmilova, jenž statek daroval Jihlavské kolleji jesuitské. Po zrušení kolleje této byl l. 1790 statek tento dědičně přenechán Václavovi Kalcherovi za roční nájem 3126 zl.

Do r. 1848 bylo Jamné sídlem vrchnostenského úřadu panství Meziříčka, jehož archiv podnes na panských sýpkách jest uložen.

Nynější majitel Jan Nussbaum vybavil nájem za 26.000 zl.

Při kostele Nalezení sv. kříže, vystavěném l. 1705, jest místní správa duchovní, totiž lokálka, zřízená „Maticí náboženskou"; farnost má 786 duší, z nichž jest 8 židův.

Kostel zdejší — původně kaple — jest stavba velmi pozoruhodná. Základ tvoří pravidelný osmiúhelník, v jehož rozích čnějí pilíře, a na nich spočívá vysoká kopule. Ku kostelu byla l. 1859 přistavěna nová věž, a l. 1889 položena nová kamenná dlažba. Zvony a varhany pocházejí se zrušeného kostela Znojemského.

Na hlavním oltáři jest velmi uměle udělaný krucifix, který otáčeti lze dle podélné osy. Kříž tento stával druhdy, než vystavěna byla kaple, v širém poli pod stříškou na šesti pilířích spočívající, a obyvatelé otáčeli jím vždy proti blížicím se mračnům.

O kříži tomto a o založení zdejšího kostela zaznamenány v letopisech bývalého kláštera jesuitského v Jihlavě různé pověsti, zejména, že byl postaven na místě, kde byly páchány vraždy a loupeže, a kříž zároveň chránil celý kraj před zhoubným krupobitím.

Kaple počala se stavěti l. 1702 a vystavěna byla na den Pozdvižení sv. kříže l. 1705.

Duchovní správu konali prvotně jesuité až do zrušení řádu l. 1773, později kněží ze Zhoře.

R. 1785 byla zdejší kaple povýšena na lokální kostel. Ježto osadníci zdejší nemohli živiti kněze, chodili — jako dříve — do kostela Zhořského. Až když dědičný nájemce bývalého panství jesuitského Václav Kalcher l. 1818 na vydržování kněze založil 16.000 zl. v. m. při zdejší lokálce, obdrželo Jamné 1. dne m. února l. 1826 svého vlastního kněze.

První zdejší kněz P. Liberát Promberger založil r. 1826 pamětní knihu farní; také zde působil nejdéle (1826—1845). Matriky jsou zde od r. 1826; dřívější matriky jsou ve Zhoři, a ještě starší v Bohdalově.

Na hřbitově zdejším pochovávají své mrtvé osadníci z Jamného a Rybného, jež jest sem přifařeno. —

Škola jednotřídní česká má 96 žákův. Prvopočátečně byly prý dítky zdejší vyučovány „pořídkou", t. j. každý den v jiném domě. Později vyučoval nějaký tkadlec v „pastouškách" (nyní č. 42.), až teprve po zrušení řádu jesuitského císařem Josefem II. byla v Jamném vystavěna škola, ku které dosazen byl řádný učitel. Patronem jejím byl prve císař, později studijní fond.

Na místě, kde nyní stojí škola a fara, byly dříve panské stodoly, jež zanikly požárem.

Prvním řádným učitelem byl Václav Chlumský, jenž l. 1795 odešel jinam. Nejdéle zde vyučoval Ondřej Běhounek (1797—1826).

Pamětní starší kniha školní pochází z r. 1804, novou založil l. 1882 správce školy František Čermák. Týž zařídil také knihovnu žákovskou, nyní o 77 svazcích, a získal obci knihovnu pro lid o 150 svazcích, založenou akad. spolkem „Sázavanem" v Praze a ctihodnými bohoslovci Brněnskými.

R. 1890 byla budova školní přestavěna, a pořízeny dvě učírny.

R. 1826 obdržel učitel z nadace Kalcherovské 150 zl. v. m. = 50 zl. r. č.; které l. 1869 připadly okresní pokladně školní.

Katastrální obvod obce s velkostatkem i s Lipinou zaujímá plochu 6·5 km² pozemků, sestávajících z polí prostřední jakosti, luk a lesův.

Trati obecní se jmenují: „1. Místní trať, 2. Nad „Skopaným" (rybníkem), 3. Přední díl nad zahradami, 4. Na „Maršovských", 5. Za pazdernou, 6. K „zhnilým", 7. Za hospodou, 8. Kopec za Horáčkovy, 9. Pod „Skopaným", 10. Zděrák, 11. Borky, 12. K Lipině, 13. K rybníčkům, 14. Kamenitá a 15. Prostřední a zadní žlíbky".

Dochované právo rychtářské jest dosud u starosty obce.

Lipina,

vesnice (pojm. dle lipového stromoví) asi půl hodiny cesty s. s. vých. Jamného těsně na hranicích českých, obcí a školou přísluší do Jamného; přifařena jest Zhoři.

Osada má 8 čísel s 50 obyvateli.

Jestřebí

se rozkládá sz. Kněžic na okresní silnici z Trhové Brtnice do Stonařova pod kopcem se strany Trhovobrtnické, na kopečku pak se strany Stonařovské; jest se tří stran obklíčeno lesy.

Název osady dle „jestřába" značí vesnici položenou v horách, kde pobývají jestřábi.

Ves má 56 čísel a s myslivnami v „Alejích" a na „Zhorci" u Stonařova 309 obyv. na rozloze 16 km².

„Zhořec" jest název bývalé vesnice jjvých. Stonařova; byla však pusta již v XVI. století; pozemky její připadly dílem Stonařovu, dílem Trhové Brtnici. Později tam stával dvůr panství Trhovobrtnického, nyní myslivna; polnosti jsou pronajaty. Zhořec přifařen a přiškolen jest Stonařovu.

Mezi domy obce Jestřebí jsou mezery, jsou však vyplněny dvory nebo zahradami; domy stojí po většině štítem do návsi.

Před domy jsou zahrádky. Domy jsou z tvrdého staviva bez ozdob, s omítkou obílenou, štíty zděné. Hospodářská stavení jsou vnitř dvorů, stodoly vzadu.

Kolem r. 1234 náležela ves tato ženskému klášteru do Tišnova.

Nedaleko Jestřebí byly dvě zašlé vesnice: Lhotka a Střenč (Střenčice), které slovou pustými již v XVI. století.

Panský les k Jestřebí příslušný, nazývá se dosud „Lhotkou": pozemky bývalé vesnice připadly Jestřebí, Trhové Brtnici a Uhřinovicům.

Na Střenč upomíná posud vrch „Střenč" jižně Jestřebí. Pozemky pusté vesnice rozebrány do Jestřebí, Trhové Brtnice a do Kněžic.

Jestřebí přináleželo ode dávna ke zboží Trhovobrtnickému.

„Léta Páně 1557 ráčil jest J. M. pán prodati desátek obilní, jarní a ozimní, lidem Jestřebským z rolí jejich gruntovních, kromě těch tří osob, které panu Janovi Batelovskému do živnosti jeho desátek dávati mají, — jmenovitě za 18 kop na budoucí časy. Na ten způsob mají hned dáti o sv. Václavě příštím za týž desátek při ouroce 9 kop a při sv. Jiří příštím též při ouroce 9 kop. Než z pustých rolí, jak i prve, mají dávati desátku pátý mandel".

Dle urbáře Trhovobrtnického z r. 1566 bylo v Jestřebí 15 osedlých; z nich dodnes zachovala se rodina Blažkova na láně Měrtlově.

Z $5^1/_4$ lánu platil se desátek do Brtnice, z ostatních do Kněžic.

Robota byla na celoláně 3 dni týdně jízdní a 14 dní pěší v létě. Po zrušení roboty platili jednotlivci až 200 zl. výkupu.

Jestřebí jest přifařeno do Kněžic, dříve tam bylo též přiškoleno. Ale od r. 1874 má svoji jednotřídní českou školu obecnou se 67 žáky; myslivna na „Alejích" v dálce 2 km, jest sem přiškolena.

Již l. 1822 zřízena tu expositura školy Kněžické, odkud i učitel třikrát týdně sem docházel vyučovat. Počátkem nových zákonů školních přiškolena osada do Kněžic, a ze staré školy učiněna pastouška. Až konečně r. 1874 vystavěna nová nynější budova školní.

Pamětní kniha založena jest tu r. 1888.

Knihovna žákovská, založená r. 1882, má 108 svazkův.

Obec má jmění nepatrné, nejvíce pastviny.

Trati se jmenují: V suchých loukách, v Šalkovství, na „Střenči", za Brodkem, na Fotrdlových, U Německé stezky.

Druhdy přináleželo Jestřebí obcí k Trhové Brtnici; l. 1890 stalo se samostatnou obcí politickou. Přináleží tudíž Jestřebí nyní k Trhové Brtnici pouze poštou a četnickou stanicí.

Jezdovice

(z toho něm. Jesowitz a české „Jezovice"), původně „Hvězdovice", kteréhož názvu lid užívá posud, vesnice půl hodiny cesty severně Třeště 537 m nad mořem. Má 67 čísel se 440 obyvateli; pozemků 5·6 km².

Po válce třicetileté bylo tu 20 domův osedlých; z nich r. 1678 starých osedlých 16, 4 nově pusté.

Leží v údolí potoka Třeštského na obou březích jeho, pod velikým rybníkem, jenž má 160 měr výměry a který se rozlévá údolím až ke Třešti. Jest rozdělena na čtyři úplně od sebe oddělené skupiny: I. Horní ves na svahu levého břehu potoka, II. Dolní ves na pravém břehu v údolí, III. Panské chalupy nad rybníkem tvoří pravidelné dvě řady; chalupy vznikly ze starého dvora panského (nyní nově vystavěn opodál Jezdovic 1 km cesty na jv. straně pod vrchem „Špičákem" (722 m) a slove „Otův dvůr") a IV. „Trajberk" (Treibwerk) leží pod hrází rybníka.

Grunty leží výhradně v Horní vsi (11) a v Dolní (5); starší jsou stavěny z kamene, novější z cihel. Před každým domem jest zahrádka.

Jest tu parní mlýn velkostatku Třeštského na místě, kde druhdy byla koželužna s valchou.

„Hvězdovice" náležely ke zboží Třeštskému; jméno mají dle „hvězdy". Pergamenový originál listiny (jež jest majetkem měšťanské školy v Třešti) z r. 1618, kterouž osadníci Krištofem Vencelíkem na Třešti byli propuštěni z odúmrtí, dokazuje, že tehdy ještě slula osada „Hvězdovice".

Druhdy bývaly u Jezdovic znamenité doly na stříbro, olovo a j., náležejíce k hornímu úřadu Jihlavskému; bylyť 84 m zhloubí.

Dolováno zde až do r. 1422, kdy horníci, zasypavše doly, táhli s králem Zikmundem proti Čechům a byli u Něm. Brodu poraženi na hlavu. Tím přerušeno dolování.

V 18. stol. dolováno tu opět hrabětem Herberštejnem, majitelem panství Třeštského, po 36 rokův. Nedostatek vhodných strojů na odvádění vody a veliký náklad byly příčinou, že práce zastaveny. Potom těžen zde ještě asi 20 roků sanytr, zelená skalice.

R. 1885 nabyl tu práva horního od úřadu horního v Brně Jos. Čech, lékárník z Blanska, a l. 1887 počal tu dobývati živce draselnatého.

Dosud jsou tu sledy zinkové, ocelek, hnědel, množství kyzu železitého, leštěnec olověný, živec draselnatý, křemen na výrobu skla, hadec a j.

Robota: každý ze 14 sedláků robotoval 3 půldny párem volův a 13 dní roboty pěší; 2 osedlí měli po 3 dnech pěší roboty. Chalupníci robotovali po 13 dnů ročně. O dni pěší roboty dostal každý 4 groše na chléb. Mimo to dával každý sedlák 3 libry lnu a 2 libry příze ročně.

Do roku 1760 měly Jezdovice 27 čísel: z nich bylo 16 selských domů, mlýn, valcha, koželužna, pastouška, pazderna, 5 chalup a panský dvůr.

Z úrody dával každý rolník 10 mandelů faráři Třeštskému, kam obec dosud jest přifařena; náleží tam i poštou, telegrafem a četnickou stanicí.

Od r. 1870 jest v Jezdovicích kaple sv. Martina, vystavěná takřka jen nákladem Martina Šenkapoula, výměnkáře z čís. 4. v Jezdovicích, kterouž tento i všemi potřebami, jakož i mešním induktem opatřil a nadal dvěma obligacemi v ceně 250 zl. r. č., aby na den sv. Kateřiny, sv. Anny, sv. Martina biskupa, anebo v oktávě těchto svátků, pak v oktávě Nejsvětější Trojice v Jezdovické kapli sv. Martina za něho, za † manželku jeho Kateřinu a za živé i zemřelé přátelstvo slouženy byly služby Boží.

Boží muka, pod nimiž jest množství lidských kostí, jsou z doby válek francouzských; tři kříže jsou z doby novější.

Jezdovice mají jednotřídní českou školu obecnou s 99 žáky. Založena byla l. 1807 pro obec zdejší a pro přiškolenou obec Bukovou; ale tato si r. 1875 postavila školu doma a vyškolila se.

Nejdéle na škole působili Frant. Novotný (1815—1845), Josef Sobotka (1860—1875) a Ant. Chromý od r. 1875.

Obecní trati: Pole — Na chcíplém psu, na Puchýrně, Dlouhé díly, Na skalkách, Nad pazdernou, Na vysokých mezích, Nad Dolní vsí, Na kamenitých, Za lesíkem, Dvůr Otův; louky jsou U splávek a V tálech.

Akademický spolek „Sázavan" založil zde obecní knihovnu pro lid.

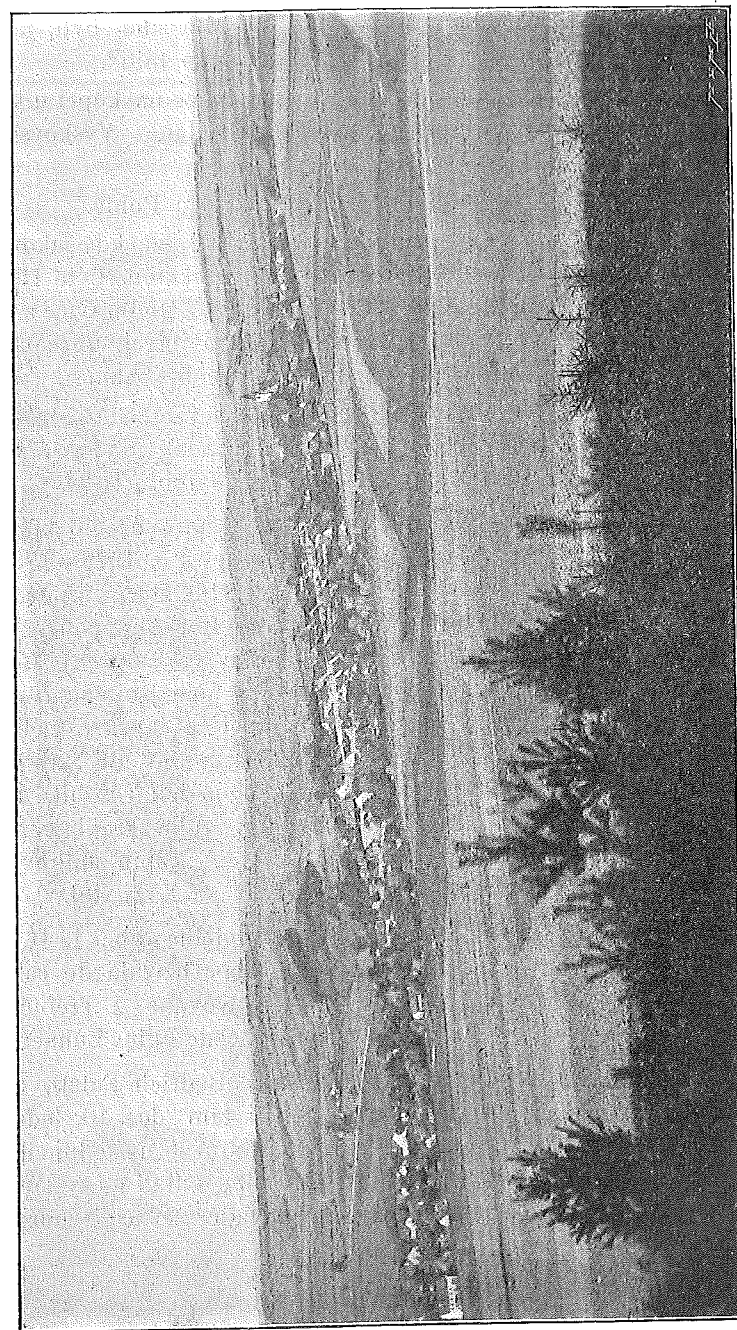
R. 1858 vyhořela celá pravá strana „Horní vsi", a l. 1870 levá. R. 1878 shořelo 8 panských chalup.

Nedaleko vesnice směrem jihozápadním jest samota „Puchýrna" ze 3 chalup, kteréž nyní přísluší k obci Třeštské. Tu byly první stříbrné doly. Jsou zde dosud rozsáhlé „haldy", pak zbytky schodišť do šachet, propadliny a po lesích příkopy, jimiž voda z nedalekých rybníků od Bukové vedena byla do „puchýrny".

Kamenice (Moravská),

zvaná „Starorodní Kamenice" (dle kamennité půdy), městečko částečně na stráni 542 m nad mořem, částečně v údolí, kterým protéká potok (na němž 9 mlýnů) a který směrem západním teka, pod Bítovčicemi vpadá s levého břehu do řeky Jihlavky. Kamenice má v 259 domech 1897 obyv.; rozkládá se na 18·5 km². Po válce třicetileté bylo tu 99 domův osedlých, 13 pustých; r. 1678 95 st. osedlých, 5 nově osedlých, 4 nově pusté, 8 starých pustých.

U dolní brány stojí dosud rytířské sídlo, starobylá stavba ozdobená zvenčí znakem rytířským a starožitnými nápisy. Okna i dvéře jsou obloženy tesaným kamenem. Byl to bezpochyby letohrádek paní Kateřiny z Valdštejna, čemuž nasvědčují tři rodinné znaky nade vchodem, z nichžto levý Valdštejnský zalíčen jest; v prostředním poznáme „odřivous" pánův Osovských a v pravém lva Žerotínského (znaků to obou manželů paní Kateřiny z Valdštejna). V pravo ode vchodu jsou ve zdi vytesány tři průpovědi, z nichž jen obě spodní dobře přečísti lze, totiž: 1. Člověk skoupý, lakomý a neužilý čím více má, tím více žádá, a toho, co shromažďoval, užiti neumí. A vzal by pro zisk netoliko to, co v své moci má, ale i vlastní duši rád prodal, kdo by mu

Obraz 20. Kamenice od jihozápadu.

za ni peníze dal". 2. „Nemůže v světě nic dražšího býti, jako když člověk může přítele nebo tovaryše věrného míti".

Jest zde obecní radnice, pivovar, nemocnice na kopci u kostela, kterouž založil l. 1828 tehdejší farář Ignát Vyškovský, pošta a četn. stanice.

Okresní silnice vede z Třebíče Kamenicí do Polné.

O Kamenici neví se nic určitého až do r. 1556, kdy jakožto městečko i s farou přináležela k panství Třebíčskému. Léta 1568 postoupil tehdejší pán Kamenický Smil Osovský z Doubravice a na Třebíči zdejším obyvatelům panských zahrad a jiných pozemků, pak dvou rybníkův a stodoly, což dříve jen měli v nájmu.

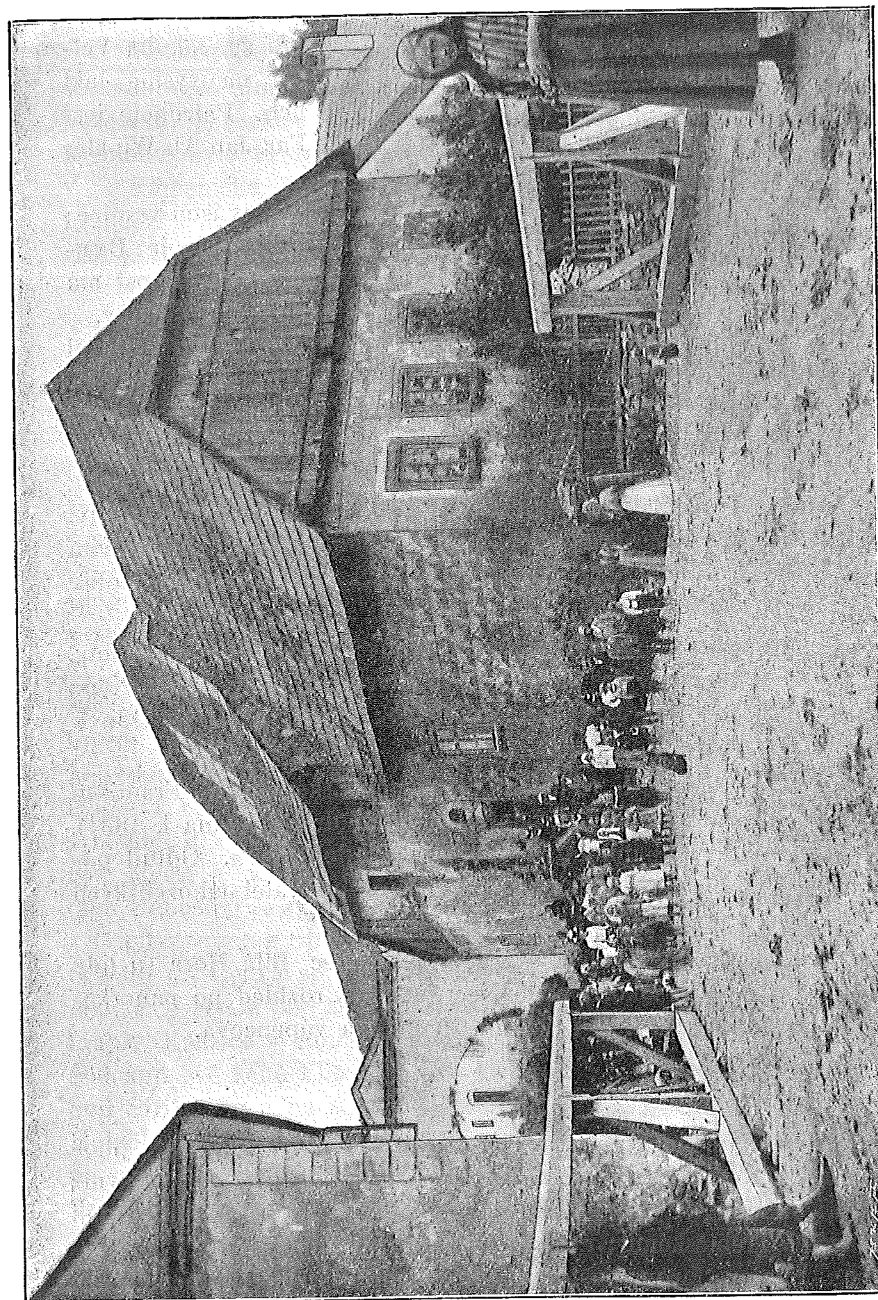
V 16. a 17. stol. připomínají se na zdejší faře kněží evang. Jiří (1553—1558), Jan (1560—1562), Sixt (1568), Kašp. Albin Hořepnický (1581), Mat. Posthumius (1585), Matouš (1612).

Z těchto let mají Kameničtí zachované staré úřední knihy a to: rejstra z l. 1566—1645, svatební smlouvy z l. 1579—1735, knihu gruntovní vedenou od r. 1578, knihu závětní, která se počíná r. 1579 za správy urozeného vladyky, Bořivoje Bořka Nepoliského ze Záchrašťan, ouředníka na Třebíči. Knihy ty založeny jsou písařem Martinem Zabranským. V poslední z nich jsou na titulním listě tato hesla: „Čiň dobře, šlechetně i také právě, neboj se císaře ani též krále, tak chválu od každého budeš míti, kdyžto před lidi smíti budeš jíti". „Wer seiner Zungen hat Gewalt, der wird mit Ehren werden alt". „Meliora sunt vulnera diligentis, quam saeva oscula blandientis". Mimo to mají „kupní smlouvy" z l. 1530—1790 a starou kroniku o Kamenici ze XVI. stol.

Kateřina z Valdštejna a na Brtnici udělila obci l. 1613 podační právo na obsazování fary, jehož obec užívala do roku 1621. Po obnově katolictví byla fara spravována z Třebíče; l. 1648 nastoupil prvý a velezasloužilý farář Vincenc Julius Lunaeus.

Po novém roce 1620 jel „zimní" král Bedřich Falcký od Polné přes Kamenici do Třebíče a zavítal tam dne 10. ledna 1620, kde se zdržel na zámku přes noc, a ubíral se následujícího dne dále přes Dalešice k Mor. Krumlovu. V Polné uvítali jej vyslanci stavův moravských s čestnou stráží sestávající ze tří švadron těžké jízdy moravské.*)

*) Pavel Skála ze Zhoře.

Obraz 21. Tvrz v Kamenici.

V Kamenici jest katolická fara s kostelem sv. Jakuba Velkého, připomínaným již v XV. století; stojí na výšině tak, že se k němu vystupuje po sedmdesáti stupních. Patronem jest Josef hrabě Valdštejn-Vartenberk na Třebíči. Far. Jan Al. Winkler († 1815) založil farní knihovnu.

První matrika byla založena l. 1640. Přifařeny jsou vesnice: Řehořov, Kamenička a Vržanov; přísluší sem též kolonie: Březina se dvanácti a Prosejn s pěti obyvateli. Celá farnost má 2773 osadníky vyznání katolického, 16 nekatolíkův a 7 židův.

Uprostřed městečka stojí kaple sv. Anny, kterou vystavěl l. 1730 farář Karel Streit, jenž tu působil v l. 1717—1748.

Kamenice má pětitřídní českou školu obecnou se 389 žáky; přiškoleny jsou Kamenička 1 a Vržanov 2 km zdálí.

Obcí sem přísluší Vržanov se 126 obyv. a 2·0 km² pozemků, tak že celá obec politická má 2023 obyv. se 20·5 km² pozemkův.

Obyvatelé zabývají se polním hospodářstvím, tkalcovstvím a zvláště obuvnictvím (200 obuvníkův). V obci jest spolek dobrovol. hasičův.

Městečko má pět výročních trhův: 1. čtvrtek po Hromn., 2. čtvrtek před sv. Josefem Pěst., 3. čtvrtek před sv. Janem Nep., 4. čtvrtek před sv. Jak. ap. a 5. čtvrtek po sv. Václ. — Dobyt. trh o výr. trhu.

Kamenice jest rodištěm komorního kapelníka Františka Krommera (nar. l. 1759, zemřel ve Vídni dne 8. ledna l. 1831), jenž tiskem vydal mnoho hudebních skladeb svých. Odtud pocházel také básník Jakub z Kamenice, spisovatel náboženských řečí, jenž zemřel 1565 ve Velkém Meziříčí.

Jihozápadně Kamenice vystupuje kopec Bílá Hora (u lidu Kolín) 636 m vysoko, z něhož jest rozkošný rozhled po pahorkatině českomoravské. V rule jsou tu ložiska vápencová.

Vržanov

(dle osob. jména Vržan), vesnice se 126 obyv. 2 km cesty jihozápadně Kamenice, ležící za kopcem Strážkou 626 m vysokým; tvoří s Kamenicí jednu politickou obec. Náležel klášteru, později panství Třebíčskému; r. 1556 bylo zde 5 lánníkův.

Školou, farou, poštou a četn. stanicí přísluší Kamenici.

Kamenička.

Vesnice tvořící samostatnou politickou obec se 282 obyv. českými v 47 domích. Hlavní výživou jest rolnictví. Má 7·5 km² pozemkův a rozkládá se východně Kamenice na výšině. Po válce třicetileté bylo tu 15 domův osedlých, 5 pustých.

Kamenička jest přiškolena i přifařena Kamenici, kamž přináleží i poštou a četn. stanicí; jest posud částí panství Třebíčského. R. 1556 žil tu svobodník a jmenoval se dle Kameničky.

Kněžice

(kněžíci, obyvatelé poplatní kněžím,), největší vesnice hejtmanství Jihlavského, jihovýchodně Jihlavy 549 m nad hladinou mořskou. Osada se skládá ze 154 čísel s 1071 obyv. a má 17·4 km² pozemkův. Tvoří s Rychlovem a Vískou jednu politickou obec se středem v Kněžicích o 1320 obyvatelích a se 20·4 km² pozemkův. Po válce třicetileté tu bylo 36 domův osedlých, 3 pusté; r. 1678 25 starých osedlých, 1 nově osedlý, 11 nových pustých, 2 staré pusté.

Již r. 1222 připomíná se v listinách Dětřich z Kněžic.

Léta 1340 náležela část Kněžic i s vesnicemi Vískou, Hrotovem a Brodci zdejšímu proboštství praemonstrátů kláštera Želivského v Čechách. Byla tu tvrz. R. 1364 prodali Hrut, Dobeš Hereš a Vok bratří z Kněžic Bohušovi ze Staříče ves Kněžice s lukami a kobylnou, dvě čtvrti vsi Střížova s lesy a rybníkem, ves Mosty a ves Ryšov. R. 1378 přikoupil Jan z Holoubka (syn Bohušův) se svými příbuznými Bohuškem z Vanče a Danielem z Čepího vesnice Střížov, Přímělkov, půl Smrčného, Komárovice, Ořetín od Čeňka ze Střížova a syna jeho Ješka a zapsal své manželce Hyzle 300 kop. R. 1392 prodal Mikuláš Rulant z Holoubka Kněžice svému bratru Bohuškovi; r. 1407 zapsal tento 160 kop své ženě Elišce na dvoře v Kněžicích, na velkém rybníku pod Střížovem a na Černém lese. R. 1415 Helena, vdova po Rulantovi z Bohuslavic, vzdala se všeho práva na věno v Kněžicích na prospěch Bohuše z Holoubka, a 2 léta potom prodal Bohuš Kněžice s příslušenstvím Drhovi z Dolan. Faru Kněžickou obsazovali tehdy praemonstráti, i byl zdejší farář vždy zároveň proboštem řádu praemonstrátského, jemuž uvedené vesnice náležely

a pro které často vznikaly pře se sousední šlechtou. Tak r. 1447 žaluje farář Kněžický Drslav Václava z Kněžic, že sobě neprávem potok jakýsi přisvojuje a že zajal faráři poddaného.

Rokem 1480 počínají se žaloby Želivského opata Václava na Hynka Brtnického z Valdštýna u zemského soudu pro 200 hřiven za odňaté vesnice Brodce, Hrotov a Vísku, kteroužto žalobu farář Jan obnovuje v letech 1481 a 1490. Roku 1492 zastavuje vesnice tyto Želivský opat i farář Kněžický Burianovi z Valdštýna, což potvrdili l. 1512 král Vladislav, jakož i l. 1525 král Ludvík. Ale žaloby se přece obnovují jak se strany opata Bartoloměje l. 1523, tak i Kněžickým farářem Mikulášem l. 1524, Petrem l. 1529, Bartolomějem l. 1531 a Janem 1536, až konečně Želivský opat Ondřej vesnic zmíněných i s patronátem Kněžickým postoupil smlouvou a — jak se udává — za dar kmotrovský Zdeňkovi z Valdštýna ku zboží Trhovobrtnickému, začež klášteru Želivskému ročně bylo pojištěno 30 zl. mor. na městečkách Opatovu a Staré Říši. Činem tímto zaniklo proboštství, a farnost stala se brzy nekatolickou.

Od roku 1625 byly Kněžice kommendou fary Trhovobrtnické. Konečně roku 1769 nadána fara Kněžická expositem neodvislým od Brtnického faráře, a r. 1785 byla zřízena samostatná místní kuracie (Matice náboženská doplnila kongruu), a konečně počátkem r. 1858 povýšena na faru.

Fundatorem jejím jest farář Trhovobrtnický P. František Josef Stejskal, jenž lokálku nadal ze svých příjmů l. 1769. Právo patronátní má kníže Collalto.

Léta 1566, dle urbáře Trhovobrtnického, byli v Kněžicích 54 gruntovníci, z nichž dvě rodiny dodnes zachovaly rodný dům. Tehdy platili ouroku pololetně z lánu 21 groš bílý, polesného 1 groš a 1 slepici; z půllánu právě tolik ročně; z podsedku 3 až 5 grošů pololetně. Obec platila z lázně, kterouž držel Šalkovský, pololetně 6 gr., polesného 1 gr. a slepici. Řezník dával pánovi z poraženého dobytka cent loje.

Summa platu Svatováclavského, kromě polesného, činila 30 kop 2 gr. a 1 halíř.

Kostel Kněžický, bývalá filiálka chrámu Trhovobrtnického, zasvěcen jest sv. apoštolu Jakubovi Velkému. Že kostel tento býval druhdy větší, tomu nasvědčuje zbytek malby vnitř bývalého velkého kostela na omítce na zdi před oltářem. Krásná malba tato

„Proměnění Krista Pána na hoře Tábor“ jest teď na půdě, jelikož vyšší zeď bývalého kostela vyčnívá nyní až sem. Věže, velká i malá, jsou kryty plechem r. 1837 a mají 3 zvony: největší, 10 centů vážící, ulitý r. 1501, s gotickým nápisem: „Léta Páně tisícího pětistého a prvního tento zvon ulit jest ke cti a chvále Pánu Bohu všemohoucímu i Panně Marii a sv. Jakubu“; menší, 4 centy 48 liber těžký, byl asi téhož roku ulit jako největší, ale pro silné zvonění proti bouřce pukl l. 1771. Byl pak potom ještě téhož roku přelit a nazván „Sv. Jan Křtitel“. Zvon tento, teď pouze 4 ct. 31 lib. těžký, pukl l. 1830 opět a byl zase přelit l. 1833. O nejmenším zvonu na druhé malé věži, vážícím 1 ct. 50 liber, nemožno zjistiti, kdy byl ulit; má na sobě několik nejasných písmen a jména sv. evangelistů: „Joanes, Matheus, Lucas, Marcus“. —

Farář Fr. Bobrovský (1813—1818) sepsal dobré protocollum domesticum.

Hřbitov jest od r. 1821 za osadou při silnici Stonařovské.

Fara stojí v krásné, veliké zahradě u kostela.

Celá farnost má 2418 osadníků, vesměs katolíkův. Přifařeny jsou osady: Brodce, Hrotov, Jestřebí, Rychlov a Víska.

Kněžice mají 5třídní českou školu obecnou se 379 žáky.

Přiškoleny jsou: Brodce 2, Hrotov 3, Víska 1, Rychlov 3, Brtnice Nová 3 km zdálí.

Roku 1769 byl rektorem školy, kantorem a varhaníkem v Kněžicích Václav Sobotka; od kostela měl 3 zl. důchodu.

V obci křižují se okresní silnice Jihlavsko-Opatovská a Batelovsko-Třebíčská. Jest tu lovecký zámek s parkem a hospodářským dvorem poplužním, pak dva mlýny s pilami, poštovní úřad, záložna a spolek dobrovolných hasičův.

Nad rybníkem při okresní silnici z Kněžic do Opatova u zmíněného loveckého zámku strmí lípa věkovitá, jíž slovutný spisovatel monsg. Dr. Matěj Procházka, rodák a čestný občan Trhovobrtnický, opěvoval básní allegorickou.

Rychlov

(dle osob. jména Rychlý), vesnice 3 km cesty severně Kněžic na stráni v úvalu ležící, má 84 obyv. Katastrální obec tato má 1·0 km² pozemků; obcí politickou, školou, farou a poštou náleží do Kněžic.

Léta 1566 bylo zde 5 osedlých, a to 3 pololánníci, pak 2 domkáři. Dávky vybíral pán dle své vůle. Po válce třicetileté byly tu 4 domy osedlé, 2 pusté.

Víska,

druhdy Veska, jest vesnice severovýchodně při samých Kněžicích (se 165 obyvateli), kamž jak obcí politickou, tak i školou, farou i poštou náleží a s nimiž sdílela i stejné osudy.

Katastrální obec tato má 2·0 km² pozemkův.

R. 1566 bylo tu celkem pouze 7 osedlých, samí pololánníci. Úroků platili, i se 7 groši polesného, celkem ročně o sv. Václavě 2 kopy 26 gr.

Kosov

(dle osob. jména Kos; něm. Gossau), vesnice jihov. Jihlavy, má 24 domy, jež obývá 195 obyv. Osada má 5·7 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 9 domův osedlých, 3 pusté.

Politickou obcí sem příslušejí Hynčov, Studničky a Sasov s 613 obyv. a společně 17·3 km² pozemkův. Připomíná se již r. 1233.

Kosov má jednotřídní školu německou se 45 žáky; přiškoleny jsou Studničky 3 km vzdálené. Zde jest spolek dobrov. hasičův.

Kosov přifařen jest Jihlavě, kamž přísluší i poštou a telegrafem, ale četn. stanicí do Luk.

Obyvatelé pěstují dobré tuříny.

U vesnice na straně západní stojí památný smrk; dříve tu stávaly tři („U 3 smrků") a mlýn.

Hynčov

(něm. Heinzendorf), dle osob. jména Hynek neb Hynce, jest vesnice severovýchodně Jihlavy v levo od silnice k Brnu; má 24 domy se 196 obyv. a 5·4 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 6 domův osedlých a 1 pustý.

Přiškolen jest se 37 žáky k Helenovu za 1·8 km zdálí, přifařen však Jihlavě, kamž přináleží i četn. stanicí. Poštou a telegrafem patří k Helenovu. Politickou obcí přísluší Kosovu.

Hynčov patřil do Čech a přináleží Moravě teprve od nového ohraničení l. 1750. R. 1647 byl Švédy vypálen.

Studničky

(Studýnky; něm. Klein Studnitz), ves jihovýchodně Jihlavy, mají 16 domův se 135 obyv. Po válce třicetileté tu bylo 10 domův osedlých. Již za stol. 15. bylo tu 11 selských statkův. Přiškoleny jsou Kosovu, kamž náležejí i obcí politickou. Katastrální obec má 4·5 km² pozemkův. Farou, poštou a telegrafem patří k Jihlavě; četn. stanicí však do Luk.

Sasov

(přeloženo z něm. Sachsenthal), vesnice ze 12 domků s 87 ob. Osada rozkládá se jižně Jihlavy. Katastrální obec má 1·7 km² pozemků; obcí politickou přísluší Kosovu.

Sasov jest přifařen a přiškolen k Jihlavě (III. okresu), chlapci chodí do 5třídní školy a dívky do 6tř. v ulici Höckově. Náleží sem i poštou, telegrafem a četn. stanicí.

R. 1668 koupil dvůr zdejší „Bürgerlust" Tob. Jindř. Gosko ze Sachsenthala za 600 zl., a r. 1721 od rodiny jeho koupila jej obec Jihlavská, r. 1778 rozpustila a rozdělila 11 poddaným svým. Tak vznikla obec Sasov, která přijala jméno rodiny Sachsenthalské.

Kozlov,

ves (pojmenovaná dle osob. jména Kozel) ³/₄ hod. cesty severovýchodně Vys. Studnic, 497 m nad Adrií — ležící v úvalu, má 601 obyv. v 77 domech. Po válce třicetileté bylo tu 16 domův osedlých a 5 pustých.

Půdorys osady má podobu obdélníka, náves jest široká okrouhlá a na obou koncích široce otevřena. Do vsi vedou tři cesty již od nepamětných dob. Domy stojí vedle sebe štítem do návsi, grunty jsou po obou stranách, a chalupy nepravidelně na koncích návsi. Asi 500 m na východ stávala někdy pazderna, kolem níž během tohoto století postaveny domky tak, že vznikla oddělená část osady Kozlova, která slove „Kozloveček" aneb také „Malé Polsko", ze 6 chalup.

Před domy jsou odedávna zahrádky. Stavení jsou z kamene, cihel i z „vepřovic“ a jsou zomítána.

Lid nosí kroj německý, neznaje něm. jazyka.

V Kozlově jest dvůr panství Luckého, náležející Antonínu hraběti Widmannovi Sedlnickému.

Kozlov přináležel od nepamětných dob klášteru Třebíčskému. Dle register panství Třebíčského z r. 1556 bylo zde 16 lanníkův a 1 man jménem Jeřáb. Léta 1451 vykoupili osadníci Kozlovští zdejší rychtu za 12 kop grošův od Třebíčského opata Trojana.

S Kozlovem tvoří jednu politickou obec Rytířsko s Loudilkou; celá tato obec má 710 duší a 13·3 km² pozemkův.

Přifařen jest Kozlov do Vys. Studnic. V obci jest kaple, postavená l. 1867, v níž jsou 2 sochy přirozené velikosti, představující sv. apoštoly Jana a Pavla; pocházejí prý z bývalého kláštera Trhovobrtnického. Dříve stávaly ve staré menší kapličce.

Škola byla založena l. 1788 obcí Kozlovem s Rytířskem v jedné chalupě, kdež vyučováno 37 dítek. Služné učitelovo tehdy bylo úhrnem 259 zl. 28 kr.

Roku 1859 zmenšeno služné toto na 210 zl. 13 kr., jež pak potrvalo až do r. 1869.

Nová budova školní byla vystavěna l. 1848 nákladem vrchnosti; obyvatelstvo přispívalo potahem a ruční prací.

Pamětní kniha založena byla nynějším správcem školy Jaroslavem Vozábem l. 1886. Knihovna žákovská má přes 60 svazkův.

Nejdéle zde působili učitelé: František Lafuntál, Frant. Sax a Jan Plachý.

Škola jest česká a jednotřídní se 140 žáky; přiškoleno jest Rytířsko 1·25 km zdálí.

Obec má 88 km² pozemků, z nichž jest polovice pastvin, které skytají málo užitku.

V Kozlově jest od r. 1889 hasičský sbor zřízený učitelem Jaroslavem Vozábem; obec l. 1890 postavila hasičské skladiště. Poštou patří obec do Vel. Beranova.

Rytířsko

(t. j. bývalé sídlo rytířské) má 7 domů s 53 obyv. a náleží obcí politickou ke Kozlovu. Osada leží na rovině uprostřed lesů 1 hod. cesty západně Vys. Studnic, při okresní silnici z Jihlavy ke Žďáru. Vystavěna jest osada na pusté osadě Rycherce.

Jest tu dvůr a myslivna Luckého hraběte Ant. Widmanna Sedlnického.

Katastrální obec tato, jež má 4·5 km² pozemků, byla v XVI. a XVII. století pusta, od r. 1721 jest opět obydlena. Na místě myslivny stál v roce 1750 malý vrchnostenský zámek.

Osada jest přiškolena do Kozlova, přifařena do Vys. Studnic.

Loudilka,

nová kolonie, rozkládá se při silnici císařské z Jihlavy do Brna. Na Loudilce jest 6 domů s 56 obyv., kteří mají 0·42 km² pozemkův.

Osada přifařena jest do Luk, přiškolena do Vel. Beranova, 1 km cesty vzdáleného. Politickou obcí přísluší ke Kozlovu.

Loudilka přináležela až do r. 1890 k obci Votínu (hlavní obec Luka), však při všeob. sčítání lidí roku uvedeného připojena byla s dom. čísly k obci Kozlovu.

Kostelec

(něm. Wolframs) leží v údolí po obou stranách silnice z Jihlavy do Jindř. Hradce v Čechách, na pravém břehu řeky Jihlavy při ústí Třeštského potoka, těsně při hranicích českomoravských 520 m nad mořem jihozápadně Jihlavy.

Vesnice tato o 58 číslech tvoří sama o sobě politickou obec se 413 obyvateli. Pozemků má 8·08 km². Po válce třicetileté bylo tu 23 domův osedlých. Pověst vypravuje, že osada byla druhdy na výšině asi ¼ hod. cesty vzdálené — nyní lesem porostlé.

Domy stojí těsně vedle sebe, štítem k silnici; gruntovní domy ve středu, chalupy po obou koncích vesnice. Před domy jsou od nepamětné doby malé zahrádky. Nábytek nevykazuje nic zvláštního; stěny ve světnicích jsou hustě obrazy pokryty. Lid nosí kroj Jihlavských Němců venkovských, jak v části všeobecné byl vylíčen.

L. 1512 koupilo město Jihlava od Jana Kobíka ves Kostelec za 2800 kop českých grošův. Poddaní obyvatelé robotovali městu Jihlavě nejvíce tím, že dováželi z rozsáhlých lesů obecních dříví do města.

Jméno má Kostelec dle „kostela“ jako nedaleká Cerekev dle „církve“, což rovněž znamenalo kostel. Pravdě podobno, že Kostelec jest starou farní osadou založenou Olbramem (Wolfram).

Farní kostel sv. Kunigundy vystavěn byl l. 1805; na oltáři stojí dřevěná socha patrončina. Kostel jest klenutý; u kostela hrobka pánů z Vestenhofa. Kolem kostela rozkládá se hřbitov. Na místě kostela stávala druhdy jen kaple. Osada patřila duchovní správou k Vilánci, 2 hod. cesty vzdálenému.

Lokalní kurácie katolická jest tu zřízena l. 1785, od kteréžto doby jsou tu také matriky. Farou stala se r. 1859. První faráři byli kapucíni. Farních osadníků jest celkem 847, z nichž 6 nekatolíkův a 5 židů; národnost po většině německá.

V XVI. století byli obyvatelé Kostelce vyznání Augšburského.

Zvony na věži jsou staré: Největší, 3 centy těžký, má nápis: „Anno Domini MDXLVIII. — Verbum Domini manet in aeternum“. Druhý, asi 2 centy těžký, má nápis: „Anno Domini 1695. Haec campana in honorem Reg. M. S. Kunegundis V. fusa“; dole stojí „Goss mich Christian Iva. Him in Iglau“. Třetí zvonek nemá nápisu, ale dle opotřebování jeho zdá se velmi starým. — Zvonek čtvrtý „umíráček“ má nápis nečtitelný.

V kostele jest baptisterium z roku 1630.

Patronem kostela a fary jest Matice náboženská. Přifařeny jsou mimo Dvorce a Vestenhof z Čech, Salavice $^3/_4$ hod. cesty na jih vzdálené.

Škola založena byla l. 1787. Jest jednotřídní s vyučovací řečí německou a má 97 žákův. Přiškoleny jsou Dvorce 1 km (v okr. hejtm. Něm. Brodu) a Vestenhof za 0·2 km zdálí (v okr. hejtm. Pelhřimovském) na levém břehu řeky Jihlavy.

Obec má dobr. hasičský sbor a poštovní úřad. Jest zde též stanice a telegraf českomoravské příční dráhy, otevřené 3. dne m. listopadu l. 1887; četn. stanicí přísluší Batelovu. Katastrální obec má 8·8 km² pozemkův.

Jmění obce: 7 jiter rolí, 5 jiter luk, 25 jiter pastviska, 110 jiter lesa a 10 jiter rybníkův.

Kolem r. 1370 drželi zdejší statky dva majitelé. Roku 1501 nadává kostel několika rybníky Vavřinec Kobík, majitel Kostelce. Když l. 1512 zakoupila ves tuto Jihlava — jak uvedeno — a rozšiřovala tu, jakmile se l. 1525 stala protestantskou, evang. učení.

Jesuité Jihlavští zavedli opět učení katolické, ale fary neobsadili, nýbrž přidělili ji Stonařovu a pak od r. 1660 Vilánci, při němž zůstala až do roku 1785, kdy fara i kostel nadány byly Maticí náboženskou.

Naproti moravské vsi Kostelci (nedaleko české vsi Cejle) leží samota Vestenhof (Tvrzský Dvůr) se starobylým tvrzištěm; to i název dvora svědčí o tom, že tu stávala tvrz, kteráž se jmenovala Kostelec po kostele a vsi nedaleko ležící. Ke tvrzi této, kteráž patřila ve 14. věku markrabství Moravskému, přínáležela také část Kostelce.

Roku 1365 dne 17. března odevzdali Oldřich Hamer a bratr jeho Mikuláš Hamer z Kostelce statky, kteréž drželi v klášterství Želivském, opatovi tamějšímu. Mikuláš se zase připomíná l. 1366 (na pečeti žernov).

Léta 1381 prodal Havel z Pacova ves Kostelec s tvrzí Jaroslavovi ze Šternberka. Okolo r. 1390 připomíná se Havel z Kostelce, jenž držel od biskupa Pražského dva lány v Cejlu.

Tvrz zanikla asi v XV. věku, a grunty k ní náležející přišly neznámým způsobem k panství Pelhřimovskému, od kterýchž dob se tato strana počítá k Čechám*).

Roku 1570 dne 2. dubna prodal Karel Říčanský z Říčan a na Pelhřimově, držitel panství zápisného Pelhřimovského, dvůr poplužný, jemuž říkali Němci „Vestenhof“, obci města Jihlavy za 156 kop grošů českých. Později zanikl dvůr tento, ale popluží jeho počítáno vždy k panství Jihlavskému.

Nade mlýnem jest opyš ostrohu a na opyši tvrziště, na němž se spatřují sklepy, kousky zdí a malty. Východně odtud v mokrých lukách jest druhé tvrziště čtverhranné na dva díly rozdělené.**)

Lhota Panenská,

vesnice 1 hod. cesty severovýchodně Trh. Brtnice, k níž jest přifařena, tvoří s vedlejšími osadami Malým a Smrčným Dolním jednu politickou obec a školní obec se 679 obyvateli

*) Roku 1550 patřila k Pelhřimovu část Kostelce; též r. 1565.

**) Sedláček, Hrady a zámky české, IV. 318.

a s 12·2 km² pozemků; jinak tvoří Lhota Panenská jednu, Malé s Dol. Smrčným jinou obec katastrální.

Lhota jest rozložena v rovině jihovýchodně města Jihlavy, má v 50 domech 311 obyvatelů národnosti české a vyznání vesměs katolického. Po západních a severních hranicích katastrální obce Lhoty, jež má 9·4 km² pozemků, s Malým — které se Smrčným Dol. má 2·8 km² pozemků — teče Brtnička, přítok řeky Jihlavy. Po válce třicetileté tu bylo 21 domův osedlých a 1 pustý.

Lhota tato ve XIII. století připomíná se v listině jménem „Legota". Přívlastek „Panenská" vysvětluje se tím, že Lhota l. 1234 byla vlastnictvím panenského kláštera v Tišnově; později připadla ku hradu Rokštýnu a tím dostala se Valdštýnům Brtnickým.

Domy osady, jež stojí na náves štítem, jsou odděleny mezerami; zahrádky před domy jsou zřízeny většinou v nedávné době. Stavení jsou většinou z kamene a zomítána; kryta jsou šindelem, hospodářská stavení došky. Chlévy stojí pod jednou střechou vedle lidského obydlí; poblíže kůlna, opodál stodola. V předu domu jest síň, na jedné straně kuchyně k letnímu vaření; s jiné strany se jde do velké světnice, vedle níž bývá komora. Okna ze světnice hledí na náves.

U okna v koutě stojí dosti veliký stůl s lavicemi, které se táhnou pod okny; ke stolu jest přistavěno několik židlí. Někde u stěny stojí 2 postele. Nábytek jest prostý, bez ozdob. Kamna veliká stávají vedle dveří a kolem nich lavice; za kamny bývá pec, na níž spávají dítky a čeleď.

Ráz kroje národního jest porušen; starší lidé nosívají kožichy s barevným vyšíváním a kožené do vnitř rounem obrácené kalhoty. Mladší lidé, zvláště ženské, valem přizpůsobují oblek svůj městskému.

Starých památek zde není.

Dle urbáře Trhovobrtnického z roku 1566 byli zde 22 osedlí, z nichž 2 rodiny Zadražilova a Jůrkova dodnes zachovaly své rodné lány.

Lhota přifařena jest k Trh. Brtnici. Roku 1830 jest zřízen ve Lhotě hřbitov na návrší 522 m nad mořem, na nějž pochovávají své mrtvé ze všech tří osad. Na hřbitově jest filiální kostel zasvěcený sv. Antonínu Paduanskému. Vystavěn byl l. 1842 nákladem všech tří osad prostě, ale úhledně; jest dosti prostranný, a má dobré varhany.

Všeckny 3 osady byly původně přiškoleny do Trhové Brtnice. Protokolem ze dne 18. září l. 1788 založena ve Lhotě samostatná škola. Do roku 1827, kdy byla postavena budova školní, bylo vyučováno v domech soukromých. R. 1887 pořízena byla obcí přístavba, a škola rozšířena ve dvojtřídní. Nyní má 144 žáky. Přiškoleny jsou obce: Malé 2·4 a Dolní Smrčné 2 km zdálí.

Od roku 1788 do r. 1875 působili zde učitelé:

Šťávové, a to: děd Tomáš 32 roků, otec Tomáš 38 rokův a syn Antonín 17 roků; nyní Jan Večeřa.

Knihovna žákovská jest o 87 svazcích; založena byla l. 1883 řídícím učitelem Janem Večeřou, který založil také l. 1887 knihovnu pro lid.

Obec má sbor dobr. hasičův a skladiště hasičské. Jmění obecního není; z hojného zdejšího zboží bývalé vrchnosti Trhovobrtnické zůstaly pouze 3 rybníky na návsi a „Nový rybník" nade Lhotou, taktéž panský, jiného majetku velkostatek zde nemá.

Jména tratí jsou: Ochozy, Na kroupce, V strážnici, Ve žlebích, Ve vlčím hrdle, U medvěda křoví, Na Rejchlovici, Na skalným, Na Pavlici, Na Drndálce, Na zátokách, v Rudě (na cestě k Trh. Brtnici, kde jest hnědel, na který se zde kdysi dolovalo,), Na podhradí (blíže Rokštýna).

R. 1790 byl zde dobytčí mor. a r. 1805 veliký požár.

Malé

(svým rozsahem malá vesnice) jest vesnice 2·4 km cesty severozápadně Lhoty Panenské, leží v dolíku; na návsi jest rybník. Osada má ve 25 domech 185 českých obyv. vyznání vesměs katolického; obcí a školou přísluší do Lhoty Panenské, přifařena však jest do Trh. Brtnice. Po válce třicetileté tu bylo 11 domův osedlých, 1 pustý.

Malé náleželo l. 1234 panenskému klášteru Tišnovskému; v listině zakládací „U Malego". K Malému přináleží mlýn „Doubkov" zdálí za 2 km na severozápad v hlubokém údolí Brtničky, sevřeném strmými skalami a příkrými stráněmi.

Dle urbáře Trhovobrtnického z roku 1566 bylo zde tehdy 12 osedlých, z nichž rodiny Markova a Tomanova dodnes zachovaly rodné lány.

Summa ouroků z té vsi tehdy byla dle téhož urbáře o sv. Václavě 4 kopy 9 grošů bílých.

Smrčné Dolní

(dle okolních smrkových lesů), na pravém břehu řeky Jihlavy, má 31 domů rozestavených po stráních a v údolí potoka, který teče z rybníka Lhotského a vlévá se u této osady do řeky Jihlavy s pravé strany; obyvatele vesměs české má vesnice 183, vyznání katolického. Ode Lhoty, kamž patří obcí i školou, jest zdálí za 2 km na východ, farou přísluší Trh. Brtnici.

Kdysi říkalo se osadě „Smrčnov“, též „Smrčná“.

Léta 1234 náleželo Dolní Smrčné klášteru panenskému v Tišnově.

Blíže obce stojí o samotě mlýn „u Kremláčků“, jehož majitel Hubert Vařbuchta přičinil se o stavbu kaple zdejší.

Dle urbáře Trhovobrtnického z roku 1566 bylo zde 14 osedlých. Po válce třicetileté bylo tu 13 domův osedlých.

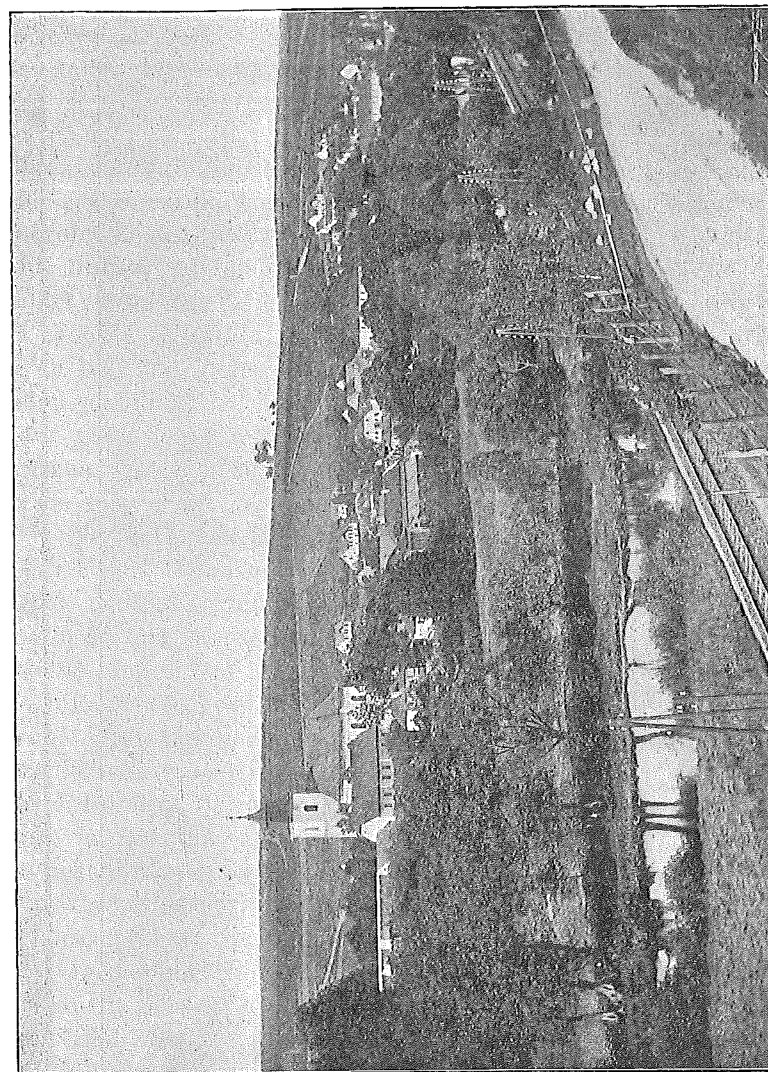
Luka,

druhdy Louka, „Na Louce“, městečko jv. Jihlavy v dosti hlubokém údolí 442 m nad mořem, na obou březích řeky Jihlavy a při ústí potoka přicházejícího od Kozlova.

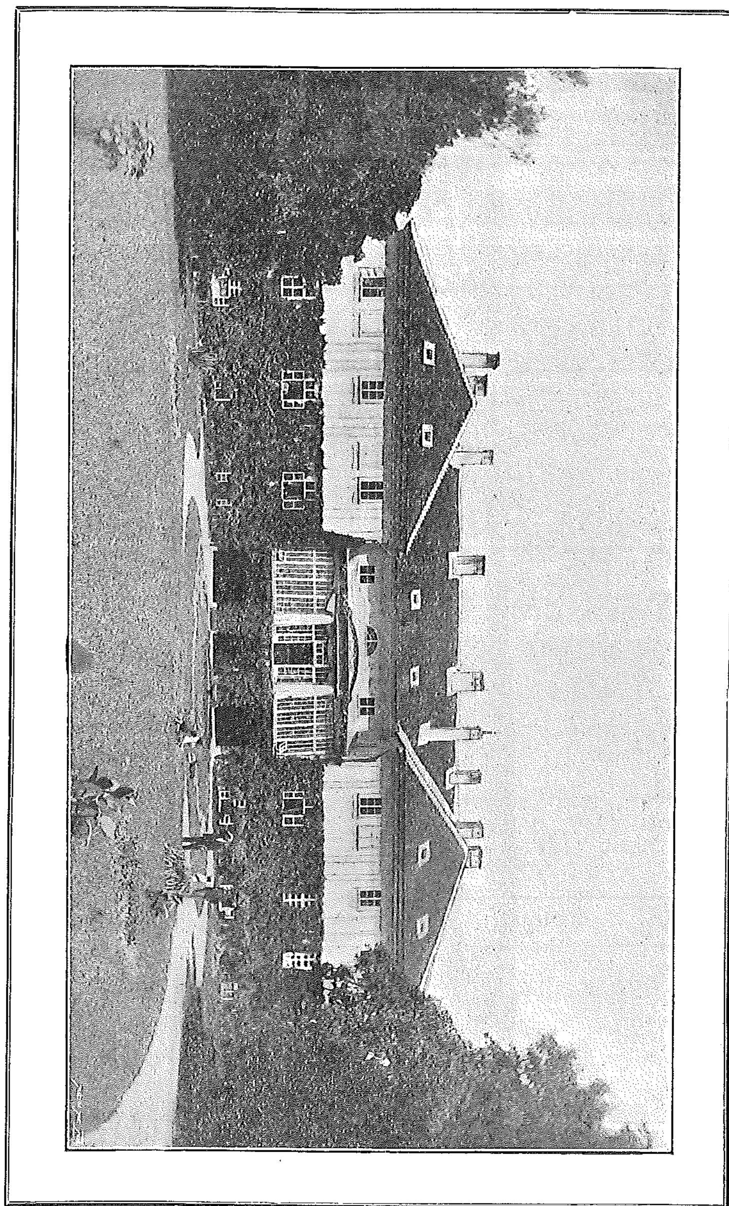
Osada má 1.322 obyvatele ve 178 domech a 10·5 km² pozemkův.

Po válce třicetileté tu bylo 27 domův osedlých, 12 pustých; r. 1679 starých osedlých 23, 7 nových osedlých, 4 nové pusté, 5 starých pustých se 165 m. polí.

Vrchnostenský zámek, jenž strmí na mírné vyvýšenině, jest budova výstavná, o dvou patrech. Stavěti jej dal Max. Oldřich hrabě z Kounic v letech 1739—1747 na místě zámku „neobydleného“, jak jej nazývají listiny z roku 1711. V prostranném sále prvého poschodí visí několik obrazů, předků to nynějšího majitele zámku Antonína hraběte Widmanna Sedlnického, z nichž jeden

Obraz 22. Luka u Jihlavy.

Obraz 23. Zámek v Lukách.

podává obraz Michala šl. Widmanna, bývalého poštmistra v Chebě v Čechách, jejž císař Josef I. povýšil do stavu šlechtického. V témž poschodí jest kaplička Panně Marii zasvěcená. K zámku přiléhá libosad l. 1834 velkým nákladem zařízený ve vkusu anglickém, se dvěma sklenníky a zahradním domkem.

Kostel, zasvěcený sv. apoštolu Bartoloměji, byl nově vystavěn na místě starého v letech 1735—1763 nákladem 4818 zl. Obraz sv. Bartoloměje, zdobící hlavní oltář, jest pěkné umělecké dílo akademického malíře J. L. Šichana z Brna. Ve chrámě jest náhrobní kámen, jenž vyniká krásnou prací kamenickou, s nápisem: „Jiří Dubský z Třebomyslic a na Výčapech." Věž, na místě staré stojící, postavena l. 1804. nákladem 2.041 zl.; mimo hodiny má tři zvony z r. 1504 a 1539. Letočetný nápis zvonů dosvědčuje, že tu byla fara nejpozději počátkem XVI. století, a jak pravdě velmi podobno, byl tehdy pánem podacím klášter Třebíčský. Fara přešla však l. 1560 v držení protestantův a l. 1625 byla zrušena; ale r. 1650 byla nově zřízena a řeholníky spravována až do roku 1672, jak dokazují listiny farní.

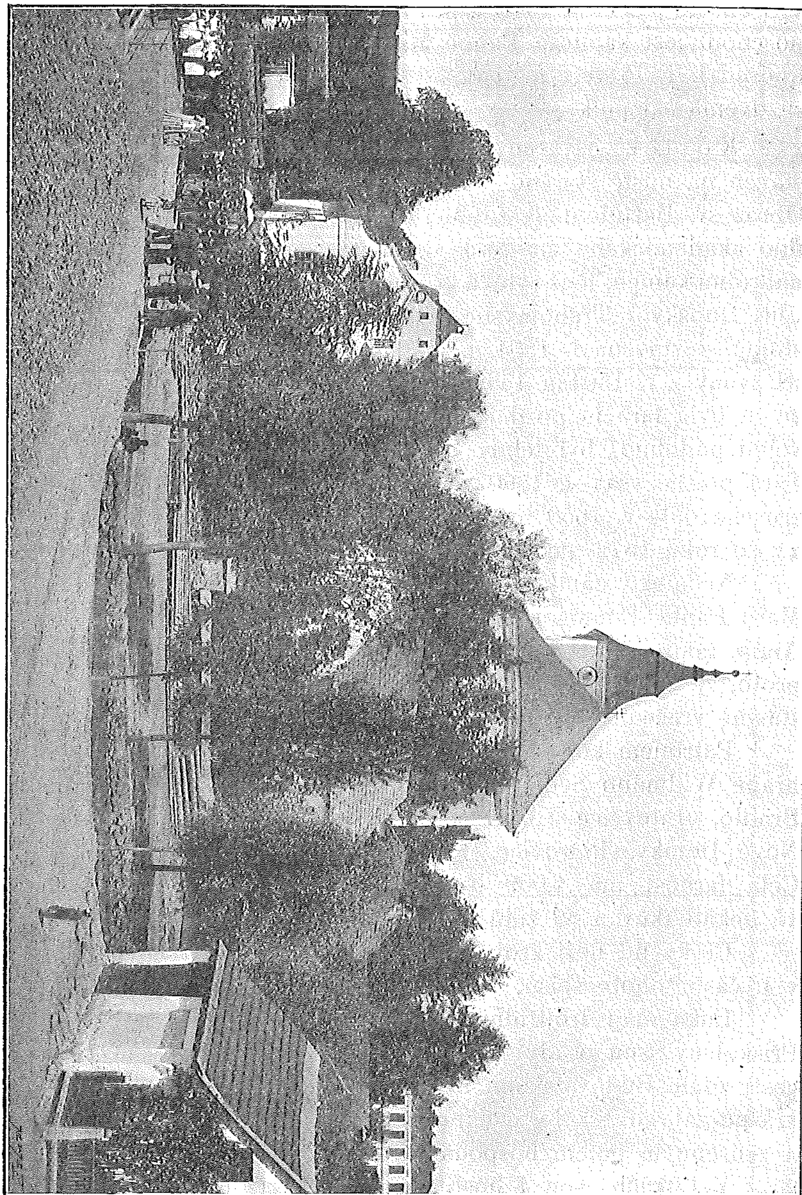
Nedaleko zámku na straně polední stojí kaple zasvěcená Marii Panně Pomocnici a 14 pomocníkům, již vystavěla l. 1734 Anna, manželka Antonína hraběte z Gellhorna, dle slibu učiněného proto, že oba manželé na cestě své po Dol. Rakousích unikli šťastně vražednému útoku.

Patronem kostela i fary jest držitel panství luckého Antonín hrabě Widmann Sedlnický. Přifařeny jsou osady: Beranov Velký, Brádlo, Bítovčice Horní, kolonie Farkačka, Jeclov, Loudilka, Nové Domky, Petrovice, Předvoř, Puklice, Svatoslav a Votín. Celá farnost má 4.009 osadníků, z nichž jest 3.905 katolíků, 15 nekatolíkův a 89 židů; fara přináleží k děkanství Měřínskému.

Český lid nosí kroj Němců z ostrova Jihlavského, vylíčený v I. části tohoto spisu.

Luka mají trojtřídní českou obecnou školu se 270 žáky. Přiškoleny jsou osady: Předvoř 1, Votín 2 a Svatoslav 2·5 km cesty zdálí. Budova školní, l. 1886 nově vystavěná, stojí uprostřed krásné zahrady školní s letní tělocvičnou, ovoc. školkou, parkem a zkušebným polem hospodářským.

V Lukách jsou 4 hostince, 2 mlýny (z nichž jeden parní), přádelna, továrna na vatu a na pletené zboží, pak lihovar velkostatku. Dráha severozápadní jdouc po pravém břehu řeky Jihlavy

Obraz 24. Radnice, kostel a škola v Lukách.

má zde stanici. Okresní silnice jde od Vysokých Studnic směrem poledním do Trh. Brtnice, — druhá z Luk přes Votín a Loudilku na silnici císařskou k Velkému Beranovu.

V Lukách jest pošta a telegraf, četnické stanoviště, dobrovolný hasičský sbor, kontribučenská záložna, sídlo živnostenského společenstva a 3 losovní spolky.

Obyvatelé živí se rolnictvím, řemesly, obchodem a dělnictvím v továrně. Půda na jižní straně jest vápencovita, na straně severní hrubým pískem smíšena a v nížinách dosti úrodná.

Obec Lucká byla diplomem císařovny Marie Teresie l. 1755 povýšena na městečko, a dle diplomu císaře Františka II. z roku 1796 koná se tu 5 výročních trhů: 1. pondělí po obrácení sv. Pavla, II. pondělí po sv. Josefě, 3. pondělí před sv. Duchem, 4. pondělí po Jm. P. M. a 5. pondělí po sv. Martinu. — Dob. trh v den výr. trhu. Týdenní trh ve čtvrtek.

S hlavní obcí tvoří jednu politickou obec Předvoř, Votín a Svatoslav; celá obec politická má 1.611 obyv. a 15·6 km² pozemkův.

R. 1197 daroval kníže Brněnský Spytihněv klášteru Třebíčskému ves Louku (na Louce), kterou vyměnil za Zhoř.

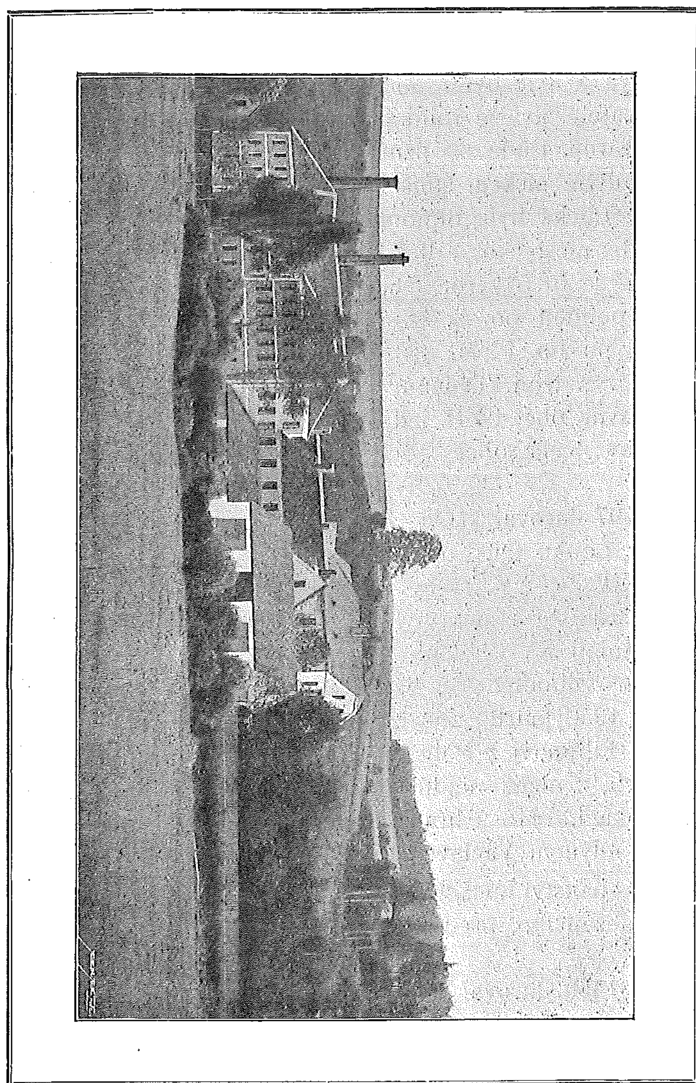
Ve XIV. a XV. století stál nedaleko Luk hrad jménem Hradiště; v místě samém byla tvrz, rychta a vrchnostenský mlýn.

Ve století XVI. byl zde též dědičný soud s rychtářem (fojtství), jehož svobodný dvůr byl za kostelem a slul „Simanovským".

Léta 1350 patřilo zboží Lucké Bohunkovi z Volfířova, který je daroval Filippovi z Polic. Od té doby byly Luka stále v držení pánů jiných, z nichž nejdůležitější jsou: Jan z Heršic, jenž odprodal Luka l. 1446 s hradem Hradištěm, tvrzí místní, svobod. dvorem a mlýnem Václavu Divočkovi z Počepic.

Výnos panství Luckého, dvě kopy, benedikt. klášteru v Třebíči opět přináležejícího, přenechán l. 1450 opatem Trojanem městu Jihlavě.

Léta 1556 daroval Luka s ostatními statky kláštera Třebíčského císař Ferdinand I. Vratislavu z Pernštýna. Po něm dostaly se Burianu Osovskému z Doubravice, a l. 1559 Janovi Zahrádeckému ze Zahrádek. Synové tohoto Arnošt, Oldřich a Smil prodali Luka Matouši Grünovi ze Štürzenberka l. 1584. V r. 1602 byly sídlem Šalomouna Grüna ze Štürzenberka, jemuž náležela i část Puklic. Karlu Grünovi ze Štürzenberka, jenž je měl od r. 1608, odňaty

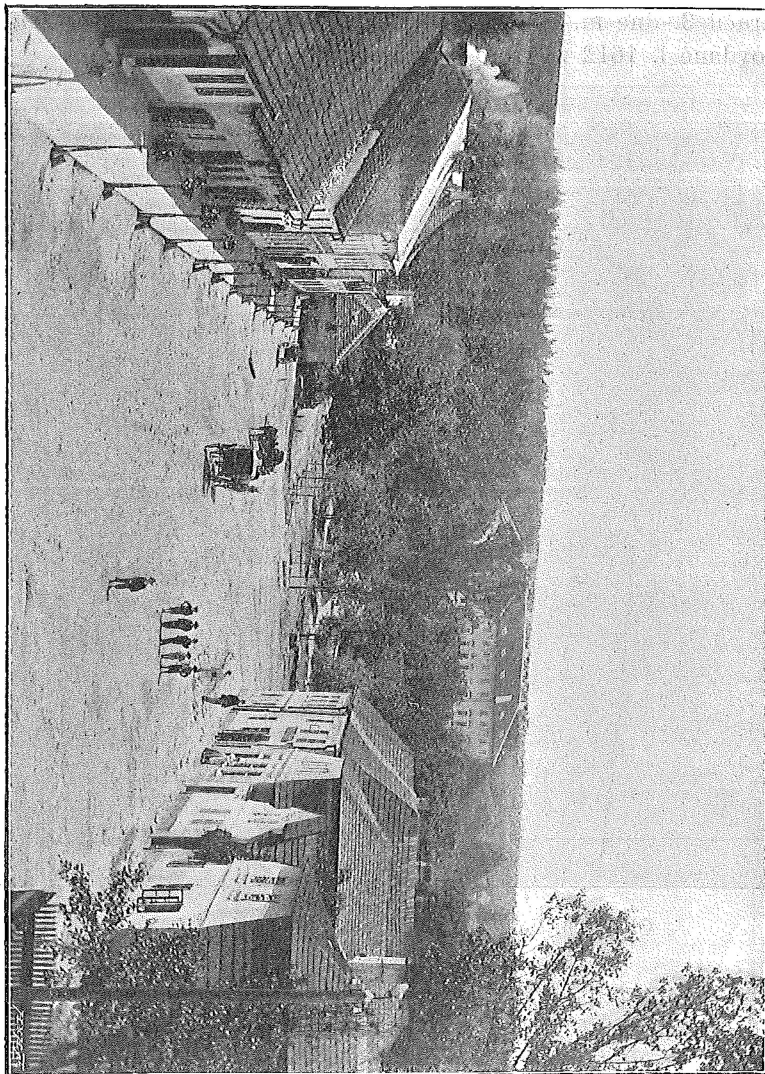
Obraz 25. Továrna na pletené zboží v Lukách.

Luka v roce 1620, proto, že se účastnil povstání proti císaři Ferdinandu II., a uděleny Vítovi Jindřichu hraběti Thurnovi za Vlasatice, jež mu byly pro účast na povstání zabrány, a tento je poručil 3. dne m. listopadu l. 1635 dceři své Blance Polyxeně, provdané l. 1612 za hraběte Rombalda de Collalto.

Obraz 26. Votivní kaple P. Marie Pomocné v Lukách.

Koupí za 44.600 rýnských přešly Luka na Jana Krištofa Říkovského z Dobřic (l. 1711—1720). Od tohoto koupili je r. 1721 Antonín (hejtman kraje Jihlavského) a Anna hraběnka z Gellhorna za 115.000 zl. Tito přenechali je l. 1737 za 133.400 zl. hraběti Maximiliánu Oldřichovi z Kounic. Nástupcem v Lukách byl syn jeho Václav kníže z Kounic. Majitel tento zřídil sekundogenituru. Za těchto držitelů l. 1775 povýšeny Luka na

Obraz 27. Ulice v Lukách.

městečko. Potomci drželi statek do r. 1757, od které doby přenesen fideikommis na větší statek Jaroměřice, jež dědictvím hraběte z Questenberka připadly hraběti Dominikovi z Kounic. Tehdy již kvetlo v Lukách soukennictví.

R. 1768 prodány Luka Josefu svob. pánu Widmannovi za 154.000 rýnských, od kteréhož roku nepřetržitě statek Lucký přináleží hraběcí nyní rodině Widmannů Sedlnických.

Nynější majetník jest Antonín hrabě Widmann Sedlnický, syn bývalého ministra zemské obrany, doživotního člena panské sněmovny Viktora hraběte Widmanna Sedlnického.

Votín

(od osob. jm. Ota), leží při okresní silnici z Luk na císařskou silnici vedoucí, od těchto 2 km cesty směrem severozáp. zdálí. Vesnice má 129 obyv. a 2·3 km² pozemkův. Obcí politickou náleží k Lukám, kamž jest i přiškolena a přifařena. Patřila klášteru, později panství Třebíčskému. Dle urbáře z r. 1556 bylo zde pouze 6 usedlých, z nichžto 4 lánníci. Po válce třicetileté byly tu 4 domy osedlé a 2 pusté.

Ve Votíně jest dvůr hraběte Antonína Widmanna Sedlnického.

Svatoslav

(dle osob. jména), osada 2·5 km jižně Luk, leží na okresní silnici z Luk do Trh. Brtnice. Má 85 obyv. a 1·2 km² pozemkův. Přiškolena a přifařena jest do Luk, kamž náleží i politickou obcí. Panský dvůr zdejší patří ke zboží Luckému.

Svatoslav leží v krajině lesnaté a velmi zdravé.

Již v dávné minulosti stála tu ves podobného jména, která náležela klášteru Třebíčskému; připomíná se, že byla za opata Matěje zabavena ve 24 kopách měšťanu Mikuláši Rudlovi do Jihlavy; v 16. a 17. století byla pustou, a od r. 1721 jest zase obydlena.

Předvoř,

vlastně Předboř, (dle osob. jména Předbor), ves se 75 obyv., 1 km cesty západně Luk na návrší; patří tam obcí politickou a jest tam přiškolena a přifařena. Má 1·6 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 6 domův osedlých. Pode vsí, na řece Jihlavě, mlýn s pilou.

V XVI. století bývali tu svob. dědiční rychtáři. R. 1556 náležela panství Třebíčskému; tenkráte žili zde jen 4 lánníci a rychtář Jan Rajlík, který měl 2 lány.

Měšín

(dle osob. jména Míša neb Měša*) — říká se také Myšín — něm. Misching) tvoří samostatnou obec politickou se 272 něm. obyv. vyznání katolického ve 32 domech a má 7·0 km² pozemků ve výši 514 m nad mořem, rozkládaje se po obou stranách silnice k Polné vedoucí, poblíž hranic okresních i zemských.

Měšín připadl teprve l. 1750 při novém ohraničení Moravě.

Farností náleží osada tato Ždírci v hejtm. Něm. Brodu; jejím patronem jest kníže Hohenzollersko-Sigmarinský.

Školu má jednotřídní německou se 47 žáky. Poštou, telegrafem a četn. stanicí přísluší do Jihlavy.

R. 1385 držel ves Václav Krušina z Lichtenburka.

L. 1404 koupilo město Jihlava Měšín od Jana z Rothara a sestry jeho Elišky.

Meziříčko

jest nejvýchodnější vesnicí okresu Jihlavského, východně Jihlavy, rozkládá se v údolí při císařské silnici z Jihlavy do Brna po levé straně. Ježto větší část osady leží mezi dvěma říčkami (potoky), jež se spojují hned pod osadou v říčku Lysu, má odtud jméno své.

Kdy osada byla založena, není určitě známo, ale jmenuje se již v XV. století. R. 1842 měla 56 domů se 395 obyv. —

Nyní má Meziřícko 377 obyv., vesměs katolického vyznání a národnosti české, v 61 domech a tvoří samostatnou politickou obec s 8·8 km² pozemkův. Po válce třicetileté tu bylo jen 13 domův osedlých.

Půdorys osady má podobu nepravidelnou. Na návsi jest rybník „návesní“, na straně severní přiléhá k osadě též rybník „humenský“. —

*) Viz Podlažický nekrolog.

Vesnicí jde okresní silnice (od Řehořova přes Meziříčko k Černé) z r. 1830. Kromě 6 domů, jež stojí těsně vedle sebe, jsou mezi ostatními mezery. Domy stojí do ulice dílem průčelím, dílem štítem, jsouce roztroušeny po většině bez ladu a skladu; grunty jsou smíchány s chalupami.

R. 1785 vznikla z bývalého jesuitského dvora nová část osady „familianti“. Před domy jsou zahrádky, jiż z dob dřívějších. Domy, mimo 4 dřevěné, jsou stavěny z kamene i cihel a zomítány. V každém větším domě jsou z pravidla 2 světnice, velká a malá, a kuchyně; k domu přistavěn jest chlév a kůlna; stodola stává obyčejně opodál.

Nábytek i kroj nevykazují nic zvláštního, neboť národní kroj již vymizel téměř úplně.

Vesnice se dvorem, jakož i všecky okolní vesnice, náležely řádu benediktinskému v Třebíči; opat Ignác zastavil ji okolo roku 1409 Ješkovi Střečkovi za 30 kop, což potvrdil roku 1418 nástupce jeho opat Jindřich II. Okolo r. 1493 náležela Jiřímu z Řehořova, načež prodána opět jiným rodům.

V XVI. století drželi Meziříčko Dornkreilové z Eberharce, jihl. měšť. rod patricijský, až r. 1613 nabyl Meziříčka Hynek Grün ze Štürzenberka koupí za 12.000 zl. mor. Tento, účastniv se povstání proti Ferdinandovi II., pozbyl statků, které zabaveny a prodány pouze za 2000 zl. mor. Šmilauerovi ze Šmilova, jenž je daroval Jesuitům kolleje Jihlavské, kteří drželi Meziříčko i s několika jinými vesnicemi až do r. 1785, kdy byli vypuzeni, a dvůr téhož roku rozprodán na jednotlivé dílce „familie“.

Až do r. 1848 robotováno zde z gruntů po 15 dnech práce a 3 dni na hon ročně; mimo to musil každý odvézti 12 sáhů dříví do Jamného a 10 měr ovsa i zaplatiti 20 zl. — Domkáři robotovali 13 dní a platili 1 zl.

Vrchnosti konány robotou práce tyto: sečeny louky, a sušeno seno, žato obilí, vybírány brambory, a vůbec konány veškery práce potřebné při polním hospodářství.

Každý osadník dával 10 mandelův obilí a z gruntu mimo to 2 žejdlíky másla.

Ve „dvoře“ (nyní číslo 2.) bývala do r. 1785 kaple, kdež konány i bohoslužby; zvonek zdejší pochází z r. 1730.

Dle jména dosud zachovaného „hřbitov-krchov“ a dle pověsti býval tu kdysi hřbitov.

Meziříčko přifařeno jest do Měřína, 1 hod. cesty vzdáleného, v okresním hejtmanství Velkomeziříčském, jehož patronem jest majitel panství Černického, Emanuel Collalto.

Meziříčko má jednotřídní českou školu obecnou se 70 žáky.

Léta 1793 počal v Meziříčku vyučovati prvý učitel Jan Čermák v chalupě (snad č. 55.), kde učil až do r. 1796, kdy postavena obcí škola z kamene (nynější číslo 27.). Roku 1826 vystavěla obec nynější školu větší (č. 53.).

Do r. 1863 měl učitel příjmu úhrnem 141 zl. v. m.

K tomu dostával od Jamenské vrchnosti 3 sáhy dlouhého měkkého dříví a od obce též 3 sáhy dříví.

Od r. 1863 měl pak učitel z obecní pokladny 210 zl.

Pamětní kniha školní jest od r. 1884, založena učitelem Josefem Semrádem, a knihovna žákovská od r. 1881, zařízená nákladem obecním má na 100 svazkův.

Jmění obecní sestává z 8 jiter 965□^{0} rolí, 63□^{0} zahrad, 2 jitra 1391□^{0} luk, 730□^{0} pastvisek a ze 16 jiter neplodné půdy.

Jména tratí: Borky, Kopaniny, Na vidlici, Kroužky či Krásky, Hradiště, Karbaška, Karban, Chmelnice, Krchov. — Louky: Vlčatky, Volší, Krajina, Borky, Stavy, Dlouhá, Zátoky, Na suché, Na utopených a Žlab. — Pastvina: Oulehle. — Lesy: Huřiliště, Páleniny, Volšina, Křenička, Březí, U liščí díry.

Podnes se zde dochovalo „rychtářské právo“. —

Hlavní výživu obyvatelstvu skytá polní hospodářství spojené s chovem dobytka. — Jest zde hostinec, mlýn, kovárna a 1 obuvník.

Před lety bylo v Meziříčku sídlo hospodářského úřadu. Po přeložení jeho do Jamného, kde sídlel vrchnostenský úřad panství Meziříčka až do r. 1848 a jehož archiv dodnes tam na panských sýpkách jest uložen, — nazýval se celý statek „Jamné-Meziříčko“.

V XVI. století byl tu „svobodný dvůr poplužní“, a od r. 1613 také tvrz s velikými zahradami (dle pověsti chmelnice).

Veliká neúroda byla tu r. 1816; tehdy byla míra žita za 25 zl. a dva roky potom pouze za 35 grošův.

R. 1811 vyhořela úplně druhá polovice vesnice.

Akadem. spolek „Sázavan“ zřídil tu r. 1884 knihovnu pro lid.

Nejdéle drží rodný dům, asi po 200 let, rodiny: Mrázova (č. 39.) a Zemanova (č. 34.).

K obci náleží samota „obecní pazderna“.

Nadějov

(založen bezpochyby Třebíčským opatem Nadějem) jest vesnice v údolí náhorní roviny 625 m nad mořem, $^3/_4$ hod. cesty jižně Zhoře, kamž přísluší farou. Osada tvoří samostatnou politickou obec o 364 obyvatelích a se 6·2 km^2 pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 13 domův osedlých, 3 pusté. Silničního spojení postrádá, a toliko polní cesty vedou z Nadějova na sever do Zhoře, na jih do Věžnice, na východ do Arnolce a na západ do Rybného.

Obyvatelstvo živí se výhradně rolnictvím.

Nadějov přiškolen byl do r. 1809 do Zhoře; od toho času zřízena jest v Nadějově samostatná škola jednotřídní s 84 žáky.

Nadějov připomíná se v letopisech již r. 1298, kteréhož času patřil ku proboštství benediktinskému v Měříně. Později pak zastavena ves tato pánům ze Zhoře, jakž o tom svědčí dochovaná listina pergamenová z r. 1417, dle níž Václav Husic, pán na Zhoři, propouští občana Nadějovského z robot a dávek; r. 1466 Třebíčský opat Matěj pohnal Jana Klusáčka ze Zhoře z 50 hř., že drží klášterskou ves Nadějov a že žádného zápisu na to nechtěl ukázati.

Když pak majetníci panství Černé a Zhoře účastnili se odporu proti Ferdinandovi II. a byli vypověděni, prodala král. komora panství Černou generálovi Rombaldovi de Collalto l. 1623, od kteréž doby náležela obec Nadějov ku panství Černickému.

Nová Ves

leží po obou stranách silnice okresní z Batelova do Horních Dubenek, hodinu cesty jihozápadně Batelova. Samostatná politická obec tato jest téměř nejzápadnější osadou Jihlavského okresu, vzdálena asi půl hodiny cesty hranic českých a čtvrt hod. cesty hranic okresu Telečského, ku kterémuž patřila až do r. 1848, kdy pak připojena byla k okresu Jihlavskému.

Má 71 čísel, 484 obyv., vesměs národnosti české, a 13·7 km² pozemkův. Dle vyznání náboženského čítá 103 evangelíky Augs. vyznání, kteří jsou přifařeni do Horních Dubenek; katolíci do Batelova.

V osadě zdejší křižují se dvě okresní silnice, od Batelova k Horním Dubenkám a z Telče do Horní Cerekve.

V obci jest jednotřídní česká škola obecná s 90 žáky.

Poblíž Nové Vsi směrem jihozápadním na pokraji lesa ve vzdálenosti 10 minut cesty jsou zříceniny hradu „Janštýna“, jenž byl, jak lid vypravuje, za válek husitských rozbořen Janem Žižkou, a s ním prý vzaly za své tři okolní osady: Bražka, Kovářka a Lhotka (dosud jména tratí polních). Místo nich založena na novém místě vesnice nová, od čehož pochází jméno osady nynější — „Nová Ves“. Pokud pověst jest pravdiva, zkoumati se nezamlouvá, poněvadž žádných psaných památek nezůstalo. Jména bývalého hradu užívají dosud skelné huti nedaleko Nové Vsi.

Ves patřila ke hradu Janštýnu, od jehož tehdejšího držitele Jana z Meziříčí koupil ji Jindřich z Hradce l. 1385.

Rumoviště hradu jest z rozvaleného spodního zdiva, na němž posud lze znáti rozdělení hradu, a z polovice okrouhlé věže.

Nová Ves měla l. 1580 osedlých 18 a 10 lánů rolí. Po válce třicetileté bylo tu 22 domův osedlých. R. 1840 bylo zde 50 domů se 344 obyvateli a dva mlýny.

Úroku platili pololetně 21 zl. 33 kr.; dávali 72½ slepice, 360 vajec; 15 sedláků robotovalo po 6 dnech, ze čtvrtlánu po 3 dnech, 13 chalupníků po jednom dni týdenně.

Osadníkům skytá hlavní výživu polní a lesní hospodářství.

Otín

(něm. Ottendorf neb Otten), dle osob. jména Ota, vesnice 2·5 km cesty jjihozápadně Stonařova, má 21 domů se 215 obyv.; je to nejjižnější vesnice německého ostrova Jihlavského, ale lid mluví již většinou česky.

Osada jest přiškolena i přifařena do Stonařova, kamž náleží i poštou.

Druhdy patřila obcí do Prostředkovic; od r. 1888 jest obcí politickou samostatnou se 7·1 km² pozemkův.

Osadu drželi od polovice XVI. století Jan a Josef Pelhřimovští z Pelhřimova, z nejstarších a nejmocnějších rodů měšťanských v Jihlavě; potomek jejich Ladislav prodal l. 1505 mezi jiným „pustou ves Otín“ městu Jihlavě. Roku 1715 zřízen tu poplužní dvůr, který r. 1778 byl rozdělen 24 osadníkům, čímž bývalá obec Otín obnovena.

K Otínu patří ½ hod. cesty na západ vzdálená myslivna, ležící 640 m nad mořem. Poblíž osady v lese jsou úhledné červenohnědé granáty v hornině granulitové.

Pístov

(něm. Pistau; dle osob. jmén Píst,*) leží sszápadně Rančířova, kamž jest přifařen, po obou stranách okresní silnice z Jihlavy do Třeště. Jest samostatnou obcí politickou.

Vesnice má 26 domků se 192 něm. obyv. a 5·7 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 7 domův osedlých, 1 pustý.

Pístov přiškolen do Jihlavy, do III. okresu; chlapci chodí do 5tř. a dívky do 6tř. školy v Höckově ulici. Též poštou, telegrafem a četn. stanicí tam přísluší.

Na návsi stojí kaple Nejsvětější Trojice.

Ve XIV. století měla Pístov (jinak „Pivničku“) Jihl. měšť. rodina Schöslů, později město Jihlava, jež l. 1777 pozemky zdejšího poplužního dvora svého rozprodala osedlým. Na blízku dolovalo se na tuhu.

Popice

(něm. Poppitz), tolik co Popovice, odvozeno dle slova pop — kněz, jsou severozápadně Vilánce, poblíž okresní silnice z Jihlavy do Třeště.

Německá vesnice tato má 22 domy se 139 katol. obyv. a tvoří samostatnou politickou obec s 5·9 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 7 domův osedlých, 3 pusté.

---

*) Viz nekrolog Podlažický.

Školou přísluší do Vysoké, poštou a telegrafní stanicí do Jihlavy a četn. stanicí do Třeště; přifařeny jsou Popice Vilánci.

Ve vsi stojí kaple „Nanebevzetí Panny Marie".

K Popicům patří blízká myslivna města Jihlavy.

Od polovice XIV. až počátkem XVI. století drželi Popice jihl. Pelhřimovští z Pelhřimova, později Schönmälzerové, pak Spisserové, Máčkové a po nich Šmilauerové ze Šmilova.

L. 1558 koupilo město Jihlava od Petra Šmilauera ves Čížov, Cerekvici a Popice za 5800 zl.

Prostředkovice

(něm. Mitteldorf). Německá vesnice tato rozkládá se po obou stranách císařské silnice vedoucí od Jihlavy ke Stonařovu, kamž jest přifařena.

Prostředkovice sestávají ze 25 domů se 171 obyv. a mají 3·2 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 9 domův osedlých, 6 pustých.

S blízkou Suchou mají společně jednotřídní něm. školu s 94 žáky.

Prostředkovice jsou sídlem politické obce, k níž přináleží Falknov; společně mají pak 258 obyv. a 6·9 km² pozemkův.

L. 1531 koupilo ves Prostředkovice město Jihlava od Ctibora a Jana Roubíků z Hlavatec.

Falknov

(něm. Falkenau, tolik co Sokolí), také Folknava, jest za 4 km cesty severovýchodně Stonařova, kamž přísluší školou, farou, poštou i četn. stanicí.

Vesnice má 17 domů s 87 obyvateli a 3·7 km² pozemků; politickou obcí přísluší do Prostředkovic.

Nedaleko na sever jest myslivna města Jihlavy.

Falknov vznikl z Falknovského dvora, l. 1778 rozděleného mezi 15 osadníkův. Jihlava koupila pustou ves l. 1531 od Ctibora a Jana Roubíků z Hlavatec, jako Prostředkovice.

Příseka

(znamená mýtinu u lesa, na kteréž byla založena osada,), vesnice na okresní silnici Jihlavsko-Třebíčské, $1^1/_2$ hod. cesty severovýchodně Trh. Brtnice, kamž jest přifařena, má 45 čísel se 342 obyv. a 7·9 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 21 domův osedlých, 2 pusté.

Leží mezi dvěma stráněmi; severní, na jejímž jižním svahu s větší části jest rozložena obec, zdobí kostelík, a na protější jižní stráni strmí zámek s věží a dvorem poplužním.

Příseka jest středem politické obce, k níž patří Komárovice a Uhřinovice; celá tato obec má 697 obyv. a 17·9 km² pozemkův.

Příseka má jednotřídní českou školu obecnou se 133 žáky; přiškoleny jsou vesnice Komárovice a Uhřinovice.

Filiální kostel posvěcený sv. Barboře, panně a mučednici, se hřbitovem 585 m nad m., na němž pochovávají i mrtvé z Uhřinovic, náleží pod správu fary Trhovobrtnické.

Při kostele Přiseckém bývala do XVI. století fara. Věž kostelní v průčelí, vystavěná teprve l. 1852, má 2 zvony, větší 4 ct., menší 2 ct., lité v létech 1510 a 1602; tento nákladem tehdejšího držitele Příseky Jiřího Křineckého z Ronova.

Mimo to jest zde zámek se dvorem Collaltovským, pak mlýn a píla.

Od r. 1883 má obec dobrovolný hasičský sbor.

Léta 1234 náležela Příseka klášteru panen Tišnovských; později byla samostatným statkem. Až do r. 1318 mělo biskupství Olomucké zboží v Beranově, Přísece, Brádle, Puklicích a Petrovicích, které král Jan dovolil zaměniti za statky ve Spytinově, Topolné a Skalce. L. 1480 držela obec Dorota Přísecká, od níž se dostala Valdštýnům Brtnickým. Burjan z Valdštýna a na Brtnici daroval užitek z ní Volfovi Beránkovi z Petrovic.

Později dostala se Příseka rytířskému rodu Křineckých z Ronova. Jiří Vlk Křinecký z Ronova byl též mezi šlechtou proti císaři Ferdinandu II. povstalou a proto, vyšed ze země, pozbyl statkův.

Statek konfiskovaný koupil Rombald hrabě Collalto za 10.000 moravských tolarův a připojil k Brtnici.

Uhřinovice

(odvoz. z osob. jména Uhřín, v listinách též Ruprechtice, proto něm. Ruprenz,), ves půl hod. cesty od Trh. Brtnice směrem severozápadním, má ve 34 číslech 198 obyv. katolických, národnosti české. Po válce třicetileté bylo tu 8 domův osedlých, 5 pustých.

Katastrální obec tato má 5·5 km² pozemků; obcí politickou přísluší do Příseky.

Uhřinovice přifařeny jsou do Trh. Brtnice, přiškoleny do Příseky.

K osadě patří myslivna s bažantnicí velkostatku Trhovobrtnického, na jih opodál stojící. Západně Uhřinovic stával též dvůr s ovčírnou, jenž l. 1891 zašel ohněm.

Léta 1234 náležely Uhřinovice ženskému klášteru Tišnovskému; nyní jsou majetkem rodu Collaltovského.

Nejdéle se tu uchovaly v domech rodiny Fejtova a Hekrlova, které se připomínají už v urbáři Brtnickém r. 1566, dle něhož také summa platů o sv. Václavě byla 5 kop, 13 gr. a 1 den, o sv. Jiří 5 kop, 3 gr. 1 den.

Po bitvě Bělohorské poněmčeny některé osady blíže německého ostrova Jihlavského, tak i Uhřinovice; ale nyní jsou opět úplně české.

Komárovice

(dle osob. jména Komár), ves po obou stranách okresní silnice z Trhové Brtnice do Luk, $^3/_4$ hodiny cesty západně Střížova, kamž jest přifařena.

Osada má 26 čísel se 157 obyv., 4·5 km² pozemkův. Patří do polit. obce Příseky, kamž jest přiškolena od r. 1791. Po válce třicetileté bylo tu 12 domův osedlých.

Komárovice náležely od r. 1430 Zdeňkovi z Valdštýna. Toho času přela se o majetek tento se Zdeňkem Esthera Richterová z Jihlavy. Zdeněk vyhrál při a Komárovice připojil ke zboží Brtnickému.

Druhdy dolováno tu na stříbro, o čemž stopy na straně jihozápadní jsou patrny dodnes.

Dle urbáře Trhovobrtnického z roku 1566 bylo tu 11 usedlých.

Platilo se o sv. Václavě všech úroků 5 kop 24 gr., o sv. Jiří 5 kop 11 gr.

Západně opodál Komárovic vypíná se „Katova hora“ 634 nad mořem.

Puklice

(jméno znamená snad osadu ležící mezi malými vrchy, které lidu vypadají jako pokličky — poklice neb puklice), vesnice $^5/_4$ hod. cesty západně Luk, kamž patří farou, mají 950 obyv. s 5·7 km² pozemkův. Osada jest středem obce politické, k níž přísluší ves Petrovice; společně mají 1·023 obyv. se 6·3 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 9 domův osedlých, 4 pusté.

Puklice rozkládají se z části v údolí, kudy teče potok Puklický, z části po kopci v krajině pahorkovité, na východ roviny se klonící, s rozsáhlými úrodnými pozemky a mnohými rybníky; lesů jest málo.

Vesnice má dvojtřídní českou školu obecnou o 189 žácích; přiškoleny jsou Petrovice.

V zámku Puklickém, který stojí na jihozápadní straně obce, byla již ode dávných dob kaple, jež obnovena byla l. 1728 a roku 1729 povoleno tu sloužiti mše sv. Roku 1787 byla kaple prohlášena za veřejnou. Léta 1804 ji držitel statku přestavěl a zvětšil. Oltářní obraz představuje nanebevzetí Panny Marie.

Velkostatek Puklice koupil v květnu l. 1892 továrník pan Miloslav Peška z Jihlavy (továrna na škrob) od hraběte batelovského Jana Blankenštejna za 141.000 zl.

Židovští obyvatelé, nyní pouze 8 rodin, tvoří zvláštní obec. Mají synagogu a starodávný hřbitov (z nejstarších na Moravě vůbec), jak dokazuje náhrobní kámen, opatřený letopočtem 5182 dle letopočtu židovského od stvoření světa (křesť. letop. 1421).

Obec židovská, která před časem byla mnohem četnější, jak již bylo dříve podotknuto, vznikla v době, kdy v Jihlavě židovským obchodníkům dovoleno nebylo přenocovati, a počali se proto osazovati v blízkých obcích. (Počátkem XV. století).

Puklice s Petrovicemi byly l. 1565 majetkem Víta Hordara z Puklic.

R. 1602 byl držitelem tohoto zboží Šalomoun Grün ze Stürzenberka, ale již v letech 1620 objevuje se opět Vít Hordar,

byl však za povstání proti Ferdinandovi II. trestán ztrátou $^3/_4$ svého majetku.

S Hordarových sirotků přešlo panství I. 1673 na Jakuba Manuele šl. Tümmla a věnem pak na Františka Josefa z Waderborna. Po něm r. 1731 dědil Puklice František Antonín Grisl z Grislova, po něm pak l. 1749 ovdovělá manželka jeho Marie Kateřina, rozená Říkovská z Dobřic, která ustanovila dědičkou l. 1770 svou neť Maximilianu, ovdovělou svob. paní Malovcovou. Léta 1794 byl majitelem syn její Jan svob. pán Malovec.

Koupí dostal se v držení Puklic i Petrovic l. 1807 Ota svob. pán Skrbenský, jenž postoupil panství synu svému Otovi l. 1854; tento prodal je však l. 1878 Karlu hraběti z Blankenštejna za 125.000 zl. i se dvorem v Jeclově. Puklic kupitel podržel, Jeclov však prodal Michaelovi Rychnovskému, mlynáři v Petrovicích.

Jihozápadně Puklic, malé $^1/_4$ hodiny vzdálena, jest uprostřed polí panských kolonie Farkačka o 3 číslech se 16 katolickými obyvateli, přifařená do Luk, $1^1/_2$ hod. vzdálených.

Petrovice

(dle osob. jména Petr), $^3/_4$ hod. západně Luk vzdálená vesnice se 73 obyvateli, patří obcí a školou do Puklic, farou však do Luk. Vzdáleny jsou od Puklic 2 km. Katastrální obec má 0·6 km² pozemkův.

Starobylý kostelík zdejší se hřbitovem, kamž pochovávají i Puklické, zasvěcený sv. apoštolům Petru a Pavlu, vystavěn jest z lámaného kamene; přeměněn byl l. 1616. Při pobočním vchodě má velikou starobylou křtitelnici kamennou. V hrobce leží bývalí držitelé Puklic, jako: Fr. Hordar z Puklic se svou dcerou Kateřinou († 1550 a † 1552), Pavel Hordar se svou matkou Amalií z Doupova, Bohumír hrabě z Wallburka († 1685). — Druhdy zde bývala též fara.

Pověst dí, že Petrovice měly zámek, faru i pivovar, ano prý kdysi byly městem. Že obec bývala rozsáhlejší, a že tu byla tvrz, o tom svědčí na zdejších polích nalezené základy ohromné šířky.

Pod Petrovicemi na řece Jihlavě jest výstavný mlýn se škrobárnou, pilou a přádelnou na vlnu.

Rácov

(dle osob. jména Rác). Vesnice tvoří samostatnou obec politickou se 327 obyv. a 7·7 km² pozemkův.

Potok „Rácovka" protéká 5 rybníků, žene 2 mlýny, a přestupuje na půdu Batelovskou, vlévá se do řeky Jihlavy.

Kamení ze země orné a z luk vykopaného jest zde tolik, že jím ohrazena jsou pole podle cest, luk, pastvin a lesův. Také na mezích srovnáno jest kamení do výše 1—$1^1/_2$ m. Pastviny jsou posety velikými balvany hrubé žuly.

Obec jest přifařena do Batelova. Má jednotřídní českou školu obecnou se 67 žáky; kapličku, v níž často bývá sloužena mše sv.; myslivnu náležející k panství v Telči; 2 mlýny, 12 sedlských statkův, 10 menších usedlostí „familiantů", vzniklých po zrušení robot z panského dvora vrchnosti Telečské a 22 domkářův. Po válce třicetileté bylo tu 17 domův osedlých.

Kdy byl Rácov založen, není známo. Ale z nalezených zde starých stříbrných penízů, zaslaných do musea v Telči, soudí se, že pochází ze XIII. století.

Od XIV. století byli majiteli Rácova Jan z Pernštýna, Batelovští z Prostého, Jan Kosař (Košár) z Jihlavy, Jiří Macák, Čížovští z Batelova, od nichž Rácov přikoupen byl k Telči.

Tehdy byl zde dvůr, pivovar a tvrz; dvůr byl l. 1798 rozprodán.

R. 1650 patřilo ku 14 usedlostem $4^1/_2$ lánu.

R. 1840 bylo ve 42 domech 268 obyvatelův.

Léta 1770 vystavěl tu rodák rácovský, farář v Pavlově Tomáš Havelka, veřejnou kapli s oltářem bolestné Panny Marie, s vížkou a zvonkem, a nadal ji dle listiny ze dne 31. července l. 1795 dvěma sty zlatých na šest mší svatých ročně.

Rácov býval až do r. 1848 poddaným vrchnosti Telečské.

Platili pololetně 17 zl. 20 kr. úroku, dávali 26 slepic, 188 vajec, 9 m. ovsa; robotovali sedláci po 6, čtvrtníci po 3, chalupníci po 1 dni týdenně.

Rančířov

(dle osobního jména Ranožír; něm. Ranzern), také Rancířov, rozkládá se na březích Jihlávky a leží 522 m nad mořem na císařské silnici z Jihlavy k Vídni.

Vesnice má 36 domů se 269 kat. obyvateli; tvoří samostatnou obec politickou se 6·3 km² pozemkův. Po válce třicetileté byly tu 4 domy osedlé, 4 pusté. Má jednotřídní školu německou se 110 žáky; přiškoleny jsou vesnice Čížov a Rošice.

Kostel farní stojí severovýchodně vesnice a jest zasvěcen sv. apoštolům Petru a Pavlu. V lodi kostelní jest pěkné klenutí oboltářní, v jehož závěrečném kameni zřetelně vidíme letopočet 1400; kazatelna a křtitelnice jsou s počátku XVIII. století. Ve věži dva zvony, a kolem kostela jest hřbitov.

Budova farní jest o jednom patře. Patronem kostela i fary jest královské město Jihlava. Celá farnost má 1005 katolíkův a 6 židův.

Poštou, telegrafem a četn. stanicí přísluší do Jihlavy.

K Rančířovu náležejí 3 mlýny a myslivna.

Rančířov (Ranožířov) založil Ranožír, jehož rod připomíná se již ve XII. století.

Od polovice XIV. až počátkem XVI. století drželi Rančířov Pelhřimovští z Pelhřimova, kteří v r. 1372—1501 byli Jihlavskými městskými soudci.

Léta 1505 prodal Ladislav Pelhřimovský z Pelhřimova městu Jihlavě mimo rychtářství, malé mýto, váhu, solní obchod a jiné důchody i Rančířov, a smlouva o tom ještě téhož roku králem Vladislavem byla potvrzena.

Po opětném zavedení katolictví byl Rančířov přidělen do Vilánce, později přifařen do Stonařova.

U Rančířova byly hlavní doly horníků Jihlavských. R. 1713 započal tu opět dolovati Jiří Kharner z Löwenfelda.

R. 1777 rozpuštěn zde poplužní dvůr města Jihlavy, zvaný Steidlův (Steidlové z Tulechova), a z něho vznikl — Nový Rančířov. Rovněž robota poddaných Rančířovských byla téhož roku vykoupena za určitý úrok a různé dávky městu Jihlavě.

Rošice

(dle osob. jména Roch, něm. Roschitz), 4 km zdálí jihovýchodně Rančířova ležící vesnice, má 23 domy se 147 něm. obyv. a 4·6 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 9 domův osedlých, 2 pusté.

Rošice jsou samostatnou politickou obcí. Přiškoleny a přifařeny jsou do Rančířova; poštou a telegrafem příslušejí do Jihlavy, četn. stanicí však do Trh. Brtnice.

Uprostřed návsi stojí kaple Blahoslavené Panny Marie, vystavěná l. 1765.

V XV. století koupil ves tuto od Prokopa Pelhřimovského jihl. měšťan Jakub Bauerhansel (r. 1479), a r. 1487 získala ji koupí Jihlava.

Léta 1566 zaznamenáno v urbáři Trhovobrtnickém: „Item ze vsi Rošic tentéž (jako v Brtnici) desátek k Brtnici přísluší až po cestu“. —

Rybné,

půl hod. cesty jihovýchodně Jamného, kamž jest přifařeno, rozkládá se na náhorní rovině při okresní silnici z Třebíče do Polné.

Na zdejším zemanském dvoře seděl v l. 1376—1399 Jan z Rybného.

Jméno osady této poskytuje doklad k tomu, že staří Čechové za dávna již chovali ryby ve zvláštních nádržkách přirozených i umělých.

Rybné patřilo klášteru Třebíčskému; okolo r. 1455 zastavil opat Matěj ves Rybné Habartovi z Rudolce v 80 zl. uh.; potom předal Jan z Rudolce ves p. Vilémovi z Pernštejna.

V l. 1580—1590 seděl tu Jan Šleglovský ze Šicendorfa.

Vesnice má 297 katol. obyvatelů, vesměs Čechův, a jest samostatnou obcí politickou s 5·4 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 11 domův osedlých.

Obec má českou jednotřídní školu obecnou se 62 žáky.

Řehořov

(dle osob. jména Řehoř), prostírá se po obou stranách císařské silnice z Jihlavy k Brnu, na svahu kopce 643 m vysokého, s něhož jest do okolí pěkný rozhled.

Řehořov jest samostatnou politickou obcí se 459 obyvateli, kteří se živí rolnictvím a řemeslem; mají 5·8 km² pozemkův. Od Kamenice, kamž jest přifařen, leží $^{3}/_{4}$ hod. cesty na sever. Po válce třicetileté bylo tu 18 domův osedlých.

Obec má jednotřídní českou š k o l u obecnou s 87 žáky, poštovní úřad, mýto, vojenskou přípřežní stanici a dva hostince.

Řehořov připomíná se l. 1384, náležel klášteru Třebíčskému a byl stejnou dobou jako Rybné zastaven ve 200 zl. uh. Močihubovi; později byl zde svobodný dvůr, jehož majitelem byla rodina rytířů Řehořovských.

R. 1635 držel zdejší dvůr Jan Dubský z Třebomyslic.

Salavice

(dle osob. jména Salava, něm. S o l l o w i t z), ves, ležící na pravém břehu Třeštského potoka 528 m nad mořem, $^{3}/_{4}$ hod. jižně Kostelce, kamž jest přifařena.

Vesnice má 46 domů se 340 kat., 1 evang. augsb. v. a 5 evang. helv. vyz. Po válce třicetileté bylo tu 14 domův osedlých a 7 pustých.

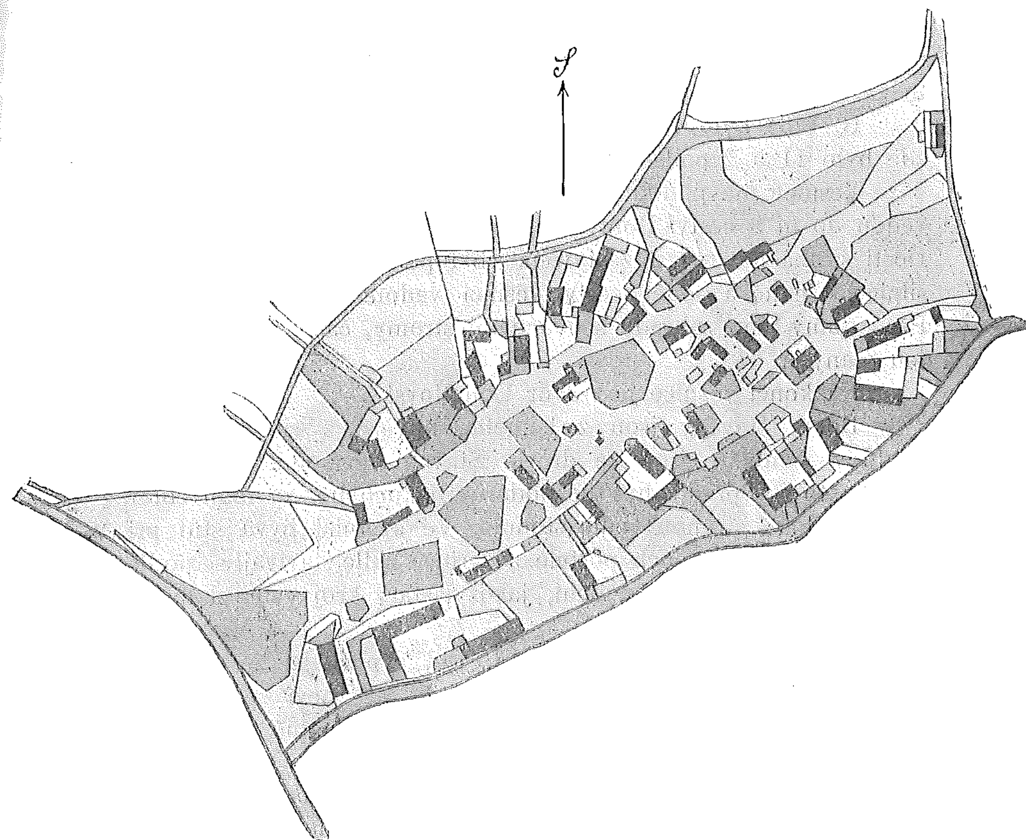
Salavice tvoří samostatnou obec politickou se 6 km² pozemkův. Mají něm. jednotřídní š k o l u se 71 žákem. Jsou tu dva mlýny, píla a vatárna.

Velkostatek při Salavicích náleží městu Jihlavě. Obyvatelé většinou se živí denní mzdou, zabývajíce se dřevorubstvím ve blízkých „Jihlavských lesích". Dříví se dováží po okresní silnici do města Jihlavy.

Ve století XVI. náležely mocným měšťanským rodům Jihlavským Košárům a potom Segenschmiedům; od těchto získala Jihlava kupní smlouvou statek Salavice r. 1561 za cenu 2100 kop českých grošův.

Stáj

rozkládá se na západním svahu mírného návrší 615 m nad mořem, severovýchodně Jihlavy při silnici z Jihlavy ke Žďáru; od Zhoře (Černické), kamž přísluší farou i poštou, ve vzdálenosti $^{3}/_{4}$ hod. cesty směrem jihozápadním.

Obraz 28. Půdorys obce Stáje.

O původě obce stůjž zde pověst v lidu zachovaná, že prý pan Václav Chroustenský z Malovar dával pásti zde ovce svoje, pro něž tu měl zřízené stáje; jiní opět tvrdí, že jméno „Stáj" má vesnice proto, že prý zde bývaly císařské stáje. Pravdě podobnějším jest asi mínění druhé, neboť když zmíněný pan Chroustenský držel panství Rudolecké, již dávno asi

byla Stáj, čemuž nasvědčuje okolnost, že když l. 1557 Jan Chroustenský z Malovar některé osady přikoupil k panství Rudoleckému (Měřín, Černou, Dědkov, Chlumek, Jeřín, Zhoř a Meziříčko), Stáj mezi nimi nebyla jmenována, ač právě jest uprostřed osad těchto; patřila tedy již dříve k Rudolci. Neboť již r. 1556 bylo zde několik svobodníků, kteří nemusili konati roboty.

Stáj má ve 45 číslech 304 obyv., kteří tvoří samostatnou obec politickou s 5·9 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 12 domův osedlých.

R. 1734 bylo ve Stáji 141 obyv. (l. 1880 314 lidí); gruntů zde bylo 11 a 2 podsedky. Nyní má obec 12 gruntův a 3 čtvrtky.

Vesnice má podobu obdélníka na obou koncích otevřeného; vedou do ní 3 cesty. Domy odděleny jsou z pravidla zahradami. Dosti široká náves jest zastavěna chalupami; domy jsou podél silnice s jedné a podél cesty vesnicí vedoucí s druhé strany. Před domy jsou zahrady s ovocnými stromy, často však bohužel jen planými.

Na konci vesnice jest dvůr Collaltovský.

Domy stavěny jsou z kamene, novější z cihel; některé chalupy sroubeny jsou ze dřeva. Stavení hospodářská zřízena jsou takto: v předu byt hospodářův a kuchyně, za nimi chlév a pak kůlna; stranou vedle stodola. Ve světnici bývá stůl při čelní stěně, po stranách postele a skříně; židle stavívají se podle postelí. Starého nábytku není, jakož i starý kroj vymizel téměř dokona.

Starých památek není v obci. Lid vypravuje, že v „Surkových Šancích“ nalezen byl husitský palcát; neví se, kam se poděl. O zmíněných šancích není dějepisně známo nic; snad pocházejí z válek husitských.

Ve francouzských válkách protáhli obcí Francouzi; r. 1866 byli zde Prusové, po nichž tu cholera zachvátila několik osob.

Robota bývala 2 dni pěší a 2 dni potahem.

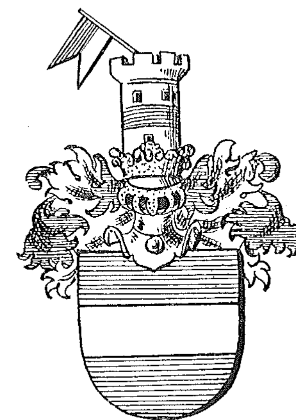
V obci jest kaple, zasvěcená sv. Janu Nepomuckému.

Obec má jednotřídní českou školu obecnou se 67 žáky. Zřízena byla teprve l. 1875. Když potom r. 1876 začalo se zde prvně vyučovati, měla škola 46 dítek. Dříve chodily dítky do Zhoře.

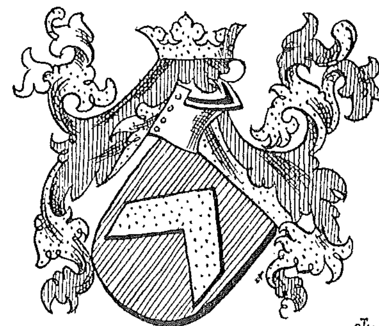
Pamětní kniha školní byla založena učitelem Theodorem Malcem l. 1887. Knihovna učitelská má 43, žákovská 127 svazkův.

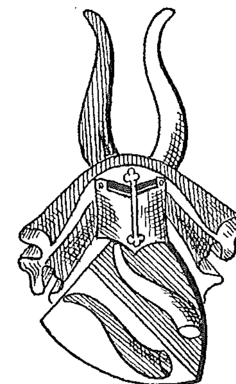
Starší znak hr. Collaltův.

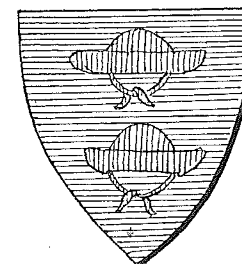
Znak p. Zahrádeckých ze Zahrádek.

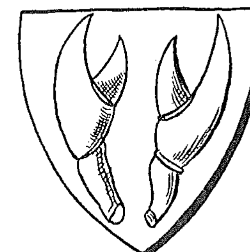
Znak p. z Petrovic.

Znak p. z Hodic.

Znak p. z Kněžic.

Znak p. Chroustenských z Malovar.

Obraz 29. Znaky šlechtické.

Obec má jmění: $31^1/_2$ míry rolí, $28^1/_2$ míry luk, $24^1/_2$ míry pastvin, 5 měr rybníkův a 5 měr zahrad.

Trati slovou: Na spádě, Žlaby, Za kamení, Kopkov, Na horách, Za volšinou, v Padouškách a v Kopaninách.

Pozemky pro vysokou polohu nejsou příliš úrodné. Hospodáři zdejší hledí si nejvíce chovu hovězího dobytka, jenž dochází hojného odbytu do Čech. Obklopena jsouc velkými lesy, nebyla obec nikdy stižena povodní ani krupobitím.

Stonařov

(původně Stanimírov dle osob. jména Stanimír; něm. Stannern), ačkoliv jest městečkem, volí přece poslance s městy Jihlavou, Vel. Meziříčím a s Třebíčí.

Městečko prostírá se na císařské silnici z Jihlavy do Vídně, a silnici tuto zde protíná okresní silnice z Třeště ku Třebíči.

Stonařov leží 584 m nad mořem, má 231 čísel a 1638 obyv., z nich 13 židů, a tvoří samostatnou obec politickou s 9·7 km² pozemkův. Dle národnosti jest 132 Čechův, ostatní Němci. Po válce třicetileté bylo tu 52 domův osedlých, 13 pustých.

Jest tu nově vystavěná 4třídní německá škola obecná se 408 žáky; přiškoleny jsou: Otín, Zhořec a Falknov. Má poštu a dobrov. hasičský sbor. Obyvatelé pletou hrubé vlněné punčochy a rukavice.

Patronem kostela a fary jest královské město Jihlava. Celá farnost má 2133 katol. a 21 žida.

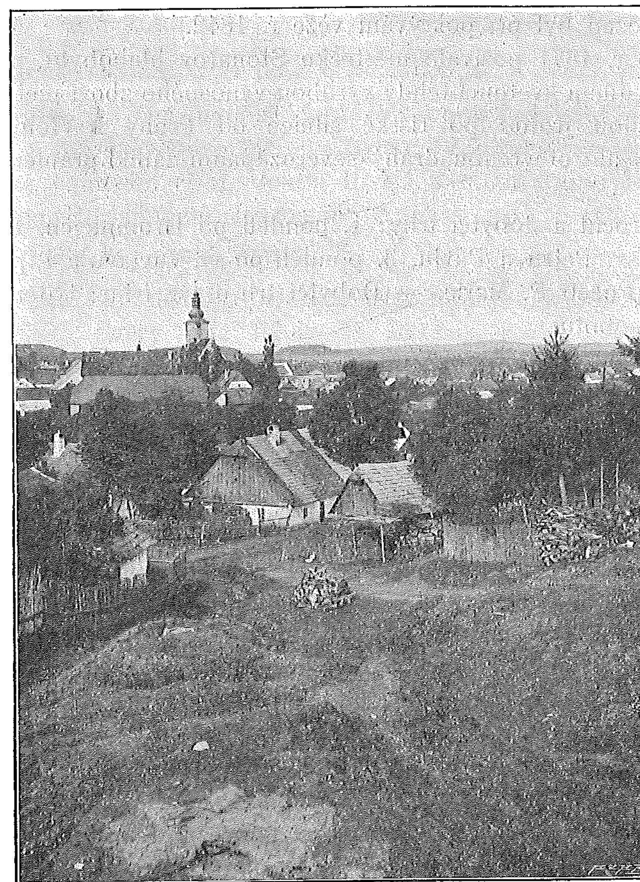
Poměrně malý kostel farní stojí uprostřed osady na návrší; vystavěn byl l. 1598 a jest zasvěcen sv. Václavu. Kostel má krásnou v gotickém slohu pracovanou monstranci. Věž, opatřená hodinami, má 4 zvony ze zrušeného kostela dominikánského v Jihlavě. Kaple „Božího hrobu" poblíž kostela, mnohem starší tohoto, byla asi původním farním kostelem. Oboltáří jest pětistranné se třemi úzkými zazděnými okny; loď, do níž sestupuje se po třech stupních, sestává z ozdobné okrouhlé stavby. Celá stavba náleží ke vzácnostem naší země.

Fara jest veliký patrový dům s hospodářskými staveními a se zahradou.

Stonařov (Stanimírov) založil Stanimír ve 12. stol.

Ve XIV. století měli Stonařov Jihlavští Schöszlové.

R. 1390 koupili Mareš a Vojek z Ústrašína a Jan z Hodic Stonařov s vesnicemi Prostředkovicemi, Bezděkovem a Pfaffendorfem. V 15. století drželi Stonařov a řečené vesnice Lapáčkové ze Rzavého.

Obraz 30. Pohled na Stonařov.

L. 1529 žaluje Jan z Valdštýna a na Brtnici u zemského soudu, že nařízené veřejné pokání ve Stonařovském kostele za zavražděného poddaného jeho Jana Šebele z Brtničky se nevykonalo, z čehož lze souditi, že tu dosud byla bohoslužba katolická; ale jakmile Jihlava léta 1531 koupila Stonařov

od Ctibora a Jana Roubíka z Hlavatec, pospíšila si, by se i tu rozšířilo učení nekatolické. Po té se teprve dne 8. listopadu l. 1636 zase uvádí prvý katolický farář.

Stávala tu tvrz Hirschbühel, mylně Hirschspiel.

R. 1808, dne 22. května mezi 5. a 6. hodinou padaly tu povětroně; našlo se celkem 11 kusů, z nichž kus do makovice věžní vložen byl při pokrývání věže r. 1842.

Do r. 1871 požívalo městečko Stonařov blahobytu, podmíněnému dílem kvetoucí tehdy výrobou výnosného zboží pleteného, dílem čilou jízdou po říšské silnice od Prahy k Vídni tudy vedoucí; ale otevřením dráhy severozápadní zanikl pramen tento docela.

Výroční a dobytčí trhy: 1. pondělí po Hromnicích, 2. pondělí po sv. Petru a Pavlu, 3. pondělí po sv. Václavu a 4. pondělí po nep. Početí P. Marie. — Dobytčí trh o výr. trhu; týdenní trh každou sobotu.

Střížov

(dle osob. jména Stříž), vesnice na panství Trhovobrtnickém, malebně rozkládá se, 536 m nad mořem ležíc, jihovýchodně Jihlavy.

Osada má 340 obyv. v 60 číslech se 6·1 km² pozemkův; jest sídlem politické obce, k níž patří Přímělkov. Celá obec politická má 474 obyv. s 8·4 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 23 domův osedlých, 3 pusté.

Náves ve Střížově tvoří obdélník, na jehož západním konci připojena jest řada domků po obou stranách cesty; do návsi vedou již od nepamětných dob 3 cesty. Domy stojí ve dvou řadách, mezi nimiž nádvoří tvoří mezery, průčelím do návsi; jsou stavěny z kamene, zomítány, a skoro před každým domkem jest zahrádka.

Dle urbáře Trhovobrtnického z r. 1566 bylo zde 19 osedlých; platili z potoku Brtničky, od cesty nad Rokštejnem až do louky k Malovské stezce o sv. Jiří 2 kopy 5 gr. a robotovali v témdni 6 dní, od r. 1775 jen po 3 dnech. Po zrušení roboty platili výkupného z lánu 190 zl.

Faráři Brtnickému dávali desátý snop, desátou hus, desáté kuře, 1 koláč a 6 vajec. Výkupu za desátek platili z lánu 180 zl.

Kostel, zasvěcený sv. Janu Křtiteli, stojí na výšině uprostřed hřbitova a byl od r. 1850 dvakrát opraven, posledně r. 1882, — podobně fara.

Oboltáří klenuté má vysoká gotická okna, zbytky to pravidelné stavby jeho asi z konce XV. století. Při pobočním vchodu jest stará, kamenná křtitelnice. Věž má 3 zvony z r. 1580. Větší váží 9 ct., prostřední 2 ct. a menší 1 ct.

Záduší kostela tvoří pole v ceně 250 zl. a renta na 100 zl.

Dobře stavěná nynější fara jest uprostřed zahrady proti kostelu a má 4 světnice. Zřízena byla r. 1785 zeměpanským nařízením za panování císaře Josefa II. Má pamětní knihu z r. 1785, založenou P. Jakubem Jensonem; matriky jsou z téhož roku.

Nejdéle tu působí nynější farář Vojt. Dvořák, od r. 1876.

O stáří bývalé fary zdejší svědčí zprávy z r. 1360 o faráři Střížovském, který sobě tehdy za 13 kop grošů koupil dům v Brně. Přifařeny byly tehdy vesnice: Střížov, Komárovice, Přímělkov s hradem Rokštýnem, Lhota Panenská, Malé, Dolní Smrčné, Dol. Bítovčice a již dávno zaniklá ves, „Ořetín neb Stará ves“ zvaná. Po té mizí všeliká stopa této kuracie, kteráž docela zanikla l. 1560, když celé území zboží Trhovobrtnického stalo se nekatolickým.

Po opětném zavedení katolicismu l. 1625 byla farnost Střížovská, pro nedostatek duchovenstva, přidělena do Trhové Brtnice, při níž potrvala až do r. 1785, kdy „Maticí náboženskou“ byla kuracie nově zařízena.

Nyní jsou přifařeny: Střížov s mlýnem „Doubkovým“, jenž jest na říčce „Brtničce“ v rozkošném údolí na jižní straně asi 10 minut od osady, Komárovice s hájovnou v „Oboře“ a ve „Valdeku“, Přímělkov s mlýnem a papírnou v „Rokštýně“, Dolní Bítovčice a 2 domky hlídačů dráhy severozápadní.

Celá farnost Střížovská má 678 katol. a 94 evang. helv. vyznání, nejvíce ve Střížově (63); evangelíci patří sborem do Horních Vilímovic.

Patronem kostela i fary jest „Matice náboženská“.

Střížov má jednotřídní českou školu obecnou se 100 žáky; přiškoleny jsou Přímělkov s mlýnem, Doubkův mlýn a hájovna „Valdek“.

Do r. 1814 vyučováno po domech. Téhož roku 5. dne m. května byla zde teprve založena škola. Nejdéle zde vyučoval Bernard Zavadil v r. 1788—1831; od r. 1873 učil František Zavadil.

Nynější budova školní byla po ohni 4. dne m. října l. 1831 nově zřízena a křidlicí pokryta. — Knihovna žákovská založena byla r. 1882.

Ve vesnici jest dvůr Collaltovský.

Obec má od r. 1885 dobrov. hasičský sbor.

Jmění obecní: 13 měr rolí, 8 měr porostlin na stráni ve „Skalisku", 15 měr luk a pastvin, pak 3 rybníky.

Trati slovou: Na vejpustku, V sečích, u Valdeku, ve Vrších, u Žlíbku, v Kroužkách, v Lázích, ve Žlabě, v Loučkách, u Řík, u Rokštejna, u Horky, pod Borovým, na Radkovicích, v Jedlinkách, u Křabča, Přední, Zadní, „Ozratín" (patrně památka na zaniklou ves Ořetín), na Zbytkách, ve Skalkách, na Černicích, za Strážkou (kde na výšině majitelé hradu Rokštýna mívali hlídku).

V obvodě obecním stojí 4 kříže, 2 docela kamenné a 2 železné s kamennými podstavci, které byly postaveny v letech 1857—1885; mimo to jsou tu 3 „Boží muka".

R. 1810 utrpěla obec mnoho dobytčím morem.

Přímělkov

(dle osob. jména Přemil, zdrobnělé Přemílek), původně Přemilkov, změnou Přímělkov, vesnice východně Střížova, kamž náleží obcí politickou, školou i farou, má 134 obyv. ve 21 číslech. Po válce třicetileté tu bylo 6 domův osedlých. Má 2·3 km² pozemkův a rybník. V obvodě obecním jsou 2 kříže z r. 1845—1874.

V osadě jest dvůr Collaltovský, a $^1/_4$ hod. východně mlýn 437 m nad mořem na pravém břehu řeky Jihlavy při samých hranicích okresních; oboje připomínáno již l. 1390. Dvůr Přímělkovský býval kdysi sídlem rytířským; od r. 1494 náleží ke zboží Brtnickému.

Dle urbáře zboží tohoto z roku 1566 bylo zde 7 osedlých. Mlynář platil pánu 2 kopy ročně.

Z řeky se strany nad mlejnem Přímělkovským dávala se o sv. Jiří kopa a 5 gr.

Studnice Vysoké,

také i v sing. Studnice Vysoká, vesnice východně Jihlavy na císařské silnici od Jihlavy do Brna na svahu vyvýšeniny, má 64 čísla se 491 obyv. Po válce třicetileté bylo tu 10 domův osedlých, 7 pustých; r. 1679 10 starých osedlých, 4 nově osedlé, 3 staré pusté se 135 m. polí. Osada tvoří samostatnou obec politickou se 6·6 km² pozemkův.

Jméno své dostala asi dle pramenů (studnic) s hojností dobré pitné vody.

Půdorys osady tvoří trojhran. Náves jest z většího dílu císařská silnice, domy stojí po obou stranách těsně vedle sebe, štítem na silnici.

Mimo cís. silnici vedou do návsi ještě okresní silnice od Trh. Brtnice přes Luka a 2 polní cesty.

Grunty jsou nejvíce po levé straně silnice od Jihlavy k Brnu, chalupy po pravé; ode dávna jsou před domy zahrádky.

Domy stavěny jsou z kamene a zomítány, novější vnitř cihlami vyloženy. Nábytku starobylého tu není; kroj jihlavský — německý.

Kostel farní, zasvěcený Nejsv. Trojici Boží, opatřen v novější době bleskosvodem; stojí nad vesnicí na návrší 597 m nad mořem. S návrší půvabný rozhled na všecky strany po širošírém okolí až i do Čech. Od r. 1850 kostel nebyl přestavován, jen vnitř byl r. 1888 obnoven oltář a opatřen zcela novým obrazem oltářním (Nejsv. Trojice Boží). — Kostel má stříbrnou schránku na sv. oleje s nápisem „Monasterium Gradiscense — 1648", ze zrušeného kláštera praemonstrátského na Hradisku u Olomouce; na schránce jsou 2 obrazy sv. Petra a Pavla, vypouklé cizelované práce.

Ve věži nad kostelními vraty jest zazděn kámen s vytesaným erbem, ukazujícím ruku, ana drží tři žezla s nápisem bez letopočtu: „Hochgebohrner Ritter Herr Johann Chrystoph Rzikovský von Dobrtschitz, des Röm. Kays. auch in Hispanien, zu Hungarn und Boheim König: Mayestät König. Haubt = Mann dess Iglauer Creysses im Marggraffthumb Mähren". — Zvony visejí ve věži 3: větší má nápis „S. Mater Dei ora pro nobis. A. 1719". Oba menší zvony jsou ulity r. 1883, a to jeden s obrazem Nejsv. Trojice B. a druhý s obrazy sv. Cyrilla a Methoděje.

Na hřbitově kolem kostela jsou porůznu tři kaple, které r. 1720 zmíněný Jan Krištof Říkovský rytíř z Dobřic založil a v nichž byly 3 oltáře. V jedné z kaplí těchto kázáno na den Nejsv. Trojice německy (v kostele však česky), ve druhé sloužena mše sv., a ve třetí umístěn hrob Boží.

Uprostřed návsi postaven byl r. 1866 kamenný kříž, na odvrácení cholery; stojí tu též dosti vkusná socha kamenná sv. Jana Nep. z minulého století. Na koncích osady jsou 2 „Boží muka“, a na cestách několik dřevěných křížův.

Kromě kapitálu vlastního a jmění zádušního (celkem něco přes 800 zl.) nemá kostel jmění.

Fara (v dekanátě Měřínském), byla zřízena l. 1784 z fondu náboženského; před tím náležely Vys. Studnice farností k Lukám. Přifařeny jsou obce: Kozlov s Rytířskem a Věžnice. Celá farnost má 1491 katol. a 13 židův. Patronem kostela i fary jest „Matice náboženská“. —

Pamětní kniha založena byla l. 1795 farářem Josefem Lojkem; matriky jsou od r. 1784.

Studnice náležely klášteru Třebíčskému; r. 1411 držel je Jan ze Studnic, jemuž Měřínský probošt Vít dlužen byl peníze. R. 1556 bylo tu 16 lánníkův a jeden svobodník.

Nejdéle zde působil farář Jan Purdina, synovec Jiřího Palkoviče, působil zde 52 léta — od r. 1816—1869. Nyní od r. 1880 jest zde farářem P. Josef Skála, nar. v Trh. Brtnici.

Vysoké Studnice mají českou jednotřídní školu obecnou se 103 žáky; přiškolena není obec žádná. Vystavěna byla budova školní l. 1796 vrchností Luckou a r. 1828 obnovena.

Učitel míval příjmů celkem 120 zl.

Škola má pamětní knihu, l. 1880 založenou, a knihovnu školní o 30 svazcích. Nejdéle zde působil učitel Antonín Müller.

Ve Vysokých Studnicích jest vrchnostenský dvůr, bývalá palírna a dvě hospody. Jihozápadně opodál osady jest o samotě mezi lukami čtvrtlán, „Bažantnice“ zvaný.

Jmění obecní 18 měr polí, 3 jitra 1195□° lesa, 15 měr luk a rybník.

Trati slovou: Dolní a Horní díly, na Vejhonech, v Kopcovatých, na Bukovcích, Čtvrtky proti lesu Vršku, v Sečích, na Lískách, na Třetinách, na Padělkách, na Zahradách, za Kostelem, Zadní Ostrovy, pod Dražbou, Ostrovy u Siček, v Hájích; jména lesů: v Pahorku, ve Vrškách, v Sázenici.

Suchá

(dle povahy půdy, něm. Dürre), leží ½ hodiny cesty severně Stonařova, kamž jest i přifařena, po obou stranách císařské silnice. Má 38 domů se 280 obyv., mezi nimiž 4 židé. R. 1888 oddělena od obce Prostředkovic a tvoří samostatnou obec politickou s 5·4 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 13 domův osedlých.

L. 1531 koupilo město Jihlava ves Suchou od Ctibora a Jana Roubíků z Hlavatec.

Uprostřed návsi stojí kaple Nejsvětější Trojice.

Něm. jednotřídní škola „Prostředkovice-Suchá“ má 94 žáky.

Poštou a četn. stanicí přísluší ves do Stonařova.

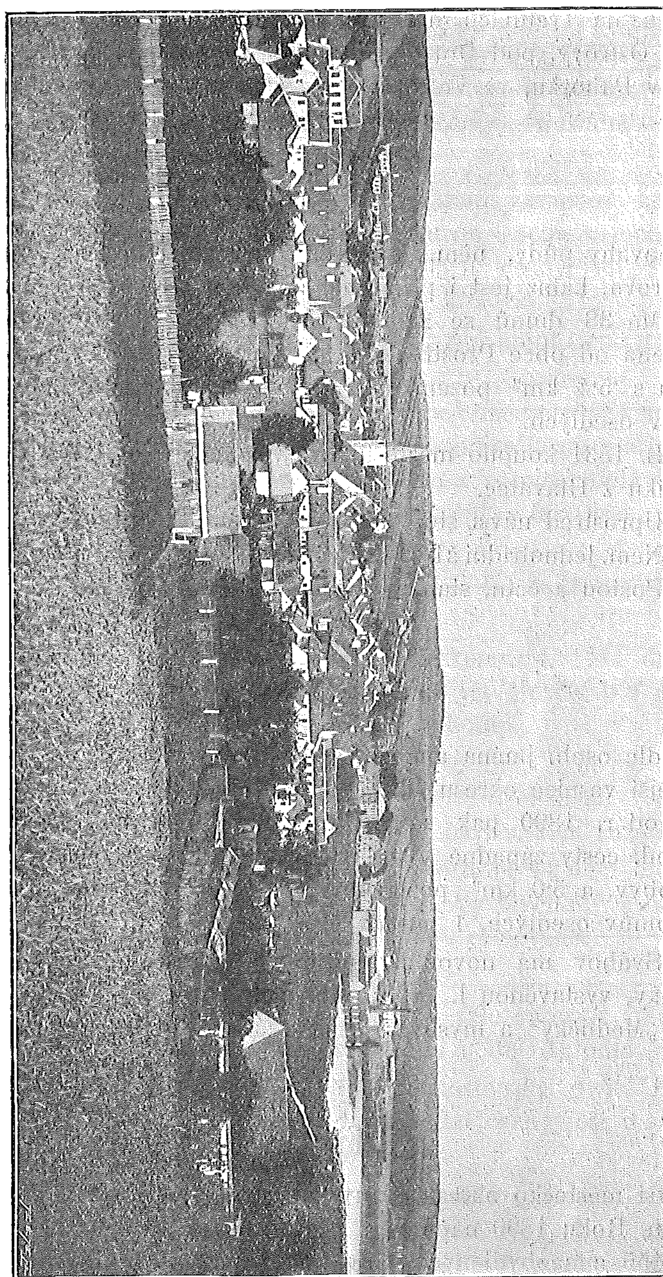
Švábov,

(buď dle osob. jména aneb proto, že jest něm. kolonií), nejzápadnější vesnice okresu Jihlavského, původně s Batelovem spojená, od r. 1890 pak samostatná obec politická. Osada leží ½ hod. cesty západně Batelova, kamž jest přifařena. Obec má 181 obyv. a 5·0 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 11 domův osedlých, 1 pustý.

Švábov má novou jednotřídní českou školu obecnou se 36 žáky, vystavěnou l. 1883; přiškoleny jsou s 18 obyv. panský dvůr „Medličky“ a myslivna jižně Švábova zdálí 1 km.

Třešť,

největší městečko okresu Jihlavského, jižně Jihlavy, 547 m nad mořem. Roku 1890 napočteno zde 497 čísel, z nichž obydlených bylo 455 a neobydlených 37, — dvojích čísel 5. Obyvatelů bylo 4738: muž. 2162, žen. 2576; Čechů 4.400, Němců 312; katolíků

Obraz 31. Pohled na Třešť od východu.

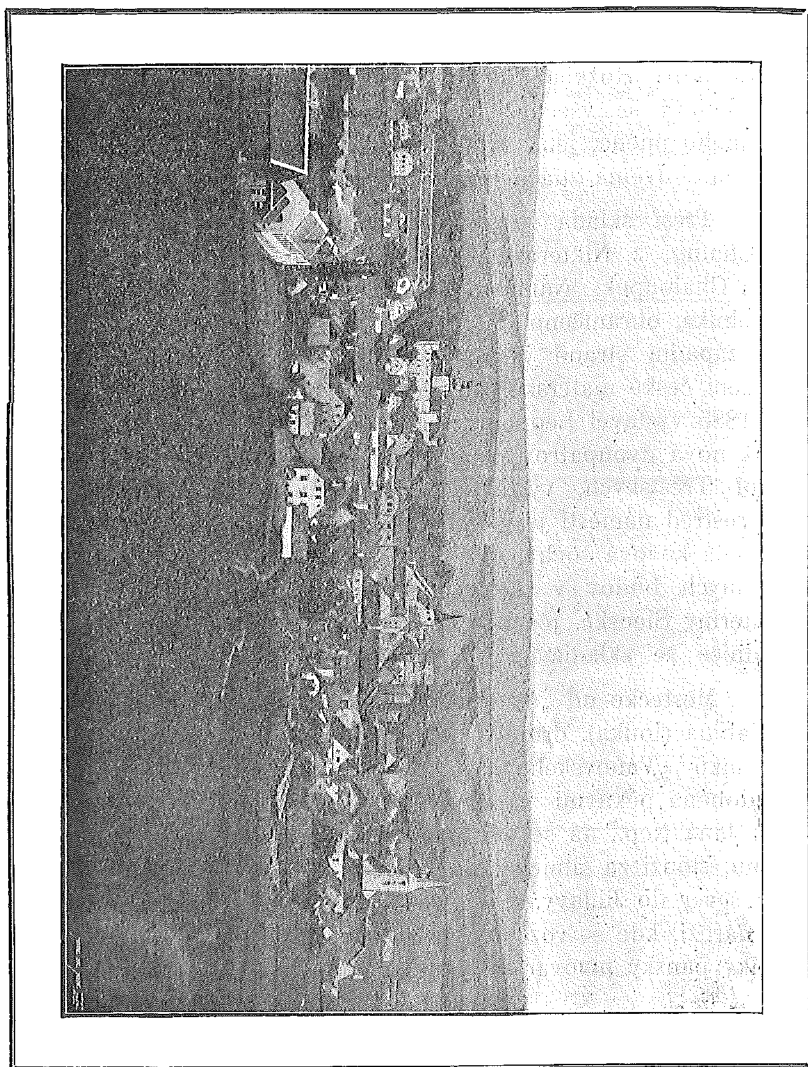
4.479, evangelíků vyzn. Augšburského 13, židů 245, 1 bez konfesse. Po válce třicetileté bylo tu 123 domův osedlých, 18 pustých; r. 1678 105 domův starých osedlých, 2 nově osedlé, 18 nových pustých, 16 starých pustých.

Třešť tvoří samostatnou obec politickou a má 30·7 km² pozemkův. Rozkládá se pod Špičákem v údolí s jihu na sever, jež lemují se všech stran lesnaté hřbety horské, při potoce stejného jména, jenž se ubírá směrem severním do řeky Jihlavy, — mezi dvěma značnými rybníky „Váňovským“ a „Jezdovickým“.

Třešť skládá se ze šesti částí: z městečka s náměstím, z Chalup, z Nikteraku, z Domků, ze Židů (židovské čtvrti) a z Chaloupek. Náměstí, majíc podobu nepravidelného čtyřúhelníka, ohraničeno jest nejvíce domy jednopatrovými, z nichž na západní straně výstavností vynikají „Marianum“, které po zřízení české mateřské školky „Ústřední Maticí školskou“, školce l. 1885 vystavěl Leopold baron Šternbach, a na straně severní pak nová dvoupatrová budova českých obecných i měšťanských škol Třeštských, vystavěná snahou obecního výboru l. 1890. Uprostřed náměstí jest úhledná kašna kamenná, do níž nymfa (umělá kovová socha, dar to JUDra. Bedřicha Malta) vlévá vodu. Z jiných budov v městečku, dlužno uvésti filiální chrám sv. Kateřiny Sienské, jejž obklopují poštovní a telegrafní úřad, obecní radnice se skladištěm sboru dobrovolných hasičův a lékárna.

Městečko od „chalup“, Nikteraku a Domků dělí rozsáhlá úžlabina (louka), druhdy rybník, jíž vine se potok spojující vody rybníků „Váňovského“ a „Nového“. Mohutná hráz uprostřed, ozdobená pěknými kamennými sochami (na jižní straně sochou sv. Jana Nep., na severní sochou Panny Marie), přepínajíc úžlabinu, slouží za silnici, z níž odbočují dvě větve: jedna Chalupami na sever do Jihlavy, druhá Nikterakem na východ do Stonařova. V nároží, kde se rozcházejí silnice Jihlavská a Stonařovská, stojí velký panský pivovar se sladovnou a hostinskou zahradou.

Východně budovy této směrem k Nikteraku jest fara, vedle ní pak na návrší vypíná se farní chrám sv. Martina, k němuž vede úpravné schodiště kamenné. Za kostelem k východu, po obou stranách uvedené silnice Stonařovské, na svahu návrší stupňovitě a malebně rozkládá své domky s úhlednými zahrádkami Nikterak.

Obraz 32. Pohled na Třešť od západu.

Po pravé straně této silnice, $^1/_2$ cesty východně Třeště na „Pouštích" jest myslivna*) s panským dvorem Třeštským a přísluší k obci Třeštské.

Nikterakem vede cesta, od farního chrámu Páně „kamennou křížovou cestou" vyznačená, směrem východním a pak jihovýchodním nad Domky na vrch „Šibeničník", kde v dobách dávných vykonáváno právo hrdelní. Na západním svahu Šibeničníka nad Domky rozkládá se úpravný hřbitov katolický s krásnými pomníky a nákladnou hrobkou rodiny Kiliánovy a Schumpetrovy.

V Chalupách uprostřed pěkného anglického parku, druhdy mnohem rozsáhlejšího, (jenž se nyní opět zvětšuje), strmí krásný přívětivý zámek — dvoupatrová to stavba do čtyř stran o pěti věžích — stálé to sídlo držitelů panství Třeštského, jenž vystavěn byl l. 1714 Václ. Eberh. z Herberštejna. Nynějším držitelem panství Třeštského jest svrchu jmenovaný dobrodinec a starosta Třeště Leop. baron Šternbach. — Mimo zámek na sever vede silnice Jihlavská, při níž ještě v Chalupách jest po pravé straně poplužní dvůr velkostatku s lihovarem, dále pak rozsáhlá zelnice a štěpnice téhož velkostatku, kde jsou rozsáhlé sklepy pivovaru a sýpka; proti sýpce, po levé straně silnice, jest továrna na krample. Opodál pak za městem na hrázi Nového rybníka stojí panský mlýn s pilou. Konečně přislušejí k Třešti na této straně 3 domky blíže Jezdovic, „Puchýrna" zvané, po levé straně silnice Jihlavské. Náleží sem též myslivna v „Hájku" pod Špičákem.

Z náměstí na jih probíhá silnice Telečská ulicí téhož jména, kterou zakončuje po pravé straně továrna na sirky.

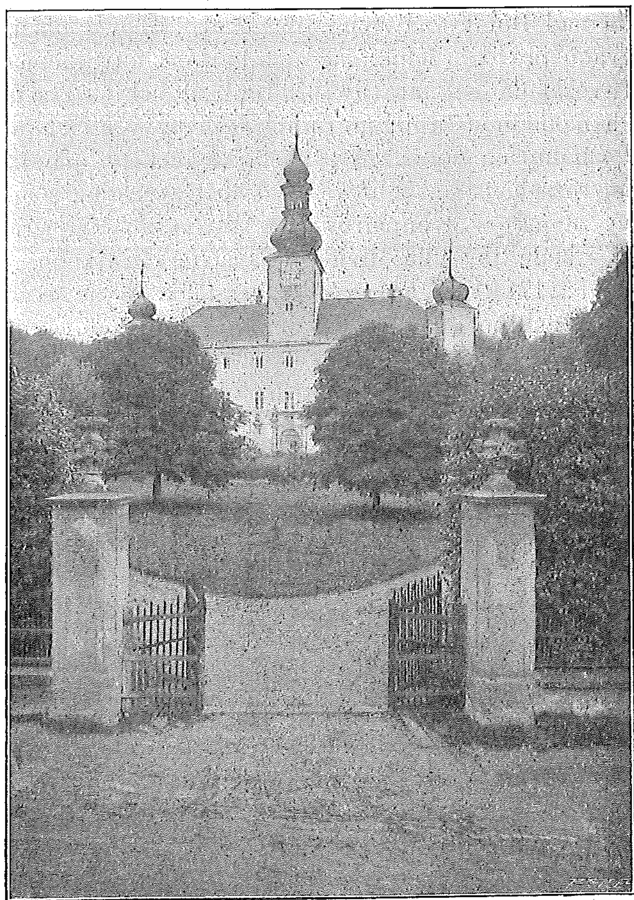
Ze silnice Telečské jde odbočka Váňovskou ulicí k rybníku a mlýnu Váňovskému s vatárnou a k městské nemocnici.

Dále na poledne po pravé straně silnice Telečské nad údolím, „Korečník" zvaným, prostírá se na severním svahu stráně hřbitov židovský. Na úpatí protější stráně stojí domek a mlýn „Valcha".

Z Korečníka vede silnice Telečská dále na jih na návrší, kde při ní po levé straně stojí krásná gotická kaple s Pannou Marií Lúrdskou, kterouž dal vystavěti nynější držitel panství Třeštského. Od kaple této jest pěkný pohled na Třešť; nejkrásnější však s „Vršku", na západní straně se vypínajícího.

*) Rodiště M. U. Dra. Leopolda Fritze, nejzasloužilejšího Čecha v Jihlavě a nejhorlivějšího vlastence okresu našeho.

Směrem západním konečně přijdeme z náměstí do Židů (čtvrti židovské). Zvláštní ruch, hlavně s rána a na večer svědčí o čilejším obchodě a průmyslu, jež se zde provozují. Ve čtvrti této, kterou vede silnice Batelovská, mají židé svou synagogu.

Obraz 33. Zámek v Třešti.

Dále jest tu německá dětská zahrádka a dvoutřídní německá škola s 97 žáky.

Za čtvrtí židovskou, téměř v polích, jest druhá veliká továrna na sirky, zřízená dle nejnovějších výzkumů, která má i svůj hasičský sbor.

Nedaleko ní jest továrna na truhlářské výrobky a skříně pro kyvadlové hodiny.

V záhybě pak, kde točí se silnice Batelovská do Chaloupek, stojí velkolepá továrna na sukno.

Z vydatných pramenů uprostřed louky „Klinarky", nedaleko továrny této vede se vodovodem do města výborná voda pitná.

Celkem jest Třešť městečkem úhledným, živým a průmyslným.

Církevní záležitosti. Třešť má dva katolické chrámy Páně a synagogu.

Původ farního kostela spadá do časů dávných. V nejstarších písemných památkách z roku 1350 uvádí se již Třeštský farář Bern. z Urbanova, a v písemních památkách ze XVI. století čteme, že Krištof Vencelík z Vrchovišť, pán Třeštský, farnímu chrámu dal uliti zvon, zasvěcený sv. Martinu. Vedle četných, namnoze jen částečně zachovaných náhrobků někdejších pánů Třeštských, poutá pozornost navštěvovatelů farního chrámu Páně starobylá kazatelna, která se chová v pobočné kapli chrámové, o níž lid si vypravuje, že s ní kázal sv. Methoděj. A skutečně zdá se, že kazatelna ta svou primitivní formou ukazuje na veliké stáří. Jest celá z kamene a až do roku 1884 potažena byla ztvrdlým nátěrem vápencovým.

Když nátěr odstraněn, objevily se zvláštní ozdoby červené, na dolní pak hraně zřetelný letopočet DCCCLXXXV (885). Letopočet tento vzbudil opravdovou pochybnost o starobylosti kazatelny, neboť v IX. století nebylo kamenných kazatelen; jest patrně z dob pozdějších. Než letopočet 885 jest důkazem, že předkové naši ctili památku sv. Cyrilla a Methoděje, a proto zůstane kazatelna tato vždy památkou drahocennou.

Kostel filiální sv. Kateřiny založen byl l. 1526 za Matěje Vencelíka, bývalého pána Třeštského, a posud jsou v něm zachovány náhrobky dřívějších pánův. Při požáru l. 1824 shořel starý filiální chrám, načež obnoven byv ztratil mnoho ze svého rázu.

Bohoslužby konány bývají mimo to i v kapli zmíněného „Mariana".

K farnosti Třeštské přifařeny jsou vesnice: Buková, Čeňkov, Hodice a Jezdovice. Celá farnost má 6256 kat., 13 nekat. a 274 židy.

Patronem kostela i fary jest majitel panství Leopold baron Sternbach.

Školství. Není pochybnosti, že jako jiná města česká na Moravě i Třešť již před válkou třicetiletou měla svou školu.

Zpráv určitých o místní škole nabýváme teprve z dob císařovny Marie Teresie. Dočítáme se, že okolo r. 1750 v Třešti škola byla založena, a prvním učitelem jmenuje se František Ulrich z Ivančic († l. 1772). K farní škole Třeštské přiškoleny byly obce: Čeňkov, Buková, Jezdovice a Hodice.

Služného bylo tehdy ročních 130 zl. a svobodný byt; učitel vydržován obcí a farářem. R. 1788 vyškoleny Čeňkov i Buková. Hodice a Jezdovice si pořídily školu vlastní.

Také Třešť se uvolila, že postaví novou školu a opatří potřebným nářadím.

V r. 1798—1836 působil zde Václav Hořalka, a v r. 1836—1872 Jan Doubrava, horlivý učitel a pěstitel ovocných stromův.

Vyučování dělo se tou dobou celý rok dopoledne i odpoledne jazykem českým; teprve od r. 1844 učilo se ve II. třídě každodenně 1 hodinu němčině hlavně proto, aby žáci později mohli jíti na něm. hlavní školu do Jihlavy.

R. 1847 dne 5. ledna měšťan zdejší Ondřej Pittauer odkázal škole v závěti své kapitál 200 zl. k. m., aby z ročních úroků nadace této chudí, avšak pilní a mravní žáci dostávali podpory; kapitál pojištěn na domě čís. 188. v Třešti.

Učitel, konající zároveň službu varhanickou, dostával ročně celkem 447 zl. 12 kr., 1. pomocník 150 zl., 2. pomocník 130 zl., 3. pomocník 120 zl.

R. 1863 po velkém požáru vystavěna na místě bývalé radnice nová veliká budova obecní a upravena tehdy pro školu tak, aby již všecky 4 třídy byly pohromadě.

R. 1873 byla posavadní 4třídní škola rozšířena na 5třídní.

Po žádosti obec. zastupitelstva a místní školní rady dala zemská školní rada již dne 16. září r. 1872 souhlas k tomu, by v Třešti zřízena byla trojtřídní chlapecká škola měšťanská, kterážto však pro různé překážky místní teprve 28. dne m. března l. 1873 byla aktivována. Byla to prvá česká škola měšťanská na Moravě. Ředitelem školy té jmenován Jos. Podhorný (1873—1885).

Při škole zřízeny hned knihovny učitelská i žákovská, k nimž valně přispěli M. U. Dr. Leopold Fritz, rodák zdejší, a Antonín Musil z Jihlavy.

Škola obecná, jakož i měšťanská spravovány a řízeny byly samostatně až do r. 1878; toho času odebral se řídící učitel obecné školy Václav Prokeš na odpočinek, načež škola obecná sloučena pod jedním ředitelstvím se školou měšťanskou.

Poněvadž dosavadní místnosti školní oběma školám byly nedostatečné, bylo třeba postarati se o novou budovu školní.

I vystavěna r. 1890 (za starostenství M. U. Dr. Jos. Kanarovského) na náměstí nová dvoupatrová budova školní nákladem 20.000 zl., těsně před posavadní starou školou.

Třešť má nyní trojtřídní českou chlap. školu měšťanskou s 94 žáky a s ní spojenou pětitřídní českou školu chlapeckou se 281 žáky, pak šestitřídní obecnou dívčí školu českou s 372 žákyněmi.

Jest zde též, kromě dvojtřídní něm. školy obecné s 97 žáky, jednotřídní škola žen. ručních prací škol. sester de Notre Dame z Horažďovic se 27 chovankami. Pak dvě dětské zahrádky, od r. 1884 trojtřídní česká „Marianum" Sternbachovo se 173 dítkami, jež vyučují 3 školské sestry, a od r. 1886 jednotřídní německého školního spolku ve Vídni s 23 dítkami. Od roku pak 1887 jest tu česká přípravka průmyslové školy pokračovací o dvou třídách se 72 žáky. —

Vnitřní poměry obecní. Obyvatelé městečka Třeště živí se průmyslem a polním hospodářstvím. Nejvíce provozuje se zde ode dávna soukennictví, tkaní koberců, výroba sirek, truhlářství, řezbářství, výroba vaty a kramplí; kromě továren jsou tu též mnohé rukodílny. Třešť má pivovar i dva lihovary. Židé živí se nejvíce obchodem, z velké části obilním.

Zvelebení obchodu pomáhají čtyři výroční trhy, které připadají: 1. na čtvrté pondělí v adventě, 2. na třetí pondělí v postě, 3. na pondělí po sv. Prokopu a 4. na pondělí po sv. Františku Serafinském. — Dobytčí trhy v tyže dny. — Mimo to jest každou středu trh týdenní.

Obchod podporují silnice okresní, z nichž jedna jde od Jihlavy k Telči, druhá od Stonařova k Batelovu.

Jiné prostředky na zvelebení obchodu jsou: c. k. pošta, c. k. telegrafní stanice, záložna a úvěrní spolek.

Záležitosti obecní spravuje obecní zastupitelstvo, které se skládá ze starosty, z pěti radních a z obecního výboru o 18 členech.

Na volbu do zemského sněmu volí Třešť 9 volitelův. Záležitosti politické řídí okresní hejtmanství v Jihlavě.

Společenský život a vzdělanost podporují tyto spolky: Beseda, jež má odbory čtenářský, pěvecký, hudební a divadelní, Sokol, dva spolky hasičské, dámský spolek na podporu „Mariana", odbor místní „Ústřední Matice školské", odbor „Jihozápadní Jednoty", katolicko-politická jednota, klub bicyklistů, a konečně dva spolky veteránské.

Obraz 34. Přední poušť na kopci u Třeště.

Okolí Třeště jest pahorkatina, která vlnovitě na mnohých místech přechází do údolí. Bohato jest lesy a rybníky, v nichž pěstují se ryby hledaných druhů výtečné jakosti.

Poblíž Třeště směrem severovýchodním strmí nejvyšší kopec celého okresu Špičák 732 m. nad mořem, lesem porostlý.

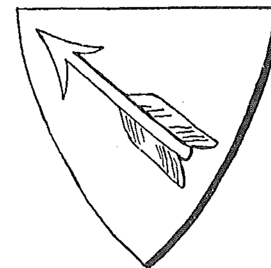
Z dějin. Třešť jest osadou starou; jméno Třešť lze odvoditi z přirozené povahy půdy za zimní doby, kdežto okolo rybníkův a na močálovitých lukách bývalo mnoho „třeště" neb tříště (t. j. zámrzků ledových*).

*) Dle „Jitřenky" z r. 1885 odvozeno Třešť z Tržiště, což nepodobno pravdě.

První písemné zprávy máme o Třešti teprve ze XIV. století. Roku 1358 dne 25. února připomíná se Záviše z Třeště, jakožto rozsudí mezi spornými stranami, vdovou Keruší (Gertrudou) po Vítkovi Přibíkovi ze Stráže, jedinou dcerou Smila Lomnického, bratra Vilémova, a mezi syny Viléma z Landštýna (jemuž Lomnice náležela již od r. 1341): Janem, Vilémem, Ojířem, Litoltem a Petrem, kteří se mezi sebou rozdělili o zboží otcovské.*)

Téhož času slul farář zdejší Bern. z Urbanova. Z okolnosti té, že zde v té době již byla fara, jakož i z toho, že zmíněný Záviše za 1.500 hřiven dluhu Třešť l. 1358 Štěpánovi z Březnice, jinak ze Šternberka, jenž také v území Telečském měl některé statky, přenechati musil s Bukovou a Jezdovicemi „s jednotlivými k nim přináležejícími lesy"**) soudíme, že té doby Třešť již byla dosti veliká.

O něco starší máme dvě památky kamenné: náhrobek jakéhosi pána neznámého znaku (lyra) v předsíni horního (farního) chrámu Páně s letopočtem 1118 (?) a kazatelnu kamennou, kterouž také dle práce kamennické a vtesaných ornamentů považovati můžeme za výrobek 12. stol.

Obraz 35. Znak p. z Třeště.

Od Štěpána z Březnice koupil Třešť léta 1359 markrabě moravský Jan Jindřich, rovněž za 1.500 hřiven, prodal ji však ihned s Bukovou a Jezdovicemi Jarosl. ze Šternberka. Šternberkové vládli zbožím Třešťským téměř na konec 15. stol., a to po Jaroslavovi synové jeho Jaroslav a Zdeslav, okolo r. 1460 Zdeněk, od roku 1478 opět Jaroslav, potom zase Zdeněk, který Třešť s Bukovou a Jezdovicemi l. 1484 prodal Václavovi z Vrchovišť na Žirovnici. Třešť stala se za Šternberků, a to již před rokem 1464, místem trhovým čili městečkem. R. 1464 obdržela Třešť od Zdeňka ze Šternberka právo odúmrtní.

V r. 1493—1513 byl pánem Třeště Václav Vencelík z Vrchovišť. Náležel k mírným kališníkům. Hlavním sídlem rodu svého učinil Žirovnici v Čechách; odtud psali se Vencelíkové

*) Sedláček, Hrady a zámky české, III. 172. —
**) Codex diplom. Moraviae, IX. —

ze Sarabic (totiž ze Žirovnice) a na Třešti. Potomci Václavovi užívali pořáde německého názvu „Vencelík“, píšíce se jedni z Vrchovišť, a jiní ze Sarabic, majíce však v erbu drahně let stejné znamení původní, totiž jednorožce bílého v poli modrém.

V r. 1513—1530 vládl zbožím Třeštským Matouš Vencelík. Tento rozmnožil znamenitě panství Třeštské, přikoupiv k němu statky Hodické, totiž Hodice s tvrzí tehdáž ještě zachovanou, Bezděkov, Stejšť, část Rosičky Panenské a pustý tehdy již Lovětín (na Pouštích). Od té doby náležely až do zrušení patrimoniálního zřízení obce tyto k Třešti. V l. 1530—1532 měl Třešť v držení Krištof Vencelík z Vrchovišť a na Třešti. Náhrobek jeho jest ve stěně farního chrámu Páně. Po něm vládl zde rovněž Krištof Vencelík až do r. 1580. Tento dal uliti zvon, poctěný jménem sv. Martina. Na jeho přímluvu obdržela Třešť od Maximiliana II. r. 1570 právo ke třem výročním trhům a jednomu týdennímu s obvyklými svobodami. Poslední vůlí téhož ze dne 16. května roku 1580 stal se pánem na Třešti nejstarší syn jeho Jan Václav Vencelík na Třešti, zemřelý dne 3. února l. 1606, jakž dotvrzuje náhrobek jeho, zazděný v oboltáři čili presbyteriu dolního (filiálního) chrámu Páně. V archivě obecním zachovala se bez porušení až na naše doby listina ze dne 14. února l. 1605 jazykem českým na pergameně psaná, jížto týž pán obci Třeštské, důsledně městem nazývané, ztvrzuje darování práva odúmrtí tak, jak jí uděleno bylo od praděda jeho Václava Vencelíka z Vrchovišť a na Žirovnici a předchůdcův jeho, pánů ze Šternberka. Manželkou jeho byla Kateřina Hodějovská ze slavného rodu pánů z Hodějova, jehož nejslavnějším členem byl Jan starší z Hodějova. Vencelík tento slynul velkou učeností a dobročinností: zůstavil po sobě znamenitou sbírku traktátův a knih, kterouž syn jeho a po něm kněžstvo Třeštské mělo děditi. Část knihovny jeho byla v domě druhdy panském na jihu chrámu sv. Kateřiny, nyní pod číslem 116. v ukrytém výklenku; ale nerozumností majitele onoho domu zmizela v letech čtyřicátých nynějšího století.

Za doby tohoto Vencelíka okolo r. 1580 přihlásila se Třešť k vyznání protestantskému. Prvním farářem protestantským byl okolo r. 1588 Brantl, okolo r. 1601 Kašpar Rhodius, pak Melichar Lužický, a poslední Jeremiáš, který po bitvě Bělohorské byl vypověděn. Náhrobek jednoho z těchto kněží jest na levé straně oltáře horního (farního) chrámu Páně (vyryty jsou na něm: kříž,

2 šípy a kalich). Z časů těchto bratrských a protestantských pochází značné množství náboženských knih, hlavně biblí Veleslavínových, které dosud ještě se zachovaly v Třešti. Jan Václav Vencelík věnoval 500 kop grošů míšenských na vystavění kůru ve chrámě sv. Kateřiny, a tolikéž uložil duchovenstvu Třeštskému, by z toho požívalo úrokův.

Obraz 36. Náhrobek Krištofa Vencelíka z Vrchovišť.

Po něm vládl zbožím Třeštským syn jeho Zikm. Matouš na krátko, neboť již r. 1618 byl pánem Třeštským Krištof Adam, jak o tom svědčí listina odúmrtní, napsaná do Bukové a Jezdovic. Z listiny jde na jevo, že tehda již v Třešti byl pivovar.

Krištof bojoval asi v bitvě na Bílé Hoře, neboť čteme v dějinách doby oné, že pokutou za účastenství v povstání

odejmuta Třešti Buková. O posledních osudech tohoto Vencelíka nebylo lze dopátrati se ničeho.

Manželka Krištofova Regina, jež byla provdána v prvním manželství za hraběte Herberštejna, odkázala l. 1627 panství Třeštské svým třem synům z prvního manželství: Ferdinandovi, Františkovi a Jiřímu Ruprechtovi, dědičným komořím a truksasům v Korutanech. Jak z náhrobku Reginina v dolním chrámě Páně před presbytářem položeného vysvítá, provdala se po smrti druhého muže po třetí za pana Jiřího Thurna, zemřela pak 3. dne m. června l. 1630, a 15. téhož měsíce i šestinedělní syn její Matěj.

Erb pánů Vencelíků zachován jest na náhrobku Jana Václava: nahoře jest jednorožec, pod ním koruna, pod ní odění rytířské; štít pak rozdělen na 4 pole, v levo nahoře jest jednorožec, v pravo nahoře sokol, v levo dole chrt, v pravo dole opět jednorožec. Barva jejich byla modrá a zlatá, znatelná na tkanici, jíž pečeť Krišt. Adama jest připojena k listině odúmrtní z r. 1618.

Bratří z Herberštejna, korutanští, měli panství Třeštské pouze 30 let; roku 1657 postoupili bratří celého panství Jiřímu Ruprechtovi, který je brzy prodal Krištofu Ehrenreichovi z Edelbacha, zemskému podmaršálkovi v Rakousích. Za doby prvních těchto Herberštejnů trpěla asi Třešť nesmírně; zuřilať válka třicetiletá. Jihlava, jsouc silnou pevností, často byla obléhána, při čemž ovšem okolí se vedlo nejhůře. Švédové, usadivše se Oesterlingem v Jihlavě, zpustošili okolí na 3 míle, aby nepřátelům znesnadnili přístupu k Jihlavě. Tenkrát asi zničeny obě tvrze Třeštské.

V této době vrátila se také Třešť k víře otců svých; kdežto dříve tak málo katolíků ve Třešti zůstalo, že dítky své do Batelova dávali křtíti, zřízena zde l. 1643 opět fara katolická. Boží muka z r. 1650, stojící na počátku ulice Čeňkovské, ukazují jak záhy víra katolická nabyla opět půdy.

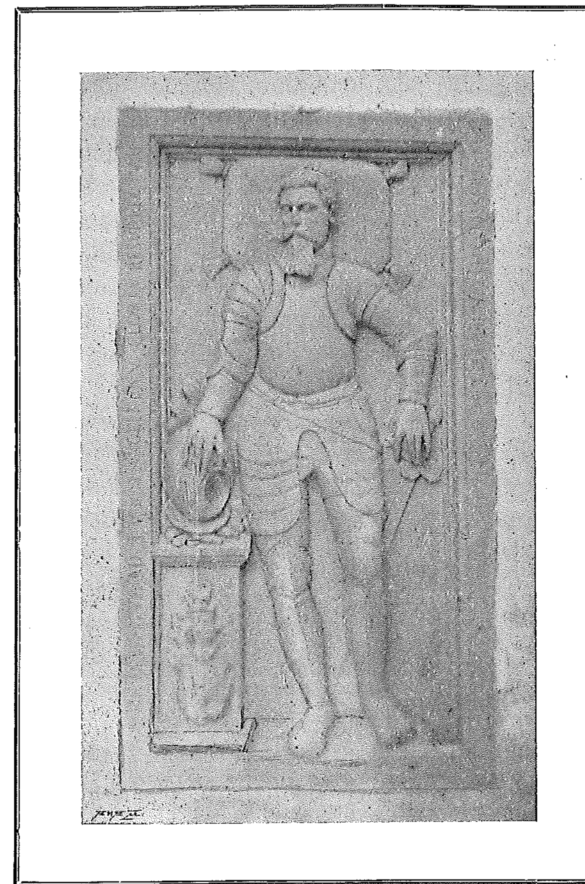
Edelbachové měli Třešť jen 12 let (1657—1669); neboť již syn Krištofův, František Krištof, zděditv roku 1666 panství toto, prodal je r. 1669 za 86.000 zl. Ferdinandovi Arnoštovi hraběti z Herberštejna z rakouské linie.

Páni z Herberštejna z linie rakouské byli v Třešti 162 roky (1669—1831). —

Ferdinand Arnošt byl pánem Třeště od r. 1669 až do r. 1691. Od něho dány jsou cechu pekařskému a mlynářskému

v Třešti l. 1680 artikule, jež pak nástupce jeho hrabě Václav Eberhard z Herberštejna l. 1693 potvrdil znova*).

Za Ferdinanda Arnošta nařízeno l. 1686, aby židé se přestěhovali do jedné ulice; bydleliť dříve roztroušeni a rozlezlí

Obraz 37. Náhrobek Václava Vencelíka z Vrchovišť.

mezi křesťany. Tento také ustanovil panství Třeštské a připojené k němu Landštýnské v Čechách, ležící poblíž hranic česko-

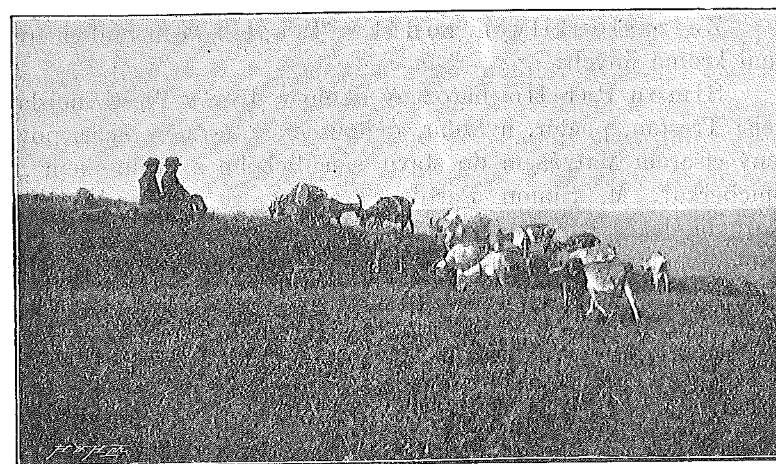
*) Původní listiny tyto na hrubém tuhém papíře německy napsané, jakož i razítko cechovní, jsou majetkem p. Jana Tomáše Hynka, býv. cechmistra.

rakouských v okrese Novobystřickém, za statek svěřenský (fideikommis) druhorozenému synovi Václavovi Eberhardovi a mužskému potomstvu jeho.

Václav Eberhard vládl zde od r. 1691 do r. 1724. Za něho vystavěn nynější zámek l. 1714. Ztvrdil cechu soukennickému v Třešti artikule dne 1. února l. 1708, k nimž připojeny dne 15. dubna l. 1708 artikule valchářům (oboje artikule německy). Listina tato odvolává se k artikulům starším, jež r. 1598 soukeníkům vydal Jan Václav Vencelík ze Sarabic, na Třešti a na Včelnici. Po Václavovi Eberhardovi převzal panství syn jeho Leopold Karel a měl je od r. 1724 až do r. 1734. Dle staré kroniky Třešťské nalezl pán tento mnoho peněz zakopaných, dal z nich přestavěti horní (farní) chrám Páně, kotlík pak, v němž peníze nalezeny, zazděn jest ve zdi proti hlavnímu vchodu do kostela; sobě pak a mladšímu bratru Janovi na památku dal ve štít chrámový zazdíti dvě hlavičky kamenné, nestejný věk obou bratří až dosud znázorňující. Také obě zmíněné sochy na hrázi sv. Jana a Panny Marie, shotoviti dali tito bratří. Po něm byl Karel Josef od r. 1734 do r. 1753. Za doby jeho r. 1751 doneseny první brambory do Třeště. Když však Karel Josef i mladší bratr František Antonín, oba r. 1753 zemřeli bez mužských potomků, připadlo panství synovci jejich Josefu Janu Nep., který je měl do r. 1809. Tento obnovil l. 1769 báně u Jezdovic, během třicetileté války zašlé. Náklad byl ohromný (voda vedena dosud znatelnou struhou až od Bukové), než výsledek nejevil se příznivým; neví se určitě z jaké příčiny (udává se, že hlavně nepoctivostí horních úředníků) věc byla nazmar. Tak po ztrátě několika panství r. 1780 dolování opět bylo zastaveno.

R. 1809 převzal panství druhý syn posledního pána Josef František Stanislav z Herberštejna-Moltke a měl je až do své smrti dne 31. března l. 1816. Jsa důstojníkem posádky rakouské v Mohuči, za manželku vzal si bohatou hraběnku Moltkeovu, jejíž jméno přidal ku svému. Syn a nástupce jeho Ota byl pánem Třeště od r. 1816 až do r. 1831. Vystavěl dvůr Otův, severně Třeště ležící, kdež jak praví nápis latinský, zavedl chov ušlechtilých ovcí. Za něho vzmohlo se utěšeně soukennictví, při čemž také ostatním řemeslům vedlo se dobře. Jak zámožnost se rozmáhala, viděti z toho, že hlavně té doby jednotlivé cechy si opatřily prapory. Za doby Otovy rozšířena také Třešť znamenitě

založením nových ulic. Když však hrabě Ota 30. září l. 1831 zemřel bez mužských potomků, a také jiných mužských potomků k nastoupení svěřenství oprávněných nebylo, přešlo právo dědičné na přeslici, a přiřknuto roku 1843 potomku hraběnky Marie Josefy z Herberštejna, provdané za Jana Václava bar. Šternbacha na Štocku a Luttachu, totiž Josefovi Šebestiánovi bar. Šternbachovi. Tento byl dobou tou hlavou linie Šterzinské, držící mimo Šterzing ještě Moos a Strassburg v Tyrolích. Po smrti Josefa Šebestiána Šternbacha r. 1842 přiřčeno právo majetnické na panství Třešťské vnukovi jeho Ferd. bar. Šternbachovi, který přijel do Třeště l. 1844.

Obraz 38. Kozáci na Šibeničníku u Třeště.

Po celý pak život zde prokazoval tento šlechetný pán přemnohá dobrodiní Třešti a chudině její: tisíce zlatých věnoval na zvelebení chrámu Páně a na úlevu chudině, mnoho přispěl škole a žactvu; hlavně však a se zvláštní zálibou podporoval v dalším vzdělání nadané mladíky Třešťské, z nichž mnozí jemu děkují za výhodné postavení životní. Důstojně po boku tohoto dobrodince stála choť jeho Gabriela hrab. Künigelová, o jejíchž spanilomyslných snahách dosud si Třešťané vypravují s vděčností. Jak moudře dovedla pravý způsob úlevy chudině vyhledati, ukázala tím, že zařídila a vydržovala — a to jediné svým nákladem — opatrovnu dětskou, na niž sama pečlivě dohlížela až do své smrti.

Blahodárnou myšlénku její vykonal roku 1885 způsobem trvalým i jediný syn její Leopold, pravý to dědic ctností otcových i matčiných, baron Šternbach, kommandeur papež. řádu rytířského sv. Řehoře, pán na Proseči a Vrbovišti, a choť jeho Editha hraběnka z Blankenštejna, založivše nákladem 25.000 zlatých mateřskou školku českou v Třešti. Činem tímto obnovena památka vzácné paní hraběnky Gabriely způsobem nejušlechtilejším. Dne 13. m. září l. 1885 byla budova školky mateřské, řečená Marianum, nejdůst. p. biskupem brněnským dr. Františkem Sal. Bauerem vysvěcena a odevzdána účelu svému.

Pro zásluhy o Třeštskou obec byli oba baronové Ferdinand i Leopold Šternbachové jednomyslně jmenováni čestnými měšťany.

Ze zasloužilých rodáků Třeštských buďtež uvedeni kromě jiných:

Šimon Partlic, narozený okolo r. 1588 v Třešti, nejslavnější Třešťan, počtář, hvězdář, dějepisec a konečně i lékař, povýšený císařem Matyášem do stavu šlechtického s přídomkem „ze Špicberka". M. Šimon Partlic Třeštský ze Špicberka došel v Anglii, jako Jan Amos Komenský, veliké pocty a zvláštního vyznamenání s několika jinými učenci českými, kteří svou vlast po katastrofě Bělohorské musili opustiti.

Jan Hořalka, narodil se tu l. 1798, známý hudební skladatel, jenž nejvíce žil ve Vídni.

Matěj Knajsl, narozený roku 1805, spisovatel, učitel a zakladatel české školy v Jihlavě.

MUDr. Leopold Fritz, narozený dne 8. listopadu l. 1813 (v myslivně „na Pouštích", kde byl otec jeho nadlesním), nejhorlivější z Čechů v Jihlavě a nejzasloužilejší vlastenec okresu Jihlavského. —

Jiné pamětihodné události.

R. 1771 řádil takový hlad v obci, že sobě lidé připravovali pokrmy ze lněných výtlačků (záboje), z kůry olšové a sena.

Také svízelů válečných nezůstala Třešť ušetřena: r. 1800 byli zde Rusové, r. 1805 Bavoři jako nepřátelé. Roku 1809 dne 15. července vtrhlo sem vojsko naše u Znojma v bitvě odražené. Roku 1866 byli tu Prusové.

V letech 1819, 1824, 1827 a 1863 trpěla Třešť velikými požáry. Oheň l. 1824 dne 1. října ztrávil mimo starý filiální chrám Páně a kromě celého židovského města se synagogou ještě 163 křesťanské domy. Též požár l. 1863 byl velmi krutý; lehloť popelem mimo tehdejší radnici ještě 56 domů rolnických (celé náměstí) s veškerými hospodářskými staveními mimo stodoly.

V letech 1816 a 1817 byla opět hrozná nouze; míra žita byla za 50 zl., míra prosa za 43 zl. a míra hrachu za 36 zl. —

Věžnice (Bahenní),

ves půl hod. severovýchodně Vys. Studnic, kamž jest přifařena, leží v kotlině na okresní silnici, vedoucí směrem severozápadním od Třebíče do Polné. Asi $^1/_4$ hod. jihovýchodně osady křižuje se jmenovaná silnice s císařskou, vedoucí z Brna do Jihlavy.

Věžnice tvoří samostatnou obec politickou se 327 českými obyv. nábož. vesměs katolického, ve 49 číslech, a má 4·9 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 7 domův osedlých, 4 pusté.

Obec má jednotřídní školu obecnou s 58 žáky; školu sobě občané Věžničtí l. 1818 vystavěli sami; druhdy byli přiškoleni do Vys. Studnic.

Příjmy učitelovy r. 1839 dělaly 100 zl. stříbra; r. 1858 celkem 200 zl. stříbra.

Knihovna žákovská má 44 svazky. Z učitelů nejdéle zde působil Antonín Svoboda.

Roku 1892 zřízena škola nová na místě příhodnějším; ze staré pořízena kovárna. O vzniku osady zachovala se pověst.

Na místě, kde stojí nynější osada, prostíral se za starodávna velký, hustý, bařinatý les; ze stromů vrbových zbyly do nedávna pod zemí silné pařezy a kořeny. Rytíř nějaký vystavěl prý si tu na místě, kde se říká „u Kasalů" (čís. 20.), dřevěnou tvrz a vedle ní dřevěnou věž. Nad obydlím svým pak postavil si u rybníka, jenž dosud patří k číslu 20., mlýn, který časem zanikl. Lid však rybníku tomu dosud říká „Mlýnský". K obydlí rytířovu přibylo časem jiné na návrší protějšího břehu. Časem přibývalo pak kolem hrádku osadníkův a chaloupek. Les mýcen, půda vzdělávána, bahno se vysušovalo děláním příkopů, jimiž se voda sváděla do nynějšího obecního rybníka. Chatrč za chatrčí přibývala, až znenáhla vzrostla osada, kterou dle dřevěné věže nazvali „Věžnicí".

Vesnice podoby okrouhlé, má nepravidelnou náves, jelikož jsou na ní příbytky porůznu roztroušeny. Osada rozdělena jest okresní silnicí ve dvě části. Z domů nepravidelně postavených jsou jen některé vedle sebe štítem do návsi, a před nimi zahrádky. Stavěny jsou domy ze dřeva neb z kamene a vesměs zomítány; starobylého nábytku není. Ze vsi vedou 3 cesty: do Řehořova, do Nadějova a do Vys. Studnic.

Kroj národní vymizel. Muži nosívali kožené kalhoty, vysoké shrnovací boty řemínkem převázané, volný a dlouhý kabát „burnus" zvaný, barvy modré; pod ním pak byla „kazajka" téže barvy a dosahovala jen k bokům. Hlavu pokrývali beranicí neb soukennou čepicí s prýmkem z kožešiny.

Ženy a dívky nosily velmi krátké sukně s velkými „jelity" na bocích. Přes košily oblékaly široké nabírané rukávce a přes ně barevný živůtek. Na hlavách měly pak červené neb černé šátky, zvané „lipské".

Když bývalý majetník čísla 25. urovnával pahrbek na dvoře před stodolou, aby do ní snáze vjížděl, našel pod velkým kamenem uložených asi 30 stříbrných mincí. Některé pocházejí z doby Ferdinanda I.

Věžnice připomíná se již ve XIII. století. Roku 1553 náležela panství Třebíčskému. R. 1620 připadla s Řehořovem, Rybným a Jamným jesuitům, kteří úřad svůj měli v Jamném, hlavní sídlo však v Jihlavě.

Obyvatelstvo živí se polním hospodářstvím.

Poddanské poměry bývaly jako v Jamném, kamž gruntovníci i domkáři chodili na robotu.

Obecní jmění sestává z budovy a pozemků ve výměře 58 jiter 743 □°, v ceně asi 3500 zl.

Trati slovou: Na Dílech, na Koutě, na Sečích, v Březině, v Krajince, Votavnice, přední a zadní Nadávek, prostřední Žlaby, Kopcoviny, Ostrov, na Ošinách; pak rybník zvaný „Bumbálek". Obec má celkem 6 rybníkův.

Jest tu spolek dobrovolných hasičů, zřízený r. 1889.

Obecní razítko s nápisem: „Poctivá obec Bahenní Věžnice" pochází z r. 1741.; uprostřed vyobrazena jest věž tvrze a skřížená sekera s kosou.

Vilánec

(dle osob. jména Wieland vzniklo Wielands, z něho Vilánec; nyní něm. Willenz) rozkládá se po obou stranách císařské silnice z Jihlavy k Vídni, na levém břehu Jihlávky a leží 551 m nad mořem. Ves skládá se ze 43 domů se 351 obyv. (z nich 8 židů), má 6·5 km² pozemkův, a tvořila s osadami Loučkami a Cerekvicí*) jednu politickou obec se sídlem ve Vilánci, kteráž měla pak celkem 748 obyv. něm. a 17·8 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 8 domův osedlých, 12 pustých.

Obec má dvojtřídní něm. školu se 134 žáky; přiškoleny jsou obce Cerekvice, Loučky a Beránec.

Farní kostel, zasvěcený sv. apoštolu Jakubu V., stojí na návrší. Stavbou oboltáří a kůru, vyjímaje nově vystavěnou loď s palachovaným stropem, náleží do XV. století; má věž se dvěma zvony a kolem hřbitov.

Přifařeny jsou osady: Loučky, Cerekvice, Beránec, Popice a Vysoká. Celá farnost Vilánecká má 1117 katolíkův a 10 židův.

Patronem kostela i fary jest královské město Jihlava.

Vilánec přísluší poštou a telegr. do Jihlavy, četnickou stanicí do Třeště.

Obec má sbor dobrovolných hasičův.

Ve XIV. století měli Vilánec jihlavští Šobrové, po nich Voglové, pak Schönmälzerové. L. 1436 odstoupil Tomáš Schönmälzer polovici zdejší rychty za 6 kop grošů ročně svému svakovi Ondřeji Paerovi.

Léta 1498 koupila Jihlava od dědičky Doroty Schönmälzerové Vilánec i s patronátem, načež se tu brzy rozšířilo nekatolictví. Po vypuzení posledního pastora Ondřeje Levalda dne 7. prosince l. 1623 přidělena fara Stonařovu až do r. 1641, načež spravována byla Jihl. minority.

Loučky**)

(něm. Lutschen), $1/2$ hod. cesty jihozápadně Vilánce, mají 29 domů se 197 katol. obyvateli něm. Po válce třicetileté bylo tu 5 domův osedlých, 2 pusté.

*) Rozhodnutím ze dne 20. dubna r. 1888 odděleny osady Loučky a Cerekvice od obce Vilánce a zařízeny za obce samostatné.

**) Nyní samostatná obec.

Vesnice tato má 7·0 km² pozemků; přiškolena a přifařena do Vilánce.

Pošta a telegraf v Jihlavě, četnická stanice v Třešti.

Od polovice XIV. až počátkem XVI. století drželi osadu Pelhřimovští z Jihlavy.

Cerekvice*)

(Cerekev = kostel, něm. Neustift, také nesprávně Malá Cerekev, lépe Cerekvička), ves se 36 domy, 199 obyvateli něm. a 4·3 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 12 domův osedlých, 3 pusté. Od Vilánce, kamž jest přiškolena, leží půl hod. cesty na východ. Přifařena Vilánci jest teprve od r. 1785, dříve náležela ke Stonařovu.

Pošta a telegraf v Jihlavě, četnická stanice ve Stonařově.

Cerekvice připomíná se l. 1350. Také tuto vesnici měli Pelhřimovští, po nich Špisserové, Máčkové a Šmilaurové; l. 1558 koupilo osadu město Jihlava od Petra Šmilaura ze Šmilova.

Vysoká

(něm. Hochdorf) leží $1^1/_2$ hod. cesty od Vilánce, kamž jest přifařena, 652 m nad mořem, poblíže okresní silnice z Jihlavy do Třeště.

Osada sestává ze 22 domů se 157 katol. obyvateli něm. a tvoří samostatnou obec politickou se 4·9 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 12 domův osedlých, 1 pustý.

Obec má jednotřídní něm. školu s 54 žáky; přiškoleny jsou osady Hosov a Popice.

Uprostřed návsi stojí kaple sv. Josefa.

Pošta, telegraf a četnická stanice v Jihlavě.

Ve XIV. století měli Vysokou Haidlinové, r. 1390 držel ji markraběcí komoří a Jihlavský měšťan Čeněk Jihlavský; v XV. století Haessové, pak Rupelsdorfové. L. 1479 ji získala Jihlava.

*) Staročeské pojmenování kostela. Nyní obec samostatná.

Zhoř (Černická)

(znamená vypálený kus lesa, na jehož místě založena osada), také Malá Zhoř, vesnice na okresní silnici z Jihlavy ke Žďáru při samých hranicích českých, 561 m nad mořem.

Osada tvoří samostatnou obec politickou se 386 obyvateli, živícími se rolnictvím; obec má 5·8 km² pozemkův. Po válce třicetileté bylo tu 14 domův osedlých.

Ve Zhoři jest fara s kostelem sv. panny a mučennice Markéty; přifařeny jsou vesnice: Arnolec, Nadějov, Stáj a Lipina. Celá farnost Zhořská má 1566 katolíkův a 6 židů; patronem kostela i fary jest Emanuel kníže Collalto.

Zhoř má českou jednotřídní školu obecnou se 74 žáky (přiškolena jest Lipina), nově vystavěnou r. 1883 nákladem 5300 zl., panský dvůr knížete Collalta a c. k. poštovní úřad.

Zhoř připomíná se v letech 1175, 1197 a 1339. Patřila tehdáž i s proboštstvím Měřínským ke statkům kláštera v Třebíči. Darována byla již za knížete Václava Brněnského r. 1175 vládykou Znatou. Tento klášter založil zde kostel i faru a tak ji nadal, že se o ni ucházel hrabě Ota z Magdeburka.

V XV. století byla vesnice tato opatem Ignátem za 25 kop grošů Mikuláši Žídkovi dána do zástavy, který jí zase postoupil Vilémovi z Pernštýna.

R. 1558 prodána byla Janovi Chroustenskému, majetníkovi panství Rudolce, který zrušil patronát fary i kostela, a všechny farské pozemky a desátkové důchody si přisvojiv, fary více neobsadil.

Téhož času zřízena byla fara v Měříně, a kuracie Zhořská přifařena k Měřínu až do r. 1670, potom byla kommendována do Bohdalova, kamž až do r. 1765 zůstala přifařena. Roku tohoto vystavěn byl nový kostel za cenu 3000 zl., opraveno farské stavení, a zřízena lokální expositura. R. 1784 zřízena samostatná lokálka, a byly k ní přifařeny osady: Zhoř, Arnolec, Nadějov, Stáj, Lipina, Rybné a Jamné. Poslední dvě osady odpadly zřízením samostatné lokálky v Jamném. R. 1859 byla lokálka ve Zhoři opět povýšena na faru.

Za času povstání proti Ferdinandovi II. jsou jmenováni dva majetníci panství Černického: Hanuš Rafael Chroustenský,*) majitel panství Rudolce, a Pavel Mošovský z Moravčína v Černé;**) účastnivše se povstání, pozbyli oba statků svých.

Císařská komora prodala zkonfiskované statky tyto r. 1623 Rombaldovi hraběti Collaltovi za 68.000 tolarův, kterýžto spojiv l. 1631 oboje panství v celek, přivtělil je majorátu Brtnickému.

Ve Zhoři narodil se 16. dne m. října l. 1814 děkan Bučovský a farář v Kučerově dr. Fr. X. Škorpík; proto psával se často Zhorský. Byv r. 1838 vysvěcen na kněžství, působil v duchovní správě v Jaroměřicích, v Brně, v Bohdalicích a v Kučerově. R. 1848 vynikl jako rázný uvědomělý vlastenec, překaziv ve Víškově volbu do Frankfurtského parlamentu. R. 1888 vyznamenán hodností papežského komořího, a krátce před smrtí rytířským křížem řádu Františka Josefa. — Škorpík zemřel 17. dne m. ledna r. 1890 v nemocnici Brněnské.

Ze spisův jeho jmenujeme: „Mluvnictví a zjevení“ (1847), „Missie tichomořské“ (1854); četné články, hlavně filosofického obsahu, v „Č. katol. duch.“, „Musejníku“, „Hronce“, „Týdeníku“, „Hlasu“ a j.

*) Byl poslední mužský potomek svého rodu, zemřel jako švédský generál r. 1645.

**) I tento rod vymřel ve válce třicetileté Davidem Mošovským r. 1636.

Dodatky k pramenům. O osadách, kde působí, odpověděli na otazníky dp. farářové Hugo Černý, Vojt. Dvořák, Tom. Karbaš, Jan Korčián a Jos. Skála, potom pp. učitelé Fr. Čermák, Em. Havelka, Ant. Chromý, Petr Kuta, Theod. Malec, Jos. Semerád, Jan Večeřa, Jar. Vozáb a Jan Železný. Také o Batelově došla delší odpověď. Mnoho zpráv vybráno z archivalií řed. F. A. Slavíka a prof. Dr. Fr. Dvorského. Ostatní prameny jsou tyže, jako prameny jmenované v ostatních již vydaných okresích.

OBSAH.

I. Všeobecný pohled.

Strana

1. Přehled zeměpisný a přírodovědecký . . . 1
Poloha a velikost str. 1. Povaha půdy str. 2. Horstvo str. 2. Vodstvo str. 3.

2. Osazování krajiny . . . 4
Pusté osady str. 5. Panství str. 7.

3. Obyvatelstvo . . . 8
Poměry lidu poddaného str. 8. Národnost a náboženství str. 10. Povaha lidu str. 14. Nářečí str. 18.

4. Školství a náboženství . . . 19
Fary a školy.

5. Živnosti . . . 23
Spojovací prostředky str. 25.

6. Správa a obecní záležitosti . . . 26
A. Přehled jednotlivých obcí okresu Jihlavského v abecedním pořádku str. 28. B. Přehled osad hejtmanství Jihlavského dle počtu obyvatelstva v sestupném pořádku str. 33. C. Přehled obecných škol venkovského okresu Jihlavského dle sestupného počtu žactva str. 35. D. Přehled farních osad hejtmanství Jihlavského dle počtu duší v sestupném pořádku str. 41.

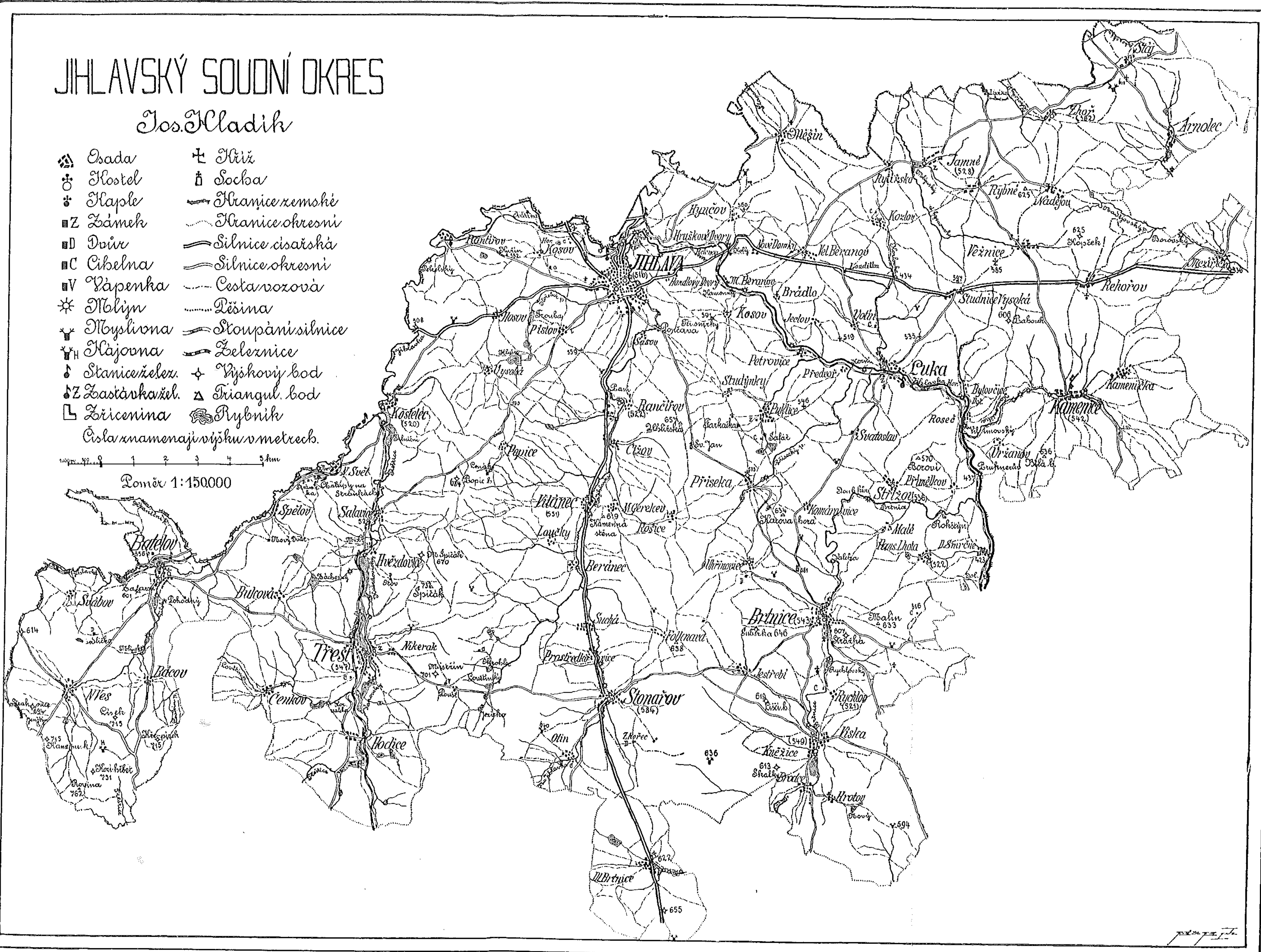
II. Jednotlivé osady.

Jihlava . . . 43
1. Poloha, vznik a název města (str. 43). — 2. Z dějin Jihlavských (str. 49). — 3. Hornictví (str. 80). — 4. Soukennictví (str. 84). — 5. Kláštery a kostely (str. 88). — 6. Jihlava nynější (str. 103).

	Str.		Str.
Arnolec . . .	109	Beranov Velký . . .	125
Batelov . . .	113	Beranov Malý . . .	126
Spělov . . .	124	Brádlo . . .	126
Nový Svět . . .	124	Jeclov . . .	126

	Str.
Beránec	127
Bítovčice Horní	127
Bítovčice Dolní a Rozseč	128
Brodce	128
Hrotov	128
Brtnice Trhová	128
Rozvaliny hradu Rokštýna	153
Brtnice Dlouhá	156
Buková	159
Čeňkov	160
Čížov	161
Dřevěný mlýn	161
Handlovy Dvory	162
Helenov	162
Pančava	162
Hodice	163
Hosov	164
Rantířov	164
Horní Kosov	164
Hruškové Dvory	165
Jamné	165
Lipina	168
Jestřebí	168
Jezdovice	170
Kamenice	172
Vržanov	176
Kamenička	177
Knězice	177
Rychlov	179
Víska	180
Kosov	180
Hynčov	180
Studničky	181
Sasov	181
Kozlov	181
Rytířsko	182
Loudilka	183
Kostelec	183
Lhota (Panenská)	185
Malé	187
Smrčné Dolní	188
Luka	188
Votín	197
Svatoslav	197
Předvoř	197
Měšín	198
Meziříčko	198
Nadějov	201
Nová Ves	201
Otín	202
Pístov	203
Popice	203
Prostředkovice	204
Falknov	204
Příseka	205
Uhřínovice	206
Komárovice	206
Puklice	207
Petrovice	208
Rácov	209
Rančířov	210
Rošice	211
Rybné	211
Řehořov	212
Salavice	212
Stáj	213
Stonařov	216
Stížov	218
Přímělkov	220
Studnice Vysoké	221
Suchá	223
Švábov	223
Třešť	223
Věžnice (Bahenní)	241
Vilánec	243
Loučky	243
Cerekvice	244
Vysoká	244
Zhoř (Černická)	245

Mapa okresu Jihlavského. Vzdělal Jos. Hladík.

Příloha k Vlastivědě moravské.

Nákladem Musejního spolku v Brně.